

TÜRK DÜNYASINDA AKSAKALLAR

EDİTÖRLER

Muhammet KOÇAK
Gıyas ŞÜKÜROĞLU

Ankara 2026

TÜRK DÜNYASINDA AKSAKALLAR

Editörler
Muhammet Koçak
Gıyas Şüküroğlu

ASBÜ Yayınları

ASBÜ YAYINLARI – 56

Yayın Tarihi: Mayıs 2026

Yayın Sertifikası No: 48453

E- ISBN: 978-625-93327-6-5

Kitabın Adı: Türk Dünyasında Aksakallar

Editörler:

Muhammet Koçak

Gıyas Şüküroğlu

Kapak Tasarım: Dilek Conkar Gün

Mizanpaj: Dilek Conkar Gün

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

bilgi@edu.asbu.tr

Telefon: +90 312 596 44 44-45

Fax: +90 312 311 86 00

PTT kep: asbu@hs01.kep.tr

TAKDİM

Türk Dünyasının kadim kurumlarını günümüz ihtiyaçlarıyla buluşturmak, Türk Devletleri Teşkilatı'nın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Aksakallık kurumu, bu hedef açısından özel bir anlam taşımaktadır. Ortak tarihten ve ortak kültürel bellekten beslenen bu geleneksel yapı, Türk devletleri arasındaki birlikteliğin yalnızca siyasi değil, toplumsal ve insani bir temele dayandığını somut biçimde ortaya koymaktadır.

Aksakallar, yüzyıllar boyunca Türk topluluklarında toplumsal düzenin, uzlaşının ve kuşaklar arası aktarımın taşıyıcıları olmuştur. Devletin her zaman ulaşamadığı yerlerde toplumu bir arada tutan, anlaşmazlıkları çözen, normatif düzeni ayakta tutan bu insanların temsil ettiği değerler, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde kurulan Aksakallar Konseyi, bu değerlerin ulusüstü bir platforma taşınması bakımından tarihi bir adım olmuştur.

Elinizdeki kitap, aksakallık kurumunu akademik bir titizlikle ve geniş bir coğrafi perspektifle ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Azerbaycan'dan Kazakistan'a, Kırgızistan'dan Türkmenistan'a, Kıbrıs'tan Kuzey Kafkasya'ya uzanan bu panorama, kurumun Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında nasıl kök saldığını ve nasıl dönüştüğünü bütünlüklü biçimde gözler önüne sermektedir. Çalışma aynı zamanda Türk devletleri arasındaki kültürel ortaklığın ne denli derin olduğunu da bir kez daha teyit etmektedir.

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen editörler Muhammet Koçak ve Gıyas Şüküroğlu ile tüm yazarlara teşekkür ederim. Kitabın akademik çevrelere, politika yapıcılara ve Türk Dünyasının ortak mirasıyla ilgilenen herkese yararlı bir kaynak olmasını temenni ederim.

Binali YILDIRIM

**Türk Devletleri Teşkilatı
Aksakallar Konseyi Başkanı**

ÖN SÖZ

Bu kitap, Türk Dünyasında aksakallık kurumunu farklı ülke deneyimleri üzerinden karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alan derleme bir eserdir. Eserde çalışmaları bulunan on bir yazar, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türkiye ve KKTC'deki aksakallık kurumunun özelliklerini incelemektedir. Bu yönüyle çalışma, aksakallığın Türk halklarında yalnızca yaşlı ve deneyimli kişilere atfedilen geleneksel bir statü olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması, anlaşmazlıkların çözümü ve kuşaklar arası bilgi aktarımı gibi işlevleriyle tarihi süreklilik taşıyan bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Aksakal kavramının Türk lehçelerindeki geniş dağılımı, kurumun yalnızca yerel değil ulusüstü bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir. Bununla birlikte bu yaygınlık, homojen bir yapının varlığı anlamına gelmemektedir. Çağdaş Türk Cumhuriyetlerindeki aksakallık uygulamaları ile Anadolu'daki kullanım biçimi arasında hem işlevsel hem de sembolik farklılıklar mevcuttur. Bazı coğrafyalarda aksakallar doğrudan yönetsel süreçlere dahil olurken, bazılarında daha çok temsili ve kültürel bir rol üstlenmektedir. Bu farklılaşma, aksakallığın bulunduğu bağlama göre yeniden üretilen dinamik bir toplumsal mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır.

Sovyet döneminin ardından bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde aksakallık kurumu yasal bir zemine oturtulmuş ve devlet yapısına çeşitli biçimlerde eklemlenmiştir. Kırgızistan'daki Aksakallar Mahkemesi, Azerbaycan'daki Aksakallar Şurası ve Türkmenistan'daki Aksakallar Kurultayı bu sürecin somut örnekleridir. Bu yeniden kurumsallaşma süreci, geleneksel otorite ile modern yönetim arasındaki ilişkinin nasıl yeniden tanımlandığını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Türkiye'de ise aksakal kavramı büyük ölçüde sembolik ve kültürel bir anlam taşımakta, diğer Türk Cumhuriyetlerindeki gibi kurumsal bir statüye sahip bulunmamaktadır. Bu fark, Türk Dünyası içindeki uygulamaların çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin arkasındaki dinamikleri anlamak bakımından önemli bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

Kurumun yalnızca Orta Asya ve Anadolu coğrafyasıyla sınırlı olmadığı da bu kitabın ortaya koyduğu bulgular arasındadır. Kıbrıs Türklerinin özgün toplumsal yapısından Kuzey Kafkasya halklarına, Kazakistan bozkırlarından Amerika'daki Özbek diasporasına kadar uzanan geniş bir alanda aksakallık

kurumunun farklı biçimler olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu çeşitlilik, kurumun yalnızca belirli bir coğrafyanın ya da dönemin ürünü olmadığını, toplumsal ihtiyaçlara verilen kalıcı bir yanıt niteliği taşıdığını göstermektedir.

Editörler olarak bu çalışmayı yayına hazırlamaktaki amacımız, aksakallık kurumunu romantize eden ya da onu tarihî bir kalıntı olarak değerlendiren yaklaşımların ötesine geçmek olmuştur. Başka türlü ifadeyle tarihî süreç içinde kurumu dönüşümleri ve gerilimleriyle birlikte ele alan bir akademik katkı sunmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kitapta yer alan her bir çalışma, aksakallığı kendi özgül bağlamında incelemekte ve karşılaştırmalı bir perspektifin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Gökçe Yükselen Pelcr, aksakal kavramının Türk lehçelerindeki yayılma alanını, anlam çeşitliliğini dilbilimsel ve toplum dil bilimsel bir perspektiften incelemektedir. Kavramın Kaşgarlı Mahmud'dan günümüze hangi anlam katmanlarını kazandığını, hangi lehçelerde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve dilin toplumsal statüyü nasıl inşa ettiğini aksakal örneği üzerinden ele alan çalışma, kitabın kavramsal temelini oluşturmaktadır. Müslüman olmayan Türk topluluklarının lehçelerinde kavramın çok daha sınırlı bir kullanım alanına sahip olması gibi dikkat çekici bulgular da bu bölümde tartışılmaktadır.

Resul Yalçın, aksakallığı geleneksel otorite kuramları çerçevesinde değerlendirmekte ve kurumun Türk siyasal düşüncesindeki yerine dair tarihsel ve kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Aksakallığın formel siyasal yapılarla ilişkisini ve meşruiyet üretiminin kendine özgü bir biçimi olarak nasıl işlediğini tarihsel örnekler üzerinden ele alan çalışma, kitabın kuramsal arka planını güçlendirmektedir.

Ali Asker, Azerbaycan'ın Aksakallar Şurası'nı kurumsal yapısı, yasal dayanakları ve yerel yönetimlerle ilişkisi açısından incelemektedir. Sovyet sonrası dönemde geleneksel otoritenin resmî bir devlet kurumuna nasıl dönüştürüldüğünü ele alan çalışma, bu süreçte benimsenen yasal düzenlemeleri ve Şura'nın pratikteki işleyişini ayrıntılı biçimde belgelemektedir.

Zakir Chotaev, Kırgızistan'daki Aksakallar Mahkemesi'ni hukuki statüsü, yargı yetkisinin sınırları ve resmî yargı sistemiyle ilişkisi bakımından incelemektedir. Kurumun toplumsal arabuluculuk işlevini ve pratikteki etkinliğini aktaran çalışma, Kırgız deneyiminin kendine özgü boyutlarını ortaya koymaktadır.

Askar Achylov, Türkmenistan’da aksakallığın kültürel kökenlerini ve Aksakallar Kurultayı’nın kurumsal yapısını incelemekte, geleneğin modern devlet tarafından nasıl biçimlendirildiğini ve resmileştirildiğini tartışmaktadır.

Halit Hamzaoglu, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde faaliyet gösteren Aksakallar Konseyi’ni kurumsal yapısı ve görev alanları çerçevesinde ele almaktadır. Ulusüstü düzeyde işlev gören bu yapının Türk Dünyası entegrasyonundaki rolünü ve diğer ülke kurumlarıyla ilişkisini inceleyen çalışma, konuya bütünlük bir perspektif kazandırmaktadır.

Elvira Latifova, Azerbaycan halk kültüründe aksakalların tarihsel konumunu ve devlet yönetimindeki rollerini yazılı ve sözlü kaynaklara dayanarak aktarmaktadır. Kurumun kültürel bellek içindeki yerini ve Azerbaycan’a özgü uygulama biçimlerini ele alan bu çalışma, Ali Asker’in kurumsal analiziyle tamamlayıcı bir ilişki içinde okunabilir.

Zeki Akçam, Kıbrıs Türk halk kültüründe aile içinde birleştirici ve karar verici bir işlev üstlenen aksakallı dede tipini incelemektedir. Kıbrıs Türklerinin özgün toplumsal yapısı içinde kurumun aldığı biçimi belgeleyen çalışma, Anadolu dışındaki Türk topluluklarına ilişkin önemli karşılaştırmalı veriler sunmaktadır.

Karlygash Ashirkhanova, geleneksel Kazak toplumunda aksakal olgusunu bozkır geleneği, soy örgütlenmesi ve toplumsal hiyerarşi bağlamında ele almaktadır. Aksakallığın Kazak kimliğinin kurucu unsurlarından biri olarak nasıl işlev gördüğünü ve tarihî süreç içinde nasıl dönüştüğünü aktaran çalışma, kurumun Kazak toplumuna özgü boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Shoirakhon Nurdinova, ABD’deki Özbek diasporasında aksakalların mahalle düzeyinde toplumsal liderliği nasıl üstlendiğini incelemektedir. Kurumun göç bağlamında nasıl yeniden işlevselleştiğini ve farklı bir toplumsal çevrede hangi dönüşümlere uğradığını belgeleyen bu çalışma, aksakallığın coğrafi ve kültürel sınırların ötesindeki sürekliliğine ışık tutmaktadır.

Said Ali Kudaynetov, Kuzey Kafkasya’daki Nogay Türklerinde aksakallık kurumunu din ile gelenek arasındaki ilişki ekseninde değerlendirmektedir. Kurumun İslam hukuku açısından meşruiyet zeminini ve bu iki referans arasındaki gerilimleri tartışan çalışma, aksakallığın dinî boyutuna ilişkin özgün bir değerlendirme sunmakta ve konuya farklı bir perspektif kazandırmaktadır.

Muhammed Naim Miroğlu'nun çalışması, Afganistan Türkleri arasında aksakallık kurumunun toplumsal düzenin sağlanması, kültürel sürekliliğin korunması, ailevi sorunların çözümü ve dinî-manevi değerlerin yaşatılmasındaki işlevlerini ele almaktadır. Aksakalların yalnızca yaş ve tecrübeye dayalı saygın kişiler değil, aynı zamanda birey, toplum, devlet ve tarihsel hafıza arasında bağ kuran rehber şahsiyetler olarak konumlandığını ortaya koyan bu çalışma, Afganistan Türklerinin kimlik, aidiyet ve kültürel direnç unsurlarının anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasına akademik birikimleri ile katkı sağlayan tüm yazarlara ve eserin yayımlanmasını destekleyenlere teşekkür ederiz. Türk Dünyasının kültürel mirasına ve bilimsel literatürüne katkı sunma gayesiyle hazırlanan bu eserin alan araştırmalarına yeni açılımlar kazandırmasını temenni ederiz.

Muhammet KOÇAK
Gıyas ŞÜKÜROĞLU

Ankara, 2026

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	III
ÖN SÖZ	V
Gökçe Yükselen PELER	
Umumi Türk Dilinde “Aksakal” Kavramı	1
Resul YALÇIN	
Türk Dünyasında Aksakal Kavramı: Tarihsel ve Kuramsal Çerçeve	19
Ali ASKER	
Geleneksel Otoritenin Kurumsallaşması: Azerbaycan Aksakallar Şurası Üzerine Bir İnceleme.....	39
Zakir CHOTAEV	
Kırgızistan'da Aksakallar Mahkemesi Kurumu: İşlevsel Yapısı ve Resmi Statüsü	57
Askar ACHYLOV	
Türkmenistan Halk Kültüründe Aksakallık ve Aksakallar Kurultayı	73
Halit HAMZAOĞLU	
Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi: Kurumsal Yapı ve Görev Alanları	95
Elvira LATİFOVA	
Azerbaycan Halk Kültüründe Aksakallar ve Devlet İdareciliği Tarihinde Roller.....	107
Zeki AKÇAM	
Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Aileyi Birleştirici ve Ailede Karar Verici Bir Tip Olarak (Aksakallı) Dede Üzerine Bazı Tespitler.....	123
Karlygash ASHIRKHANOVA	
Geleneksel Kazak Toplumunda Aksakal Fenomeni.....	139
Shoirakhon NURDINOVA	
ABD’de Mahalle Kurumu: Toplumsal Liderlik Bağlamında Özbek Aksakallar.....	153
Said Ali KUDAYNETOV	
Din ve Gelenek İkileminde Kuzey Kafkasya’da Aksakallık Kurumu:Nogay Türkleri Toplumu Üzerine Bir Müşahade ve İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme	165
Muhammed Naim MİROĞLU	
Psikososyal Hayatta Aksakallık: Afganistan Türkleri Örneği	189
DİZİN	201

UMUMİ TÜRK DİLİNDE “AKSAKAL” KAVRAMI

Gökçe Yükselen PELER*

Giriş

Dil, kültürün nesilden nesle nakledilmesinde oynadığı rol itibarıyla bir taraftan içtimai terkinin aynası diğer taraftan ise kurucu müesseselerinin en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. Cemiyet içerisindeki mevki, nüfuz ve itibar nevinden kavramlar sadece içtimai ameller neticesinde değil, aynı zamanda dil işaretleri aracılığıyla da inşa edilip tekrar üretilir. Türk lehçelerinde mevcut olan “aksakal” kavram ve tasavvuru da bu cihetten nazara alınıp tetkik edildiği zaman, yaş, cinsiyet ve nüfuz münasebetlerinin dil üzerinden ne suretle anlamlandırıldığına işaret eden mühim bir toplum dil bilimsel misal teşkil etmektedir. “Ak” ve “sakal” unsurlarının terkinin meydana gelen bu kelime, zahiren biyolojik ihtiyarlığın bir alametine işaret etmekle beraber, derin yapıda içtimai hiyerarşiyi, kültürel meşruiyeti ve müşterek hafızayı temsil eden remzî bir kıymeti haizdir.

Toplum dil bilimi zaviyesinden bakıldığı zaman, “aksakal” kelimesinin sadece bir isimlendirmeden ibaret olmadığı, muayyen bir içtimai rolün dil vasıtasıyla tespit edilmesi olduğu müşahade edilir. Bu kavram, yaşlı erkek simasına atfedilen hikmet, tecrübe ve hakemlik vazifelerini meşru kılan bir unvan mahiyetindedir. Dolayısıyla “aksakal” kelimesi, delalet ettiği şahıstan müstakil bir şekilde, içtimai nizamın idame ve muhafaza ettirilmesinde tesirli ve söylemle alakalı bir vasıta şeklinde telakki olunabilir. Bilhassa geleneklik Türk topluluklarında, karar alma süreçlerinde söz hakkını haiz fertlerin “aksakal” namıyla adlandırılmaları, dilin içtimai mevkiyi tayin ve tahkim etme hususundaki vazifesini sarıh bir şekilde izhar etmektedir.

Umumi Türk dilinin farklı lehçelerinde kavramın şekli hususiyetlerini muhafaza etmesi, müşterek kültürel kodların dil zemininde ne suretle korunduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber, asrileşme, şehirleşme ve bürokratikleşme, “aksakal” kavramının kullanım bağlamlarını ve anlam sahasını tahvil etmiştir. Hâlihazırda bazı topluluklarda geleneklik bir nüfuzu ifade etmeye devam ederken bazı muhitlerde daha temsili veya maziyle alakalı bir mana kesp ettiğine şahit olunmaktadır. Bu durum, dile ait bir unsurun içtimai tekâmül ile beraber maruz kaldığı anlam kayması ve tekrar vazife kazanma süreçlerini tetkik etmek bakımından

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: gokcepeler@erciyes.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0002-9604-5101> / Kayseri-Türkiye.

ehemmiyet arz eder.

Bu çalışmada, “aksakal” kavramı, Türk lehçeleri dairesinde toplum dil bilimsel nazariyeyle ele alınacak, kavramın köken bilimsel terkihi, muhtelif lehçelerdeki kullanılış şekilleri, hitapla alakalı vazifeleri içtimai mevki inşasındaki rolü tetkik ve tahlil olunarak dil ile içtimai tabakalar arasındaki müteakıl münasebet tespit edilecektir. Böylece “aksakal”ın sadece kültürel bir timsal olmayıp hem de içtimai mana üretiminde dille alakalı bir vasıta olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Tarihî Zemin

Aşağıda görüleceği üzere “aksakal” kelimesi günümüzde Türk lehçelerinde çok şümulü bir kullanıma sahip olmakla beraber, kelimeyi Türkçenin tarihî metinlerindeki kullanımı o kadar yaygın değildir. Göktürk ve Uygur dönemi eserlerinde rastlanılmayan kelime (Clauson, 1972, s. 75; Nadelyaev vd., 1968, s. 48-49), ilk kez Karahanlı Dönemi eserlerinden *Divanü Lügati't-Türk*'te (Kaşgarlı Mahmud, 2023. s. 71; Kâşgarlı Mahmud, 2020, s. 39) “Oğuz lehçesinde sakalı ağarmış adam” açıklamasıyla *aķ saķal er* şeklinde geçmektedir. Kâşgarlı'nın “Oğuz lehçesinde” şeklindeki ifadesi, kelimenin kaleme alındığı zaman itibarıyla Türkçenin en geniş kelime hazinesine sahip eserlerinden olan ve bilgelik konusunu derinlemesine işleyen *Kutadgu Bilig*'de (Arat, 1979) geçmiyor olmasını açıklamaktadır. Keza daha sonraki dönemde kaleme alınmış olan *Codex Cumanicus* (Argunşah & Güner, 2024), *Bulgat el-Müşâtâk fî Lugat et-Türk ve'l-Kıfçâk* (Zajaczkowski, 1958), altı dilli *Resûlî Sözlüğü* (Golden, 2000), *Kitâb el-İdrâk li-Lisân el-Etrâk* (Abû Hayyân, 1931), *El-Kavâninü'l-Türkiyye Li-Zabt'l-Lügâti't-Türkiyye* (Toparlı vd., 1999), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lügati't-Türkiyye* (Toparlı, 2018), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî* (Toparlı vd., 2000), *İbn-i Mühennâ Lügati* (Battal, 1988) gibi Kıpçak Türkçesine ait veya Kıpçak Türkçesi unsurları içeren eserlerde de bulunmaması da aynı sebebe bağli olabilir. Nitekim Oğuz Türkçesi unsurları içeren Harezmi Türkçesi Dönemi eserlerine gelindiği zaman, kelimenin eserlerde görünmeye başladığına şahit olunmaktadır. Ali'in *Kıssa-ı Yusuf*'unda *aķ saķalluğ* (Clauson, 1972, s. 75) ve *Mirac-name*'de *aķ saķallık* (Ünlü, 2012) şeklinde geçmektedir. Ancak Doğu Türkçesinde kelimenin uzun zaman eserlerde zor bulunan bir kelime olmaya devam ettiğini ifade etmek iktiza eder. Mesela çok köklü Çağatay yazı dili eserleri içerisinde kelimenin sadece *Şecere-i Terâkime*'de “Oğuz hanının Uygur tip at (8) koyğanı cemâ' tınıñ uluğı ve Aķ Saķallının oğı bar irdi, Irķıl (9) ħvâce atlık” (Ebulgazi Bahadır Han, 1996, s. 150) şeklinde geçiyor olması da dikkate şayandır. Bu eserin de Türkmenlerin soy kütüğü ile ilgili olması, dikkati çeken bir diğeri vaziyettir. Çağatay Türkçesi Dönemi eserlerini taranması ile meydana getirilmiş bir çalışma olan *Çağatay Türkçesi Sözlüğünde* de kelime, *aķ saķallı* “oymak büyüklerine verilen ad” (Ünlü, 2013)

şeklinde sadece bu esere atıfla yer almaktadır. Doğu Türkçesinin yazılı kültüründe kelimenin seyrekliğinin aksine, sözlü kültürde canlı bir şekilde yer aldığı anlaşılmaktadır. Zira mesela sadece Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde olan Kırgız Türkçesinin değil, muhtemelen bütün şifahi Türk edebiyatının en kapsamlı eseri olan *Manas Destanı*’nda *aksakal* kelimesi, “ak sakallı; kabile başı” anlamlarıyla otuz yedi kez geçmektedir (Sadıkov & Sarsembayev, 2011).

Kâşgarlı’nın ifadesine, Harezmi Türkçesi Dönemi eserlerinde ve *Şecere-i Terâkime*’deki birkaç misale rağmen, yazılı kültür cihetinden tarihî Oğuz Türkçesinde de durumun çok farklı olmadığına şahit olunmaktadır. Eski Oğuz Türkçesinin *Bahşayış Lügati* (Bahşâyîş bin Çalıça, 2017), *Ed-Dürret’ül-l-Mudiyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye* (İshak bin Murad, 2004), *El-İdrâk Haşiyesi* (İzbudak, 1989) gibi sözlüklerinde ve yukarıda Kıpçak Türkçesi bahsinde zikredilen bir kısmı aynı zamanda Oğuz Türkçesi ile de ilişkili olan Memluk sahası sözlüklerinde geçmemesi de bunu göstermektedir. 13.-19. yüzyıllar arasında Türkiye sahasında kaleme alınan eserlerin taranmasıyla meydana getirilen *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde (Dilçin, 2018) de yer almaması, “aksakal” kelimesinin Batı Türkçesinin, yani Oğuz Türkçesinin yazı dilinde de bulunmadığına veya en azından çok işlek bir kullanım sahası olmadığına işaret eder. Ancak mesela halk Batı Türkçesinde halk kültürü ve dolayısıyla dilinin en muhteşem eserlerinden olan *Dede Korkut Kitabı*’nda kelime, *ağ sakallı* şeklinde pek çok kez geçmektedir. Bu eserdeki örneklerin çoğu *baba* kelimesini nitelerken çok azı da *qocalar* “ihtiyarlar” kelimesini nitelemektedir ve bu kullanımların tamamının “yaşlı” manasında (Ergin, 1991, s. 256; Özçelik, 2022, s. 752-753) olduğuna şahit olunmaktadır.

Kelimenin sözlüklerdeki mevcut olmama durumunun Osmanlı Türkçesi dönemi boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır. Gerek Türkler gerekse yabancılar tarafından kaleme alınan Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde “aksakal” kelimesi hiç yok gibidir. 17. yüzyılda Roma’da kaleme alınan *Vocabolario Italian-Turchesco* (Bernardo da Parigi, 2015), *Burhân-ı Katı* (Mütercim Asım Efendi, 2009), *Lügat-ı Ni’metullâh* (Ni’metullâh Ahmed, 2015), *Lügat-i Halîmî* (Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, 2013), *Kâmûs-ı Osmânî* (Mehmed Salâhî, 1313), *Lehçetü’l-Lügat* (Şeyhülislam Mehmed Es’ad Efendi, 1999), *Lügat-ı Cûdî* (İbrahim Cûdî Efendi, 2006), *Lügat-ı Nâcî* (Muallim Naci, 1318) gibi Osmanlı Türkçesinin mühim sözlüklerinde kelimenin olmadığına şahit olunmaktadır. Hatta Osmanlı Türkçesinin en kapsamlı sözlüklerinden olan *Lexicon*’da (Redhouse, 2015) dahi kelime mevcut değil. Bu durumun hilafına ilginç bir şekilde 1680 yılında Viyana’da kaleme alınmış olan ve Meninski Lügati olarak bilinen Türkçe, Arapça ve Farsçanın Latince kaleme alınmış müşterek sözlüğünde kelime *ak sakallü* şeklinde ve *barbâ canus* ‘beyaz sakallı’ manasıyla mevcuttur (Meninski, 1680, s. 317). Türkiye’de bu eserin kelime hazinesi esas alınarak hazırlanmış sözlükte, *ağ saçlı*: *ağ sakallü*, *kır*, *kırğıl*, *ağarmış*,

eşyeb (dişi. *Şeybā*), → *canus* şeklinde bir gönderme yapılmaktadır (Tulum, 2011, s. 266). Ancak eserin aslında böyle bir şeye rastlanılmamıştır. Roma’da kaleme alınan sözlük ve Osmanlı sahasında yazılan lügatlerde kelimenin mevcut olmayıp Meninski’nin lügatinde bulunması, Meninski’nin malzemesinin en azından bir kısmını halk ağzından topladığına yorulabilir. *Kâmûs-i Türki* ile beraber, *ak sakal* kelimesinin “ihtiyar, köyün veya kabilenin başı” manalarıyla (Şemseddin Sami, 1317) Osmanlı sözlüklerine de girdiğine şahit olunmaktadır. Kelime daha sonra *aksakal* şeklinde ve “ihtiyar” manasıyla *Resimli Türkçe Kamus*’ta da yerini bulmuştur (Kestelli, 2011).

2. Günümüz Türk Lehçelerindeki Vaziyet

Tarihî Türk lehçelerinin metinlerinde ve sözlüklerinde “aksakal” kelimesinin mahdut addedilebilecek bir şekilde ve oldukça geç belgelenebilmesine rağmen, bazı sınırlılıklar gözlemlenmekle beraber, günümüz Türkçe lehçelerinde oldukça yaygın bir kullanım sahasına sahip olduğuna şahit olunmaktadır. Günümüz lehçelerindeki bu şümüllü kullanımda, müştereklikler olduğu gibi birtakım mahallî manaların da ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ve alfabetik sıraya riayet edilerek “aksakal” kelimesinin diğer günümüz Türk lehçelerinde arz ettiği manzaraya bakıldığında zaman ortaya şöyle bir vaziyet çıkmaktadır:

Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen *Güncel Türkçe Sözlük*, günümüzde Türkiye Türkçesinin en mühim sözlüğünü teşkil etmektedir. Bu sözlüğün çevrim içi sürümünde “aksakal” maddesi, “1. Bir meslekte yaşça, kıdemce ileride ve yetenek bakımından üstün niteliğe sahip olan kimse; duayen. 2. Köyün veya mahallenin ihtiyar heyetinde olan kimse” manalarıyla verilmektedir. Aynı sözlükte “ak sakallı” maddesi, “1. Sakalı ak, beyaz olan, 2. Yaşlı (kimse)” anlamlarıyla ve “ak sakallılık” maddesi ise “Ak sakallı olma durumu” şeklinde verilmektedir. Günümüzde Türkiye Türkçesinin diğer bir mühim sözlüğü olan Ötüken Türkçe Sözlük’te “aksakal” kelimesi “1. İhtiyar, 2. Köyün, kabilenin başı, 3. (ağız) Evliya, ermiş (DS)” şeklinde açıklanmaktadır (Çağbayır, 2007). Türkiye Türkçesinin tarihî sürecini de dikkate alarak hazırlanmış bir diğer önemli sözlüğü olan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te kelime “ak sakal” şeklinde yer almakta ve “(halk ağzı) yaşından ve tecrübesinden dolayı köyde mahallede muteber kimse” ifadeleriyle açıklanmaktadır (Ayverdi & Topaloğlu, 2005). Görüldüğü üzere Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde böyle bir atıf bulunmazken diğer iki sözlük halk ağzına gönderme yapmaktadır. *Derleme Sözlüğü*’nün çevrim içi sürümüne bakıldığında zaman da “aksakal” kelimesi, Mençek, Ermenek-Konya atfıyla “evliya, ermiş” manasının verildiği görülmektedir. Aynı sözlükte, Dereçine, Sultandağı-Afyon’a atıf yapılarak “ak sakallı” maddesine aynı anlamın verildiğine şahit olunmaktadır.

Altay Türkçesinin mevcut sözlüğünde doğrudan “aksakal” şeklinde bir kelime mevcut olmamakla beraber, sözlükte bu kelimeyle köken ve mana ilişkisi içerisinde olduğu gayet açık olan *sagaldı* şeklinde bir kelime bulunmaktadır. Kelimenin manası “1. Sakallı, 2. Yaşlı, saygı duyulacak yaştak.” şeklinde açıklanmaktadır (Gürsoy-Naskali & Duranlı, 1999).

Azerbaycan Türkçesinin günümüzdeki en kapsamlı sözlüğü olan *İzahlı Lügat*’e bakıldığı zaman, *ağsaqqal* şekliyle kayıtlı olan kelimenin 1. *Saqqalı ağarmış, qoca*, 2. *Bir ailənin, elin, cəmiyyətin ən yaxşı və hörmətli adamı, başçısı*” (Orucov vd., 2006) yani “1. Sakalı ağarmış, yaşlı, 2. Bir ailenin, kabilenin, cemiyyetin en itibar sahibi kişisi, önderi” şeklinde açıklandığı görülmektedir.

Kelime Başkurt Türkçesinin Türkiye’de yayımlanmış tek sözlüğünde de lehçenin ses hususiyetlerine muvafık bir şekilde *aḫhaḳal* olarak geçmekte ve “1. Görmüş geçirmiş büyük kişi, ihtiyar, 2. Mevki sahibi kişi” şeklinde açıklanmaktadır (Özşahin, 2017). Moskova’da yayımlanan Başkurt Türkçesi sözlüğünde (Agişev vd., 1993) de kelime benzer bir şekilde *aḫhaḳal* olarak ve “1. Çok görmüş çok bilen yaşlı kişi, 2. Kabilenin başında duran saygın yaşlı adam” manasıyla geçmektedir.

Kelime, Gagavuz Türkçesinin hâlihazırda Türkiye’de yayımlanmış tek sözlüğünde *ak sakal* şeklinde ve “Tecrübeli, bilge kişi” (Gaydarcı vd., 1991) manasıyla geçmektedir. Ancak kelime Moldova’da yayımlanmış Gagavuz Türkçesi – Rusça Rumence sözlükte (Çebotar’ & Dron, 2002) *aksakal* şekliyle geçmekte ve Rusça olarak *aksakal, stareşina* şeklinde açıklanmaktadır. Bu Rusça kelime, bir taraftan “yaşlı” manasına gelirken diğer taraftan “kabile veya topluluk büyüğü” anlamını taşımaktadır. Zaten Rusça açıklamada *aksakal* şeklinin de yer alması, bu ikinci anlama işaret etmektedir. Ancak dikkate şayan bir şekilde daha yakın bir zamanda Gagavuz Yeri’nde yayımlanan bir sözlükte, kelime yer almamaktadır (Köksal vd., 2018).

Kelime Karaçay-Balkar Türkçesinin Türkiye’de en yaygın şekilde bilinen sözlüğünde *aksakal* şeklinde ve “yaşlı, ihtiyar” (Tavkul, 2000) manasıyla yer almaktadır. Ancak bu sözlükten daha evvel Türkiye’de kaleme alınmış bir başka Karaçay-Balkar Türkçesi sözlüğünde (Nevruz, 1991), yine *aksakal* şeklinde, ancak “1. Ak sakallı, 2. Tırpanla ot biçen işçilere yorgunluklarını unutturmak için çeşitli kılıklara girerek nükteli oyunlar çıkaran adam, maskara” anlamıyla geçmektedir.

Kelimenin Karakalpak Türkçesinde şekli hususiyetlere göre anlam farklılaşmasına uğradığına şahit olunmaktadır. Karakalpakistan’da yayımlanan sözlükte *aḳ saḳal* şekli “1. yaşı büyük, sakalı ak, görmüş geçirmiş, uzun yaşamış, muhtar (kethüda), başkanlık yapmaya seçilmiş kişi, 2. Belli bir bölgeyi yönetmek üzere seçilmiş kişi” olarak anlamlandırılırken *aḳsaḳallı* şeklinde isimden isim yapma

eki almış hâli “beyaz sakalı olan, yaşı büyük, görüp geçirmiş uzun yaşamış, yaşlanmış” şeklinde açıklanmaktadır. (Esemuratova vd., 1982). Türkiye’de yayımlanan Karakalpak Türkçesi sözlüğünde (Uygur, 2019) ise kelime “aksakallı” şeklinde bulunmakta ve yalnızca “ak sakalı olan, yaşı.” olarak anlamlandırılmaktadır.

Kelimenin Kazak Türkçesinde pek çok türemiş şeklinin bulunduğu görülmektedir. Kazak Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan Kazak Edebî Dilinin Sözlüğünde *aksakał* şeklinde bulunan kelime “1. Yaşı büyük, saygın erkek, 2. Eski Kazak toplumunda halkın kaderini belirleyen kararlara katılan, yaşı büyük ve nüfuz sahibi erkek, kabile reisi, 3. Tecrübeli kişi, kendi işinin ustası” olarak açıklanmaktadır. Kelimenin türemiş şekillerinden *aksakałday* kelimesi “Bilgisi çok, tecrübeli, yaşı bir insan gibi” olarak; *aksakałdı* kelimesi “Yaşı büyük, akıl veren, koruyup kollayan bir ihtiyarı (büyüğü) var.” şeklinde; *aksakałdıķ* ve onun eş anlamlısı olarak verilen *aksakałşılıķ* kelimeleri “1. Çok şey görmüş, uzun yaşamış bir insana yakışan olgunluk ve büyüklük, 2. Eski Kazak toplumunda, yaşı büyük ve nüfuzlu kişilerin boyu (kabileyi) yönetmesine dayanan geleneksel düzen” şeklinde; *aksakał-ķarasaķal* kelimesi ise “Halkın saygı duyulan ihtiyarları ve orta yaşı saygın erkekleri” şeklinde açıklanmaktadır (Kul-Muhammed vd., 2011). Kazakistan’da yayımlanan bir diğer önemli sözlükte *aksakał* kelimesinin manası “1. Halkı yöneten kabile reisi, 2. Yaşı büyük ve saygın kişi” olarak verilmektedir. Kelimenin türemiş şekillerinden *aksakałdı* kelimesine “Yaşı ilerlemiş, ihtiyarlamış kişi” anlamı; *aksakałdıķ* kelimesine “Yaşı ilerlediği için saygı ve hürmete sahip olma durumu” anlamı; *aksakał-ķarasaķal* kelimesine “topluma öncülük eden büyük-küçük” anlamı; *aksakałķa* kelimesine ise “büyük insan gibi” anlamı verilmiştir (Januzakov, 1999). Türkiye’de yayımlanan Kazak Türkçesi sözlüklerinde ise hem kelimeye verilen anlamların çeşitliliğinin hem de türemiş şekillerinin daha mahdut olduğu göze çarpmaktadır. Kazak Türkçesinin Türkiye’de yayımlanan ilk sözlüklerinden olan Hasan Oraltay, Nuri Yüce ve Saadet Pınar tarafından tercüme edilmiş sözlükte, *aqsaqal* şeklinde verilen kelime, “yaşlı, ihtiyar, kabilenin ileri gelen ve sözü dinlenen şahsiyeti, yaşı büyük kimse, saygı değer kimse” olarak açıklanmaktadır (Kazak Türkçesi Sözlüğü, 1984). Türkiye’de yayımlanan en kapsamlı Kazak Türkçesi sözlüğünde ise *aksakał* şeklinde geçen kelime “aksakal, yaşlı, ihtiyar; bir topluluğun ileri gelen ve sözü dinlenen şahsiyeti; yaşı büyük kimse, saygıdeğer kimse” olarak açıklanmaktadır. Kazakistan’da yayımlanan sözlüklere nazaran kelimenin türemiş şekillerinde de mana ve şekil farklılıkları mevcuttur. Kelimenin *aksakałdı* formundaki türevinin anlamı, Kazakistan’da yayımlanan *Kazak Edebî Dili Sözlüğünün* aksine ancak Januzakov’un sözlüğü ile uyumlu olarak “ak sakallı, yaşı ilerlemiş (kişi)” olarak verilmektedir; *aksakałdıķ* yapısı ise “1. Görmüş geçirmiş saygıya layık olma durumu, büyüklük, 2. Eski kabilecilik, feodallık” olarak

verilmektedir. Bu sözlükte de kelimenin *aksakalşa* şekli bulunmaktadır ve anlamı “büyük adam gibi, büyük adama yakışır” olarak verilmiştir (K. Koç vd., 2019). Görüldüğü üzere, Türkiye’de yayımlanan sözlükte, kelimenin *aksakalşa* şeklinde Kazakistan’da yayımlanan *Kazak Edebî Dilinin Sözlüğünde* bulunmayan ancak Januzakov’un sözlüğünde bulunan bir türevi mevcuttur. Ayrıca bu sözlükte *aksakaldık* şeklinin ikinci anlamında, Kazakistan’da yayımlanan sözlüklerde bulunmayan bir menfi mana mevcuttur.

Kelime Kazan Tatar Türkçesinin izahlı lügatinde *aksakal* şeklinde yer almakta ve “1. Kabile boy başkanı, 2. Saygın yaşlı kişi” anlamlarıyla açıklanmaktadır (Mahmutova vd., 1977). Kazan’da neşredilmiş Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi sözlükte ise kelime “aksakal, olgun, üstad” şeklinde açıklanmaktadır (Ganiev vd., 1997). Kazan Tatar Türkçesinin Türkiye’de yayımlanan sözlüğünde ise kelime, “1. Ak sakallı kişi, 2. İhtiyar kuşaktan kişi, bir obanın veya köyün ihtiyar başkanı, kavim lideri, saygı gösterilen yaşlı” şeklinde açıklanmaktadır (Öner, 2009).

Kelime, Kırgız Türkçesinin izahlı lügatinde *aksakal* şeklinde ve “1. Köy yöneticisi, köydeki çeşitli işleri ve iç ilişkileri düzenleyen, yöneten, denetleyen ve öğüt veren, genellikle yaşlı bir kişi, aile/soy büyüğü, 2. Yaşlı adam; uzun yaşamış sakallı adam, başkalarına göre daha yaşlı (büyük) kişi, 3. Makam bakımından daha üstte bulunan kişilere ya da umumiyetle olarak saygı göstermek ve hürmet etmek amacıyla kullanılan söz” anlamlarıyla yer almaktadır (Abduldaev & İsaev, 1969). Kırgız Türkçesinin Kırgızistan’da basılan önemli sözlüklerinden olan *Kırgız Tilinin Sözdüğü* adlı çalışmada *ak sakal* ve *aksakal* olmak üzere iki şekli mevcuttur. Sözlükte *ak sakal* şekli, “1. Sakalı ağarmış, bembeyaz sakallı, 2. Aksakal ile aynı” olarak açıklanırken *aksakal* şekli, “1. Yaşı ilerlemiş, ihtiyarlamış veya yaş bakımından büyük olan kişi, 2. Bir köyün, boyun vb. yönetim ve danışma işlerini düzenleyen lider, çoğunlukla yaşı ilerlemiş köy yöneticisi ve bilge kişi, 3. Görev ve makam bakımından üstte olan veya umumi olarak yaşı büyük kişilere karşı saygı ve hürmet göstermek amacıyla kullanılır.” olarak açıklanmaktadır. Sözlükte kelimenin türemiş şekilleri de bulunmaktadır. Bu türemiş şekillerden *aksakal*, *köksakaldar* şekline “Büyük küçük herkes, hepsi birlikte” anlamı verilirken *aksakaldık* şekline “Aksakallara özgü büyüklük, saygı ve hürmete layık olma, itibar ve saygınlık” manası verilmiştir (Abduvaliev vd., 2015). Kırgız Türkçesinin en önemli sözlüklerinden biri olan ve yaygın olarak Yudahin Sözlüğü olarak bilinen çalışmada, kelime *aksakal* olarak kayıtlıdır ve “ak sakallı, elin ulusu, en yaşlı, kabile başı” şeklinde anlamlandırılmıştır. Sözlükte kelimenin türemiş şekli olan *aksakaldık* kelimesi “aksakal vaziyeti” şeklinde adlandırılırken bu türemiş şekille kurulan

ibarelerden *aksakaldık koom* “uluya itaat temelinde kurulan cemiyet” şeklinde, *eski aksakaldıktın kaldığı* ibaresi ise “eski aksakallık devrinden kalma” şeklinde

açıklanmıştır (Yudahin, 1988). Yine yakın zamanda Kırgızistan’da basılmış Kırgız Türkçesinin bir diğer önemli sözlüğünde, *aksakal* kelimesi “1. Yaşlı veya yaşça büyük insan, 2. Bir köyün veya kabilenin yöneticisi, herkesin gidip danıştığı (genelde yaşı ilerlemiş) saygın insan” şeklinde açıklanmıştır. Sözlükte kelimenin türemiş şekillerinde *aksakaldık* kelimesi “aksakallık” olarak açıklanırken *aksakal-köksakaldar* şekli “büyükler ve küçükler, herkes” olarak açıklamıştır (Arıkoğlu vd., 2017). Kırgız Türkçesinin muhtasar olarak basılmış olan sözlüklerinden birinde *aksakal* kelimesi “muhtar” şeklinde anlamlandırılmıştır (Gülensoy & Sağınbayeva, 2004). Kırgız Türkçesinin Türkiye’de neşredilmiş bir diğer sözlüğünde, *aksakal* kelimesi “aksakal, eşraf, kabile içinde en yaşlı ve itibarlı kişi” şeklinde açıklanırken kelimenin türemiş şekillerinden *aksakaldar* kelimesi “aksaklılar, yaşlılar, büyükler” şeklinde, *aksaklduu* kelimesi “aksakallı” şeklinde ve *aksakaldık* kelimesi “1. Aksakallık, yaşlılık, 2. Ataerkil, pederşahi” şeklinde açıklamıştır (Çankaya, 2014).

Kelime, Kırım Tatar Türkçesi sözlüklerindeki vaziyeti de ilginç bir manzara arz etmektedir. Sözlüklerde *aksakal* şeklinde geçen kelime, “aksakal” (Muzafarov & Muzafarov, 2018) ve “aksakallı, aksakal, beyaz saçlı yaşlı adam” (Maşkaraoğlu, 2023) şeklinde açıklanmaktadır. Ancak Kırım Tatar Türkçesinin Romanya’da konuşulan ağızlarından hazırlanan bir diğer sözlükte, kelimenin mana çeşitliliği bakımından daha zengin bir manzara arz ettiğine şahit olunmaktadır. Bu sözlükte *aksakal* kelimesi “1. Saçı sakalı ağarmış kimse, 2. Kendisine akıl danışılan, saygın yaşlı adam, ihtiyar bilge, 3. Bir toplumun başında ve idare heyetinde görevli kimse” şeklinde açıklanmaktadır (Karahana, 2011). Lehçenin Kırım’da konuşulan ağızlarını esas alan sözlüklerle Romanya’da konuşulan ağızları alan sözlük arasındaki bu farkın Kırım ağızlarını temel alan sözlüklerin yetersizliğinden mi yoksa Romanya’da konuşulan ağızların kendi iç gelişmesi ile alakalı olduğu açık olmamakla beraber, kelimenin umumi olarak günümüz Kıpçak lehçelerindeki vaziyetine bakıldığı zaman, meselenin Kırım’ı temel alan sözlüklerle alakalı olduğu akla gelmektedir.

Kumuk Türkçesinin eldeki sözlüklerinde “aksakal” kelimesi ile ilgili bir madde başı bulunmamaktadır. Ancak hem lehçenin hem Rusya’da (Bammatov, 1969) hem de Türkiye’de (Pekacar, 2011) hazırlanmış sözlüklerinde *aķ* “beyaz” maddesinin altında *aķ sakallı kırt* ibaresi bulunmaktadır ve “ak sakallı ihtiyar” şeklinde anlamlandırılmıştır.

Kelime, Nogay Türkçesi sözlüğünde de *aksakal* biçimiyle mevcuttur ve “1. Kır, aksakallı, 2. İtibarlı insan, büyük, 3 Yaşlı, koca, ihtiyar” anlamlarıyla açıklanmıştır (Ergönenç & Bulgarova, 2024).

Kelime, Özbek Türkçesinin izahlı lüğatinde, lehçenin ses hususiyetlerine muvafık olarak *oķsoķol* şeklinde yer almaktadır ve “1. Uzun sakalı ağarmış yaşlı kişi, 2. Ekim devrimine kadar bir veya birkaç mahalle ya da köyde başkanlık yapan

mahallî memur, 3. Bir alanda uzun yıllar çalışmış, emeği geçmiş yaşlı kişi, 4. Yaşlılara veya saygın kişilere karşı, kendi yaşlıları tarafından kullanılan hitap biçimi” manalarıyla izah edilmektedir (Ma’rufov, 1981). Yakın zamanda Özbek Türkçesinin Türkiye’de neşredilen en kapsamlı sözlüğünde ise kelime “1. Yaşlı kimse, ihtiyar insan, 2. İhtiyar heyeti başkanı, muhtar, 3. Bir topluluğun başındaki kimse, başkan, 4. Sınıf başkanı, 5. Aksakal, duayen, 6. Yaşlı veya üst düzey kimselerin birebirlerine seslenme sözü” şeklinde açıklanmaktadır (Baydemir & Ildırı, 2025).

Kelime, Türkmen Türkçesinin izahlı lügatinde *aksakgal* şeklinde geçmekte ve “1. Sakalına ak düşmüş, sakalı ağarmış (adam hakkında), 2. Bir obanın, soyun veya kabilenin yaşlı büyüğü, kethüdası, danışmanı ve lideri” olarak açıklanmaktadır. Sözlükte ayrıca kelimenin türemiş bir şekli *aksakgallyk* olarak yer almakta ve “Aksakal olma durumu, kethüdalık, yaşlı büyüklük ve liderlik” şeklinde açıklanmaktadır (Kyýasowa vd., 2016). Türkmen Türkçesinin önemli sözlüklerinden olan Hamzayev Sözlüğü olarak bilinen sözlükte kelime, yalnızca *aksakgal* şekliyle geçmekte ve “1. Bir obanın yaşlı büyüğü (aksakalı), kethüdası, danışmanı, saygın yaşlı adamı, 2. Sakalı ağarmış yaşlı adam, yaşlı kişi” şeklinde açıklanmaktadır (Hamzaev, 1962). Türkmen Türkçesinin Türkiye’de yayımlanmış sözlüğünde ise kelime, “kır sakal, kır sakallı” şeklinde açıklanmaktadır (Tekin vd., 1995).

Kelime, Urum Türkçesinin sözlüklerinde ayrı bir madde başı olarak bulunmamaktadır. Ancak Urum Türkçesinin hem Kazakistan’da (Garkavets’, 2000) hem de Türkiye’de (Garkavets, 2019) yayımlanmış sözlüklerinde *aş* “beyaz” maddesi altında *aş sahalı hart* ibaresi yer almaktadır ve “ak/ kır sakallı ihtiyar adam, dede” şeklinde açıklanmaktadır.

Kelime, Yeni Uygur Türkçesinin izahlı lügatinde *aşsaşal* şeklinde yer almaktadır ve “1. Yaşlanmış, saçı ağarmış saygın kişi, 2. Bir veya birkaç mahalle ya da köyün başında bulunan mahallî görevli, 3. Dedikoducu, kendisiyle ilgisi olmayan işlere karışan kimse” şeklinde açıklanmaktadır. Sözlükte kelimenin *aşsaşallık* şeklindeki türemiş şekli ““aşsaşal” kelimesinin mücerret ismi” olarak açıklanmaktadır. Bu türemiş şekille kurulmuş *aşsaşallık kılmaq* şeklindeki birleşik fiil ise “Dedikoduculuk yapmak, kendisiyle ilgisi olmayan işlere ve başkalarının sözlerine karışmak” olarak açıklanmaktadır (Yakub vd., 1990). Yeni Uygur Türkçesinin Türkiye’de yayımlanan sözlüğünde de kelime *aşsaşal* olarak yer almakta ve “1. Ak sakal, yaşlı, 2. Yaşça büyükler, çavuş, muhtar” şeklinde açıklanmaktadır (Necip, 1995).

“Aksakal” kelimesine bazı Türk lehçelerinin sözlüklerinde rastlanmamıştır. Kelime Hakas Türkçesinin sözlüklerinde mevcut değildir (Arıkoğlu, 2005; Baskakov & İnkijekova-Grekul, 1953; Gürsoy-Naskali vd., 2007). Ancak Hakas

Türkçesinde, “aksakal” kavramı ile ilişkili addedilebilecek bir *ah sastiğ* “kır saçlı” ifadesinin bulunduğunu da ifade etmek iktiza eder (Arıkoğlu, 2005; Baskakov & İnkijekova-Grekul, 1953). Kelime, Kırım Karay Türkçesinin sözlüğünde de mevcut değildir (Aqtay & Jankowski, 2020). Yani şekilde Karay Türkçesinin Kırım, Trakay ve Haliç ağızlarını içeren Radloff’un *Opit Slovarya Tyurskiĭ Nareçiy* adlı eserinde de mevcut değildir (Kırbaş, 2021). Tuva Türkçesi sözlüklerde kelimeye rastlanmamıştır (Arıkoğlu & Kuular, 2003; Arıkoğlu & Tosun, 2024; Monguş, 2005; Tatarintsev, 2000). Kelimenin bulunmadığı lehçelerin tamamının Müslüman olmayan Türk halklarının konuştukları lehçeler olması dikkati çekmektedir. Bu durumun bir mana ifade edip etmediği, dikkate şayan bir meseledir. Doğrudan “aksakal” kelimesi bulunmayan ve Müslüman olmayan bir Türk halkı tarafından konuşulan Altay Türkçesinde ise *sagaldı* “sakallı” şeklindeki bir kelime, “1. Sakallı, 2. Yaşlı, saygı duyulacak yaştaki” manalarıyla kullanılmaktadır. Altay Türkçesindeki bu durumun Kazak Türkçesi ile olan komşuluk ilişkisinin bir sonucu mu olduğu, yoksa kendi iç gelişmesinin bir neticesi mi oluşunu tespit etmek çok mümkün görünmemektedir. Doğrudan “aksakal” kelimesi bulunan ve Müslüman olmayan bir Türk halkı tarafından konuşulan bir diğer diğer lehçe de Gagavuz Türkçesidir. Gagavuz Türkçesindeki durum, eğer ayrı bir lehçe olarak kabul edilecekse, pek muhtemeldir ki Türkiye Türkçesi ile olan çok uzun ilişkinin bir neticesidir.

3. Günümüz Türk Lehçelerindeki Verilerin Değerlendirilmesi

Günümüz Türk lehçelerine, “aksakal” kelimesi esasında lehçe grupları merkezinde bakılacak olursa, Sibiryı Grubu Türk lehçelerinde kelimenin hiç bulunmadığına şahit olunmaktadır. Altay Türkçesindeki vaziyet, yukarıda zaten zikredilmişti. Bir de Hakas Türkçesindeki bir *ah sastiğ* “kır saçlı” ifadesinin mana bakımından “aksakal” kelimesinin temel anlamı olarak işaret ettiği “ihtiyarlık” kavramı ile ilişkili olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Ancak ak saçın ve hatta ak sakalın cihanşümul olarak yaşlılıkla ilişkilendirildiğini de unutmamak gerekir. Müslüman olmayan bir Türk halkının konuştuğu lehçede “aksakal” kelimesinin doğrudan bulunduğu tek misal olarak karşımıza Urum Türkçesindeki “ak/kır sakallı ihtiyar adam, dede” manasını taşıyan *ah saĭallı ħart* ibaresi çıkmaktadır. Burada da sadece ihtiyarlığa bir atıf bulunmaktadır ve diğer pek çok lehçede mevcut olan yan anlamlar eksiktir.

Kıpçak Grubu Türk lehçeleri içerisinde, kelimenin en geniş mana çeşitliliğini barındırdığı lehçeler Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçeleri olduğu görülmektedir. Her üç lehçede de kelimenin temel manaları olan saçların beyaz olma durumu ve ihtiyarlık ile yaş büyüklüğünün beraberinde getirdiği tecrübe, saygınlık, bilgelik ve bunlara bağlı içtimai mevki anlamlarına ilave olarak muhtarlık, başkanlık vs. gibi birtakım resmî vazifeler gibi manalar da müşterektir. Bu üç lehçe dışındaki Kıpçak

lehçelerinde, yani Başkurt, Karaçay-Balkar, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde, ihtiyarlık, bu ihtiyarlığa bağlı tecrübe ve bilgelik, yaş büyüklüğünün tabii bir neticesi olarak elde edilen saygınlık ve yine yaş büyüklüğünü ve tecrübeyi temel alan bilgeliğin neticesinde elde edilen içtimai mevki müşterek manalar olarak ileri çıkmaktadır. Buna resmiyeti bulunmayan kabile ve boy reisliği de dâhildir. Bunların yukarıda zikredilen diğer üç lehçe ile de müşterek olduğu zaten görülmektedir. Bu lehçelerde, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerindeki gibi resmî vazifelere işaret eden manaların olmadığına şahit olunmaktadır.

Karluk Grubu Türk lehçelerini teşkil eden Özbek ve Uygur Türkçelerindeki vaziyetin Kıpçak lehçelerinden Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerine benzer şekilde olması oldukça dikkat çekicidir. “Aksakal” kavramının asli manası olan saçın ağarmasına bağlı olarak ihtiyarlığa ve yaş büyüklüğünün bir neticesi olarak elde edilen mesleki ve içtimai tecrübe ve saygınlığın yanında, resmî vazifelere işaret etmesi, bu iki lehçede de şahit olunan bir vaziyettir.

Oğuz Grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan, Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde “aksakal” kavramının asli manaları çerçevesinde anlamlarla kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bu lehçelerde, saçın beyazlığının işaret ettiği ihtiyarlık ve ona bağlı elde edilen hayat ve meslek tecrübesi ile bunların neticesinde kazanılan içtimai saygınlık ve mevkileri ifade eden manalar öne çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise bu üç lehçeden farklı olarak, zikredilen bu manaların yanında “kethüdalık” gibi resmî bir vazifeye işaret eden bir anlam dikkati çekmektedir.

Türkmen Türkçesinin “aksakal” kavramı bağlamında, diğer üç Oğuz lehçesinden farklı bir manzara arz etmesi ve bu farklılığın Karluk lehçeleri olan Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri ile Kıpçak lehçeleri olan Karakalpak, Kazak ve Kırgız Türkçeleri ile müşterek olmasının elbette bir anlamı olmalıdır. Üç ayrı lehçe grubuna mensup bu altı Türk lehçesinin akla gelen ilk ortak hususiyeti, hepsinin Türkistan bölgesinde konuşuluyor olmasıdır. Ancak manada meydana gelen bu tekâmülün yalnızca coğrafya ile alakalı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Zira “aksakal” kelimesini ihtiva eden bütün Türk lehçelerinde müşterek olan kelimenin asli anlamları haricinde bir mananın gelişmesini gerektirecek herhangi bir coğrafi sebep bulunmamaktadır. Ancak ikincil derecede coğrafya ile alakalı olduğu var sayılabilecek siyasi ve içtimai sebepler mevcuttur. Türkistan bölgesinin Rus Çarlığı tarafından istila edilmesinden sonra kurulan Türkistan Umumi Valiliği, 1886 yılında ilan ettiği nizamname ile göçebe bölgelerinin mahallî idaresi için *aksakaltsvo* “aksakallık” kurumunu tesis etmiştir (Karataş, 2021, s. 16; Karimov, 2020, s. 68; Kydyralieva, 2015, s. 4). Ancak bu kurumun tamamen Çarlık Rusyası’nın bir icadı olduğunu farz etmek de doğru değildir. Zira Hokand Hanlığı’nın 1832 yılından

itibaren, Kâşgar bölgesine ticari işleri idare etmek üzere aksakallar tayin ettiği bilinmektedir (İsakov, 2007, s. 55-56; D. Koç, 2017, s. 113). Yani Rus Çarlığı *aksakaltsvo* kurumunu icat etmeden Türkistan’da “aksakal” kavramı birtakım resmî manalar kazanmıştır. Hokand Hanlığı’nın Doğu Türkistan’da yaptığı atamalar neticesinde, bu mana genişlemesinin Uygur Türkçesine de sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Rus Çarlığının icat ettiği kurum, bölgede yaşayan Türk toplulukları arasında içtimai temelleri zaten bulunan bir müessese üzerine inşa edilmiş ve olsa olsa kelimenin resmîyet içeren siyasi manalarını pekiştirmiştir.

“Aksakal” kavramının Müslüman Türk toplulukları arasında daha yaygın bir kullanım sahasına sahip olması, cevaplanması iktiza eden diğer bir meseledir. Bu meselenin birtakım Türk boylarının İslamiyet’i kabul etmeleri neticesinde alplık atababalık ve aksakallık müesseslerinin İslamlaşarak Fütüvvet teşkilatlarının menşei teşkil ettiği iddiası (Torun, 1998, s. 11) ile hakikaten bir ilişkisinin olup olmadığı tartışmalıdır. Zira böyle bir durumda kelimenin hiç olmazsa asli manasıyla Müslüman olmayan Türk halklarının konuştukları lehçelerde daha yaygın olması beklenirdi. Ancak kelimenin Anadolu ağızlarında mevcut olan “evliya, ermiş” anlamı, bu iddiayı, en azından Anadolu bağlamında, desteklemektedir.

Son olarak kelimenin Kırgız, Karaçay-Balkar ve Yeni Uygur Türkçelerinde haiz olduğu menfî manalara temas etmek gerekir. Kırgız Türkçesindeki menfî mana, eki zamana atıf yapması hasebiyle anlaşılabilir bir durumdur. Ancak Yeni Uygur Türkçesindeki “dedikoduculuk” ve “başkalarının işine burnunu sokma” ile alakalı anlamlar ile Karaçay-Balkar Türkçesinde “maskaralık” ile ilişkili mananın anlamlandırılması kolay görünmemektedir.

Sonuç

“Aksakal” kelimesinin ilk geçtiği Türkçe kaynak olan Kâşgarlı’nın Divan’ında, Oğuz Türkçesine ait bir kelime olduğu ifade edilmesine rağmen, tarihî süreç içerisinde Türk Dünyasında cereyan eden içtimai ve siyasi hadiseler neticesinde, bu dil içi hudutları çoktan aştığına şahit olunmaktadır. Kâşgarlı’nın bu tespitinden sonra, kelimenin Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesi devirlerindeki birkaç misal haricinde, kavram Doğu Türkçesinin yazılı edebî mirasından uzun süre uzak kalmıştır. Hatta yalnızca Doğu Türkçesinin değil, Oğuz Türkçesi esaslı Batı Türkçesinin yazılı kaynaklarında da kelimenin pek varlık göstermediği anlaşılmaktadır. Yani kelimenin tarihî süreç içerisinde aslında siyasi ve kültürel merkezlerden uzak yaşayan Türk halk kitleleri arasında canlılığını devam ettirdiği

anlaşılmaktadır. Nitekim yüksek zümre edebiyatını temsil eden eserlerin aksine, *Manas Destanı* ve *Dede Korkut Kitabı* gibi halk kültürünü esas alan eserlerde kelimenin bol miktarda geçmesi bu çıkarımı destekler niteliktedir. İlâveten günümüz

Türkiye Türkçesinin birtakım sözlüklerinde kelime için “halk ağzı” atfının bulunması da aynı yöne işaret etmektedir. Çarlık Rusya’sının Türkistan Umumi Valiliği’nin idaresi altında, *aksakalstvo* “aksakallık” kurumunu göçebe bölgelerinde tesis etmesinin altında yatan sebep de budur. Buna binaen, yukarıda zikredilen “aksakal” kelimesinin kullanımında dil içi hudutların aşılmasıyla neticelenen içtimai ve siyasi hadiselerin de merkezlerden uzak kırlık sahalarda cereyan ettiğini farz etmek gerekir. Bu hadiseler neticesinde, “aksakal” kelimesi, Oğuz Türkçesinin bir sözlük unsuru olmaktan çıkıp umumi Türk dilinin bir kelimesi hâline gelmiştir.

“Aksakal” kelimesinin kavram alanı, kullanıldığı bütün Türk lehçeleri itibarıyla, saçların ağarmasının işaret ettiği ihtiyarlık, bu ihtiyarlığın tabii kazanımları olan hayat ve meslek tecrübesi, bilgelik, yaygınlık ve içtimai mevki etrafında müşterek hâle gelmiştir. Bu müşterek kavram alanına ilaveten, 19. yüzyıl boyunca Türkistan’da meydana gelen siyasi ve içtimai gelişmelerin bir neticesi olarak Türkistan sahasında konuşulan Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerinde, “aksakal” kelimesinin kavram alanı, birtakım siyasi ve resmî vazifelere işaret eden manaları kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Türk kavimlerinin ekseriyetinin İslamlaşması sürecinde, mahallî seviyede de olsa, “aksakal” kavram alanına birtakım dinî yan anlamların da dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Kelimenin ağızlar seviyesinde kesp ettiği “evliya, ermiş” gibi manaların ardında yatan sebep bu olmalıdır. Ayrıca “aksakal” kelimesinin Müslüman Türk halklarına komşu olarak yaşayan birkaç topluluğun konuştuğu lehçeler hariç, umumi olarak Müslüman olmayan Türk halklarının dillerinde bulunmaması da bu meyanda değerlendirilmesi, isabetli olacaktır.

Kaynakça

- Abduldaev, E., & İsaev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüştündürmö Sözdüğü*. Mektep Basması.
- Abduvaliev, İ., Akmataliev, A., Kadırmambetova, A., Kasımgeldieva, M., Semyonova, C., Cayloobaev, B., İsabekova, A., Konurbaeva, R., Marazikov, T., Musaev, S., Olcobaev, S., Osmonova, C., Tolubaev, M., & Şatmanov, S. (2015). *Kırgız Tilinin Sözdüğü. 50 Mıngden Aşık Söz Cana Söz Aykaşı Kamtuldı*. Avrasiya Press.
- Abû Hayyân. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk* (A. Caferoğlu, Ed.). Evkaf Matbaası.
- Agişev, İ. M., Biişev, E. G., Zeynullina, G. D., İşmöhemetov, Z. K., Kusimova, T. H., Uraksin, Z. Ğ., & Yarullina, U. M. (1993). *Başqort Teleneng Hüthlege: İke Tomda* (Ciltler 1-2). Russkiy Yazık.
- Aqtay, G., & Jankowski, H. (2020). *Kırım Karaycası—Türkçe Sözlük* (T. Çulha, Çev.). ASOS Yayınları.

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III - İndeks* (K. Eraslan, O. F. Sertkaya, & N. Yüce, Ed.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2024). *Codex Cumanicus* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük* (1. baskı). Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., & Selçuk, B. K. (2017). *Kırgızca-Türkçö Sözdük. Kırgızca-Türkçe Sözlük 1 (A-J)* (C. 1).
- Arıkoğlu, E., & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Arıkoğlu, E., & Tosun, İ. (2024). *Tuvaca-Türkçe Sözlük* (1. basım). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ., & Topaloğlu, A. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde* (İkinci baskı). Kubbealtı Yayınları.
- Bahşayış bin Çalıça. (2017). *Bahşayış Lügati* (F. Turan, Ed.; Birinci baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumukça-Rusça Sözlük, 13000-ge Yuvuk Söz Bar. Sovetskaya Entsiklopediya İzdatel'stvosu*.
- Baskakov, N. A., & İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar'.* Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarye.
- Battal, A. (1988). *İbn-i Mühennâ Lügati* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydemir, H., & Ildırı, N. (2025). *Büyük Özbekçe—Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://doi.org/10.24155/tdk.kitap.47>
- Bernardo da Parigi. (2015). *Söz Kitabı (Roma, 1665): Türkçe-İtalyanca Sözlük* (Y. Kartallıoğlu, Ed.; 1. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Söz Varlığı*. Ötüken neşriyat.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız Sözdüğü: Kırgızca-Türkçö = Kırgız Sözlüğü: Kırgızca-Türkçe* (1. basım). Bilge Kültür Sanat.
- Çebotar', P., & Dron, I. (2002). *Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük*. Pontos.
- Dilçin, C. (Ed.). (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1991). *Dede Korkut Kitabı II - İndeks—Gramer* (2. BAskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergönenç, D., & Bulgarova, M. A. (2024). *Nogay Türkçesi Sözlüğü* (Birinci baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Esemuratova, R., Kalenderov, M., & Japakova, R. (1982). *Karakalpak Tilining Tüsindirme Sözligi, Tört Tomluk* (Ciltler 1-4). Karakalpakstan Baspası.
- Ganiev, F., Ehmetyanov, R., & Açıkgöz, H. (1997). *Tatarça-Törekçe Sözlük*. İnsan Neşriyatı.

- Garkavets, A. N. (2019). *Urumca Sözlük* (İ. Logvynenko & Y. Romanenko, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Garkavets', O. (2000). *Urumskiy Slovník*. Baur.
- Gaydarci, G. A., Koltza, E. K., Pokrovskaya, L. A., & Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (İ. Kaynak & A. M. Doğru, Çev.). Kültür Bakanlığı.
- Golden, P. B. (Ed.). (2000). *The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot-Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian, and Mongol* (T. Halasi-Kun, P. B. Golden, L. Ligeti, & E. Schütz, Çev.). Brill.
- Gülensoy, T., & Sağınbayeva, B. (with Erciyes Üniversitesi). (2004). *Kırgız Türkçesi—Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi—Kırgız Türkçesi Sözlük*. Erciyes Üniversitesi.
- Gürsoy-Naskali, E., Butanayev, V., İşina, A., Şahin, E., Şahin, L., & Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük* (1. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E., & Duranlı, M. (Ed.). (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük: N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamzaev, M. Ya. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*. Türkmenistan SSR Ylymlar Akademiyasynyň Neşriýaty.
- İbrahim Cûdî Efendi. (2006). *Lügat-ı Cûdî* (İ. Parlatır, B. T. Aksu, & N. Tufar, Ed.). Türk Dil Kurumu.
- İsakov, A. (2007). *Doğu Türkista Tarihinde Kırgızların Tesirleri (1700-1878)* [Yüksek Lisans]. Uludağ Üniversitesi.
- İshak bin Murad (with Türk Dil Kurumu). (2004). *Eski Oğuzca Sözlük-Gramer Arası Bir Eser: Ed-Dürret'ül-l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* (B. A. Gökdağ & S. Türkmen, Ed.; 1. baskı). Akçağ.
- İzbudak, V. (1989). *El-İdrâk Haşiyesi* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Januzakov, T. (Ed.). (1999). *Kazak Tilining Sözdigi (50 Mingga Juuq Söz Beng Söz Tirkesteri Qamtlıgan)*. Daik-Press.
- Karahan, S. O. (Ed.). (2011). *Dobruca Kırımatar Ağzı Sözlüğü: = Dicționarul Graiului Tătar Dobrogean* (Ciltler 1-3). Ex Ponto.
- Karataş, Ö. (2021). Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917): Mali Bilanço. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, (15), 1-19. <https://doi.org/10.20860/ijoses.893191>
- Karimov, H. (2020). Türkistan İdaresi Hakkında Yeni Nizamname Çalışmaları (1886-1908). *KARE*, (8), 65-80. <https://doi.org/10.38060/kare.655464>
- Kâşgarlı Mahmud. (2020). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin* (A. B. Ercilasun & Z. Akkoyunlu, Ed.; 4. bsk). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kaşgarlı Mahmud. (2023). *Dîvânü Lugâti't-Türk: Türk Dilinin İlk Sözlüğü* (M. Ölmez, Ed.; M. S. Kaçalin, Çev.; 1. baskı). VakıfBank Kültür Yayınları.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü (H. Oraltay, N. Yüce, & S. Pınar, Çev.). (1984). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kestelli, R. N. (2011). *Resimli Türkçe Kamus* (R. Toparlı, B. T. Aksu, C. S. Kanoğlu, & S. Türkmen, Ed.; 2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırbaş, G. (2021). *W. Radloff'un Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi Eserindeki Karaim (Karay) Türkçesi Söz Varlığı*. Palet Yayınları.
- Koç, D. (2017). Çokan Valihanov'un Mançu İşgali Altındaki Altı Uygur Vilayeti'nin idari Yapısı Üzerine Bazı Müşahedeleri. *Tarih Dergisi*, (66), 107-128.
- Koç, K., Bayniyaov, A., & Başkapan, V. (2019). *Kazak Türkçesi—Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksal, İ., Maresyeva, G., Dimitroglo, S., Kerman, V., Sukman, A., İvançoğlu, S., Kol, E., Andrieş, N., & Parfönova, M. (2018). *Gagauzça—Gagauzça Sözlük*. yok.
- Kul-Muhammed, M., Kurmanbayulı, Ş., Aytbaev, Ö., Januzak, T., Kaydar, E., Malbakov, M., Saribaev, Ş., Sızdık, R., Ueli, N., Husayın, K., & Şoybekov, R. (2011). *Kazak Edebi Tilining Sözdigi. On Bes Tomdık* (Ciltler 1-15). Til Bilimi İnstitutı.
- Kydyralieva, S. (2015). *Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916-1924)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kyýasowa, G., Geldimyradow, A., & Durdyýew, H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlüğü. İki Tomluk*. (Ciltler 1-2). Ylym.
- Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halimî. (2013). *Lügat-i Halimî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mahmutova, L. T., Mehemmediev, M. G., Sabirov, K. S., & Hanbikova, Ş. S. (1977). *Tatar Teleneng Anglatmalı Süzlege, Öç Tomda* (Ciltler 1-3). Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Ma'rufov, E. M. (1981). *Üzbek Tilining İzohli Luğati, İkki Tomli 60000 Süz va Birikmasi* (Ciltler 1-2). Rus Tili Neşriyatı.
- Maşkaraoğlu, S. (2023). *Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü* (Birinci baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmed Salâhî. (1313). *Kâmûs-ı Osmânî* (Ciltler 1-4). Mahmud Bey Matbaası.
- Meninski, F. à M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*. Typis et sumptibus Francisci à Mesgnien Meninski.
- Monguş, D. A. (2005). *Tıva—Türk Slovar' Tuvaca—Türkçe Sözlük*. Tuvinskiy İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy.
- Muallim Naci. (1318). *Lügat-ı Nâcî*. Asır Matbaa Kütübhane ve Mücellithanesi.

- Muzafarov, R., & Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi—Türkiye Türkçesi—Rusça Sözlük* (N. Seyittahya (Seytyagyayev), Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı* (M. Öztürk & D. Örs, Ed.; 2. Baskı). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., & Şerbak, A. M. (1968). *Drevnetyurkskiy Slovar*. İzdatel'stva Nauka.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (İ. Kurbam, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Nevruz, Y. (1991). *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük*. yok.
- Ni'metullâh Ahmed. (2015). *Lügat-i Ni'metu'llâh* (A. İnce, Ed.; Birinci baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orucov, Əliheyder, Abdullayev, B., & Rəhimzadə, N. (Ed.). (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, Dörd Cildə* (Ciltler 1-4). Şərq-Qərb.
- Öner, M. (2009). *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü* (Genişletilmiş 2. Baskı). Türk dil kurumu.
- Özçelik, S. (Ed.). (2022). *Dede Korkut. - Dresden Nüshası—Metin, Dizin* (İkinci baskı (gözden geçirilmiş), C. 2). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (1. baskı). Türk Dil Kurumu.
- Sadıkov, T., & Sarsembayev, B. (2011). *Manas Destanı: Kırgızca—Türkçe Büyük Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kamus-ı Turki*. İkdâm Matbaası.
- Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi. (1999). *Lehçetü'l-Lügat* (H. A. Kırkıkılıç, Ed.). Türk Dil Kurumu.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy Slovar' Tuviskogo Yazıka* (Ciltler 1-3). Nauka.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., & Ceylan, E. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Simurg.
- Toparlı, R. (Ed.). (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci)* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., & Yanık, N. H. (Ed.). (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık, N. H., & Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu (Turkey) (Ed.). (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*. Türk Dil Kurumu.
- Torun, A. (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme* (1. baskı).

- Uyğur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Yakub, A., Ğepurani, Ğ., Hivil, Z., Kadir, İ., Abdurahman, H., Emet, A., & Nur, P. (1990). *Uyğur Tiliniñ İzahlık Lüğiti* (Ciltler 1-6). Milletler Neşriyatı.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü* (A. Taymas, Çev.; 2. Baskı, Ciltler 1-2). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zajaczkowski, A. (1958). *Słownik Arabsko-Kıpczacki, z Okresu Państwa Mamluckiego Bułgat Al-Muštāq Fī Luğat Al-Türk wa-L-Qifzāq*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

TÜRK DÜNYASINDA AKSAKAL KAVRAMI: TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Resul YALÇIN*

Giriş

Türk Dünyasında toplumsal ve siyasal düzenin oluşumunda ve sürdürülmesinde yalnızca resmî devlet kurumları değil, geleneksel otorite yapıları da önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda aksakallık kurumu, Türk toplumlarının tarihsel süreçlerinde ortaya çıkan ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliğinde merkezi bir işlev üstlenen önemli bir sosyal mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Aksakallar yaş, deneyim ve toplumsal saygınlık temelinde toplum içerisinde danışılan ve saygı duyulan bireyler olarak, toplumsal sorunların çözümünde arabuluculuk yapmakta, töreye uygun olarak gelenekleri korumakta ve kültürel değerleri yeni kuşaklara aktarmaktadır. Aksakal kavramı yalnızca yaşlılıkla ilişkilendirilen bir statü olmayıp, toplum içinde saygı gören, deneyimi ve bilgeliği nedeniyle danışılan, aynı zamanda danışmanlık ve arabuluculuk işlevlerini yerine getiren bireyleri ifade eden bir kurumdur. Bu çalışma, aksakallık kurumunun Türk Dünyasındaki tarihsel gelişimini, sosyolojik temellerini ve kuramsal çerçevesini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada aksakallık geleneğinin eski Türk toplumlarından başlayarak Türk-İslam devletleri ve çağdaş Türk Dünyasına kadar uzanan gelişimi ele alınmaktadır. Bununla birlikte aksakallık kurumunun toplumsal otorite, sosyal arabuluculuk, kültürel normların korunması ve toplumsal karar alma süreçlerindeki rolü analiz edilmektedir.

Eski Türk toplumlarında aksakal benzeri otorite figürleri, göçebe ve yarı göçebe toplumsal yapılarda kabile veya boy içerisindeki yaşlı ve deneyimli bireyler aracılığıyla toplumsal düzenin korunmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir (Kafesoğlu, 2014a; Golden, 2011; Hambly, 1969). Bahaeddin Ögel'e göre yaşlı ve bilge kişiler toplumsal karar alma süreçlerinde etkili olmuş ve kabile içi düzenin sağlanmasında önemli bir konum elde etmiştir (Ögel, 2001). Türk-İslam devletlerinde ise aksakallar, yerel topluluklarda sosyal uzlaşının sağlanması, anlaşmazlıkların çözülmesi ve toplumsal normların korunması gibi işlevleri sürdürmüş, Jean-Paul Roux'a göre bu gelenek siyasal kültürün sürekliliğinde kritik bir rol oynamıştır (Roux, 2000/2015). Modern dönemde aksakal kavramı yalnızca yerel topluluklarla sınırlı kalmamış, uluslararası düzeyde de kurumsal bir anlam

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, el-mek: resul-yalcin@asbu.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0003-2580-0226> / Ankara-Türkiye.

kazanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Aksakallar Konseyi, deneyimli siyasetçiler ve kanaat önderlerinden oluşan bir danışma organı olarak faaliyet göstermekte ve toplumsal uzlaşının sağlanmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Olivier Roy, geleneksel otorite figürlerinin modern devlet yapıları içinde etkisini sürdürdüğünü ve yerel toplumsal düzenin sağlanmasında rol oynamaya devam ettiğini belirtmektedir (Roy, 2007).

Kuramsal açıdan aksakallık geleneği, Max Weber'in ortaya koyduğu geleneksel otorite (*Traditional Authority*) kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, meşruiyetini yazılı kurallara ya da bürokratik yapılardan değil, tarihsel gelenekler, toplumsal kabuller ve kültürel süreklilikten alan bir otorite biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Türk ve Orta Asya toplumlarında aksakallık kurumu yaş, deneyim ve toplumsal saygınlık temelinde şekillenen geleneksel bir otorite yapısı olarak ele alınmakta ve toplumsal düzenin tesisinde rol üstlenen gayriresmî yönetim mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Aksakallık kurumunun toplumsal ve siyasal işlevlerini daha kapsamlı biçimde anlayabilmek için sosyoloji ve siyasal antropoloji literatüründe geliştirilen kuramsal yaklaşımlardan yararlanmak mümkündür. Bu çerçevede aksakal kurumu, en açık biçimde Max Weber'in geliştirdiği geleneksel otorite (sosyoloji literatüründeki en temel kuramsal çerçevelerini içerir) kavramı üzerinden açıklanabilir. Weber'e göre otoritenin üç temel tipi bulunmaktadır: *Geleneksel*, *karizmatik* ve *yasal-rasyonel otorite* (Weber, 1978). Geleneksel otorite, meşruiyetini tarihsel gelenekler, toplumsal kabuller ve kültürel süreklilikten almaktadır. Dolayısıyla aksakalların sahip olduğu otorite, yazılı hukuki düzenlemelerden ya da bürokratik yapılardan ziyade, toplum tarafından benimsenmiş geleneksel normlara dayanmaktadır. Aksakalın toplumsal konumu ise büyük ölçüde yaş, deneyim, bilgelik ve toplumsal saygınlık gibi unsurlarla belirlenmektedir. Bu doğrultuda aksakal otoritesi, topluluk üyeleri tarafından gönüllü olarak kabul edilen ve meşruiyetini kültürel geleneklerden alan bir otorite biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal antropoloji literatürü de aksakallık kurumunun anlaşılması açısından önemli teorik araçlar sunmaktadır. Siyasal antropoloji, devlet dışı veya devlet öncesi toplumsal yapılarda otorite, liderlik ve karar alma süreçlerini inceleyen bir disiplindir. Bu bağlamda özellikle E. E. Evans-Pritchard, Meyer Fortes ve Elman Service gibi araştırmacıların çalışmaları, geleneksel toplumlarda yaşlılar ve kabile ileri gelenlerinin toplumsal düzenin korunmasındaki rolünü ortaya koymaktadır (Evans-Pritchard, 1940; Service, 1975). Antropolog Clifford Geertz, geleneksel toplumlarda otoritenin çoğu zaman sembolik ve kültürel bir karakter taşıdığını belirtmektedir. Bu tür toplumlarda liderler yalnızca siyasi kararlar almakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal normların korunmasını da sağlar (Geertz, 1973). Siyasal

antropoloji açısından geleneksel liderlerin önemli işlevlerinden biri de kültürel değerlerin korunmasıdır. Bu tür liderler, toplumun tarihsel hafızasını temsil eden bireyler olarak görülmektedir. Sosyolog Anthony Giddens, geleneksel toplumlarda kültürel değerlerin büyük ölçüde sözlü gelenekler aracılığıyla aktarıldığını belirtmektedir (Giddens, 1995). Bu bağlamda yaşlı bireyler, toplumun kültürel hafızasının taşıyıcıları olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Türk toplumlarında aksakallar da geleneksel değerlerin korunmasında ve kuşaklar arası aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir. Göçebe ve yarı göçebe toplumlarda merkezi otoritenin sınırlı olması nedeniyle toplumsal düzen çoğu zaman yerel otorite figürleri tarafından sağlanmaktadır. Bu tür toplumlarda yaşlılar meclisi, kabile liderleri veya bilge kişiler toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk rolü üstlenmiştir (Ögel, 1984). Bu durum, aksakallık kurumunun işlevsel açıdan siyasal antropolojide incelenen geleneksel yönetim mekanizmalarıyla benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kısacası, siyasal antropoloji perspektifinden bakıldığında aksakallar, merkezi otoritenin sınırlı olduğu toplumsal yapılarda düzeni sağlayan ve uzlaşma mekanizmaları üreten yerel otorite figürleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Antropolojik yaklaşımlar aksakalları toplumsal arabulucular olarak ele almakta, resmî hukuk sistemlerinin sınırlı olduğu durumlarda anlaşmazlıkların çözümünde önemli rol üstlendiklerini vurgulamaktadır. Bu çerçevede aksakallar, toplumsal çatışmaların çözülmesine katkı sağlamakta, geleneksel normların korunmasına yardımcı olmakta ve kolektif hafızanın yeni kuşaklara aktarılmasında işlev görmektedir. Kültürel çalışmalar perspektifinden bakıldığında ise aksakallar, toplumun tarihsel deneyimlerinin ve kültürel değerlerinin taşıyıcısı olarak kültürel sürekliliğin temsilcileridir (Geertz, 1973; Barth, 1969). Modern siyaset bilimi literatürü ise aksakal kurumunu gayriresmî kurumlar (*informal institutions*) çerçevesinde değerlendirmektedir. Gayriresmî kurumlar, yazılı hukuki düzenlemelerden bağımsız olarak toplum içerisinde ortaya çıkan ve toplumsal davranışları düzenleyen normlar ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (North, 1990; Ostrom, 1999; Toktomushev, 2023, s. 711-720). Bu çerçevede aksakallık kurumu, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde ve yerel düzeyde ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde önemli işlev üstlenen bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

Orta Asya toplumları üzerine yapılan çalışmalar da aksakalların yerel düzeyde toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde aksakal konseyleri veya yaşlılar meclisleri yerel anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir arabuluculuk mekanizması olarak işlev görmektedir (Beyer, 2015, s. 9-16; Temirkulov, 2010, s.

82-97; Sheranova, 2020, s. 118-126; Kalshabaeva, Sartayev & Tauyekelov, 2024, s. 96-98; Yalçın, 2002). Bu minvalde aksakallık kurumu hem Weber'in geleneksel otorite teorisi hem de siyasal antropolojinin yerel yönetim ve liderlik yaklaşımları bağlamında değerlendirilebilecek bir toplumsal kurum niteliği taşımaktadır. Kurumun meşruiyeti büyük ölçüde toplumsal kabul ve kültürel geleneklere dayanmaktadır. Bu yönüyle aksakallık geleneği, Türk toplumlarında toplumsal düzenin korunması, anlaşmazlıkların çözülmesi ve kültürel değerlerin kuşaklar arasında aktarılması açısından önemli bir işlev üstlenmektedir.

Türk toplumsal yapısı üzerine yapılan araştırmalar, geleneksel otorite biçimlerinin önemli bir rol oynadığını ve aksakallık geleneğinin özellikle göçebe toplumlarda ortaya çıkan bir sosyal otorite biçimi olduğunu göstermektedir. Zeki Velidi Togan, Bahaeddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu ve Ahmet Taşağıl gibi araştırmacılar ile Peter Benjamin Golden, Denis Sinor ve Jean-Paul Roux gibi batılı bilim insanları, Türk toplumlarında yaşlıların ve bilge kişilerin toplumsal rolüne dikkat çekmiştir. Bu çalışmalar, sosyal düzenin yalnızca siyasi kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda geleneksel otorite yapılarıyla da sağlandığını ortaya koymaktadır. Literatürde aksakallık geleneği genellikle antropolojik ve sosyolojik perspektiflerden ele alınmaktadır. Bu çalışmalar, aksakal kurumunun yalnızca yaşlılık statüsünden ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal otoriteyi temsil eden köklü bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda aksakallık kurumu, Türk toplumsal yapısında tarihsel süreklilik göstermektedir ve toplumsal otorite, sosyal arabuluculuk ve kültürel değerlerin korunmasında merkezi bir geleneksel kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışma, aksakallık kurumunun Türk Dünyasındaki tarihsel gelişimini, sosyolojik temellerini ve kuramsal çerçevesini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada, aksakallık geleneğinin eski Türk toplumlarından başlayarak Türk-İslam devletleri ve çağdaş Türk Dünyasına kadar uzanan gelişimi ele alınmış, bu kurumun toplumsal otorite, sosyal arabuluculuk, kültürel normların korunması ve toplumsal karar alma süreçlerindeki rolü analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında aksakallık geleneği, sosyolojik kuramlar ve siyasal antropoloji perspektifi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan örneklerine kısaca değinilmiştir. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş, tarihsel kaynaklar, antropolojik araştırmalar, sosyolojik çalışmalar ve çağdaş akademik literatür birlikte incelenmiştir. Çalışma sonucunda, aksakallık kurumunun Türk toplumsal yapısında geleneksel otoritenin önemli temsilcilerinden biri olduğu ve kültürel sürekliliğin korunmasında belirleyici bir rol üstlendiği ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, bu geleneğin Türk toplumlarının hem tarihsel hem de çağdaş siyasal kültüründe köklü bir yer edindiği ve modern dönemde farklı kurumsal yapılar içinde varlığını

sürdürmeye devam ettiği değerlendirilmiştir. Araştırma şu sorulara cevap aramıştır: “Aksakal kavramının tarihsel kökenleri nelerdir? Aksakallık kurumu Türk toplumlarında hangi toplumsal işlevleri yerine getirmiştir? Çağdaş Türk Dünyasında aksakallık geleneği nasıl kurumsallaşmıştır?”

Aksakallık Kurumu ve Türk Dünyasında Toplumsal İşlevi

Türk Dünyasında toplumsal düzenin sağlanması ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında geleneksel kurumların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu kurumların başında gelen aksakallık geleneği, Türk toplumlarının sosyal ve kültürel yapısında köklü bir yere sahiptir (Kafesoğlu, 2014a; Ögel, 2001). “Aksakal” kelimesi, Türkçede “ak” ve “sakal” kelimelerinin birleşiminden oluşmakta olup, yaşlılık, deneyim ve bilgeliğin anlamlarını sembolik olarak ifade etmektedir (Türk Dil Kurumu, 2023). Sözcük, aynı zamanda toplumsal saygınlığı, tecrübeyi, geleneksel otoriteyi ve ahlaki rehberliği temsil eden bir figürü ifade etmektedir. Türk topluluklarında aksakallar yalnızca yaşça büyük kişiler değil, aynı zamanda toplum tarafından saygı duyulan, deneyimi ve bilgeliği nedeniyle danışılan bireylerdir (Özensel, 2024, s. 25). Bu kişiler toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde, geleneklerin korunmasında, toplumsal normların sürdürülmesinde ve genç kuşaklara rehberlik etmede önemli roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle aksakallık kurumu, geleneksel Türk toplumunun gayriresmî yönetim mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, aksakal, deneyim birikimi, yaşam bilgeliği, töre bilgisi ve toplumsal saygınlığı temsil eden bir otorite figürüdür.

Eski Türk toplumlarında sosyal örgütlenme, boy ve kabile yapısı üzerine kuruluydu. Bu yapı içerisinde yaşlı ve deneyimli bireyler toplumun en saygın üyeleri olarak kabul edilirdi (Roux, 2000). Bu kişiler yalnızca yaşları nedeniyle değil, sahip oldukları bilgi ve deneyim nedeniyle de topluluk içinde önemli bir konuma sahipti. Göçebe yaşam tarzı, doğa koşullarına uyum sağlama ve topluluk içinde dayanışmayı gerektirdiğinden, deneyimli kişilerin rehberliği büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle yaşlı bireyler toplum içinde doğal bir otoriteye sahip olmuş ve karar alma süreçlerinde etkin rol oynamışlardır.

Erken dönem Türk toplumlarında yazılı bir mevzuat bulunmamakla birlikte, toplumsal düzen *töre* adı verilen gelenek hukukuna dayanıyordu. Bu sistemde aksakallar, törenin uygulanması ve yorumlanmasında önemli rol oynayan kişilerdi. Toplumsal düzenin korunması, uyuşmazlıkların çözümü ve toplumun yönlendirilmesinde aksakalların görüşleri belirleyici olabiliyor, aynı zamanda toplumsal anlaşmazlıkları çözmek, töreyi yorumlamak, hükümdara veya boy beyine danışmanlık yapmak ve toplum içinde ahlaki otorite oluşturmak gibi yetki alanlarına sahip bulunuyorlardı. Aksakalların işleyişi daha çok istişare ve geleneksel otorite üzerine kuruluydu. Kararlar çoğu zaman ortak akıl ile alınır ve aksakallar toplumda

uzlaştırıcı rol üstlenirdi. Türk toplumlarında yaşlılık ve bilgelik kavramlarının toplumsal otorite ile ilişkilendirilmesi, tarihsel ve antropolojik çalışmaların önemli bir konusu olarak ele alınmaktadır. Türk siyasi ve toplumsal yapısını inceleyen araştırmalar, geleneksel toplumlarda karar alma süreçlerinde yaşlı ve deneyimli kişilerin etkili olduğunu göstermektedir (Roux, 2000; Golden, 2011; Kiyat, 2023, s. 959-961). Türk devlet geleneğinde danışma ve istişare kültürü önemli bir yere sahiptir. Bu meyanda, özellikle Türk yurdunun Ural-Altay bozkırlarında ve Orta Asya Türk devletlerinde görülen *kurultay* geleneği, toplumsal ve siyasal kararların kolektif biçimde alındığı önemli bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Bu tür yapılar içerisinde ise deneyimli ve saygın kişilerin görüşleri belirleyici bir ağırlık taşımıştır.

Böylece, tarihsel olarak boy ve kabile sistemine dayanan kolektif karar alma mekanizmalarında aksakallar, önemli kararların alınmasında etkili olmuş ve *kurultay* geleneği aracılığıyla Türk siyasi kültüründe danışma mekanizmasının temel örneklerini oluşturmuştur. Modern dönemde ise aksakal kavramı yalnızca yerel topluluklarla sınırlı kalmamış, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Aksakallar Konseyi, Türk Dünyasında deneyimli devlet adamlarının ve saygın şahsiyetlerin bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunduğu uluslararası düzeyde kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede aksakallık kurumu, tarihsel, sosyal ve kültürel işlevleri ile Türk Dünyasında toplumsal düzenin sağlanmasında, kültürel değerlerin korunmasında ve karar alma süreçlerinde merkezi bir geleneksel otorite mekanizması olarak varlığını sürdürmektedir. Antropolojik ve sosyolojik çalışmalar, aksakallık kurumunun yalnızca yaşlılık statüsü olmadığını, toplumsal otoriteyi temsil eden köklü bir yapı olduğunu ortaya koymakta ve Türk toplumsal kültüründe tarihsel sürekliliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

Aksakallar, sahip oldukları toplumsal deneyim, bilgi birikimi ve yaşam tecrübeleri sayesinde toplum içerisinde sözlerine itibar edilen saygın bireyler olarak kabul edilmektedir. Yaş, deneyim ve bilgelik temelinde şekillenen bu konum, aksakallara yalnızca danışılan kişiler olma niteliği kazandırmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal sorunların çözümünde arabuluculuk yapan ve toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlayan bir otorite rolü de yüklemektedir. Bu bağlamda aksakallar, geleneksel Türk toplumlarında sosyal otoritenin önemli temsilcilerinden biri olarak görülmekte, toplumsal uzlaşının sağlanması, kültürel normların aktarılması ve toplumsal karar alma süreçlerinin yönlendirilmesinde etkili bir konumda yer almaktadır (Ögel, 2001). Aksakallık kurumu, Türk toplumsal yapısında yaş, deneyim ve toplumsal saygınlık temelinde ortaya çıkan geleneksel bir otorite biçimini ifade etmektedir. Türk toplumlarında yaşlı ve deneyimli kişilere duyulan saygı, yalnızca kültürel bir değer olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlayan bir unsur olarak da işlev görmüştür (Soucek, 2000). Bu

düzlemde aksakallar, toplumsal sorunların çözümünde arabuluculuk yapan, geleneksel normların korunmasına katkı sağlayan ve toplumsal karar alma süreçlerinde etkili olan kişiler olarak kabul edilmektedir.

Tarihsel açıdan incelendiğinde aksakal benzeri otorite figürlerinin kökenlerinin eski Türk toplumlarına kadar uzandığı görülmektedir. Göçebe ve yarı göçebe toplumsal yapılarda kabile veya boy içerisindeki yaşlı ve deneyimli bireyler, toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kişiler yalnızca yaş bakımından ileri bireyler değil, aynı zamanda bilgi, deneyim ve bilgelikleri sayesinde toplum içerisinde saygınlık kazanmış kimseler olarak öne çıkmıştır (Evans-Pritchard, 1940; Service, 1975; Barfield, 1993). Nitekim Türk tarihine ilişkin çalışmalarında Bahaeddin Ögel, eski Türk toplumlarında yaşlı ve bilge kişilerin toplumsal karar alma süreçlerinde etkili olduğunu ve kabile içi düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynadıklarını belirtmektedir (Ögel, 1984). Bu bağlamda aksakallık geleneğinin kökleri erken dönem Türk toplumsal yapısına kadar uzanmaktadır. Göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzı, doğa koşullarına uyum sağlama ve toplum içinde dayanışmayı gerektirdiğinden, deneyimli kişilerin rehberliği büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle yaşlı bireyler toplum içinde doğal bir otoriteye sahip olmuş ve karar alma süreçlerinde etkin rol oynamışlardır. Jean-Paul Roux ise Türk ve Orta Asya toplumlarında aksakalların toplumsal otoriteyi temsil eden önemli figürler olduğunu ve bu geleneğin siyasal kültürün sürekliliğinde kritik bir rol oynadığını ifade etmektedir (Roux, 2000, 2015).

Göktürk ve Uygur dönemlerinde Türk devlet geleneğinde hükümdarın yanında danışmanların ve ileri gelenlerin yer aldığı, dolayısıyla devlet yönetiminde danışma mekanizmalarının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Taşağıl, 2013, 2023). Göktürk Devleti'nde karar alma süreçleri, sosyal ve siyasal yapının geleneksel kabile-topluluk temeline dayanması nedeniyle kolektif ve hiyerarşik bir karakter taşımaktaydı. Bu bağlamda en üst düzey karar organı, tüm boy ve kabilelerin ileri gelenlerini bir araya getiren kurultaydı. Kurultayda kağan, askeri ve siyasi liderler ile topluluk temsilcileri görüşlerini sunar, savaş ilanı, antlaşmalar, vergi uygulamaları ve önemli yönetim kararları burada tartışılarak onaylanırdı (Ögel, 2016; Golden, 1992). Kağan, devletin merkezi otoritesini temsil etmekle birlikte karar verme süreci tamamen tek taraflı işlememekteydi. Kağan, özellikle dış politika ve askeri konularda inisiyatif kullanabilse de genel olarak kurultay ve boy liderlerinin görüşlerine dayanarak hareket ederdi. İç yönetim ve kabileler arası ilişkilerde ise danışma ve uzlaşma ön plandaydı. Bu durum, merkezi otoritenin varlığını korurken aynı zamanda kolektif karar alma geleneğinin sürdürülmesini sağlamaktaydı (Sinor, 1990).

Yerel düzeyde ise her boy ve kabilede yaşlı ve deneyimli liderler, yani aksakallar, önemli bir söz sahibiydi (Kiyat, 2023, s. 960). Aksakallar, topluluk içi anlaşmazlıkların çözümü, geleneksel normların uygulanması ve kağan ile halk arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde aktif rol oynayarak merkezi otorite ile yerel topluluklar arasında denge kurulmasına katkı sağlamaktaydı. Karar alma süreçleri yazılı kurallardan ziyade geleneksel normlara ve toplumsal kabul mekanizmalarına dayanmakta olup, önemli kararlar çoğunlukla uzlaşma ve oybirliği ile alınarak toplumsal meşruiyet sağlanmaktaydı (Ögel, 2001; Soucek, 2000). Ayrıca kağan, savaş ve diplomasi gibi kritik konularda boy liderleri ve komutanların görüşlerini almak zorundaydı. Zira ordunun ve kabilelerin desteği olmadan tek başına radikal kararlar alması mümkün değildi. Bu durum, yönetim anlayışının danışmaya dayalı ve kolektif bir niteliğe sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Göktürk Devleti'nde karar alma süreçleri, hiyerarşik olmakla birlikte danışma esasına dayanan, merkezi otorite ile yerel unsurların iş birliğini içeren ve geleneksel normlar ile aksakalların rehberliğinde şekillenen bir yapı arz etmektedir (Golden, 1992; Kafesoğlu, 2014a).

Not. Görsel, OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT aracılığıyla araştırmacı tarafından sağlanan içerik temel alınarak oluşturulmuş ve bilginin sarahati kontrol edilmiştir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından kurulan Türk-İslam devletlerinde yaşlı ve deneyimli kişilerin toplumsal saygınlığı devam etmiştir. Her ne kadar devlet yönetimi daha kurumsal ve merkezi bir yapı kazanmış olsa da yerel toplumsal düzenin sağlanmasında geleneksel otorite figürleri varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde aksakallar, özellikle yerel topluluklar içerisinde sosyal uzlaşmanın

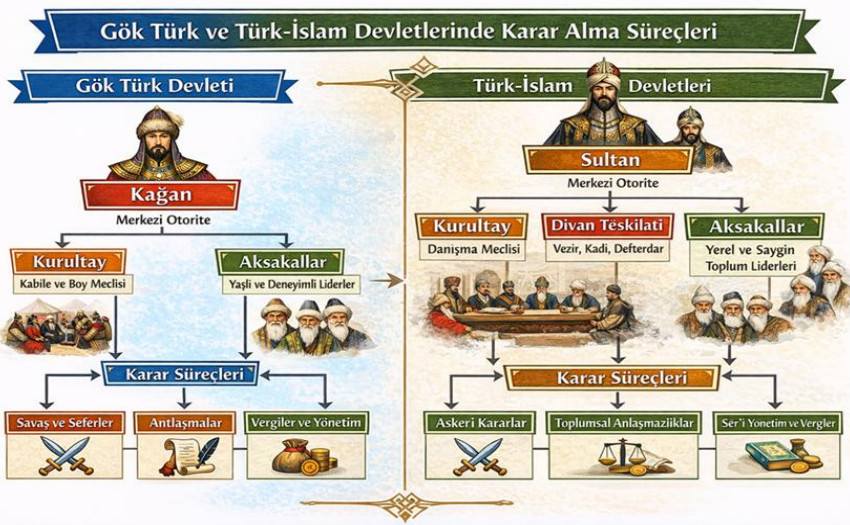
sağlanması, anlaşmazlıkların çözülmesi ve toplumsal normların korunması gibi işlevler üstlenmiştir. Türk ve Orta Asya toplumlarının tarihsel gelişimini inceleyen Jean-Paul Roux, Türk toplumlarında yaşlı ve deneyimli kişilerin toplumsal otoriteyi temsil eden önemli figürler olduğunu ve bu geleneğin siyasal kültürün sürekliliğinde önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir (Roux, 2000/2015).

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra kurulan devletlerde merkezi yönetim kurumları gelişmiş olmakla birlikte yerel topluluklarda aksakallık geleneği varlığını sürdürmüştür. Türk-İslam Devletleri Dönemi, 10. yüzyılda Karahanlılar ile başlayıp Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi büyük siyasal oluşumlarla devam eden, Türklerin İslamiyet sonrası siyasal ve kültürel yapılanmasını ifade etmektedir. Bu dönemde hem merkezi yönetim hem de yerel toplum yapıları, geleneksel Türk unsurları ile İslam hukuku ve kurumlarının birleşimiyle şekillenmiştir. Kağanlık sisteminin yerini sultanlık ve beylikler almış, devlet yönetimi daha merkezi ve örgütlü bir yapıya kavuşmuştur. Selçuklu ve Gazneli gibi devletlerde divan teşkilatı kurulmuş, vezir, defterdar ve kadı gibi görevliler yönetimde etkin rol üstlenmiştir (Kafesoğlu, 2014a; Bosworth, 1996).

Merkezi otoritenin güçlenmesine rağmen köy ve kasabalarda yerel yönetim büyük ölçüde geleneksel yöntemlere dayalı olarak sürdürülmüştür. Bu bağlamda aksakallar ve yerel beyler, topluluk içindeki anlaşmazlıkların çözümünde ve sosyal düzenin sağlanmasında aktif rol oynamaya devam etmiştir. Bu durum, eski Türk topluluklarında görülen yerel danışma ve geleneksel otorite anlayışının İslamiyet sonrası devlet yapısına uyarlanmış bir devamı niteliğindedir (Ögel, 2001; Golden, 1992). İslam hukukunun benimsenmesiyle birlikte toplumsal ve idari düzen büyük ölçüde şeri kurallara dayandırılmış, kadılar yerel anlaşmazlıkların çözümünde önemli görevler üstlenmiştir. Bununla birlikte özellikle kırsal bölgelerde yerel gelenekler aksakallar aracılığıyla korunmaya ve uygulanmaya devam etmiştir. Askerî yapı ise merkezi otoritenin denetiminde örgütlenmiş, savaş ve sefer kararları sultanın onayı ile yürütülmüş, yerel topluluklar geleneksel liderler aracılığıyla bu sürece katılım sağlamıştır. Bu durum hem merkezi otoriteyi güçlendirmiş hem de yerel dayanışmayı pekiştirmiştir (Bosworth, 1996; Sinor, 1990). İslamiyet’in kabulü Türk toplumunun kültürel yapısında önemli dönüşümler yaratmakla birlikte eski geleneklerin tamamen ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Aksakallık geleneği, medreseler ve dini kurumlarla birlikte varlığını sürdürerek hem kültürel hem de toplumsal sürekliliğin sağlanmasında işlev görmüştür (Ögel, 2016; Kiyat, 2023, s. 960-961).

Selçuklu Devleti’nde kurultay ve karar alma süreçleri hem Türk geleneği hem de İslami merkezi otorite özelliklerini bir arada taşıyan bir yapı göstermektedir. Bu dönemde kurultay terimi doğrudan kullanılmasa da sultanın veya hükümdarın

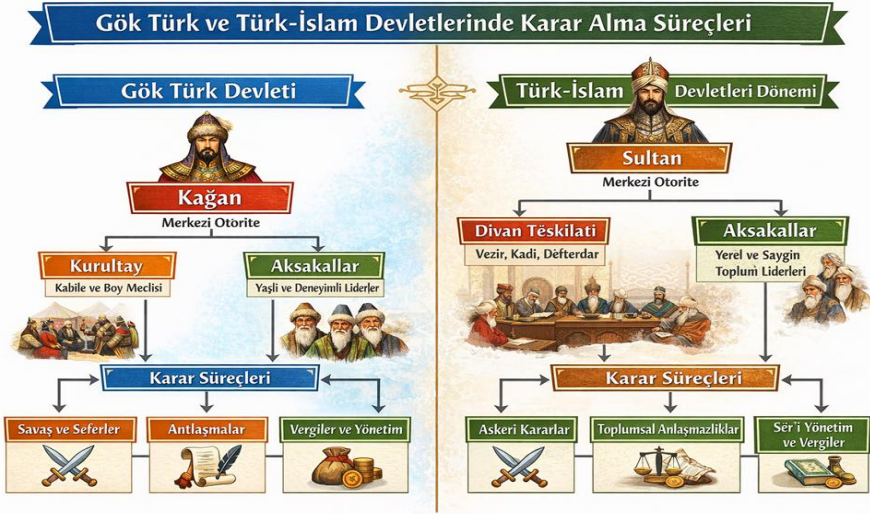
danışma için topladığı ileri gelenler meclisi işlevsel olarak kurultay benzeri bir rol üstlenmiştir. Bu mecliste ordu komutanları, yerel beyler ve bilge kişiler bir araya gelerek önemli devlet işleri, askeri seferler ve toplumsal anlaşmazlıklar hakkında görüşlerini paylaşmıştır. Aynı dönemde merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla divan teşkilatı kurulmuş, vezir, kadı ve defterdar gibi görevliler atanarak kurultay kararlarının uygulanabilir hâle getirilmesi sağlanmıştır (Bosworth, 1996; Lambton, 1988). Türk-İslam Devletleri Dönemi'nde devlet yapısı merkezi ve bürokratik bir nitelik kazanmış, buna karşılık yerel yönetim ve toplumsal denge aksakallar ve geleneksel otorite mekanizmaları aracılığıyla korunmuştur. Bu durum, Türk toplumlarında tarihsel süreç boyunca merkezi otorite ile yerel danışma mekanizmaları arasında kurulan dengenin devam ettiğini göstermektedir (Kafesoğlu, 2014b; Ögel, 2001).

Not. Görsel, araştırmacı tarafından sağlanan içerik temel alınarak yapay zekâ aracı (ChatGPT, OpenAI) kullanılarak üretilmiş ve bilginin sarahati kontrol edilmiştir.

Yerel düzeyde aksakallar ve diğer yerel liderler hâlen önemli roller üstlenmiş, anlaşmazlıkların çözümü, geleneksel normların uygulanması ve toplumsal düzenin sağlanması aksakallara bırakılmıştır. Bu düzlemde, sultanın kararları merkezi otoriteyi temsil ederken, kurultay ve aksakalların görüşleri uzlaşma ve danışma mekanizması olarak işlev görmüştür. Selçuklu Devleti'nde bu yapı, Göktürk ve eski Türk topluluklarındaki danışma ve aksakal geleneğinin devamını sağlarken, aynı zamanda divan ve şeriat temelli yönetim ile merkezi otoritenin kurumsallaşmasını mümkün kılmıştır (Golden, 1992; Kafesoğlu, 2014b).

Sonuç olarak Selçuklu dönemi hem Türk geleneğine ait unsurlar (kurultay, aksakallar) hem de İslami merkezi otorite unsurlarını (divan, kadı) bir arada taşıyan bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmelidir. Teknik olarak Selçuklular, Türk-İslam devletleri arasında yer alırken, karar alma mekanizmalarındaki özgünlükleri ve merkezi ile yerel otorite arasındaki dengeyi vurgulamak amacıyla akademik çalışmalarda bazen ayrı bir sütun veya başlık altında incelenmektedir. Bu yapı, merkezi otorite ile yerel yönetim arasında köprü işlevi görmüş ve devletin toplumsal ve idari işleyişini düzenlemiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde devlet yönetiminde karar alma süreçleri çoğu zaman *Divan-ı Hümayun* aracılığıyla yürütülmüştür. Bu divanda görev alan devlet adamları, padişaha danışmanlık yaparak yönetim süreçlerine katkı sağlamışlardır (Mumcu, 1994, s. 430-432). Her ne kadar doğrudan “aksakal” kavramı kullanılsa da bu yapı Türk siyasi kültüründeki danışma geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca aşiret ve yerel topluluklarda aksakallar, toplumsal düzenin korunmasında ve anlaşmazlıkların çözümünde önemli roller üstlenmeye devam etmiştir.

Not. Görsel, araştırmacı tarafından oluşturulan betimlemeler doğrultusunda yapay zekâ aracı (ChatGPT, OpenAI) kullanılarak üretilmiş ve bilginin sarahati kontrol edilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde aksakallık kurumu tamamen ortadan kaldırılmamış, ancak büyük ölçüde zayıflatılmış ve resmî etkisi sınırlandırılmıştır (Özensel, 2024, s. 33-34). Sovyet yönetimi, geleneksel ve yerel otorite yapılarını merkezi ideolojiye uygun olmadığı gerekçesiyle geri plana itmiş, bunun yerine devlet kontrolündeki bürokratik ve parti temelli yönetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Bu süreçte aksakalların toplumsal ve siyasal karar alma süreçlerindeki etkisi azaltılmış, özellikle kırsal alanlardaki geleneksel otorite rolleri

resmî olarak tanınmamıştır. Buna rağmen aksakallık geleneği tamamen yok olmamış, daha çok gayriresmî ve kültürel bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle köy ve yerel topluluklarda yaşlı ve saygın bireyler, toplum içinde danışılan kişiler olmaya devam etmiş, ancak bu roller devlet sistemi dışında ve sınırlı bir etki alanında kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise bu gelenek yeniden canlanmış ve hem yerel hem de kurumsal düzeyde yeniden önem kazanmıştır (Yalçın, 2019, s. 52-53). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından aksakal kurumu önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Sovyet döneminde daha çok gayriresmî ve sınırlı etkiye sahip olan aksakallar, bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerinde yeniden görünür ve etkili hâle gelmiştir. Bu süreçte hem yerel topluluklarda geleneksel rollerini üstlenmiş hem de bazı ülkelerde resmî yapılara kısmen entegre edilmiştir. Ayrıca, bu dönemde geleneksel kurumlara ilginin artmasıyla aksakal kavramı hem yerel düzeyde hem de uluslararası Türk iş birliği mekanizmalarında yeniden önem kazanmıştır. Bu çerçevede Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Aksakallar Konseyi, deneyimli siyasetçiler ve kanaat önderlerinden oluşan bir danışma organı olarak faaliyet göstermektedir. Olivier Roy, geleneksel otorite figürlerinin modern devlet yapıları içerisinde de etkisini sürdürdüğünü ve yerel toplumsal düzenin sağlanmasında rol oynamaya devam ettiğini vurgulamaktadır (Roy, 2000). Bu bağlamda Aksakallar Konseyi de geleneksel otoriteye dayanan deneyim ve kanaat mekanizmalarının kurumsallaşmış modern devlet yapıları içerisinde yeniden üretilmesine örnek teşkil etmektedir.

Orta Asya Türk toplumlarında aksakallar, yerel toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde ve toplumsal sorunların çözümünde etkili bir rol oynamayı sürdürmektedir. Özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerde aksakal mahkemeleri ya da yaşlılar konseyleri yerel anlaşmazlıkların çözümünde ve geleneksel değerlerin korunmasında önemli işlevler üstlenmektedir (Beyer, 2006, s. 15-16; 2015, s. 56; Kalshabaeva, Sartayev ve Tauyekelov, 2024, s. 89-90). Bu kurumlar, devlet hukuk sistemi ile geleneksel toplumsal normlar arasında bir arabuluculuk mekanizması olarak işlev görmektedir (Sheranova, 2020, s. 220-224). Günümüzde Kazakistan'da aksakallık geleneği yerel danışma mekanizmaları üzerinden sürdürülmektedir. Kırgızistan'da aksakal mahkemeleri, toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde yarı resmî bir yapıya sahiptir. Bu mahkemeler devletle iş birliği içinde çalışmaktadır. Özbekistan'da aksakallık geleneği mahalle sistemi içerisinde yarı resmî bir statüye sahiptir ve toplumsal arabuluculuk, sosyal yardım organizasyonu ve geleneksel normların korunması işlevini sürdürmektedir. Bu durum aksakallık kurumunun modern devlet yapısı içinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Yalçın, 2019: 52). Türkmenistan'da aksakallık kurumu, tarihsel köklerine bağlı kalmakla birlikte özellikle Sovyet sonrası dönemde hem geleneksel hem de resmî unsurların iç içe geçtiği bir yapı hâline gelmiştir. Bağımsızlık

sonrasında Türkmenistan’da bu gelenek tamamen ortadan kaldırılmamış, aksine belirli ölçüde devlet yapısıyla uyumlu hâle getirilmiştir (Altynasyr Newspaper, 2024). Aksakallar, bazı durumlarda yerel yönetimlerle bağlantılı olarak çalışan, toplumsal uzlaşmayı destekleyen ve devlet politikalarının yerel düzeyde benimsenmesine katkı sağlayan figürler hâline gelmiştir. Ancak bu yapı, diğer Türk ülkelerine kıyasla daha sınırlı ve kontrol altında bir işleyiş göstermiştir. Bu değerlendirmeler, aksakallık kurumunun yalnızca yaşa dayalı bir statü olmadığını, aynı zamanda toplumsal otorite, sosyal arabuluculuk ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında işlevsel bir kurum niteliği taşıdığını göstermektedir.

Azerbaycan’da da aksakallık kurumu, tarihsel köklerine bağlı olarak hem geleneksel hem de modern dönemlerde etkisini sürdürmüş bir toplumsal yapı olarak varlığını devam ettirmiştir. Özellikle köy ve yerel topluluklarda aksakallar, gayriresmî bir otorite olarak kabul edilmiş ve karar alma süreçlerinde etkili olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde aksakallık kurumu resmî olarak zayıflatılmış olsa da tamamen ortadan kalkmamış, daha çok kültürel ve yerel bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde aksakalların etkisi sınırlı kalmış, ancak özellikle kırsal kesimlerde toplumsal saygınlıklarını korumuşlardır. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan’da aksakallık geleneği yeniden önem kazanmış ve kısmen kurumsallaşmıştır. Bu kapsamda “Aksakallar Şurası” gibi yapılar oluşturularak aksakalların toplumsal ve kültürel hayattaki rolleri desteklenmiştir. Günümüzde bu yapı, daha çok danışma organı niteliğinde olup toplumsal uzlaş, kültürel değerlerin korunması ve kamuoyunun yönlendirilmesi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Böylece, Azerbaycan’da aksakallık kurumu, tarihsel sürekliliğini koruyarak geleneksel otorite ile modern kurumsal yapıların birleştiği, daha çok danışma ve toplumsal rehberlik işlevi gören bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye’de aksakal kavramı ise daha çok sembolik ve kültürel bir anlam taşımakta, özellikle yerel topluluklarda toplumsal rehberlik, kanaat önderliği işlevlerini sürdürmektedir. Günümüzde aksakallık geleneği, Türk Dünyasının ortak kültürel mirasının önemli ve merkezi unsurlarından biri olarak öne çıkmış ve uluslararası bir yapı içinde yer alarak kurumsal nitelik kazanmıştır.

Türk Dünyası devletleri arasındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla imzalanan Nahçıvan Anlaşması, bu sürecin en önemli hukuki temelini oluşturmuştur. Bu anlaşma ile kurulan Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde aksakallar kurumu yeniden tanımlanmış ve kurumsal bir danışma mekanizması oluşturulmuştur. Bu kapsamda kurulan Aksakallar Konseyi, teşkilatın önemli danışma organlarından biri olarak faaliyet göstermektedir (TDT Resmî İnternet Sitesi). Türk Dünyasında aksakallık kurumu tarihsel olarak toplumsal otorite ve bilgelik sembolü olarak ortaya çıkmış, zaman içinde farklı siyasi ve toplumsal yapılara uyum sağlayarak varlığını sürdürmüştür. Geleneksel toplumlarda aksakallar toplumsal düzenin korunmasında

önemli rol oynarken, modern dönemde uluslararası iş birliği mekanizmalarında danışmanlık fonksiyonu üstlenmişlerdir. Bu durum, Türk siyasi kültüründe danışma ve istişare geleneğinin sürekliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Uluslararası düzeyde aksakallık geleneği yeni bir boyut kazanmış ve Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Aksakallar Konseyi gibi yapılar aracılığıyla devletlerarası iş birliği ve danışma mekanizmasının bir parçası hâline gelmiştir. Böylece aksakallık kurumu, geleneksel köklerini korurken modern siyasal ve kurumsal yapılarla uyumlu, daha sembolik ve danışmanlık ağırlıklı bir forma evrilmiştir.

Sonuç

Aksakallık kurumu, Türk toplumsal yapısında tarihsel süreklilik gösteren önemli geleneksel yapılardan biridir. Türk Dünyasında kökleri oldukça eskiye uzanan bu kurum, toplumsal düzenin temel unsurlarından biri olarak öne çıkar. Geleneksel toplumlarda bilgelik ve deneyime dayalı bir otoriteyi temsil eden aksakallar; sosyal düzenin korunması, toplumsal anlaşmazlıkların çözülmesi ve kültürel değerlerin aktarılması gibi işlevler üstlenmiştir. Eski Türk toplumlarından Türk-İslam devletlerine ve çağdaş Türk Dünyasına uzanan süreçte farklı biçimlerde varlığını sürdüren aksakallık geleneği, toplumsal otorite, arabuluculuk ve kültürel süreklilik bağlamında Türk siyasi ve toplumsal kültürünün önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir.

Modern dönemde aksakalar, özellikle bağımsız Türk devletlerinde yarı resmî danışma organları olarak yeniden biçimlenmiştir. Kurumun geleceği, kültürel aktarım ve toplumsal kabul ile doğrudan ilişkilidir. Geleneksel bilgelik ve kuşaklar arası aktarımın sürdürülmesi, aksakallık kurumunun sürekliliğini güvence altına alacaktır. Bu bağlamda aksakallık kurumu, Türk Dünyasında hem tarihsel hem de çağdaş düzlemde toplumsal düzeni, kültürel sürekliliği ve siyasal dengeyi destekleyen önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye örnekleri, aksakallık geleneğinin farklı siyasal ve toplumsal bağlamlarda çeşitli biçimlerde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Modernleşme süreci birçok geleneksel kurumun dönüşmesine neden olmakla birlikte aksakallık geleneği tamamen ortadan kalkmamış hem yerel topluluklarda hem de uluslararası düzeyde farklı biçimlerde varlığını sürdürmüş, bazı ülkelerde yarı resmî danışma organları olarak yeniden biçimlenmiştir. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Aksakallar Konseyi, Türk Dünyasında deneyimli ve bilge devlet adamlarından oluşan bir danışma organı olarak faaliyet göstermektedir. Bu yönüyle aksakallık geleneği, modern devlet yapıları ile uyumlu, yalnızca sosyal bir statü değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel bir kurum olarak varlığını sürdürmekte ve toplumsal rehberlik ile kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaya devam etmektedir.

Ele alınan aksakallık kurumu, Türk Dünyasında gözlemlenen kurumsal ve kültürel eğilimlerle önemli ölçüde örtüşmektedir. Geleneksel otorite yapıları içerisinde aksakalların üstlendiği toplumsal uzlaşma sağlama, anlaşmazlıkları çözme ve normları koruma gibi işlevler, Türk topluluklarının tarihsel deneyimlerinde yaygın olarak görülen ortak özelliklerdir. Bununla birlikte, söz konusu kurumun içinde bulunduğu özgül toplumsal ve siyasal bağlam, aksakallık kurumuna belirli ölçülerde özgün nitelikler kazandırmıştır. Bu nedenle incelenen deneyim, bir yandan Türk Dünyasında ortak eğilimlerin tipik bir yansıması olarak değerlendirilebilirken, diğer yandan bağlama bağlı olarak farklılaşan yönleriyle özgün bir örnek niteliği taşımaktadır.

Aksakallık kurumu, Türk toplumlarında toplumsal uzlaşma, arabuluculuk ve kültürel süreklilik açısından sürdürülebilirliği destekleyen merkezi bir geleneksel otorite mekanizması olarak öne çıkmaktadır. Deneyimli ve saygın bireyler aracılığıyla yürütülen arabuluculuk, toplumsal çatışmaların büyümeden çözülmesini sağlamakta ve yerel düzeyde toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Bu işlevler, özellikle merkezi otoritenin sınırlı olduğu göçebe veya yarı göçebe topluluklarda toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından kritik bir önem taşımıştır. Aynı zamanda aksakallar, kültürel değerlerin ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında kritik bir rol üstlenerek kolektif hafızanın sürekliliğini sağlamıştır. Bu yönleriyle kurum, özellikle merkezi otoritenin sınırlı olduğu toplumsal yapılarda güven, meşruiyet ve dayanıklılık üreten bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, aksakallık kurumu bazı sınırlılıklar da barındırmaktadır. Otoritenin geleneksel ve hiyerarşik temellere dayanması, modern hukuk ve bürokrasi ile tam uyum sağlanmasını zorlaştırmakta, karar süreçlerinin kişisel ilişkiler, sosyal statü ve yerel bağlamdan etkilenmesi, şeffaflık ve eşitlik ilkelerinin her zaman sağlanamamasına yol açabilmektedir. Türk Dünyasında modern devlet sistemlerinde aksakallık kurumunun işlevi farklı toplumlarda değişiklik göstermekle birlikte, bazı ülkelerde yarı resmî statüyle merkezi yapılarla sınırlı biçimde entegre olarak danışma ve toplumsal rehberlik işlevleri üstlenmektedir. Bunun yanı sıra aksakalların yetkilerinin çoğunlukla yerel düzeyle sınırlı kalması, etki alanlarını daraltan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, aksakallık kurumunu destekleyen başlıca dinamikler, toplumsal güvene dayalı meşruiyet üretimi, yerel düzeyde etkin ve hızlı karar alma kapasitesi, kültürel aktarım işlevi ve deneyime dayalı liderlik biçimidir. Bu unsurlar, kurumun toplumsal yapılar içinde uzun süre varlığını koruyabilmesini mümkün kılmaktadır. Buna karşılık, modernleşme, kentleşme, eğitim düzeyinin yükselmesi ve küreselleşme gibi dönüşüm süreçleri, özellikle genç kuşakların geleneksel otoriteye bakışını değiştirmekte ve aksakallık kurumunun toplumsal etkisini zayıflatabilmektedir. Ayrıca modern devlet

yapılarıyla kurumsal ve hukuki uyum sorunları ile yetki alanının sınırlılığı, kurumun sürdürülebilirliği açısından önemli risk alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede aksakallık kurumu, güçlü toplumsal işlevlerine rağmen, değişen sosyopolitik koşullar karşısında dönüşüm ihtiyacıyla karşı karşıya bulunan bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Türk Dünyasında aksakal kavramı, yalnızca yaşlılıkla ilişkilendirilen bir statüyü değil, toplum içinde saygı gören, deneyimi ve bilgeliği nedeniyle danışılan, aynı zamanda danışmanlık ve arabuluculuk işlevlerini yerine getiren bireyleri ifade eden geleneksel otoriteye dayalı kurumsal bir yapıyı kapsamaktadır. Bu bağlamda, aksakallık kurumunun sürdürülebilirliği açısından ele alınması gereken önemli hususlardan biri de yalnızca katılımın genişletilmesi değil, aynı zamanda kavramsal kapsayıcılığın sağlanmasıdır. Nitekim “aksakal” teriminin tarihsel olarak erkek otoritesini çağrıştırması, kadınların da yer alacağı bir yapıyı ifade etmede kavramsal bir sınırlılık ortaya koymaktadır. Bu nedenle aksakallık kurumunun sürdürülebilirliğini güçlendirmek amacıyla daha kapsayıcı ve cinsiyet açısından nötr kavramların geliştirilmesi yerinde bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışma, “aksakallar” kavramı yerine veya onunla birlikte kullanılmak üzere “aksakal–aksabike (bilge kişiler)”, “akıl kişiler konseyi”, “bilge kurulu/bilgeler konseyi”, “ulu kişiler meclis/konseyi” ve “gelenek rehberleri konseyi” gibi kavramlar önermektedir. Bu alternatifler arasında özellikle “bilgeler konseyi” ve “akıl kişiler konseyi” ifadeleri, kapsayıcılık ve işlevsellik bakımından öne çıkan seçeneklerdir.

Kaynakça

- Altynasır Newspaper. (2024, January 31). *The wisdom of the elders is the basis for the harmonious education of the younger generation*. https://turkmenistan.gov.tm/en/post/79869/wisdom-elders-basis-harmonious-education-younger-generation?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 01.04.2026).
- Barfield, T. J. (1993). *The Nomadic Alternative*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Beyer, J. (2015). “Customizations of Law: Courts of Elders (Aksakal Courts) in Rural and Urban Kyrgyzstan.” *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, Vol. 38, Number 1, pp. 53–71. https://www.researchgate.net/publication/275588729_Customizations_of_Law_Courts_of_Elders_Aksakal_Courts_in_Rural_and_Urban_Kyrgyzstan (Erişim Tarihi: 28.03.2026).
- Beyer, J. (2006). “Revitalisation, Invention and Continued Existence of the Kyrgyz Aksakal Courts: Listening to Pluralistic Accounts of History.” *The Journal of*

- Legal Pluralism and Unofficial Law*. Vol. 38, Number 1, pp. 141-176. <https://clp.thebestwebshop.org/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/53-54/beyer-art.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2026).
- Bosworth, C. E. (1996). *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Giddens, A. (1995). *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Stanford University Press.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Oxford University Press.
- Fortes, M., & Evans-Pritchard, E. (1940). *African Political Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Gavin, H. (1969). *Central Asia*. Weidenfeld & Nicolson.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, Inc.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Golden, P. B. (2011). *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- Kafesoğlu, İ. (2014 a.). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2014 b.). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalshabaeva M., Sartayev, S., & Tauyekelov, N. (2024). “A Biy’s Court and a Council of Elders as a Historical Prerequisite for Mediation in Kazakhstan.” *BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series*, 148(3), 89–104. DOI:10.32523/2616-6844-2024-148-3-88-103.
- Kiyat, A. (2023). Kırgız Toplumunda Aksakal. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 12(3), 957-967. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3204834>.
- Lambton, A. K. S. (1988). *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic, and Social History*. Albany: State University of New York Press.
- Mumcu, A. (1994). “Divan-ı Humayun.” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 9, TDV Yayınları. ss. 430-432. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> (Erişim Tarihi: 30.03.2026).
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (1999). “Institutional Rational Choice.” In Sabatier, P. A., Ed. *Theories of the Policy Process*. Buder, Westview Press. pp. 35-72

- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (1984). *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: TTK Basımevi.
- Özensel, E. (2024). "Kırgız toplumunda bir kurum olarak aksakallar." *İnsan ve Toplum*, 14(1), 24-45.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/article/1449007> (Erişim Tarihi: 28.03.2026).
- Roy, O. (2000). *The new Central Asia: The Creation of Nations*. New York: New York University Press.
- Roy, O. (2007). *The New Central Asia: Geopolitics and the Birth of Nations: With a New Preface*. London: I. B. Tauris.
- Roux, J.-P. (2015). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. (A. Kazancıgil ve L. Arslan-Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sheranova, A. (2020). "The Interplay Between Formal and Informal in Conflict Prevention, Mediation and Community Security Provision in Kyrgyzstan". In: Mihr, A. (eds) *Transformation and Development*. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-42775-7_8.
- Service, E. (1975). *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evaluation*. University of California.
- Sinor, Denis (Ed.) (1990). *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soucek, S. (2000). *A History of Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taşagıl, A. (2023). *Eski Türk Tarihi, Türklerin Kökeni, Yönetimleri ve Çin ile İlişkileri*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşagıl, A. (2013). *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TDT, "Organizasyon Şeması." <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi> (Erişim Tarihi: 28.03.2026).
- Temirkulov, A. A. (2010). "Formalization of Traditional and State Institution-Building in Transitional Countries. The Example of "Aksakals" in the Kyrgyz Republic." (American University of Central Asia) *AUCA Academic Review*.
https://dspace.auca.kg/xmlui/bitstream/handle/123456789/615/Temirkulov_2010_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 24.03.2026).
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toktomushev, K. (2023). "Civil Society, Social Capital and Development in Central Asia." *Central Asian Survey*, 42(4), pp. 710-725.
https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/02634937.2023.2244528?casa_token=Rwca5KC79IAAAAAA:p7Z67dNSbbEK0hpLxG3Bx6ax03l-

WxkXMY8Z3Yv5i8vL-73cA4vUK3osxY2YlwR_tj-iOdGoa51jCCls
(Erişim Tarihi: 14.03.2026).

- Yalçın, R. (2019). “The Role and Features of Uzbek Local Authorities within a System of Strong Central Government.” *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(1), ss. 49-60. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/754496> (Erişim Tarihi: 29.03.2026).
- Yalçın, R. (2002). *The Rebirth of Uzbekistan: Politics, Economy and Society in the Post-Soviet Era*. Reading: Ithaca.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press.

GELENEKSEL OTORİTENİN KURUMSALLAŞMASI: AZERBAYCAN AKSAKALLAR ŞURASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ali ASKER*

Giriş

Türk toplumsal örgütlenmesinde yaşlılar meclisi geleneği, en erken dönemlerden itibaren toplumsal düzenin temel taşıyıcılarından biri olmuştur. “Aksakal” (beyaz sakallı) kavramı, biyolojik yaştan ziyade bilgelik, deneyim ve toplumsal itibar üzerine inşa edilmiş bir statüyü ifade etmektedir. Azerbaycan etnografyasına ilişkin temel kaynaklarda vurgulandığı üzere, “her dağın başı karlı olmadığı gibi, her aksakal da müdrik olamaz.” Bu şerefli sıfat yaşta değil, işte ve ameldedir (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007, s. 78-79). *Oğuz Kağan Destanı*’ndaki Uluğ Türük, *Kitâb-ı Dede Korkut*’taki Korkut Ata ve *Köroğlu Destanı*’ndaki Alı Kişi gibi arketipsel figürler, kurumun mitolojik ve epik boyutunu yansıtmaktadır.

Aksakallık kurumu, toplumsal örgütlenmenin farklı aşamalarında biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. İlk aşamada küçük insan topluluklarına ve geniş ailelere önderlik eden aksakallar, zamanla soy aksakallığından kabile ve aşiret aksakallığına, oradan da devlet yönetimine uzanan geniş bir etki alanına kavuşmuştur. “Albanlar yalnız kendi yaşlı ebeveynlerine değil, aksakal ve akbirçeklere de hürmet etmekten şeref duymuşlardır.” ifadesi, kurumun antik çağdaki köklü yerini teyit etmektedir (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007, s. 79-80).

Aksakallar, tarihsel olarak sosyal, ekonomik ve psikolojik alanlarda toplum içi istikrarın temel koruyucusu olmuştur. Azerbaycan’ın geniş aile modelinde aksakal ve akbirçekler, aile içi çatışmaları çözüme kavuşturarak boşanmaları en aza indirmiştir (İsbəndiyarova, 2018, s. 7-9). Ekonomik açıdan aksakallar, insanları helal emeğe teşvik etmiş, toplumsal dayanışma geleneklerini yönlendirmiş ve aile tefrikalarının büyümesini önlemiştir. Tehlike anlarında ise milleti kısa sürede seferber edebilme kapasiteleri, onları sıradan bir sosyal aktörün ötesine taşımıştır (Milli.az, 2013). Ne var ki küreselleşme, teknolojik dönüşüm ve toplumsal yapıdaki değişimler bu kurumu zayıflatmış ve uygulamada birtakım suistimallere yol açmıştır (Milli.az, 2013). Öte yandan en demokratik kanunların bile bireyin psikolojik ve ruhsal istikrarını tam olarak sağlayamayacağı, aksakallık kurumunun insan

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, el-mek: aliasker2068@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-1801-3371> / Karabük-Türkiye.

faktörüne dayanan dengeleyici işlevinin hâlâ geçerli olduğu uzmanlarca vurgulanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'da bu geleneksel yapı, 1989 yılında kurulan ve 2020'de tüzüğü yenilenen Azerbaycan Aksakallar Şurası örneğinde olduğu gibi, modern bir sivil toplum kuruluşu formatında yeniden şekillenmiştir. Bu çalışma da söz konusu kurumunun geleneksel bir toplumsal yapıdan modern bir sivil toplum örgütüne dönüşüm sürecini ve Şura'nın hukuki ve örgütsel yapısının belirgin kurumsal özelliklerini incelemektedir. Bu bağlamda öncelikle Şura'nın kısa tarihçesi, akabinde kuruluş süreci ve kurumsal yapısı ele alınmıştır.

1. Aksakallar Şurası'nın Tarihçesi

1988'den itibaren Karabağ sorunu Azerbaycan'ı derinden sarsmış (Dedeyev vd., 2014, s. 107-108) ve 1950'lerden beri süregelen toprak iddiaları açık çatışma boyutuna ulaşmıştır (Bayramov, 2019, s. 909-914). 20 Ocak 1990 trajedisi Sovyet sistemine duyulan güveni ortadan kaldırmış, merkezi hukuk sisteminin meşruiyet kaybı, geleneksel otorite yapılarının yeniden kurumsal biçim kazanması için elverişli zemin oluşturmuştur (Neciye, 2011, s. 184). Azerbaycan Aksakallar Şurası işte bu tarihsel kırılma döneminde, 1989 yılında tesis edilmiş ve 20 Temmuz 1990'da Adalet Bakanlığı'nda 24 numarayla resmî olarak tescil edilmiştir (Ağsaqqallar Şurası, 2025).

Şura'nın kurucusu ve ilk başkanı İmam Mustafayev (1910-1997), Gah ilçesinde doğmuş, biyoloji alanında bilimler doktoru unvanını almış ve Azerbaycan Milli İlimler Akademisi üyesi olmuştur. 1954-1959 yılları arasında Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Kâtibi olarak görev yapmış (Ataşer, 2020, s. 93), Sovyet Azerbaycan'ı tarihinde askerî ve güvenlik bürokrasisi dışından gelen ilk nesil sivil yöneticilerden biri olmuştur (Hasanlı, 2020, s. 3-5). Beş yaşında annesini, yedi yaşında babasını kaybeden Mustafayev, Moskova Timiryazev Tarım Akademisi'nde doktora (PhD'ye eşdeğer), Petersburg'da "bilimler doktoru" (doçentlik unvanına eşdeğer) tezini savunmuştur. Hruşçov'un onu Moskova'ya bizzat çağırarak Birinci Kâtiplik için onayladığı da belgelenmektedir (Mərdanov, 2025). Mustafayev'in en belirgin siyasi mirası, Azerbaycan dilinin kamusal alandaki statüsünü yükseltmeye yönelik girişimleridir. Bu minvalde Mirza İbrahimov'un öncülüğünde 20 Ağustos 1956'da Azerbaycan dili ilk kez devlet dili ilan edilmiştir (Həsənlı, 2018, s. 57-62). 1930-1950 yılları arasında "milliyetçilik" damgası vurularak yasaklanan *Dede Korkut Destanı*, Mustafayev'in girişimiyle tanınmış alimlerin yer aldığı platformda yeniden tartışmaya açılmış, destanın kitap olarak basılması ve okullarda öğretilmeye başlanması bu dönemde gerçekleşmiştir (Mərdanov, 2025).

Ancak bu politikalar Moskova'nın sert tepkisiyle karşılaşmış, Hruşçov, Haziran 1959 Genel Kurul toplantısında Mustafayev'e açıkça "Siz Azerbaycan'da Türkiye etkisinin güçlenmesini istiyorsunuz, buna izin vermeyeceğiz" demiş ve 2 Temmuz 1959'da görevden alınması karara bağlanmıştır (Həsənlı, 2018, s. 89).

Görevden alındıktan sonra Akademi'nin Genetik ve Seleksiyon Enstitüsü'nde bilimsel çalışmalarına dönen Mustafayev, otuz yıl sonra 1989'da Aksakallar Şurası'nı kurarak geleneksel aksakallık kurumunu sivil toplum formatında yeniden inşa etmiştir. Mustafayev, 1990'daki Birinci Tesis Kurultayı'nda Şura'nın ilk başkanı seçilmiştir (Görkəmli Azərbaycanlılar, t.y., s. 39). Mustafayev'in 1997 yılında vefat etmesiyle toplanan 3. Olağanüstü Kurultay'da Akademik Budak Budakov başkan seçilmiştir. Budakov, 2002'deki 4. ve 2009'daki 5. Kurultaylarda da (Azerbaycan, 2009, s. 7) tekraren seçilerek 2012'ye kadar Şura'ya başkanlık etmiştir. Budakov'un vefatının ardından 2013'te toplanan 6. Olağanüstü Kurultay'da Milli Meclis milletvekili Fettah Haydarov başkan seçilmiştir (Mehdiyev, 2013). Haydarov, 2018'deki 7. Kurultay'da yeniden seçilerek görevine devam etmiştir. Haydarov'un vefatının ardından 29 Eylül 2020'de toplanan 8. Olağanüstü Kurultay'da milletvekili, Milli Meclis Hesaplama Komisyonu Başkanı ve Azerbaycan Kooperasyon Üniversitesi Rektörü Eldar Kuliyeu başkan seçilmiş olup hâlen bu görevini sürdürmektedir (Trend.az, 29.09.2020).

2. Yasal Statüsü, Teşkilat Yapısı ve İşleyişi

2.1. Genel Hükümler

Şura, tüzüğün giriş maddesinde "ortak çıkarlar temelinde birleşmiş, gönüllülük ve üyelerinin hak eşitliği ilkelerine dayanarak kurulmuş, faaliyetinin temel amacı olarak kâr elde etmeyi öngörmeyen ve elde edilen geliri üyeleri arasında dağıtmayan bir sivil toplum kuruluşu" olarak tanımlanmaktadır (AŞN, I/md. 1). Bu tanım, Azerbaycan sivil toplum kuruluşları (STK) hukukunun standart formülasyonunu yansıtmakta olup birkaç temel unsuru içermektedir:

Gönüllülük ilkesi: Üyelik zorunluluğa değil, bireysel iradeye dayanmaktadır. Bu, Şura'nın bir devlet mekanizması veya zorunlu meslek kuruluşu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Hak eşitliği ilkesi: Üyeler arasında hiyerarşik bir ayırım yapılmamakta, her üye eşit haklara sahip kabul edilmektedir. Ancak aşağıda görüleceği üzere, Başkan'ın fiilî yetkileri bu eşitlik ilkesini pratikte gölgeleyebilecek düzeydedir.

Kâr amacı gütmeme: Elde edilen gelir üyeler arasında dağıtılmamaktadır. Bu hüküm, Şura'yı ticari şirketlerden ayıran temel kriterdir ve Azerbaycan STK mevzuatının zorunlu koşuludur.

Faaliyet alanı: Şura'nın faaliyet alanı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm topraklarını kapsamaktadır (AŞN, I/md. 1). Bu geniş coğrafi kapsam, kuruluşun ulusal ölçekte örgütlenme iradesini yansıtmaktadır.

Tüzüğe göre Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Sivil Toplum Kuruluşları Hakkında Kanun ve diğer normatif hukuki düzenlemeler (AŞN, I/md. 2), Azerbaycan'da faaliyet gösteren tüm STK'ların standart referans çerçevesini oluşturmaktadır. Burada dikkat çekici husus, "Tüzük esasına dayanarak" ifadesinin kullanılmasıyla Tüzüğün kendisini de bu çerçevenin dördüncü ayağı olarak konumlandırmasıdır. Böylece Tüzük hem normlar hiyerarşisindeki yerini tanımlamakta hem de kendi bağılayıcılığını teyit etmektedir.

Şura'nın bağımsız bilançosu, üzerinde adı yazılı mühür ve kaşesi, Azerbaycan bankalarında hesaplaşma hesabı ve diğer resmî unsurları ayrı bir madde olarak belirtilmiştir (AŞN, I/md. 4). Bu, Sovyet hukuk geleneğinden miras kalan biçimsel bir zorunluluktur. Modern Batı hukuk sistemlerinde bu tür detaylar genellikle tüzel kişiliğin kazanılmasıyla birlikte varsayılır. Ancak Sovyet sonrası hukuk kültüründe bu unsurların açıkça belirtilmesi bir gelenek hâline gelmiştir. Şura'nın merkez adresi Bakü, Üzeyir Hacıbeyov Sokağı No: 46/50 olarak gösterilmiştir (AŞN, I/md. 5).

2.2. Amaç ve Görevler

Şura'nın temel amacı, "Azerbaycan halkının millî ve manevî değerlerini, tarihî geleneklerini ve ayrıca güncel gelişim eğilimlerini dikkate alarak ülkenin toplumsal-politik, sosyoekonomik ve insanî gelişimine katkı sağlamak ve toplum hayatının güncel sorunlarının çözümünde aksakalların katkısını sağlamaktır" (AŞN, II/md. 1). Bu ifade, Tüzük'teki en özgün ve en mühim hüküm olarak öne çıkmaktadır. Burada birbirine zıt gibi görünen iki kavramın uzlaştırılmasına çalışılmaktadır: Bir yanda ulusal ve manevî değerler ile tarihî gelenekler, diğer yanda modern gelişim eğilimleri. Bu ikili yaklaşım, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dönemde benimsediği genel devlet ideolojisiyle uyumludur: Gelenekten kopmadan modernleşme. Aksakallık kurumu, bu sentezin somut kurumsal ifadelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte söz konusu amaç oldukça genel ve soyut kalmaktadır. "Toplumsal-politik, sosyoekonomik ve insanî gelişim" gibi geniş ifadeler, Şura'nın somut olarak ne yaptığını veya ne yapması gerektiğini belirlemede yetersizdir. Nitekim bu genel çerçeve, bir yandan esnek bir hareket alanı sağlarken diğer yandan kurumsal odak eksikliğine yol açabilmektedir.

Şura'nın görevleri üç başlık altında sıralanmıştır (AŞN, II/md. 2): Birincisi, ülkenin sosyoekonomik kalkınmasına yönelik tedbirlerin uygulanmasına destek vermek, ikincisi, nüfusun aydınlatılması ve özellikle vatanseverlik bilincinin güçlendirilmesi için tedbirler almak, üçüncüsü, ilgili alanlarda uluslararası tecrübeyi

incelemek. Bu görev tanımları yine oldukça genel niteliktedir. Özellikle “vatanseverlik hissinin güçlendirilmesi” ifadesi, Sovyet sonrası coğrafyada sivil toplum kuruluşlarının devlet politikalarıyla uyum içinde hareket etme beklentisini yansıtmaktadır.

Tüzüğün II/md. 3’ü, bu görevlerin yerine getirilmesinde kullanılacak araçları detaylandırmaktadır: Bilimsel araştırmalar yapmak, kurslar, seminerler, yuvarlak masa toplantıları ve sergiler düzenlemek, yerli ve uluslararası STK’larla, bölgesel ve uluslararası kurumlarla iş birliği yapmak ve ortak projeler yürütmek, faaliyetleri hakkında bilgi paylaşmak ve mevzuata uygun olarak basılı yayınlar çıkarmak, ilgili devlet, belediye organları ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak (AŞN, II/md. 3). Bu araçlar, tipik bir STK’nın faaliyet repertuarını yansıtmaktadır.

Şura’nın Cumhurbaşkanlığı, Milli Meclis ve belediye seçimlerine katılması açıkça yasaklanmıştır (AŞN, II/md. 4). Bu hüküm, Azerbaycan STK mevzuatının temel ilkelerinden biriyle örtüşmektedir: Sivil toplum kuruluşları siyasi partilerle özdeşleşemez ve doğrudan seçim sürecine giremez. Yasağın Tüzük’te açıkça yer alması, Şura’nın siyasi otoriteyle ilişkisinde çizilen sınırı netleştirmektedir. Aşağıda değerlendirileceği üzere, siyasi partilere malî yardım yasağı (AŞN, IV/md. 5) ile birlikte okunduğunda, Şura’nın siyasi tarafsızlığını korumaya yönelik çifte bir güvence mekanizması oluşturulduğu görülmektedir.

2.3. Şura’nın Hakları

Tüzüğün üçüncü bölümü, Şura’nın tüzel kişilik olarak sahip olduğu hakları yedi bent hâlinde sıralamaktadır (AŞN, III/md. 1). Bu haklar, standart bir STK’nın hukuki kapasitesini yansıtmaktadır. Birincisi, kendi adına sözleşme yapma, mülkiyet ve kişisel haklar edinme ile mahkemede davacı veya davalı olarak bulunma hakkıdır. Bu hüküm, tüzel kişiliğin temel tezahürünü oluşturmaktadır. İkincisi, faaliyetleri hakkında bilgiyi serbestçe yayma hakkı olup şeffaflık ilkesinin kurumsal karşılığıdır. Üçüncüsü, ülke içinde ve dışında şube ve temsilcilik açma hakkıdır. Bu, Şura’nın ulusal ve uluslararası ölçekte örgütlenme kapasitesini göstermektedir. Dördüncüsü, banka hesabı açma ve malî işlemler yapma, beşincisi ise bağımsız bilanço, mühür ve diğer resmî unsurlara sahip olma hakkıdır. Altıncısı, Şura’nın kuruluş amaçları doğrultusunda girişimcilik faaliyeti yürütme hakkıdır. Bu hüküm, kâr amacı gütmeme ilkesiyle çelişkili gibi görünse de, STK hukukunda yaygın bir uygulamadır: Elde edilen gelir kurumsal amaçlara tahsis edildiği sürece girişimcilik faaliyeti meşru kabul edilmektedir. Yedincisi, Azerbaycan mevzuatının tanıdığı diğer haklardan yararlanma hakkıdır. Bu genel atıf, Tüzüğün mevzuat değişikliklerine otomatik olarak uyum sağlamasına imkân tanımaktadır.

2.4. Mal Varlığı ve Mali Faaliyet

Şura'nın mülkiyetinde bulunabilecek varlıklar geniş bir yelpazede tanımlanmıştır: Binalar tesisler, konutlar, taşıtlar, donanım, envanter, nakit, hisse senetleri ve diğer kıymetli evraklardır (AŞN, IV/md. 1). Bu geniş mülkiyet kapasitesi, Şura'nın yalnızca sembolik bir danışma organı değil, gerçek anlamda ekonomik varlığa sahip bir tüzel kişi olarak tasarlandığını göstermektedir. Şura, yükümlülükleri karşısında malvarlığıyla sorumludur ve bu malvarlığı ancak kanunlara uygun olarak elden çıkarılabilmektedir (AŞN, IV/md. 2).

Şura'nın gelir kaynakları dokuz kalemde sıralanmıştır (AŞN, IV/md. 3): Kurucuların ve üyelerin düzenli veya tek seferlik aidatları; kurum, kuruluş, yerli ve uluslararası teşkilatlar ile vatandaşların gönüllü bağışları; hisse senedi, tahvil ve mevduat gelirleri; kendi malvarlığının kullanımı ve satışından elde edilen gelirler; hibeler, sergi, konser ve diğer etkinlik gelirleri; kurduğu kuruluşların faaliyet gelirleri, devlet malî desteği ve mevzuatla yasaklanmamış diğer gelirler. Bu geniş gelir yelpazesi, Şura'ya çeşitlendirilmiş finansman kaynaklarına erişim imkânı tanımaktadır.

Tüzük ayrıca iki önemli malî kısıtlama getirmektedir (AŞN, IV/md. 5). Birincisi, hedefe yönelik tahsis edilen fonların amacı dışında harcanmamasıdır. Bu, hibe veren uluslararası kuruluşların standart beklentisiyle örtüşen bir hüküm olup malî disiplinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. İkincisi, Şura'nın siyasi partilere malî veya diğer maddî yardım göstermemesidir. Bu hüküm, seçim yasağı (AŞN, II/md. 4) ile birlikte değerlendirildiğinde, Şura'nın siyasi tarafsızlığının yalnızca kurumsal düzeyde değil malî düzeyde de güvence altına alındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Şura, mevzuatın öngördüğü şekilde malî, istatistiksel ve diğer raporları hazırlayarak devlet organlarına sunmakla yükümlüdür (AŞN, IV/md. 6). Bu, Şura'nın malî şeffaflığının devlet denetimine tabi olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5. Kurucular, Üyeler ve Hakları

Şura'nın kurucuları, tüzel kişiler (devlet ve yerel yönetim organları hariç) ile gerçek kişiler olabilmektedir (AŞN, V/md. 1). Devlet organlarının kuruculuktan istisna tutulması, Şura'nın devletten bağımsız bir sivil toplum kuruluşu olma niteliğini vurgulamaktadır. Kurucular eşit haklara sahip olup aralarındaki ilişkiler mevzuat, karşılıklı sözleşme veya Tüzük ile düzenlenmektedir (AŞN, V/md. 2). Kurucular aynı zamanda Şura'nın üyesi sayılmaktadır (AŞN, V/md. 3).

Tüzüğün en ayırt edici hükümlerinden biri üyelik koşuludur: “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşı 50’den yukarı olan her gerçek kişi Şura üyesi olabilir” (AŞN, V/md. 3). Bu yaş sınırı, “aksakallık” kavramının somut ve ölçülebilir bir kurumsal

kritere dönüştürülmesidir. Geleneksel anlamda aksakallık yalnızca yaşa değil, toplumsal saygınlık, deneyim ve bilgeliğe de bağlıdır. Ancak bu niteliklerin nesnel ölçütlerle değerlendirilmesi güç olduğundan Tüzük, yaşı bir alt sınır olarak belirleyerek pragmatik bir çözüm getirmiştir. Uluslararası insan hakları perspektifinden bakıldığında 50 yaş sınırı, yaş ayrımcılığı tartışmasına davetiye çıkarmaktadır. Ancak kuruluşun niteliği - aksakalların, yani yaşlı ve deneyimli kişilerin bir araya gelmesi - göz önüne alındığında bu sınırın işlevsel olarak anlamlı olduğu ve meşru bir amaca hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim pek çok ülkede yaşlılara yönelik özel örgütlenmeler pozitif ayrımcılık kapsamında değerlendirilmektedir.

Üyeliğe kabul Yönetim Kurulu tarafından yapılmaktadır (AŞN, V/md. 4). Başvuru yazılı olarak alınmakta ve bir ay içinde incelenmektedir. Oylama sonucunda toplantıya katılan Yönetim Kurulu üyelerinin yarısından fazlasının olumlu oy vermesi hâlinde başvuru sahibi üye kabul edilmektedir (AŞN, V/md. 5). Bu süreç makul bir süreyle sınırlandırılmış ve demokratik karar alma ilkesine uygun tasarlanmıştır. Ancak üyelik başvurusunun reddedilmesi hâlinde başvuru sahibinin itiraz hakkının Tüzük'te açıkça düzenlenmemiş olması bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Üyeler eşit haklara sahip olup altı temel haktan yararlanmaktadır (AŞN, V/md. 6): Örgütün yönetimine katılma, seçme ve seçilme; faaliyetlere katılma, yönetim organlarının faaliyetleri hakkında bilgi edinme ve denetleme; çıkarlarının savunulması için Şura'ya başvurma ve kendi haklarını ilgilendiren meselelerin tartışılmasına bizzat katılma; itiraz ve şikâyet etme hakkı. Üyelerin yükümlülükleri ise Tüzüğe uyma, seçilmiş organların kararlarını uygulama ve etkinliklere katılma olarak belirlenmiştir (AŞN, V/md. 8). Önemli bir sınırlama olarak, Şura üyesi ancak yetkili organların verdiği yetki ile söz konusu organı temsil edebilmekte veya onun adına açıklama yapabilmektedir (AŞN, V/md. 7). Bu hüküm, bireysel üyelerin Şura'nın kurumsal iradesini aşan girişimlerde bulunmasını engellemekte olup kurumsal disiplin açısından önemlidir.

Üyelik, gönüllü ayrılma veya ihraç yoluyla sona ermektedir (AŞN, V/md. 10). İhraçı gerektiren hâller şunlardır: Şura'nın adına leke getiren davranışlarda bulunma, sürekli olarak faaliyetlere katılmaktan kaçınma ve Tüzük amaçlarına aykırı hareket etme (AŞN, V/md. 11). İhraç kararı Yönetim Kurulu tarafından verilmektedir (AŞN, V/md. 12). İhraç edilen üyenin hem Şura'nın âli organına (Genel Kurul) hem de mahkemeye itiraz hakkı bulunmaktadır (AŞN, V/md. 13). Mahkemeye başvuru hakkının açıkça tanınması, hukuk devleti ilkesine uygun bir güvence mekanizmasıdır ve Tüzüğün güçlü yönlerinden biridir. Bununla birlikte “Şura'nın adına leke getiren davranışlar” gibi belirsiz ifadeler, keyfi uygulamalara kapı

açabilecek niteliktedir. Bu kavramın somutlaştırılması veya örneklendirilmesi, hukuki öngörülebilirlik açısından önem arz etmektedir.

2.6. Teşkilat Yapısı ve Yönetim Organları

Bu bölüm, Tüzüğün en kapsamlı ve kritik bölümü olup üç katmanlı bir yönetim yapısı öngörmektedir: Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Teftiş Kurulu. Genel Kurul, Şura'nın en üst karar organıdır ve yılda en az bir kez toplanmaktadır. Toplantı, Yönetim Kurulu'nun, kuruculardan birinin veya üyelerin üçte birinin girişimiyle gerçekleştirilmektedir (AŞN, VI/md. 1). Olağanüstü toplantı ise Yönetim Kurulu veya üyelerin üçte birinin talebiyle mümkündür (AŞN, VI/md. 2). Toplantı yeri ve zamanı iki hafta önceden belirlenerek duyurulmaktadır (AŞN, VI/md. 3).

Genel Kurul'un yetki alanı oldukça geniştir (AŞN, VI/md. 4): Tüzüğün kabulü ve değiştirilmesi; malvarlığının oluşturulması ve kullanım ilkelerinin belirlenmesi; icra organlarının oluşturulması ve görev sürelerinin erken sonlandırılması (Başkan'ın seçimi ve Başkan'ın teklifiyle Yönetim Kurulu üyelerinin seçimi); Teftiş Kurulu esasının onaylanması ve Başkan'ın teklifiyle komisyon üyelerinin seçimi; Yönetim Kurulu ve Teftiş Kurulu üye sayısının belirlenmesi; yıllık raporun onaylanması; yeniden yapılanma ve tasfiye; yönetim organlarının hesap vermesi.

Genel Kurul'un toplantı yeter sayısı için delegelerin yarısından fazlasının katılımı gerekmektedir (AŞN, VI/md. 5). Burada önemli bir ayrıntı bulunmaktadır: Genel Kurul'a doğrudan tüm üyeler değil, Yönetim Kurulu'nun belirlediği temsil oranı çerçevesinde seçilen delegeler katılmaktadır (AŞN, VI/md. 5). Bu delege sistemi, geniş bir üye tabanına sahip bir kuruluş için pratik bir gereklilik olmanın ötesinde önemli bir demokratik risk de taşımaktadır: Delege seçim normunun Yönetim Kurulu tarafından belirlenmesi, yürütme organının en yüksek karar organının bileşimini dolaylı olarak şekillendirmesi anlamına gelmektedir. Bu durum demokratik katılımcılık açısından sorunlu bir yapı ortaya çıkarmaktadır.

Genel Kurul'da gündeme alınan konular Yönetim Kurulu, kuruculardan biri veya üyelerin üçte biri tarafından teklif edilmektedir (AŞN, VI/md. 6). Olağan kararlar basit çoğunlukla alınmakta ve her delege bir oya sahip bulunmaktadır. Tüzük değişikliği ile yeniden yapılanma ve tasfiye kararları içinse üçte iki nitelikli çoğunluk aranmaktadır (AŞN, VI/md. 6). Üçte iki çoğunluğun aranması, kurumsal sürekliliğin korunması açısından önemli bir güvencedir. Kararlar tutanağa geçirilmekte, başkan ve kâtip tarafından imzalanmaktadır (AŞN, VI/md. 6).

Yönetim Kurulu, Şura'nın günlük yönetiminden sorumlu icra organıdır (AŞN, VI/md. 7). Başkan, başkan yardımcıları ve diğer üyelerden oluşmaktadır. Yönetim Kurulu başkanı aynı zamanda Şura'nın başkanıdır (AŞN, VI/md. 8).

Yönetim Kurulu üyelerinin yarısından fazlasının katılımıyla toplanmakta, kararlarını basit çoğunlukla almakta ve ayda en az bir kez toplantı yapmaktadır (AŞN, VI/md. 10).

Yönetim Kurulu'nun yetkileri geniş bir alanı kapsamaktadır (AŞN, VI/md. 9): Üyeliğe kabul ve ihraç, üyelik aidatının belirlenmesi, Genel Kurul'a delege normunun tespit edilmesi, teklif ve proje sunulması, şube, temsilcilik ve bölgesel şuraların oluşturulması, Başkan'ın teklifiyle yerel yapıların esasının onaylanması ve Genel Kurul'un yetkisine girmeyen tüm diğer meselelerin çözümü. Bu son hüküm, Yönetim Kurulu'na oldukça geniş bir yetki alanı tanımaktadır.

Yönetim Kurulu Başkanı doğrudan, diğer üyeleri ise Başkan'ın teklifiyle Genel Kurul tarafından beş yıl süreyle seçilmektedir (AŞN, VI/md. 11). Beş yıllık görev süresi Azerbaycan STK'ları arasında standart olup Cumhurbaşkanlığı görev süresiyle paraleldir. Ancak görev süresi sınırlamasının yokluğu dikkat çekicidir: Tüzük, Başkan'ın kaç dönem üst üste seçilebileceğine dair herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Bu, aynı kişinin süresiz olarak başkanlık yapabilmesi anlamına gelmektedir.

Başkan'ın yetkileri oldukça kapsamlıdır (AŞN, VI/md. 12): Şura'yı temsil etme ve adına sözleşme yapma; vekâletname verme; malî kaynakları yönlendirme ve amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını denetleme; Genel Kurul ve Yönetim Kurulu kararlarının icrasını organize etme; başkan yardımcılarını atama ve görevden alma; istifa eden, görevini yerine getirmeyen veya Tüzüğü ihlâl eden Yönetim Kurulu ve Teftiş Kurulu üyelerinin çıkarılması ve yerlerine yenilerinin seçilmesi için Yönetim Kurulu'na teklif sunma; Yönetim Kurulu'nun yetkisine giren tüm diğer meseleleri çözme. Bu yetki yelpazesi, Başkan'ı kurumun fiilî lideri konumuna getirmektedir. Özellikle başkan yardımcılarının atanması ve görevden alınmasının tamamen Başkan'ın inisiyatifinde olması, Teftiş Kurulu üyelerinin değiştirilmesi için Başkan'ın teklif hakkına sahip olması ve “tüm diğer meseleleri çözme” gibi geniş yetkilerin varlığı, önemli bir güç yoğunlaşması riski oluşturmaktadır. Nitekim denetim organı üyelerinin değiştirilmesi için bile Başkan'ın teklif hakkına sahip olması, denetleyen-denetlenen ilişkisindeki bağımsızlığı zedelemektedir.

Teftiş Kurulu, Şura'nın iç denetim organı olup Şura yetkilileri ve üyelerinin faaliyetlerinin Tüzüğe uygunluğunu ve malî faaliyetleri denetlemektedir ve görev süresi beş yıldır (AŞN, VI/md. 13). Teftiş Kurulu üyeleri kendi aralarından başkan seçmekte ve bunu Genel Kurul'a bildirmektedir. Kararlar toplantıya katılan üyelerin basit çoğunluğuyla alınmaktadır (AŞN, VI/md. 13). Teftiş Kurulu, organlardan ve üyelerden gelen başvurulara bir ay içinde cevap vermekte (AŞN, VI/md. 14), denetim sonuçlarını Başkan'a ve Yönetim Kurulu'na sunmakta (AŞN, VI/md. 15) ve Genel Kurul önünde hesap vermektedir (AŞN, VI/md. 16). Bu yapı, teorik olarak

sağlam bir denetim mekanizması öngörmektedir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere Teftiş Kurulu üyelerinin Şura Başkanı'nın teklifiyle Genel Kurul tarafından seçilmesi (AŞN, VI/md. 4, dördüncü bent), denetim organının bağımsızlığı açısından yapısal bir sorun teşkil etmektedir.

Şura, ülke içinde ve dışında şube açabilmekte ve temsilcilik kurabilmektedir (AŞN, VI/md. 17). Ayrıca cumhuriyet genelinde ilçe ve şehir aksakallar şuraları da oluşturulabilmektedir (AŞN, VI/md. 9, beşinci fıkra). Şube veya temsilcilik açılması durumunda on gün içinde Adalet Bakanlığı'na bildirim yapılması zorunludur (AŞN, VI/md. 17). Bu bildirim yükümlülüğü, devletin sivil toplum örgütleri üzerindeki gözetim yetkisini yansıtmaktadır.

2.7. Yeniden Yapılanma ve Tasfiye

Şura'nın faaliyetine yeniden yapılanma (birleşme, katılma, bölünme, ayrılma, dönüşüm) veya tasfiye yoluyla son verilebilmektedir (AŞN, VII/md. 1). Bu hüküm, Azerbaycan Medenî Kanunu'ndaki tüzel kişiliklerin sona erme biçimleriyle tamamen örtüşmektedir.

Tasfiye sürecinde bir tasfiye komisyonu oluşturulmakta ve yönetimle ilgili tüm yetkiler bu komisyona devredilmektedir (AŞN, VII/md. 2). Akabinde tasfiye bilançosu hazırlanmakta, bütçeyle hesaplaşmalar ve alacaklıların talepleri ödendikten sonra kalan malvarlığı Tüzük amaçlarına yönlendirilmektedir. Bunun mümkün olmadığı takdirde malvarlığı devlet bütçesine aktarılmaktadır (AŞN, VII/md. 2). Kalan malvarlığının öncelikle Tüzük amaçlarına yönlendirilmesi ilkesi, kurumsal amaçların sürekliliğini güvence altına almaya yönelik önemli bir hükümdür.

2.8. Diğer Hükümler

Tüzük'te düzenlenmemiş konular mevzuata göre çözümlenmektedir (AŞN, VIII/md. 1). Tüzük hükümleri ile mevzuat arasında çelişki doğması hâlinde mevzuat hükümleri uygulanmaktadır (AŞN, VIII/md. 2). Bu, hukuki normlar hiyerarşisi açısından doğal ve gerekli bir hükümdür.

3. Örnek Yönetmelik: İlçe ve Şehir Şubeleri

Tüzük, Şura'nın ülke genelinde şube ve temsilcilikler açabileceğini ve ilçe/şehir aksakallar şuraları kurabileceğini öngörmektedir (AŞN, VI/md. 9; VI/md. 17). Bu yerel örgütlenmenin hukuki çerçevesi, merkez tarafından hazırlanan Örnek Yönetmelik (Nümunəvi Əsasnamə) ile belirlenmektedir. Örnek Yönetmelik, altı bölümden oluşan bir şablon metin olup her ilçe/şehir şurasının kendi koşullarına göre doldurması amacıyla boş bırakılmış alanlar içermektedir. Bu şablon yapı, merkezden çevreye doğru örgütsel tutarlılığın sağlanmasını hedeflemektedir.

Örnek Yönetmelik'in genel çerçevesi Merkez Tüzük ile büyük ölçüde örtüşmekle birlikte bazı önemli yapısal farklılıklar da içermektedir. Bu farklılıklar, merkez ile şubeler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ve merkezî denetim mekanizmalarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Hukuki statü açısından ilçe/şehir şuraları (RAŞ — Rayon/Şəhər Ağsaqqallar Şurası), Merkez Tüzük'teki STK tanımının neredeyse aynen tekrarlanmış formülasyonu ile tanımlanmaktadır: Gönüllülük, hak eşitliği, kâr amacı gütmeme ilkeleri ve “toplumsal temelde faaliyet gösteren” kaydı (NY, I/md. 1.1). Ancak iki temel fark dikkat çekmektedir. Birincisi, faaliyet alanı ülke geneli değil yalnızca ilgili ilçe veya şehrin sınırlarıyla sınırlıdır (NY, I/md. 1.1). İkincisi ve daha önemlisi, ilçe/şehir şurasının “Azerbaycan Aksakallar Şurası'nın üyesidir” hükmüyle merkeze bağlılığı açık biçimde tescil edilmektedir (NY, I/md. 1.2). Bu hüküm, yerel şuraların bağımsız birer tüzel kişi olmaktan ziyade merkeze bağlı şubeler olduğunu göstermektedir.

Normatif çerçeve açısından dikkat çekici bir fark, ilçe/şehir şuralarının hukuki dayanaklarına merkezi Tüzüğün de eklenmesidir (NY, I/md. 1.3). Böylece yerel şuralar dört aşamalı bir normlar hiyerarşisine tabi olmaktadır: Anayasa, STK Kanunu, Merkez Tüzük ve kendi yönetmelikleri. Merkez Şura ise yalnızca üç aşamalı bir çerçeveye (Anayasa, STK Kanunu, kendi Tüzüğü) bağlıdır. Bu ek katman, yerel şuraların hem devlet hem de Merkez Şura tarafından çifte denetime tabi olduğunu göstermektedir.

Yönetim yapısında en belirgin farklılık âli organın adlandırılmasındadır. Merkez Tüzük'te “Genel Kurul” olan en üst organ, Örnek Yönetmelik'te “Kongre” (Konferans) olarak adlandırılmaktadır (NY, V/md. 5.1). Her iki organ da yılda en az bir kez toplanmakta, benzer yetkilere sahip bulunmakta ve Yönetim Kurulu'nun veya üyelerin üçte birinin girişimiyle olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Buna ek olarak yerel kongre, Merkez Şura'nın Genel Kurulu'na delege seçme yetkisine de sahiptir (NY, V/md. 5.3). Bu, yerel şuraların merkez karar organının bileşimini şekillendirme kapasitesini göstermektedir. Ancak yerel düzeyde ek bir olağanüstü toplantı tetikleyicisi mevcuttur: Merkez Şura'nın talebi (NY, V/md. 5.2). Bu hüküm, merkezin yerel şuranın âli organını toplantıya çağırma yetkisine sahip olduğunu göstermekte olup örgütsel hiyerarşinin en somut göstergesidir.

Örnek Yönetmelik'in en kritik hükmü yerel şura başkanının atanma süreciyle ilgilidir (NY, V/md. 5.7). Buna göre ilçe/şehir şura başkanı kongre tarafından seçilmekte, ancak bu seçim tek başına yeterli olmamaktadır. Başkanın göreve başlayabilmesi için Merkez Yönetim Kurulu'nun onayı gerekmektedir. Daha da önemlisi, başkan görevini gereği gibi yerine getirmese Merkez Yönetim Kurulu olağanüstü kongre toplanmasını ve başkanın hesap vermesini talep edebilmektedir (NY, V/md. 5.7). Bu çifte mekanizma - ön onay ve performans denetimi - yerel

başkanları merkezin fiilî vesayeti altına sokmaktadır. Seçim yerel düzeyde yapılmakta, ancak nihai meşruiyet merkeze bağlı kalmaktadır. Bu durum, demokratik seçim ilkesi ile örgütsel disiplin arasındaki gerilimi çarpıcı biçimde yansıtmaktadır.

Üyelik koşulları açısından Örnek Yönetmelik, Merkez Tüzük ile aynı 50 yaş sınırını öngörmektedir (NY, IV/md. 4.2). Ancak kurucular konusunda ilginç bir ayrıntı bulunmaktadır. İlçe/Şehir Şurasının kurucuları “18 yaşını doldurmuş gerçek kişiler” olarak belirlenmiştir (NY, IV/md. 4.1). Merkez Tüzük’te böyle açık bir yaş sınırı yer almamaktadır. İlk bakışta çelişkili görünen bu durum, kurucu statüsü ile üyelik statüsünün ayrılmasından kaynaklanmaktadır: Bir kişi 18 yaşında kurucu olabilir, ancak 50 yaşından önce üye olamaz. Bu ikilik, kurumun hukuki altyapısını oluşturanlarla fiilî katılımcılar arasındaki ayrımı derinleştirmektedir.

Üyelik aidatlarının Merkez Şura tarafından belirlenmesi (NY, IV/md. 4.4), yerel şuraların malî özerkliğini sınırlayan bir diğer önemli hükümdür. Merkez Tüzük’te aidat miktarı Yönetim Kurulu tarafından belirlenmekteyken (AŞN, V/md. 9) yerel düzeyde bu yetki tamamen merkeze bırakılmıştır. Benzer şekilde malî raporlar yalnızca devlet organlarına değil, aynı zamanda merkez Şura’ya da sunulmak zorundadır (NY, III/md. 3.2). Bu çifte raporlama yükümlülüğü, yerel şuraların hem devlet hem de merkez denetimine tabi olduğunu pekiştirmektedir.

Denetim yapısında da pratik bir esneklik görülmektedir. Merkez Tüzük’te Teftiş Kurulu zorunlu bir organ iken Örnek Yönetmelik, üye sayısının az olduğu ilçe/şehir şuraları için alternatif bir seçenek sunmaktadır: Üç kişilik bir Teftiş Kurulu yerine tek bir müfettiş atanabilmektedir (NY, V/md. 5.9). Bu pragmatik çözüm, küçük ölçekli yerel şuraların kurumsal yükünü hafifletmeye yöneliktir. İhraç edilen üyenin itiraz hakkı konusunda da önemli bir fark bulunmaktadır. Merkez Tüzük’te ihraç kararına karşı hem âli organa hem de mahkemeye başvuru hakkı tanınmaktayken (AŞN, V/md. 13), Örnek Yönetmelik’te itiraz mercii olarak “kongre veya mahkeme” belirlenmiştir (NY, IV/md. 4.9). Her iki metinde de yargısal başvuru hakkı korunmakta olup bu, hukuk devleti ilkesinin her iki düzeyde de geçerli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Örnek Yönetmelik, Merkez Tüzüğün yerel düzeye uyarlanmış bir versiyonu olmakla birlikte basit bir küçültme değildir. Merkezin yerel başkan seçimini onaylama, olağanüstü kongre talep etme, aidat miktarını belirleme ve malî rapor alma yetkileri, aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya işleyen hiyerarşik bir örgütlenme modelini ortaya koymaktadır. Bu yapı, sivil toplum örgütlerinin demokratik katılımcı ilkeleriyle ne ölçüde örtüştüğü sorusunu gündeme getirmektedir. Geleneksel aksakallık kurumunun doğası gereği hiyerarşik bir otorite

anlayışına dayanması bu merkezîyetçi yapıyı kısmen açıklayabilir. Ancak modern sivil toplum normları açısından bu yoğunluk tartışmaya açıktır.

4. Aksakallar Şurası'nın Faaliyet Yönelimleri ve Projeleri

Azerbaycan Aksakallar Şurası, *Türk Dünyası Aksakalları* gazetesıyla ortak yürüttüğü projeler aracılığıyla geniş kapsamlı toplumsal faaliyetler gerçekleştirmektedir (Agsaqqallar.com, 2020). Bu projeler sosyal yardım, eğitim ve bilinçlendirme, kültürel mirasın korunması ile medya olmak üzere dört ana alanda yoğunlaşmaktadır.

Şura'nın en köklü ve süreklilik arz eden faaliyetleri sosyal yardım alanındadır. 2000 yılında başlayan “İmkânsız Ailelere Maddî-Manevî Destek, Genç Ailelerin Bilinçlendirilmesi” projesi (2000-2006), ihtiyaç sahibi ailelere maddî ve manevî destek sağlamayı amaçlamıştır. Bu projenin devamı niteliğinde 2005 yılından itibaren hayata geçirilen “Bize Uzanan Eller” projesi (Sia.az, 2017), Şura'nın en uzun soluklu girişimi olarak günümüze kadar sürmektedir. Proje kapsamında dar gelirli ailelerin çocuklarına hediyeler dağıtılmakta, müzik programları ve eğlence etkinlikleri düzenlenmektedir. Proje yalnızca şehir merkezîyle sınırlı kalmayıp cephe bölgelerinde, özellikle ailesiz askerlere yönelik olarak da uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra yaşlılar ve çocuk evleri düzenli olarak ziyaret edilmektedir.

Aynı çerçevede “Biz Hiç Kimseyi Unutmuyoruz” projesi (2008'den itibaren devam etmektedir), her yıl beş yüzden fazla şehit ailesinin ve şehit mezarlarının ziyaret edilmesini, dar gelirli ailelerin ve sığınaklardaki çocukların ders malzemesi, giysi ve gıda ile desteklenmesini kapsamaktadır (Agsaqqallar.com, 2019). Savaş gazileri ve engelli bireylere özel ilgi gösterilmekte, tüm bayramlarda etkinlikler düzenlenmekte ve gıda yardımları yapılmaktadır.

Şura, toplumsal bilinçlendirme ve gençlik eğitimi alanında da sistematik projeler yürütmüştür. “Umuda Dönüş” projesi (2007-2011) ile cezaevlerinde ceza çeken bireylerin ıslahına toplumsal destek sağlanmış ve yaratıcı yeteneklerin tanıtılmasına çalışılmıştır. “Aksakal ve Gençlik” projesi (2009-2012), cephe hatlarında, okullarda ve anaokullarında gençlerle birlikte yürütülen bilinçlendirme faaliyetlerini kapsamıştır. “Askerlere Yeni Ruh” projesi (2011-2019) ise cephe bölgesindeki askerlerle düzenli temaslar kurulması ve moral desteği sağlanması amacıyla uzun yıllar sürdürülmüştür.

Şura'nın kültürel miras alanındaki çalışmaları “Görünmeyen Tarihimiz” projesiyle (2008-2010) başlamıştır. Bu proje, kaybolmakta olan abidelerin ve geleneklerin restore edilmesini, kayıt altına alınmamış anıtların belgelenmesini hedeflemiştir. “Ekoloji ve Biz” projesi (2010-2013) çevre bilincinin yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetleri kapsamıştır. Bu alandaki en güncel girişim

ise “Tarihî, Tabiat ve Kültür Anıtlarının Korunması Turizmin Gelişmesine Etken Olarak: Aksakallar ve Gençlerin Sunumunda” başlıklı projedir (2017-2018) (Azertag.az, 2017). Şura’nın başkan yardımcısı Teymur Bünyadov’un ifade ettiği üzere Azerbaycan oldukça eski bir tarihe sahiptir ve eşsiz abidelerinin turistlere tanıtılması büyük önem taşımaktadır. Proje çerçevesinde dört yuvarlak masa toplantısı planlanmış, kırsal bölge sakinleri, gençler ve yetişkinler arasında aydınlatma çalışmalarının yürütülmesi öngörülmüştür.

Şura, medya alanında da projeler geliştirmiştir. “Türkçe Konuşan Devletlerin Yaşamı ve Entegrasyon Meseleleri Azerbaycan Medyasında: Mevcut Durum ve Perspektifler” başlıklı proje (Azertag.com, 2013), Basın Şurasıyla ortaklaşa yürütülen bir yıllık bir girişim olmuştur. Aynı yıl hayata geçirilen “Azerbaycan’ın İktisadî Konsepti: Medya Harekete Geçirici Güç Olarak” projesi (2013) ise medyanın ekonomik kalkınmadaki rolüne odaklanmıştır.

Genel olarak Şura’nın projeleri sosyal dayanışmadan kültürel miras korumaya, gençlik eğitiminden medya faaliyetlerine uzanan geniş bir yelpazede toplumun farklı kesimlerini kucaklayan bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir. En dikkat çekici husus, bazı projelerin on yılı aşkın bir süredir kesintisiz devam etmesidir. Bu durum, Şura’nın kurumsal sürekliliğini ve toplumsal bağlılığını yansıtmaktadır.

Sonuç

Azerbaycan Aksakallar Şurası’nın tarihi, Sovyet sonrası toplumsal boşluk ve yerel liderlik mekanizmalarının yeniden kurulmasıyla başlar. 1980’lerin sonunda Karabağ sorununun derinleşmesine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, geleneksel otorite yapılarının yeniden kurumsallaşmasına vesile olmuştur. Bu dönemde kurulan Şura, geleneksel aksakallık kurumuna modern STK hüviyeti kazandırırken toplumsal karar mekanizmalarına sivil bir katılım alanı açmıştır. Kurucu liderlerin siyasi ve akademik profilleri — İmam Mustafayev’in eski Birinci Kâtip kimliği, Budak Budakov’un akademisyen kişiliği — Şura’nın devletle kurduğu ilişkiyi ve toplumsal meşruiyetini şekillendirmiştir.

Şura Tüzüğü’nün genel çerçevesi, Azerbaycan STK mevzuatının standart ilkelerine uygun bir yapı ortaya koymaktadır. Gönüllülük, hak eşitliği, kâr amacı gütmeme ve siyasi tarafsızlık ilkeleri, seçim yasağı ve siyasi partilere mali yardım yasağıyla çifte güvence altına alınmıştır. Şura’nın bağımsız bilançosu, mülkiyet kapasitesi ve çeşitlendirilmiş gelir kaynakları, kurumun yalnızca sembolik bir danışma organı değil, ekonomik varlığa sahip bir tüzel kişi olarak tasarlandığını göstermektedir. Üyelik koşullarında benimsenen elli yaş sınırı ise geleneksel

aksakallık kavramının somut ve ölçülebilir bir kurumsal kritere dönüştürülmesi bakımından pragmatik bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte Tüzüğün analizi, bu kurumsal yapının bazı sorunlar barındırdığını ortaya koymaktadır. Başkana tanınan geniş yetkiler, dönem sınırlamasının yokluğu, Teftiş Kurulu üyelerinin Başkan'ın teklifiyle seçilmesi ve delege normunun Yönetim Kurulu tarafından belirlenmesi, demokratik katılımcılık ile merkeziyetçi kontrol arasında belirgin bir dengesizliğe işaret etmektedir. Başkan'ın hem başkan yardımcılarını doğrudan atayıp görevden alabilmesi hem de denetim organı üyelerinin değiştirilmesini teklif edebilmesi, denetleyen-denetlenen ilişkisindeki bağımsızlığı yapısal olarak zedelemektedir. Üyelik başvurusunun reddi hâlinde itiraz hakkının Tüzük'te açıkça düzenlenmemiş olması da hukuki öngörülebilirlik açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Şura'nın ilçe şubeleri için hazırlanan Örnek Yönetmelik de bu eğilimi pekiştirmektedir. Yerel başkan seçimlerinde merkez onayı şartı, olağanüstü kongre çağrısında merkezin belirleyici rolü, aidat miktarının merkezden belirlenmesi ve çifte raporlama yükümlülüğü, aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya işleyen bir örgütlenme modelini ortaya koymaktadır. Yerel şuraların Merkez Tüzüğü de tabi olarak dört aşamalı bir normlar hiyerarşisi içinde yer alması, bu merkeziyetçi yapının normatif boyutunu açıkça göstermektedir. Geleneksel aksakallık kurumunun doğasında var olan hiyerarşik otorite anlayışı bu yapıyı kısmen açıklasa da modern sivil toplum normları açısından bu yoğunluk tartışmaya açıktır.

Şura'nın proje portföyü, kurumun toplumsal karşılık bulan somut faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir. Sosyal yardım, gençlik eğitimi, kültürel miras koruma ve medya alanlarında yürütülen projeler, özellikle bazılarının on yılı aşkın süredir kesintisiz devam etmesi, kurumsal sürekliliği ve toplumsal bağlılığı yansıtmaktadır. Bu faaliyet zenginliği, Şura'nın Tüzük'teki genel ve soyut amaç tanımlarını pratikte somutlaştırabildiğine işaret etmektedir.

Şura'nın sürdürülebilirliği iki temel eksene bağlıdır: Birincisi genç nesillerin aksakallık ve geleneksel bilgelik kültürüne entegrasyonu, ikincisi ulusal ve uluslararası STK ağlarıyla etkin iş birliği ve bilgi paylaşımıdır. Ancak bu hedeflerin gerçekleşmesi, öncelikle Tüzük düzeyinde yapısal reformları gerektirmektedir. Başkanlık dönem sınırlamasının getirilmesi, Teftiş Kurulu'nun bağımsızlığının güçlendirilmesi, ihraç gerekçelerinin somutlaştırılması, üyelik başvurularının reddi için itiraz mekanizmasının oluşturulması ve delege seçim normunun belirlenmesinde Yönetim Kurulu'nun tek yetkili organ olmaktan çıkarılması, bu reformların başlıca unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Azərbaycan Aksakallar Şurası, geleneksel bir toplumsal kurumu modern sivil toplum formatında yenidən inşa etməyə yönəlik anamlı bir girişimdir. Şura'nın geniş proje yelpazəsi, kurumsal sürekliliyi və ölkə genelindəki örgütlenme kapasitesi, bu girişimin toplumsal qarşılıq bulduğunu göstərməkdədir. Ne var ki kurumun demokratikləşmə və toplumsal kapsayıcılıq hədəfləriylə tam uyum sağlayabilməsi, hüquqi altyapısındakı mərkəziyyətçi və kişiylə bağlı yapısal unsurların gözəndən keçirilməsinə bağlıdır.

Kaynakça

Azərbaycan Etnoqrafiyası (2007). Cilt:3, Bakı: Şərq-Qərb.

Azərbaycan Ağsaqqallar Şurasının Nizamnaməsi (AŞN) (yeni redaksiyada) (2020). Bakı.

“Ağsaqqallar Şurasının V Qurultayı Keçirilmişdir” (2009, 31 Mart). *Azərbaycan Gazetesi*.

Ağsaqqallar Şurası (2025). “Tarixi və Fəaliyyət İstiqamətləri”, <https://agsaqqallarsurasi.az/haqqimizda/tarixi-v-%c9%99-fa%c9%99liyy%c9%99t-istiqaam%c9%99tl%c9%99ri/> (Erişim Tarihi: 26.03.2026).

Agsaqqallar.com (2019). Fəttah Heydərova Dədə Şəmşirin Kitabları və Saz Mahnıları Yazılmış Diski Hədiyyə Edilib, <https://agsaqqallar.com/2019/04/15/f%C9%99ttah-heyd%C9%99rova-d%C9%99d%C9%99-s%C9%99msirin-kitablari-v%C9%99-saz-mahnilari-yazilmis-diski-h%C9%99diyy%C9%99-edilib/> (Erişim Tarihi: 26.03.2026).

Agsaqqallar.com (2020). “Türk Dünyası Ağsaqqalları” Qəzeti və Agsaqqallar.az Saytı Şuradan Ayrıldı”, <https://agsaqqallar.com/2020/10/21/turk-dunyasi-agsaqqallari-q%C9%99zeti-v%C9%99-agsaqqallar-az-sayti-suradan-ayrildi/> (Erişim Tarihi: 20.02.2026).

Ateşer, G. A. (2020). “Transformation of Political Elite in Azerbaijan”, (Unpublished Doctoral Thesis, Middle East Technical University), Ankara.

Azertag.az (12.09.2017). “Azərbaycan Ağsaqqallar Şurası Turizmin İnkişafına Dair Yeni Layihə Təqdim Edib” https://azertag.az/xeber/azerbaycan_agsaqqallar_surasi_turizmin_inkisafina_dair_yeni_layihe_teqdim_edib-1092779 (Erişim Tarihi: 20.03.2026).

Azertag.com (2013). “Türkdilli Xalqların Həyatı və İnteqrasiya Məsələləri Azərbaycanın Kütləvi İnformasiya Vasitələrində: Mövcud Durum və Peşəkarlığın Artırılması Yolları Mövzusunda Yeni Layihə Həyata Keçirilir”, https://azertag.az/xeber/turkdilli_xalqlarin_heyati_ve_inteqrasiya_meseleleri_azerbaycanin_kutlevi_informasiya_vasitelerinde_movcu_durum_ve_pese_karligin_artirilmasi_yollari_movzusunda_yeni_layihe_heyata_kechirilir-199439 (Erişim Tarihi: 20.03.2026).

- Bayramov, A. (2019). “1950-1980 yıllarında Ermenilerin, Dağlık Karabağ’a Karşı Toprak İddiaları”, *SMART Journal*, 5(19), 909-914.
- Çiçək (İsbəndiyarova), C. (2018). *Ailə Dəyərlərini Simvollaşdıran Kultlar*, Bakı: Elm və Təhsil.
- Dedeyev B., Mahmudlu C. & Ebilov Ş. (2014). *Karabağ 99 Soruda*, CBS Matbaası, Bakü.
- Görkəmli Azərbaycanlılar: Dövlət və İctimai-Siyasi Xadimlər* (t.y.). Prezident Kitabxanası.
- Həsənlı, C. (2018). *Azərbaycanda Sovet Liberalizmi: Hakimiyyət. Ziyalılar. Xalq (1959–1969)*, Bakı: Qanun.
- Həsənlı, C. (2020). *Советский Азербайджан: От оттепели к заморозкам (1959–1969)*, Moskova: ROSSPEN.
- Mərdanov, M. (2025). “Unutmayaq ki, Unudarlar”, *525-ci Qəzet*, 03-05.09.2025.
- Mehdiyev, E. (2013). “Fəttah Heydərov Ağsaqqallar Şurasının Sədri Seçilib”, <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2120413.html> (Erişim Tarihi: 24.03.2026).
- Milli.az (19 Haziran 2013), “Ağsaqallara Münasibət Necədir?”, <https://news.milli.az/society/185091.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2026).
- Neciyev, E. (2011). “Azərbaycan’ın Sovyetləşdirilməsi Sürecində Karabağ Problemi”, *Ermeni Araştırmaları*, (39), 163-186.
- Sia.az (20 Kasım 2017). “Bizə Uzanan əllər...” Layihəsi Çərçivəsində Xeyriyyə Tədbiri Keçirilib”, <https://sia.az/az/news/social/647900.html> adresindən 23.03.2026 tarixində alınmışdır.
- Trend.az (29.09.2020). “Eldar Quliyev Azərbaycan Ağsaqqallar Şurasının Sədri Seçilib”, <https://az.trend.az/azerbaijan/gundem/3307334.html> (Erişim Tarihi: 23.03.2026).

KIRGIZİSTAN'DA AKSAKALLAR MAHKEMESİ KURUMU: İŞLEVSEL YAPISI VE RESMİ STATÜSÜ

Zakir CHOTAEV*

Giriş

Kırgızistan'ın 1991'den itibaren bağımsızlığı kazandığından sonra ülkede küreselleşen bir dünya ortamında çağdaş bir devleti kurma veya daha çok Sovyet dönemde zayıflanan geleneksel bir toplumu canlandırma ile ilgili tartışmalar bulunmaktaydı. 1993'te kabul edilen ülke anayasasının 1. maddesinde Kırgız Cumhuriyeti'nin “egemen, demokratik, üniter, hukuki, laik ve sosyal bir devlet” olduğu belirtilmesiyle modernleşme sürecinin ön plana konulduğu ve ilerideki kısımlarında devletin insan hak ve özgürlüklerini ihlal etmeyen gelenek ve görenekleri koruduğu ve Kırgız halkının kültürünün gelişmesine önem verdiğini anımsatan hükümler de bulunduğu görülmektedir. Bugün Kırgızistan'ın ulusal kimliği üzerinde tartışmaların devam etmesiyle birlikte anayasa düzeyinde benimsenen modern devlet ilkelerinin Kırgız devletin kuruluş sürecinde önemli bir temeli oluşturulduğu şüphesizdir.

Orta Asya ve Kırgızistan'ının siyasi, toplumsal ve kültürel yaşamlarında aksakallar ve aksakallık kurumu eski çağlardan beri süregelen ve bugün önem ve işlevlerini koruyabilen bir müessesedir. Bu durum, özellikle Doğu halklarına özgü olan büyüklere saygı ve hürmet, onların tartışmasız otoritesi geleneğinden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan toplumunda değişik tarihsel dönemlerde yaş faktörünün insanlar arasındaki ilişkilerde önemli bir değere sahip olduğu görülmektedir (Temirkulov, 2010, s. 84). Beyaz sakal anlamında gelen “aksakal” kelimesi saygı ve tecrübesine sahip olan bilge yaşlı adamını işaret etmektedir. Aksakal anlayışı genel olarak “yaşlılık” ve “erkek” niteliklerini ima etmekle birlikte orta yaşlardaki tecrübeli ve saygın kişiler yanında otoritesi olan kadınlar için de kullanılmaktadır. Aksakallık kurumunu inceleyen Akdil Aktaş, aksakallar toplumda yaşlılara gösterilen saygının ötesinde bir itibara sahip olduğunu belirterek “kişi olgunluğu, zekâsı, tecrübesi, yönetici kişiliği, dürüstlüğü ile toplumda muteber bir konumda bulunma” niteliklerini sıralamaktadır (Aktaş, 2024, s. 67). Öte yandan, aksakal yaşlı adamın kişisel niteliklerinin belirlenmesi yanında Kırgız toplumda sosyal bir kurumu temsil edip insan ve topluluklar arasındaki ilişkilerde danışman,

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, el-mek: zakir.cotayev@manas.edu.kg / <https://orcid.org/0009-0003-4864-7313> / Bişkek-Kırgızistan.

anlaşmazlıklara çözüm üreten, çatışmalarda arabuluculuk yapan birisini ifade etmektedir (Özensel, 2024, s. 28).

Sovyet döneminden sonra yeniden bağımsızlığı kazanan Kırgızistan, çağdaş devlet anlayışı ortamında ulusal kökeni işaret eden geleneksel aksakallık kurumunu canlandırıp yerel düzeyde uyumlaştırma ve yol gösterme, siyasi sürecinde devlet yönetimine danışmanlık yapma ve toplumsal ilişkilerinde hukuki uyuşmazlıklarını çözme ve barışı sağlama gibi değişik görevler üstlenmesine olanak sağlamıştır. “Aksakallar Kurulu” (*Aksakaldar Keneşi*) adını taşıyan geleneksel yapı, yerel ilişkilerde köy (*ayıl*) ve bölge (*aymak*) seviyelerinde yerel yönetimi ve halk arasında arabuluculuk ve danışma işlevleri bulundurmakta olup devlet yönetimi ve uluslararası örgütler düzeylerinde de eşgüdüm ve danışmanlık görevlerini yerine getirmektedir. Öte yandan, Kırgızistan Anayasası ve yasalarında yer alan “Aksakallar Mahkemesi” (*Aksakaldar Sotu*) yerel ilişkilerde insanlar arasında ortaya çıkan uyuşmazlık ve anlaşmazlıkların çözümü ve toplumsal barışın sağlanması bakımından bir nevi yerel mahkeme niteliğini kazandığı görülmektedir.

Bu araştırma, geleneksel yapı olan Aksakallar Mahkemesi üzerinde odaklanıp Kırgızistan’da bu kurumun gelişimi ve işlevsel yapısını incelemekte ve devletin hukuki düzeni ve toplumsal yaşamı bakımından sağladığı olumlu ve olumsuz yönleri ile ilerideki perspektifleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Aksakallar Mahkemelerinin geleneksel bir kurum olduğu nedeniyle yerel halk tarafından devlet mahkemeleri karşısında daha hoş algılanıp rağbet görmekte ve bu mahkemeler kendine tanınan yetkileri aşmadığı ve devlet mevzuatını ihlal etmediği takdirde yargı süreçlerine, toplumsal uyum ve barışa katkı sağlayarak önemli perspektifler bulunduğu iddia edilmektedir. Çalışma sırasında ilk önce Aksakallar kurumunun anlayışları ve gelişmelerine değinip Aksakallar Mahkemesi’nin bugünkü işlevleri ve kurumsal yapısı incelenmiştir. Daha sonra bu kurumun dönüşüm süreci, bulunduğu sorunlar ve topluma sağladığı katkılar yanında var olan perspektifleri tartışılarak genel sonuca ulaşılmıştır.

1. Geleneksel Yapıdan Çağdaş Uygulamalara

Aksakallar ve aksakallık kurumunun çağdaş Kırgız toplumunda hangi yer ve rolü aldığını anlamak için bu kavramın ortaya çıkışı ve gelişmesine değinmekte yarar vardır. Tarihsel süreç içinde Kırgızların kabile, soy ve boylar şeklinde etkileşimde olan bir göçebe halkı niteliğini taşımasına bağlı olarak “aksakal” kavramının aile veya topluluk seviyelerine öne çıktığı ve geliştiği görülmektedir. Böylece, Kırgızistan göçebe toplum kültürünün temel özelliği, topluluğun bütün üyelerinin eşit korunması ve bu eşitliği sağlayan aksakalların bir önder ve yargıç olarak varlığını sürdürmeleridir. Aksakallık kurumunun toplumsal karşılığı, geleneksel

değerlerin, normların ve geleneklerin korunması yoluyla bir topluluğun varlığının sürdürülmesi amacıyla toplumsal kontrol mekanizmalarının bir çeşit yönetimi olarak nitelendirilebilir. Temirkulov, Kırgız toplumunda yaş faktörünün insanlar arasındaki ilişkilerde önemli bir değere sahip olduğunu anımsatarak aksakalların anılan görevleri yerine getirmek için “uyat” (ayıp, utanç verici) ve “bata” (onay) gibi resmî olmayan araçları kullandıklarını belirtmektedir (Temirkulov, 2010, s. 84-85). Bu geleneksel araçlar Kırgızların toplumsal ilişkilerinde belirli eylemleri eleştirip kınamak, diğerleri ise onaylayıp desteklemek suretiyle etkileşim ve dayanışmanın sağlanması yanında uyuşmazlıkların çözülmesine de katkıda bulunmaktadır.

Kırgız geleneklerinde aksakallara itibar edilmesi değişik destanlardaki kahramanların saygı davranışlarına da dayandırmaktadır. Bu saygı toplumsal ilişkilerinde belirli davranış kalıpları oluşturduğu görülmektedir. Bunlar arasında çocukların aksakal gibi bir kişiliğe sahip olmaları arzusuyla *Manas Destanı* başta olmak üzere birçok destanda görüldüğü gibi halk arasında yeni doğan çocuklara aksakallar tarafından ad verilmesi (Akmataliyev, 2001, s. 157), aksakalların bulunduğu ortamlara gençlerin saygıdan dolayı izinsiz girememesi, onlardan izin almadan konuşamaması, şöenlerde önce aksakalların karşılanması, ikramlarda etin en değerli kısımlarının aksakallara sunulması, Nevruz bayramının vazgeçilmez tamamlayıcı unsuru olan Kırgız çadırı bozüyün, aksakalların ağırlanması için kurulması şeklinde sıralanabilir (Aktaş, 2024, s. 67-68).

19. yüzyıla gelince Kırgız toplumunda aksakalların yanı sıra köydeki barışı sağlamaktan ve düzeni korumaktan sorumlu diğer resmî kurumlar da bulunmaktaydı. Bunlar arasında daha çok idari işlerden sorumlu ‘Biy’, örf ve Şeriat kuralları çerçevesinde hakemlik işini yapan ‘Kazı’ ve hem yönetici ve amir hem de savaş zamanında askeri örgütlenme işlevlerini yerine getiren ‘Manap’ gibi kişiler vardı (Özensel, 2024, s. 34-35). Aksakallar bazen bu resmî görevlere denk düşmesi ile birlikte, Kırgız toplumunda daha çok dayanışma ve barışı sağlama, arabuluculuk yapma ve uyuşmazlık çözme gibi oluşmuş mekanizmalarda önemli geleneksel görevler üstlenmişlerdir.

Kırgızistan topraklarının Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle yerel halkın sürdürdüğü geleneksel yaşam tarzını koruyabilmiş olmasıyla birlikte, halkı yönetme kalıplarında önemli değişimler meydana gelmeye başladığı görülmektedir. Bir yandan, yerel halkın yaşamı, örf ve adetleri araştıran Rus etnografları, Çarlık ordusu subayları ve diğer bilim adamları, feodal olarak nitelendirilen Kırgızların toplumsal ilişkileri kendi çağdaş bakış açısıyla değerlendirip hiyerarşik bağlarını sağlayacak yeni bir yönetim yapısını oluşturmaya çalışmışlardır. Bu konuda Kırgızların geleneksel idari yapısındaki biylerin kararları bir üst Rus yöneticiler tarafından iptal edilebilmekte veya değiştirilebilmekteydi.

Ayrıca, yerel Kırgızlar ile göçmen Ruslar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için özel askeri mahkemeleri de yetkilendirmişlerdir. Bu gelişmeler çerçevesinde zayıflanmaya başlayan Kırgızların resmî kurumlar karşısında geleneksel nitelikte olan aksakallar faaliyetleri yerel halk ilişkilerinde yaygınlaşmaya başladığı görünmektedir (Özensel, 2024, s. 36). Bu dönemde aksakallık kurumu herhangi bir resmî statü kazanmadan toplumsal ilişkilerde tavsiyelerde bulunma, uyuşmazlıkları çözüme, arabuluculuk yapma ve asayişî sağlama gibi değişik görevleri yerine getirmeye devam etmekteydi.

Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'nın eski sömürge topraklarında tek bir Sovyet düzenin yerleştirilmesi çabalarıyla Kırgızların geleneksel toplum ilişkilerinde komünist ideolojisine uygun bir dönüşüm süreci başlamıştır. Sovyetler Birliği deneyiminde feodal döneme ait Kırgızların geleneksel yaşam tarzı kapitalist yarı sömürge düzeninden geçerek sosyalist bir formasyon ortamında tek sınıflı toplumsal ilişkiler yapısına dönüştürülmüştür. Genel olarak Kırgızların örf ve adetlerin toplumsal ve siyasal ilişkileri üzerinde etkilerinin kaldırılması sürecinde bütün Sovyet topraklarda komünist değerlere dayanan tek düzen devlet kurumları, mahkemeleri ve mevzuat kuralları yerleştirilmiştir. Ancak devletin sıkı denetimi altında işleyen sosyalist düzende bile Kırgızların örf ve adetleri yok olmadı ve yerel toplumsal ilişkilerinde özellikle aksakallık kurumunun etkileri belirli bir yeri koruyabilmekte olup yönetim sürecindeki danışmanlık alanında ve idarenin halk ile ilişkilerinde hissedilmektedir.

Kırgızistan'ın bağımsızlığın kazanmasıyla Sovyet dönemde bile kaldırılamayan ve halkla yönetim arasındaki ilişkilerde olduğu gibi bazı alanlarda kendi önemini teyit eden aksakallık kurumunun yeniden canlandırılması özellikle devletin ilk Cumhurbaşkanı olan Askar Akayev tarafından başlatıldığı görünmektedir. Bu dönemde Kırgız Cumhuriyeti'nin resmî yaklaşımında geleneksel Kırgız toplumunda var olan demokratik fikirler çağdaş ulusal ve devlet kimliğinin oluşturulmasında önemli kaynağı olduğu belirlenmektedir. Bunun bir örneği olarak *Manas Destanı*'nda bulunan Manas ilkelerinin devlet ideolojisi düzeyinde benimsenmesi veya halk kurultaylarının resmîleştirilmesidir. Böylece Askar Akayev ülkede modern bir devletin kurulması sürecinde “Kırgız halkın özelliklerine bağlı olmayan yabancı kalıplarından ayırmak” şiarıyla geleneksel değerlerin demokratik yönetim yapısına entegre edilmesi için meşruiyet kaynağı oluşturmaya çabalamaktadır (Alenkina, 2019, s. 25). 1990'larda aksakallık kurumu yerel ve ulusal düzeylerde değişik alanlarda canlandırılarak önemli iş ve hayat tecrübesine sahip olan saygın kişiler, danışmanlık, yol gösterici, arabuluculuk ve uyuşmazlığı çözüme gibi işlevlerde kullanılmaya başladığı görünmektedir. Bugün aksakallar ulusal düzeyde devlet kurumlarının bir danışmanlık platformunda toplanarak güncel

konuları tartışıp tavsiyelerde bulunmaktadır. Mesela, bazı devlet organlarının yöneticileri ilgili alanda çalışan eski başkanları veya tecrübeli adamları davet ederek uygulanan siyaseti konusunda bilgi alışverişinde bulunup destek sağlanmaya çalışmaktadır (Abdullayev, 24.kg, 2025, Kasım 14). Bu konuda resmî statüde olan, Cumhurbaşkanı ve hükümet düzeylerinde temaslarda bulunan Ulusal Kurultayın Aksakallar Kurulu (*Uluttuk Kurultaydın Aksakaldar Keneşi*), kurultay toplantılarında ele alınan konuların neticelendirilmesi ve onun temsilcileriyle iletişimde bulunması gibi alanlarda devlet ve halk arasında etkileşimi sağlamaktadır (Ritm Evrazii, 2022, Aralık 12). Uluslararası düzeyde çalışan ve resmî statüye sahip olan en belirgin aksakallık kurumu, Türk Devletler Teşkilatı'nın Aksakallar Konseyi olmaktadır. Bu kurum TDT yapısının bir parçası olup sürekli toplanan bir organ niteliğini taşımaktadır (Aliyev & Amuyeva, 2022, Ağustos 8). Kırgızistan'da faaliyet gösteren ve daha çok danışmanlık niteliğini taşıyan değişik *Aksaldar Keneşteri* (aksakallar kurulları) yanında Kırgız mevzuatında Akayev döneminden itibaren resmî statü kazanan ve yerel düzeyde çalışan Aksakallar Mahkemesi (*Aksakaldar Sotu*) bu çalışmanın öznesini oluşturmaktadır.

2. Kurumsal Yapı ve Toplumsal İşlevler

Aksakallar Mahkemeleri (AM) 1993 yılında kabul edilen ilk Kırgızistan Anayasası'nın 79. ve 85. maddelerine göre, yerel mahkemeler arasında sıralanıp Kırgız Cumhuriyeti'nin mahkeme sisteminin bir parçası olarak görünmekteydi (KC Anayasası, 1993, Mayıs 5). 25 Ocak 1995'te kabul edilen *VII № 30* No'lu Cumhurbaşkanlık Kararnamesiyle “Kırgız Cumhuriyeti'nin Aksakallar Mahkemeleri Hakkında Geçici Tüzüğü, Aksakallar Mahkemelerinin “seçim ve yerel yönetim ilkeleri temelinde oluşturulmuş, kendilerine verilen hak ve yetkiler çerçevesinde adaleti sağlamakla görevli toplumsal kuruluşlar” olduğunu belirtmektedir (30 No'lu KCKK, 1995, Ocak 25). 5 Temmuz 2002'de kabul edilen 113 sayılı Kırgız Cumhuriyeti Kanunu, Kırgızistan'da Aksakallar Mahkemeleri'nin kuruluşu, görevleri, yetkileri ve işleyişi ile ilgili ilk özel yasa niteliğinde belge olmuştur (113 sayılı KCK, 2002, Temmuz 5). 5 Mayıs 2021'de yürürlüğe giren yeni Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 115. maddesinde vatandaşların Aksakallar Mahkemeleri kurma hakkı var olduğunu belirtmekte olup bunların kanunla verilen yetkiler doğrultusunda tarafları uzlaştırmak ve kanuna aykırı olmayan adil kararlar vermek amacıyla davalara bakmakta yetkili olduğunu öngörmektedir (KC Anayasası, 2021, Mayıs 5).

Günümüzde yürürlükte olan ve 2002 yılındaki Kanunu uygulamadan kaldıran Aksakallar Mahkemeleri hakkında 52 sayılı Kırgız Cumhuriyeti Kanunu 19 Şubat 2024 yılında kabul edilmiştir. Buna göre, “Aksakallar Mahkemeleri, kanunda belirlenen usul ve koşullarda, vatandaşlar, vatandaşlar ve tüzel kişiler arasındaki

ihtilaflara ilişkin davalara bakmak (evrakları incelemek) üzere, seçim ve yerinden yönetime dayalı olarak gönüllülük esasına göre oluşturulan toplumsal kurumlarıdır.”. Bu organlar, Kanunda belirlenen şekilde, köy, bölge (ilçe) ve şehirlerin topraklarında vatandaşların kararıyla kurulur (52 sayılı KCK, 2024, Şubat 19). Aksakallar Mahkemeleri, en az üç ve en fazla dokuz üyeden oluşur ve aynı cinsiyetten kişilerin temsil oranı yüzde yetmişi geçmez. Üyelerin sayısı tek sayı olmalıdır. Mahkeme üyeliğinden bir kişinin ayrılması (yetkisinin sona ermesi) durumunda, yerine aynı cinsiyetten bir başka kişi seçilir (13. madde).

Kırsal belediyelerde ve ilçe düzeyinde öneme sahip şehirlerde Aksakallar Mahkemeleri, bir yerleşim yeri – bir Aksakallar Mahkemesi veya bir kırsal belediye ve bir şehir – bir Aksakallar Mahkemesi ilkesine göre kurulur. Ulusal ve bölgesel öneme sahip şehirlerde Aksakallar Mahkemeleri her 25.000 kişiye bir Aksakallar Mahkemesi kurulabilmektedir. Aksakallar Mahkemeleri üyeleri, ikamet ettikleri yerdeki yurttaş toplantılarında açık oylama ile dört yıllık bir dönem için seçilirler. Aksakallar Mahkemesi üyelerinin seçimlerinin düzenlenmesi, Kanuna uygun olarak yerel yönetimin yürütme organı tarafından gerçekleştirilmekte, bu süreçte yerel yönetim, aynı zamanda ilgili bölgelerde kurulacak Aksakallar Mahkemelerinin sayısını ve üyelerini de belirlemektedir (15. ve 16. madde).

Aksakallar Mahkemelerinin toplumsal ilişkiler bakımından üç önemli amacı bulunmaktadır:

1. Vatandaşların ihlal edilmiş veya tartışma konusu olan haklarını ve meşru çıkarlarını korumak ve uzlaştırmak,
2. Hukukun üstünlüğünü teşvik etmek, kanun ve düzeni sağlamak, suçları önlemek ve sosyal çatışmaları başlangıç aşamasında çözmek,
3. Vatandaşlarda, kanuna, ahlaki normlara ve etik kuralları yanında, Kırgızistan mevzuatıyla çelişmeyen halkın gelenek ve göreneklerine saygıyı geliştirmek.

Bu amaçları yerine getirmek için kanunda aşağıdaki görevler öngörülmüştür:

1. Kanunen suç veya fiil olarak sınıflandırılmayan mülkiyet ve aile ihtilaflarına ilişkin vatandaş başvurularına (tarafların rızasıyla) dayalı davaların incelenmesi ve çözümlenmesi,
2. Medeni usul mevzuatında öngörülen şekilde yerel mahkemeler tarafından sunulan medeni hukuk davalarındaki belgelerin incelenmesi ve çözümlenmesi,
3. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatı çerçevesinde yerel topluluklar ve yerel yönetim organları tarafından belirlenen usul ve kurallara ilgili bölgelerdeki vatandaşlar ve tüzel kişiler tarafından uyulmaması durumlarına ilişkin yerel yönetim organları tarafından sunulan belgelerin incelenmesi,

4. Suç önlenme çalışmalarına ilişkin toplu ve bireysel faaliyetlere katılması ve sosyal çatışmaların ortaya çıkışının ilk aşamasında çözülmesi,
5. Konut sahipleri derneği ve üyeleri arasında, ayrıca komşular arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi (6. madde).

Özel kanunu ile yukarıdaki işlevlerle donatılan Aksakallar Mahkemeleri, bir yandan devletin genel yargısal sistemi içerisinde çalışan devlet mahkemelerinin bazı görevlerini üstlenirken, öte yandan 20 yılı aşan uzun dönem uygulamaları çerçevesinde devlet mahkemeleri karşısında daha hızlı bir şekilde hareket edip uyuşmazlıkların çözülmesi bakımından etkin olduğu görünmektedir (Alenkina, 2023, s. 10). Kanunda Aksakallar Mahkemeleri önüne gelen davaları 14 çalışma günü içinde çözülmesi öngörülmekte ve ek bilgi ve belgelerinin talep edilmesi durumunda bu süre 30 güne kadar uzatılmaktadır (20. madde).

Aksakallar Mahkemeleri anılan görevleri yerine getirmek için Kanun çerçevesinde vatandaşlar karşısında vatandaşlar ve tüzel kişiler tarafından yapılan başvurulara dayanarak aşağıdaki davaları görmeye yetkilidir:

1. Suç veya kabahat teşkil etmeyen, vatandaşlar arasındaki aile ilişkilerinden kaynaklanan anlaşmazlıklar,
2. Mülkiyet anlaşmazlıkları ve eşlerin ortak mülkiyetinin paylaşımı,
3. Apartman binasında ortak mülkiyetin kullanım kurallarının ihlali,
4. Arazi kullanıcıları arasında arsa parçalarının sulanması,
5. Medeni usul mevzuatı ile belirlenen usule göre yerel mahkemeler tarafından sunulan davalar.

Kırgızistan'da 2022 yılında yapılan alan araştırmalarını değerlendiren bir makalede ülke çapında Aksakallar Mahkemeleri önüne gelen ve sonuca bağlanan davaları daha çok mülkiyet, aile ve iş anlaşmazlıkları olmak üzere üç grupta toplandığı görünmektedir (Alenkina 2023, s. 6-10). Devlet mahkemeleri ile karşılaştırdığımızda yerel düzeyde faaliyet gösteren Aksakallar Mahkemelerinin baktığı davaların çoğalması ve çeşitlenmesine katkı sağlayan bazı nedenler arasında yargı işlemlerinin ücretsiz olması ve uyuşmazlıkların geniş kitlelerin bilinmesini önleyip resmî düzeye götürmeden kendi aralarında çözme olanağının sağlanmasıdır.

Aksakallar Mahkemeleri, devlet mahkemelerinin uygulanması zorunlu kesin kararlar karşısında, kendi işlevleri, ikna yoluyla kamuoyunu etkilemek, taraflar arasında uzlaşma sağlamak ve Kırgız Cumhuriyeti kanunlarıyla çelişmeyen adil bir karar vermek suretiyle faaliyet göstermekle yükümlüdürler. Öte yandan, Aksakallar Mahkemelerinin kararlarına, aleyhine karar verilen kişi veya davanın diğer ilgili

tarafı, kararın verilmesinden itibaren 10 gün içinde devletin bölge (ilçe) veya şehir mahkemelerine mevzuatında belirlenen usule uygun olarak itiraz edebilirler (35. madde).

Aksakallar Mahkemesinin kendi görevini yerine getirmesini sağlayan önemli ilke, vatandaşların gönüllük ilkesi veya ilgili davaların mahkeme tarafından ele alınması için tarafların onayının bulunmasıdır. Böyle bir onayın önceden ve yazılı bir şekilde olma şartının olmadığı gibi genel olarak vatandaşların Aksakallar Mahkemeleri tarafından bakılan davaların duruşmasına katılması bu onayın sağlamış anlamına gelmektedir (Alenkina, 2023, s. 12). Aksi takdirde vatandaşların ilgili anlaşmazlıkları yerel devlet mahkemelerine götürme hakkı yanında aleyhine çıkarılan Aksakallar Mahkemesi kararına itiraz etme hakkı da bulunmaktadır.

Aksakallar Mahkemeleri kendi kararları üyelerinin salt çoğunlukla almakla birlikte her bir üye, alınan karardan farklı olarak özel bir görüşü bildirme yetkisine sahiptir (30. madde). Davanın (delillerin) incelenmesinin ardından, Aksakallar Mahkemesi, etkileme mekanizmaları (tedbirleri) bakımından aşağıdaki tedbirlerden birini uygulamaya karar verebilir:

1. Uyarıda bulunmak,
2. Kamuoyu önünde özür dilemesini istemek,
3. Kamuoyu önünde kınama uygulamak,
4. Tazminat talep etmek,
5. Aynı mal verilmesine karar vermek ve bu malın değerini belirtmek, eğer hüküm infazı sırasında mevcut değilse, bu malın davalıdan geri alınmasını sağlamak.

Aksakallar Mahkemesi, uygulamakta olan Kırgızistan mevzuatına aykırı bir kararı veremediği gibi bir bireyin onurunu ve haysiyetini zedeleyen veya aşağılayan cezalar da verme yetkisine sahip değildir (34. madde).

Aksakallar Mahkemeleri yargı alanında ülke mevzuatı ve halkın geleneklerine dayanarak kendi işlevleri yürütürken yerel yönetimden maddi ve teknik desteği aldığı görülmektedir. AK ve ilgili kanunun 38. maddesinde yerinden yönetim Aksakallar Mahkemelerinin çalışmasını finanse edip yargı yeri, belgelerini saklama işlemleri gibi değişik teknik desteği sağlamaktadır.

3. Dönüşüm Süreci ve Perspektifleri

Aksakallar Mahkemelerinin statüsünü ele aldığımızda bunun değişik aşamalardan geçtiği görülmektedir. 1993 yılında kabul edilen Kırgızistan Anayasası'nda Aksakallar Mahkemesi yerel mahkemeler kategorisinde diğer bölge ve şehir mahkemeleri gibi devlet yargı organları yanında anımsatmakta olup (79. madde), ayrıca, tahkim mahkemeleriyle birlikte nasıl kurulduğu ve görev alanları ne

olduğu belirlenmekteydi. Böylece, 85. maddede vatandaşlar toplantısı, yerel keneşler veya yerinden yönetimin diğer temsilci organlarının kararıyla köylerde, kasabalarda ve şehirlerde, aksakallardan ve diğer saygın ve yetkili yurttaşlardan oluşan Aksakallar Mahkemeleri ve Tahkim Mahkemeleri kurulabilmekte ve bunların “ tarafların anlaşmasıyla kendilerine havale edilen mülkiyet, aile ve diğer yasal olarak gerekli davaları” bakmakta yetkili olduğu belirtilmektedir. Bir sivil toplum kuruluşu niteliğinde olan Aksakallar Mahkemelerinin devletin yerel mahkemeleri arasında bulunması ile ilgili anayasal hüküm (79. madde) belirli hukuki karışıklığına yol açması nedeniyle daha sonra 1996’da kabul edilen Anayasa değişiklikleriyle ilgili madde metninden kaldırıldığı görünmektedir (KC Anayasası, 1996, Şubat 16). Aksakallar Mahkemelerinin kurulması ve işleyişi ile ilgili hükümler Kırgızistan Anayasası’nda 2003’te yapılan değişikliklerle Yargı ve Adalet bölümünden Yerel Yönetim bölümüne aktarılmış ve 2010 yılında kabul edilen yeni Anayasası’nda tamamen kaldırılmış bulunmaktadır. Fakat Aksakallar Mahkemeleri ile ilgili kanunun yürürlükte kalması ve özellikle bu dönemde AK faaliyetlerinin yayılması ortamında 2021’de kabul edilen ve halen yürürlükte olan yeni Kırgız Cumhuriyeti Anayasasında ilgili hükümler yeniden Yerel Yönetim bölümünde yer aldığı görünmektedir (K.C. Anayasası 2021, 115. madde).

Aksakallar Mahkemeleri, 1993 Anayasasında öngörülen “yerel mahkeme” statüsü 1996 Anayasa değişiklikleriyle kaldırılması ardından 2002 yılında kabul edilen Aksakallar Mahkemeler hakkında Kanunun 1. maddesinde Aksakallar Mahkemelerinin tüzel kişiliğe sahip olmadığı ve Adalet Bakanlığı makamlarına kayıt zorunluluğu da olmadığı belirtilmektedir. Öte yandan, Aksakallar Mahkemelerinin kendi isimlerinin yazılı olduğu mühürleri ve damgaları bulunmaktadır. 2024’te kabul edilen yeni Kanunda Aksakallar Mahkemesinin kurulduğunda yerel yönetimin yürütme organlarında kaydın yapılması gerektiği yazılmaktadır (17. madde). Kanunun 35. maddesinde Aksakallar Mahkemelerinin kararlarına itirazı için temyiz mercisi olarak “ilk derece mahkemeleri” olan bölge ve şehir mahkemelerinin öngörülmesi Aksakallar Mahkemelerinin devletin yargı sistemi dışında olduğu anlamına gelmektedir. Böylece, Aksakallar Mahkemeleri tüzel kişiliğe sahip olmamasına rağmen yerel yönetim nezdinde kaydın yapılması ve finanse edilmesi nedenleriyle devletin yargı faaliyetlerine yardım eden kanunla özel statüsüne sahip olan bir sivil toplum kuruluşu niteliğinde olmaktadırlar.

Aksakallar Mahkemeleri devlet kurumu olmamasına rağmen yirmi yılı aşan faaliyet döneminde yerel düzeyde arabuluculuk ve uyuşmazlıklarının çözülmesi alanında önemli katkı sağladığı görünmektedir. Bu konuda yerel düzeyde, halkın sıradan vatandaşı için erişilebilir, uygun fiyatlı ve anlaşılabilir bir adalete acil ihtiyacı vardır.

Aksakallar Mahkemeleri, anlaşmazlık çözümü, barış inşası, suç önleme ve eğitim çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin internet sitesinde yayınlanan bilgilere göre, ülke genelindeki Aksakallar Mahkemeleri 2015 yılında yaklaşık 10.000 davaya baktığında, 2016 yılında bu sayı önemli ölçüde artarak 44.875'e ve 2017 yılında ise 69.083'e ulaşırken 2018 yılında ise bu eğilim yavaşlayıp 64.805 davaya düşmüştür (KCYM, 2020). Kırgız araştırmacılar, Aksakallar Mahkemelerini yerel halk için cazip kılan avantajları şu şekilde sıralamaktadırlar: Nüfusa yakınlık, yerel bağlam ve kültürel özelliklerin anlaşılması, sakinlerin ve karşılaştıkları sorunların bilinmesi, anlaşmazlık çözümü için ücret alınmaması, anlaşmazlık çözümünün hızı, adli bürokrasinin olmaması, sürecin aşırı düzenlenmesinin olmaması, kesin belgesel kanıtların yokluğunda bile anlaşmazlıkları değerlendirebilme yeteneği, anlaşmazlık çözümü için geniş bir kaynak yelpazesi, anlaşmazlıkların adil bir şekilde değerlendirilmesi, dilsel ve bölgesel erişilebilirlik, mahkeme kararlarının uygulanabilmesi, bağımsızlık ve yolsuzluğa karşı daha az hassasiyet (Alenkina 2023, 20).

2022'da “*İnitsiativa Rozi Otunbaevoi*” (Roza Otunbaeva Girişimi) Fonu (İROF) tarafından yapılan araştırma, Aksakallar Mahkemelerine yönelik tutumların ulusal ve yerel düzeylerde farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bir yandan, karar vericiler, AK'nın gelişim modelini her zaman anlamamakta olup, ulusal düzeyde, katılımcılar böyle bir kurumun devlet, toplum ve bireysel vatandaşlar için gerekli olup olmadığını sorgulamaktadır. Aksakallar Mahkemelerinin mevcut “toplumsal kurum” (STK) statüsünü korumak veya onu bir sulh mahkemesine dönüştürmek arasında seçim yapma sorusu da açık kalmaktadır. Bu konuda, yerel ve ilçe düzeyindeki alan araştırmaları, kilit paydaşların AK'yı güçlendirme ve geliştirme konusunda açık bir ilgisini ortaya koymuştur. Genel olarak Aksakallar Mahkemelerinin faaliyetlerinin olumlu etkisi gözlemlenmekte olup, bölgelerdeki çatışma ve sosyal gerilimlerin azalması, yerel yönetimi üzerindeki yükün hafiflemesi, merkeziyetçiliğin azalması ve adalet hizmetlerine erişimin artması şeklinde kendini göstermektedir (İROF, 2023, s. 203).

Aksakallar Mahkemelerinde uyuşmazlıkların çözülmesinin dezavantajları arasında, karar alma süreçlerindeki öngörülemezlik ve tutarsızlık, AK'da şeffaflık ve hesap verebilirliğin yetersizliği ve alınan kararları izleme mekanizmalarının bulunmaması yer almaktadır (Alenkina 2023, 20). Bunun yanında uygulanmada Aksakallar Mahkemelerinin verdiği bazı kararları ceza hukuku ve diğer suç oluşturan alanlarda devletin yargı organlarıyla yetki çatışması durumuna neden olmaktadır. 2024 yılında kabul edilen yeni Kanun, Aksakallar Mahkemelerinin 2002 Kanunda bulunan “cezası toplumdan tecrit edilmeyi gerektirmeyen küçük suçlar”

veya “kişinin eylemlerinin suç teşkil etmediği durumlarda, aile içi şiddet” gibi alanlara bakma yetkileri kaldırıp “etkileme tedbirleri” (uygulama kararları) bakımından “para cezası” yetkisinden da yoksun bırakmıştır.

Aksakallar Mahkemelerinin kırsal alanda önemli ve ihtiyaç duyulan bir kurum olmasıyla birlikte, böyle durumun ülke çapında aynı olmadığı görülmektedir. Saha araştırması bulguları, kırsal alanlara kıyasla büyük şehirlerde, anlaşmazlık çözümünün bir çatışma çözüm yöntemi olarak daha az popüler olduğunu göstermektedir (İROF, 2023, s. 204). Bu durum, şehirlerde resmî anlaşmazlık çözüm mekanizmalarına (mahkemeler, polis, arabuluculuk, avukatlar vb.) daha fazla erişim, değişen bir anlaşmazlık çözüm kültürü ve kent nüfusu arasında değişen değerlerden kaynaklanmaktadır.

Böyle bir eğilimin var olmasıyla Aksakallar Mahkemelerinin elde ettiği başarılar takip etmek ve var olan eksikleri gidermek amacıyla uygulamada aralarında etkileşim ve eşgüdümü sağlayacak bir yapının geliştirilmesi ihtiyacının olduğu görülmektedir. Bu yönde bir girişim olarak 2019 yılında Aksakallar Mahkemeleri Derneği (*Aksakaldar Sottoru Assotsiatsiyası*) kuruldu. Aksakallar Mahkemeleri Derneği Bışkek'ten yedi mevcut ve eski Aksakallar Mahkemesi üyesinden oluşmaktadır. Dernek, bölgesel düzeyde, her bölgeden Aksakallar Mahkemeleri başkanlarını içeren bir Koordinasyon Kurulu oluşturup her bölge daha sonra ilçe düzeyinde kendi yapılarını oluşturacağını planlamaktadır (İROF, 2023, s. 183). Aksakallar Mahkemeleri Derneği, Aksakallar Mahkemeleri arasında mesleki iş birliğini geliştirmek ve bir eğitim sistemi kurmak için önemli çabalar sarf etmektedir. Ancak az sayıda üyesi olan ve sürdürülebilir finansmanı bulunmayan tek bir özel kurumun çabaları şu anda yetersiz kalmaktadır.

2024'te kabul edilen Aksakallar Mahkemeleri hakkında Kanunun 42. maddesinde ilgili idari bölgesinde Aksakallar Mahkemelerinin faaliyetlerini koordine etmek ve çıkarlarını korumak amacıyla Aksakallar Mahkemeleri Konseyleri (*Aksakaldar Sottoru Keneşteri*) kurulabileceği öngörülmüştür. 2025 yılında Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kabinesine bağlı Kamu Hizmeti ve Yerinden Yönetim ile ilgili Devlet Ajansı'nın (KC KHYUDA, 2025, Ağustos 15) № 01-25/298 No'lu kararıyla Aksakallar Mahkemeleri Konseyleri hakkında Tüzük kabul edilmiştir. Tüzüğe göre, Aksakallar Mahkemeleri Konseyinin temel amacı, Aksakallar Mahkemelerinin faaliyetlerini koordine etmek, bu kurumunu geliştirmek ve onların çıkarlarını korumaktır. Bu amaçla Konsey, Aksakallar Mahkemelerinin çalışmalarının koordinasyonunu sağlamak, Aksakallar Mahkemeleri ile devlet kurumları, yerel mahkemeler ve yerel yönetimler arasında etkileşimi örgütlemek, Aksakallar Mahkemelerinin kararları ve faaliyetleri gözetlemek, Aksakallar Mahkemeleri üyelerinin hukuk kültürlerini geliştirmek amacıyla eğitimler

düzenlemek gibi alt hedefler öngörülmüştür (KC KHYUDA, 2025, Ağustos 15). Böylece, yerel yönetim alanında yetkili devlet organı tarafından Aksakallar Mahkemeleri kurumunun geliştirilmesine yönelik ülke çapında tek bir uygulama düzenin yaygınlaştırılması ve gerekli tedbirlerin alınması için bir ortam oluşturulmuş bulunmaktadır.

Aksakallar Mahkemeleri Konseylerinin Aksakallar Mahkemeleri Derneğine benzeyen bir kurum olduğu eleştirilerinin ortaya çıkmasına rağmen bu yeni düzenin devlet desteğinde oluşması nedeniyle Aksakallar Mahkemelerinin gelişmesine katkı sağlayacağı ve ileride Aksakallar Mahkemeleri Derneğinin yeri alabileceği beklenmektedir.

Sonuç

Eski çağlardan beri Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan yaşamlarında süregelen aksakallık kurumu feodal ve sömürgecilik dönemleriyle Sovyet düzeni gibi tarihin değişik aşamalardan geçerek bugüne kadar kendi varlığı ve önemi kaybetmemiştir. Kırgızistan'ın bağımsız bir ülke döneminde aksakallık kurumu toplumsal yaşamda ve halkın devlet ile etkileşiminde değişik görevlerin üstlenmesiyle birlikte en belirgin ve etkin bir çalışma alanı Aksakallar Mahkemeleri şeklinde gelişip kendi varlığı korumaktadır. Yerel düzeyde yoğun faaliyetleri gösteren ve devletin mevzuatında yansıtılmış olan Aksakallar Mahkemeleri yerinden yönetime katkı sağlayan ve yardımcı olan bir kurum olup resmî statü bakımından sivil toplum kuruluşu niteliğini taşımaktadır.

Aksakallar Mahkemeleri, vatandaşların ihlal edilmiş veya ihtilaflı haklarını ve meşru menfaatlerini korumakla görevlidir. Toplumsal bir kurum olarak Aksakallar Mahkemeleri, tarafların rızalarıyla medeni durumlar, mülkiyet ve aile uyuşmazlıklarını çözerek yargısal işlevleri yerine getirmektedir. Bu durum, Aksakallar Mahkemelerinin, bir yandan, yerel düzeyde arabuluculuk yapmak, barışı sağlamak ve çatışmaları önlemek görevleriyle anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları çözme çalışmaları onları yarı yargısal kurumlar olarak sınıflandırılmasına olanak tanımakta, öte yandan, Aksakallar Mahkemelerinin bazı görevleri bakımından Sulh veya Tahkim mahkemelerine benzetmesine rağmen onların özel bir kanunla belirlenen daha geniş bir yetki alanlarının bulunduğu unutulmaması gerekmektedir. Bu konuda, Aksakallar Mahkemeleri, diğer hiçbir toplumsal kurumun sahip olmadığı, yasama düzeyinde sağlam bir yasal temele ve devlet desteği mekanizmalarına sahiptir: Aksakallar Mahkemelerinin statüsü anayasal bir düzeyde kaydedilmekte olup özel bir kanun kapsamında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Aksakallar Mahkemelerinin faaliyetleri yerel bütçeden finanse edilmekte olup kararları devlet tarafından desteklenmektedir.

Aksakallar Mahkemelerinin olumlu ve olumsuz yönlerinin değerlendirilmesinde uygulama alanına baktığımızda, bunların yerel halk için cazip kılan avantajlar arasında yerel halka yakınlık, kültürel özelliklerin anlaşılması, sakinlerin ve karşılaştıkları sorunların bilinmesi, uyuşmazlık çözümü için ücret alınmaması, uyuşmazlık çözümünün hızlı yapılması, yargısal bürokrasi ve aşırı düzenlemenin olmaması, uyuşmazlık çözümü için geniş bir kaynak yelpazesi, adil bir şekilde uyuşmazlık çözümü, mahkeme kararlarını uygulama yeteneği, bağımsızlık ve yolsuzluğa karşı daha az hassasiyet gibi unsurlar yer almaktadır. Öte yandan da Aksakallar Mahkemelerindeki uyuşmazlık çözüm sürecinin, karar alma süreçlerinde öngörülebilirlik ve tutarlılık eksikliği, yeterli şeffaflık ve hesap verebilirlik olmaması ve alınan kararları izleme mekanizmalarının bulunmaması gibi eksiklikleri olduğu belirtilmektedir.

Sonuç olarak, Aksakallar Mahkemeleri, yerel çatışmaların sayısını azaltmaya ve çatışma çözümüne yönelik yasal bir kültürü geliştirmeye yardımcı olan ve bu konuda yüksek potansiyele sahip olan kurumlardır. Aksakallar Mahkemeleri, kırsal alanlarda küçük mülkiyet ve aile anlaşmazlıklarının büyük çoğunluğunu üstlenerek ülkedeki yargı sisteminin yükünü önemli ölçüde azaltmaktadır. Bunun yanında, Aksakallar Mahkemeleri yerel düzeyde belirli davranış normlarının ve ahlaki ilkelerin uygulanması için bir sosyal denetim kurumu olarak da hizmet etmektedirler. Son zamanlarda Aksakallar Mahkemeleri hakkında yeni özel bir Kanunun kabul edilmesi ile bu kurumun yapı, yetki ve görevlerinin netleştirilmesi, aralarında etkileşim, eşgüdüm ve gelişmesini sağlayacak Aksakallar Mahkemeleri Konseyinin kurulmasının öngörülmesiyle devlet bu konuda niyeti ve kararlılığı yanında kurumun ilerideki perspektifi de göstermiş olmaktadır.

Kaynaklar

- Temirkulov, A. (2010). Formalization of Traditional Institutions and State Building in Transitional Countries. The Example of “Aksakals” in the Kyrgyz Republic. *Academic Review Journal*, 2, 82-97.
- Aktaş, A. (2024). Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Kanaat Önderliğinin Kırgızistan'daki Yansıması: Aksakallar. In M. Güzel (Ed.), *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar XVIII* (pp. 61-74). Eğitim Yayınevi.
- Özensel, E. (2024). Kırgız Toplumunda Bir Kurum Olarak Aksakallar. *İnsan & Toplum*, 14(1), 24-45. DOI: 10.12658/M0720.
- Akmataliyev, A. (2001). *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Alenkina N. (2019). Aksakal Courts: Legitimization of Traditional Values of Kyrgyz Society. *Herald of the Euro-Asian Law Congress*, 1(3), 24-36. DOI: 10.34076/2619-0672-2019-1-24-36.

- Abdullayev, A. (2025, Kasım 14). V novom ştabe GKNB sostoyalas vstreça veteranov organov natsbezopasnosti. *24.kg*.
https://24.kg/obschestvo/347158_vnovom_shtabe_gknb_sostoyalas_vstrech_a_veteranov_organov_natsbezopasnosti/
- Ritm Evrazii*. (2022, Aralık 12). Sovet aksakalov kak rupor pervogo Narodnogo Kurultaya v Kirgıztstane. <https://www.ritmneurasia.ru/news--2022-12-02--sovet-aksakalov-kak-rupor-pervogo-narodnogo-kurultaja-v-kyrgyzstane-63359>
- Aliyev, N.T., & Amuyeva, Ü. (2022, Ağustos 8). V Bişkeke prohodit zasedaniye Soveta aksakalov Organizatsii tyurkskih gosudarstv. *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%B2-%D0%B1%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%BA%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82-%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2/2656403>
- KC Anayasası (Kirgız Cumhuriyeti Anayasası)*. (1993, Mayıs 5).
 30 nolu KCKK ('Kirgız Cumhuriyeti'nin Aksakallar Mahkemeleri hakkında Geçici Tüzüğü' onaylayan 30 nolu Kirgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlık Kararnamesi). (1995, Ocak 25). <https://cbd.minjust.gov.kg/46-1948/edition/477476/ru>
- KC Anayasası (Kirgız Cumhuriyeti Anayasası). (2021, Mayıs 5).
<https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>
- 113 sayılı KCK (Aksakallar Mahkemeleri hakkında 113 sayılı Kirgız Cumhuriyeti Kanunu). (2002, Temmuz 5). <https://cbd.minjust.gov.kg/4-1018/edition/799559/ru>
- 52 sayılı KCK (Aksakallar Mahkemeleri hakkında 52 sayılı Kirgız Cumhuriyeti Kanunu). (2024, Şubat 19). <https://cbd.minjust.gov.kg/4-5280/edition/3049/ru>

- Alenkina, A.B. (2023). Kvazisudebnaya funktsiya sudov aksakalov: jiviye golosa iz regionov Kirgizskoi Respubliki. *Rossiyskoye pravo: obrazovaniye, praktika, nauka*, 2, 4-23. DOI: 10.34076/2410_2709_2023_2_4.
- KC Anayasası (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası). (1996, Şubat 16). (Kırgız Cumhuriyeti'nin 16 Şubat 1996 tarihindeki değişiklikleriyle 1993 Anayasası).
- KCYM (Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi). (2020). Sudy aksakalov. Razresheniye konfliktov vo vnesudebnom poryadke. <http://sot.kg/post/iats-kabar-sudy-aksakalov-razreshenie-konfliktovvo-vnesudebnom-poryadke>
- İROF (İnitsiativa Rozi Otunbaevoi" Fonu. (2023). J. Kaparova (Ed.), *Itogoviy otçot po rezultatam issledovaniya deyatelnosti sudov aksakalov v Kirgizskoi Respublike*. <https://roza.kg/initiative/democratic-governance/43>
- KC KHYUDA (Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kabinesine bağlı Kamu Hizmeti ve Yerinden Yönetim ile ilgili Devlet Ajansı). (2025, Ağustos 15). *Aksakallar Mahkemeleri Konseyleri hakkında Tüzüğü*. № 01-25/298 nolu Karar. <https://mkk.gov.kg/ru/%d1%81%d1%83%d0%b4%d1%8b-%d0%b0%d0%ba%d1%81%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b2/>

TÜRKMENİSTAN HALK KÜLTÜRÜNDE AKSAKALLIK VE AKSAKALLAR KURULTAYI

Askar ACHYLOV*

Giriş

Türk siyasi ve sosyal kültüründe yaşlılık sadece biyolojik bir aşama değil, aynı zamanda bilgelik, deneyim ve sosyal liderlikle ilişkilendirilen bir otorite biçimi olarak görülür. Orta Asya'daki Türkmen toplumlarında, “aksakal” kavramı, toplum içinde çok saygı duyulan, anlaşmazlıkların çözümünde etkili olan ve geleneksel normları temsil eden kişileri ifade eder. Bu bağlamda, aksakallık geleneklere dayalı meşruiyet yaratmada önemli bir rol oynamıştır (Golden, 1992, s. 40-43).

Türk göçebe ve yarı göçebe topluluklarında siyasi karar alma süreçleri, merkezi ve tek yönlü bir otorite yerine danışma yapısına dayalı olarak yürütülürdü. Kabile reisleri, kabile büyükleri ve savaş tecrübesi olan liderler belirli konularda söz sahibi olsalar da önemli konular çoğunlukla konseyler ve kabile meclislerinde ele alınırdı. Bu toplantılarda, geçmiş tecrübeler ve toplumsal hafızayı temsil ettikleri için yaşlı ve tecrübeli kişiler ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Özellikle savaş, göç, ittifaklar ve liderlerin seçimi gibi hayati kararlar alınırken, yaşlıların görüşleri belirleyici kabul ediliyordu. Bu durum, yaşın sadece biyolojik bir olgu değil, aynı zamanda bilgelik, deneyim ve temsil gücüyle ilişkili bir otorite kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yaşlı devlet adamı figürü sadece kültürel saygının bir unsuru değil, aynı zamanda erken dönem Türk siyasi organizasyonunun danışma yapısının sosyal temellerinden biri olarak da işlev görüyordu. Bu bağlamda, yaşa dayalı saygı, siyasi meşruiyetin üretilmesinde ve sosyal düzenin korunmasında yapısal bir rol oynuyordu (Findley, 2005, s. 36; Sinor, 1990, s. 285-288).

Özellikle Türkmenistan'da, Sovyet döneminde geleneksel otorite biçimlerine getirilen kısıtlamalar nedeniyle Yaşlılar Kurumu zayıflamıştı. Ancak bağımsızlık sonrası dönemde bu kurum sembolik ve kurumsal varlığını yeniden kazanmıştır. Halk Maslahatı (Halk Konseyi) ve Aksakallar Kurultayı (Yaşlılar Konseyi), 1992 Anayasası'ndan sonra Türkmenistan'da kurulmuş ve o zamandan beri çeşitli yapısal değişikliklere uğramış olan bu kurumlar, modern devlet yapısı içinde geleneksel konsey kavramının yeniden yaratılması olarak kabul edilmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bölge Çalışmaları Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, el-mek: askar.achylov@student.asbu.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0001-8819-7431> / Ankara-Türkiye.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkmenistan'daki aksakallık kurumunun tarihsel ve kültürel temellerini ortaya koymak, kurumun toplumsal işlevlerini değerlendirmek, kurultaydaki aksakalların örgütsel yapısını inceleyerek modern devlet yapılanması içindeki yerini analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışma, aksakallık kurumunun geleneksel otorite biçimi olarak tarihsel sürekliliğini, geçirdiği kurumsal dönüşümü ve çağdaş Türkmenistan'da meşruiyet üretimindeki rolünü açıklamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın temel problemi, Türkmenistan'da geleneksel bir sosyal otorite biçimi olarak varlığını sürdüren aksakallık kurumunun modern devlet yapısı içerisinde nasıl kurumsallaştığı ve bu kurumsal yapının siyasal ve toplumsal meşruiyetin oluşumu ile sürdürülmesinde nasıl bir işlev üstlendiği sorusu etrafında şekillenmektedir.

Söz konusu problem çerçevesinde şekillenen temel araştırma soruları şu şekildedir: Türk kültür tarihi bağlamında “aksakallık” ve yaşlılar kurumunun kökeni hangi tarihsel ve toplumsal dinamiklere dayanmaktadır? Türkmenistan toplumunda yaşlıların üstlendiği sosyal işlevler hangi alanlarda yoğunlaşmış ve bu roller toplumsal yapının inşasında nasıl bir işlev görmüştür? Sovyet yönetimi, Türkmenistan'da ve genel olarak Orta Asya Türk toplumlarında geleneksel otorite yapılarını nasıl etkilemiş ve bu yapılar üzerinde ne tür bir sosyopolitik dönüşüme yol açmıştır? Son olarak, günümüzde Yaşlılar Konseyi olarak kurumsallaşan yapının oluşumuna temel teşkil eden hukuki düzenlemeler nelerdir ve bu danışma meclisinin otoritesini belirleyen örgütsel çerçeve hangi ilkeler doğrultusunda işlemektedir?

Bu çalışma, Türkmenistan'daki siyasi yapı ve kurumların işleyişini daha geniş bir perspektifle anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemleri doğrultusunda tasarlanmıştır. Araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulurken tek bir bakış açısıyla sınırlı kalınmamış; konu tarihsel ve kurumsal perspektiflerin bir araya getirildiği çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Tarihsel analiz bağlamında Türk siyasal geleneğinin köklerine inilip “aksakallık” kurumunun sosyopolitik temelleri detaylıca incelenmiştir. Bu geleneksel yapının modern siyasetle nasıl ilişkilendiği ve nasıl dönüştüğü tarihsel bir bağlamda analiz edilmiştir.

Kurumsal analiz bağlamında araştırmanın hukuki dayanağını güçlendirmek amacıyla Türkmenistan Anayasası ile Halk Maslahatı'na (Halk Meclisi) dair yasal düzenlemeler derinlemesine incelenmiş ve bu kurumların devlet yapısındaki rolleri analiz edilmiştir.

Orta Asya'nın kendine özgü siyasal kültürü ve Türkmenistan'a odaklanan mevcut akademik çalışmalar dikkatle taranmış, bu kaynaklarla edinilen bilgiler,

teorik çerçevenin sağlamlaştırılmasında kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, konunun uzmanlık gerektiren niteliği göz önünde bulundurularak özenle seçilmiş kaynaklardan derlenmiştir. Bu bağlamda, Türkmenistan'ın siyasi tarihine yönelik akademik çalışmalar, devletin işleyişini yansıtan resmî anayasa metinleri ve bölgesel güç dengelerini irdeleyen siyasi analizler temel veri kaynakları olarak belirlenmiştir. Özellikle anayasal belgeler üzerinden yapılan analizler, kuramsal bilgilerin pratikteki yansımalarını değerlendirmeye olanak vermiş ve çalışmanın nesnelliğini artırmıştır.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür Tahlili

Aksakallık

Türk Dünyasının geçmişine bakıldığında, “aksakal” figürü yalnızca ileri bir yaş belirtmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal hafızayı, adaleti ve derin bir bilgelik anlayışını temsil eden en önemli yapı taşlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu kavram, geçmişin tozlu sayfalarından modern ulus devletlerin yapılanmalarına kadar uzanarak, Türk topluluklarının yaşadığı her türlü siyasi ve sosyal krizde bir denge unsuru olmaya devam etmiştir. Günümüzde bu geleneksel yapının Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde “Aksakallar Konseyi” adıyla kurumsallaşması, kadim yönetim anlayışının modern dünyaya uyarlanışının başarılı bir örneğidir (Selçuk, 2024, s. 340-342).

Aksakallık kurumu, tarih boyunca Türkistan coğrafyasında gerek yerel yönetimde gerekse toplumsal düzenin sağlanmasında merkezi bir rol oynamıştır. Özellikle 19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun bölgedeki idari yapı üzerinde yaptığı dönüşüm girişimlerine rağmen, yerel halkın iç meselelerinde ve adalet arayışında aksakalların etkisi tamamen ortadan kalkmamıştır. Türkistan Genel Valiliği döneminde yayımlanan nizamnâmelerde de görüldüğü gibi, bu bilge kişiler halk tarafından seçilerek yönetime katılmış ve geleneksel hukuk sistemini temel alarak halkın sorunlarını çözmüşlerdir. Bu durum, aksakallığın yalnızca kültürel bir değeri değil, aynı zamanda işlevsel bir idari mekanizmayı temsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kerimov, 2019, s. 1-5).

Toplumsal yapı bağlamında değerlendirildiğinde, aksakallar hiyerarşik düzenin en itibarlı konumunu işgal eder. Örneğin, Kaşkay Türkleri gibi göçebe veya yarı göçebe hayat tarzını benimsemiş topluluklarda yaş ve deneyim, toplumsal saygınlığın başlıca kaynağı olarak kabul edilir. Bu tür toplumlarda aksakallar, boy ve aşiret içindeki olası çatışmaları yatıştıran, akrabalık ilişkilerini pekiştiren ve toplumsal birlikteliği sürdüren hakemler olarak ön plana çıkarlar (Erenoğlu, 2011, s. 123-126). Benzer şekilde Türkmenistan'ın bağımsızlık sürecinde de geleneksel değerlerin yeniden canlanması sırasında aksakalların sosyal ve dini rehberlik rolleri,

toplumsal huzurun sağlanmasında temel bir zemin oluşturmuştur (Tatlılıoğlu, 1999, s. 205-208).

Aksakallar Konseyi'nin 15 yılı aşkın süredir devam eden etkinlikleri, Türk Dünyasının ortak bir gelecek inşa etme arzusunun somut bir yansımasıdır. Alfabe birliğinden eğitim politikalarına kadar geniş bir yelpazede etkili faaliyetler yürüten bu yapı, geleneksel Türk devlet anlayışındaki “istişare” kültürünü yaşatmaya devam etmektedir. Geçmişte obalarda ateş başında alınan kararlar, bugün modern diplomatik platformlarda şekillense de özündeki bilge yaklaşım ve birleştirici ruh hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Meşruiyet

Siyaset denildiğinde ilk akla gelen kavramlar genelde güç, otorite ve iktidar olur. Ancak bu kavramları sıradan bir zorbalıktan ayırarak anlam kazandıran ve onlara meşru bir zemin hazırlayan asıl unsur meşruiyettir. Her ne kadar kelime kökeni bakımından “yasaya uygunluk” ile karıştırılsa da meşruiyet, yasaların ötesinde, toplumun derin yapısında yer alan bir onay mekanizmasıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, bir iktidar yalnızca yasalara uygun hareket ederek varlığını meşru kılmaz; ona asıl meşruiyet katan, halkın bu iktidarı içtenlikle benimseyip “evet, sen bizi yönetebilirsin.” diyerek rıza göstermesidir.

Meşruiyetin doğasını anlamak adına Max Weber'in klasik üçlü ayırımına bakmak önemlidir. Bazı toplumlar geleneklerin gücüne dayanarak (geleneksel), bazıları karizmatik bir liderin etkisinde kalarak (karizmatik), modern toplumlar ise belirli kurallar çerçevesinde sağlanan anlaşmalara sadık kalarak (yasal-ussal) yönetilmeyi kabul ederler (Oktay, 2022). Fakat günümüzde meşruiyet, tek seferlik bir seçim galibiyetiyle elde edilen bir durum değildir. Aksine, iktidar her gün toplumun karşısında yeniden bir sınava tabi tutulur (Dikmen, 2007). Gerçek otorite, halkın rızası ve gönüllü itaatiyle sağlamlaşır. Ancak bu rıza azalmaya başladığında ve itaat korkuya ya da çaresizliğe dayandığında, meşruiyetin temelleri sarsılmaya başlar.

Tam da bu noktada yasallık ile meşruiyet arasındaki fark ön plana çıkar. Bir kanun, usulüne uygun şekilde çıkarılmış olabilir ve hukuken geçerlidir. Ancak eğer bu kanun toplum içinde vicdani bir kabul görmüyorsa, adaletsiz hissettiriyorsa ya da ortak değerleri zedeliyorsa, “yasal” olmasına rağmen “gayrimeşru” olarak algılanabilir (Dikmen, 2007). Bu duruma tarihimizdeki Millî Mücadele dönemi somut bir örnek teşkil eder. İşgal altındaki Anadolu'da kâğıt üzerindeki yasallık ile milletin vicdanındaki meşruiyet çatışma halindeydi. Halk ise kendi iradesiyle oluşturduğu Heyet-i Temsiliye ve sonrasında TBMM sayesinde yepyeni bir meşruiyet inşa etmeyi başarmıştır (Özüçetin, 2016, s. 37-40).

Meşruiyet aslında devlet ile toplum arasında var olan o görünmez “sosyal sözleşmenin özüdür. Bir anayasanın ya da siyasi sistemin devamlılığı yalnızca askeri ya da hukuki güce değil, aynı zamanda halkın bu yapı üzerinde kendini ne kadar özdeşleştirdiğine ve bu yapıyı ne kadar sahiplendiğine bağlıdır (Yalçın Güler, 2011, s. 16-17). Meşruiyet toplumun vicdanına, adalet anlayışına ve geleceğe dair umutlarına kök salan bir olgudur. Eğer bir yönetim halkın bu anlayış birliğine ve desteğine sahip değilse, o yönetim yalnızca işleri idare eden bir mekanizma olarak kalır, gerçek anlamda ise otorite olmayı başaramaz.

Max Weber’in (Weber, 1921/1978, s. 215-216). Otorite tipolojisinde, geleneksel otorite meşruiyetini yazılı kurallardan veya rasyonel-yasal düzenlemelerden değil, geçmişten miras alınan gelenek, görenek ve inançların sürekliliğinden alır. Bu otorite biçiminde itaat, belirli bir makamın resmî otoritesinden çok, tarihsel olarak yerleşmiş ve toplumsal hafızada doğal olarak kabul görmüş olan o makamın konumuna dayanır. Bu çerçevede, yaşlılar kurumu da otoritesini yasal zorlayıcı güce değil, kültürel rıza, sosyal saygı ve genel kabul ile tesis eder. Yaşlıların kararları resmî, zorlayıcı bir güce sahip olmasa da toplumsal vicdanda yankı bulur ve bilgelik, deneyim ve geleneksel temsilcilik kimlikleri sayesinde güçlü bir yönlendirici etki uygular. Böylece, yaşlılar kurumu meşruiyetini yazılı hukuk normlarından değil, tarihsel süreklilik ve toplumsal uzlaşma yoluyla oluşturulmuş bir değer sisteminden alır ve geleneksel otoritenin somut bir tezahürü olarak işlev görür.

Uzlaşma

Göçebe ve kabile temelli toplumsal yapılarda çatışmaların çözümü, çoğu zaman resmî ve kurumsallaşmış bir yargı sisteminden ziyade topluluğun kendi iç dinamikleri aracılığıyla sağlanmıştır. Bu çerçevede arabuluculuk ve uzlaşma pratikleri, sosyal düzenin devamı açısından temel mekanizmalar olarak işlev görmüştür. Yaşlılar, sahip oldukları deneyim, tarafsızlık algısı ve toplumsal saygınlık sayesinde taraflar arasında güven inşa eden kişiler olarak öne çıkmıştır. Anlaşmazlıkların kökenini yalnızca hukuki boyutuyla değil, akrabalık bağları, onur anlayışı ve topluluk içi denge gibi unsurlarla birlikte değerlendirmiş, çözüm sürecini kolektif çıkar ve sosyal barış temelinde yönlendirmişlerdir. Bu müdahale biçimi, çatışmanın kişisel husumetten toplumsal bölünmeye dönüşmesini engellemiş, karşılıklı rızaya dayalı uzlaşmalar yoluyla sosyal uyumun sürdürülmesini sağlamıştır. Böylece yaşlılar, yalnızca bireysel ihtilafların çözümünde değil, topluluğun bütünlüğünü ve uzun vadeli istikrarını korumada da merkezi bir rol üstlenmişlerdir (Sinor, 1990, s. 290).

Hukuk sistemimizde uyuşmazlıkların çözümü denildiğinde akla ilk gelen yol her ne kadar mahkemeler olsa da modern hukuk anlayışı artık “onarıcı adalet” ve

“idari çözüm” mekanizmalarını ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada “uzlaşma” kavramı hem vergi hukukunda hem de ceza muhakemesinde, devlet ile birey veya birey ile birey arasındaki buzları eriten, tarafları ortak bir paydada buluşturan hayati bir köprü görevi görmektedir.

Vergi hukuku bağlamında uzlaşma, devletin vergi alacağını bir an önce tahsil etmek istemesi ile mükellefin yargı sürecinin belirsizliğinden ve maliyetinden kurtulma arzusunun birleştiği bir noktadır. Burada mesele sadece paranın ödenmesi değil, aynı zamanda idare ile vatandaş arasındaki güven ilişkisinin yeniden tesis edilmesidir (Hocaoğlu, 2012, s. 36). Mükellef, adına kesilen vergi veya ceza için dava açmak yerine masaya oturmayı tercih eder. Bu durum, yargı sisteminin üzerindeki devasa dosya yükünü hafifletirken, kamu maliyesine de taze kan akışı sağlar. Ancak doktrinde bu durumun “vergilerin kanuniliği” ilkesini zedeleyip zedelediği, yani kişiye özel bir “indirim” yapıp yapılmadığı tartışılmaya devam etmektedir (Tekin & Can Avşar, 2019, s. 506-508).

Diğer taraftan, ceza muhakemesi boyutuna baktığımızda uzlaşma daha insani ve toplumsal bir boyuta bürünür. Ceza hukukundaki uzlaşma, suçun işlenmesiyle bozulan toplumsal barışın, failin mağdurun zararını gidermesi yoluyla tamir edilmesidir. Burada devlet, “eğer mağdurun gönlü alınmışsa ve zarar karşılanmışsa, benim cezalandırma yetkimi kullanmama gerek kalmayabilir.” der. Bu yaklaşım, failin topluma kazandırılmasını sağlarken, mağdurun da yıllarca süren davalar yerine hızlıca hakkına kavuşmasına imkân tanır. Uzlaşma sayesinde özellikle şikâyetle bağlı suçlarda adliyenin soğuk koridorları yerine, karşılıklı rızaya dayalı sıcak bir çözüm yolu açılmış olur (Şahin, 1997, s. 46).

Uzlaşma, hukukun sadece sert ve cezalandırıcı yüzünü değil, aynı zamanda uzlaşmacı ve barışçıl yüzünü temsil eder. İster vergi dairesinde bir masa başında olsun, ister bir uzlaştırmacı gözetiminde taraflar arasında, bu kavramın özünde “iletişim” yatar. Uyuşmazlıkların mahkeme salonlarına hapsolmadan, tarafların kendi iradeleriyle çözülmesi hem bireysel huzuru hem de toplumsal adaleti güçlendiren en kısa yoldur.

Halk Kültürü

Halk kültürü, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde kendi öz kaynaklarıyla yoğurduğu, kuşaktan kuşağa aktararak yaşattığı maddi ve manevi değerlerin yaşayan bir toplamıdır. Genellikle “geleneksel” olanla sınırlı olduğu düşünülse de aslında halk kültürü dinamik bir yapıya sahiptir; zamanın ruhuna uyum sağlar, değişir ve dönüşür. Bu kültürel doku, sadece geçmişin bir mirası değil, aynı zamanda toplumun bugünkü kimliğini inşa eden en temel harçtır.

Halk kültürünün en belirgin özelliği, gündelik yaşamın her anına sirayet etmiş olmasıdır. Bir evin düzeninden yemek tariflerine, doğumdan ölüme kadar takip edilen ritüellerden sözlü anlatılara kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Örneğin, Türk ev döşeme geleneğindeki hiyerarşik yapı ve “başköşe” (tör) kavramı, sadece bir mekân kullanımı değil, aynı zamanda büyüklere ve misafire duyulan saygının somut bir simgesidir (Çobanoğlu, 2004, s. 33-36). Bu tür simgesel değerler, toplumun sosyal hiyerarşisini ve etik değerlerini mekânsal düzlemde sürekli kılar.

Modernleşme ve şehirleşme süreçleri, halk kültürünü bir yol ayrımına getirmiştir. Şehirleşme bazen geleneksel yapıların çözülmesine neden olsa da halk kültürü bu yeni ortamda kendine ait yaşam alanları oluşturmaya devam eder. Sosyal çözülme ve kimliksizleşmeye karşı halk kültürü, bireyin ve toplumun köklerine tutunmasını sağlayan bir direnç noktası işlevi görür (Ersoy, 2006, s. 236). Ancak bu durum, halk kültürünün durağan olduğu anlamına gelmez. Günümüzde “yaratıcı turizm” gibi kavramlarla halk kültürü, sadece korunan bir değer olmaktan çıkıp deneyimlenen ve turistik bir çekim alanı haline gelen ekonomik bir değere de dönüşmektedir (Gülüm, 2014, s. 115-117).

Kültür, aslında insanın doğa ve toplumla mücadelesinde kullandığı en güçlü vasıta. İnsanın barınma, beslenme gibi maddi ihtiyaçlarının yanı sıra inanış, sanat ve edebiyat gibi manevi ihtiyaçlarını karşılayan her türlü üretim kültürün bir parçasıdır. Bu bağlamda halk kültürü, milli kimliğin korunmasında ve geleceğin inşasında stratejik bir öneme sahiptir. Türk halk kültürü araştırmaları bu birikimi dün, bugün ve yarını kapsayacak şekilde ele alarak, kültürel mirasın çağdaş ihtiyaçlara göre güncellenmesini hedefler (Ekici, tarihsiz, s. 8-10).

Halk kültürü, sadece köylere veya geçmişe hapsedilmiş bir “folklordan” ibaret değildir. O, şehirde, dijital dünyada ve gündelik hayatın her köşesinde nefes alan, bizi biz yapan bir yaşam biçimidir. Bu mirası anlamak ve bilimsel yöntemlerle incelemek, toplumun kendi geleceğini daha sağlam temeller üzerine kurmasını sağlar.

1. Türkmenistan’da Aksakallık Kurumu

1.1. Tarihsel–Kültürel Arka Plan

Türk ve Orta Asya toplumlarında yaşlılık, yalnızca biyolojik bir evre olarak değil, toplumsal statü ve otoritenin önemli bir ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Yaşa atfedilen saygınlık, sosyal hiyerarşinin belirlenmesinde etkili olmuş; deneyim, bilgelik ve geçmişe dair bilgi birikimi yaşlı bireyleri topluluk içinde ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır (Kerimov, 2019, s. 1-5). Göçebe siyasal kültürde karar alma süreçleri çoğu zaman kolektif müzakerelere dayanmış, önemli meseleler konseyler ve meclisler aracılığıyla ele alınmıştır. Bu süreçlerde deneyimli ve itibarlı yaşlılar,

kabile ve klan liderleriyle birlikte söz sahibi olmuş, özellikle savaş, göç, ittifak ve lider seçimi gibi kritik konularda yönlendirici rol üstlenmiştir (Kiyat, 2023, s. 958). Bu yapı, yaşlılar sisteminin tarihsel temellerini anlamak açısından önem taşımakta, yaşa dayalı saygınlığın siyasal meşruiyet ve toplumsal düzen üretimindeki işlevini ortaya koymaktadır (Golden, 1992, s. 40-43; Sinor, 1990, s. 301).

Türkmen toplumlarında, klan ve aşiret temelli örgütlenme tarih boyunca sosyal düzenin temel çerçevesini oluşturmuştur, bu yapı içinde, yaşlılar hem aile hem de aşiret düzeyinde dengeyi sağlayan aktörler olarak ortaya çıkmıştır (Selçuk, 2024, s. 343). Yaşlıların rehberlik rolü, aile içi anlaşmazlıkların çözülmesi, akrabalık ilişkilerinin düzenlenmesi ve topluluklar arası bağların sürdürülmesi gibi konularda belirgin olmuştur. Edgar (2004, s. 6-7) tarafından vurgulandığı gibi, akrabalık bağları, onur kavramı ve sosyal prestij Türkmen kabile sisteminde merkezi değerlerdir, yaşlı ve saygın erkekler bu değerleri korumak ve yeni nesillere aktarmak konusunda liderlik rolü üstlenirler. Bu bağlamda, yaşlı olmak sadece kültürel bir temsil biçimi veya saygının sembolik bir işareti değildir, sosyal uyumu sağlayan, normları denetleyen ve sosyal sürekliliği garanti eden yapısal bir unsur olarak kabul edilir.

Sovyet dönemi, Orta Asya’da geleneksel otorite yapılarının dönüştürülmesini ve siyasal yetkinin merkezî devlet aygıtında toplanmasını amaçlayan politikalarla şekillenmiştir. Bu bağlamda yerel liderlik biçimleri ve geleneksel kurumlar, ideolojik çerçeveye uyumlu hâle getirilmeye çalışılmış, kamusal ve resmî alanlardaki etkileri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, Sovyet modernleşme politikalarına rağmen topluluk temelli otorite biçimleri tamamen ortadan kalkmamış, özellikle aile ilişkileri, akrabalık ağları ve gündelik sosyal etkileşimler içinde varlıklarını sürdürmüştür (Tunca, 2023, s. 48). Türkmenistan örneğinde de resmî söylem geleneksel yapıları geri plana itme eğilimi göstermiş olsa da aksakallık kurumu yerel düzeyde kültürel bir başvuru noktası ve danışma mekanizması olarak önemini korumuştur. Resmî görünürlüğü azalmış olsa bile, toplumsal hafızada ve yerel ilişkiler sisteminde konumunu muhafaza etmiş ve kültürel devamlılığın taşıyıcı unsurlarından biri olmayı sürdürmüştür (Cummings, 2004, s. 38).

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan’da ulusal kimliğin yeniden inşası, siyasi bağımsızlığın ilanıyla sınırlı kalmadı, aynı zamanda tarihi ve kültürel mirasın yeniden tanımlanmasını da içeren daha geniş bir ideolojik süreci de kapsadı. Bu dönemde Türkmen kimliğinin kökleri, efsaneler, aşiret yapısı, geleneksel liderlik kavramları ve tarihi devlet deneyimi üzerinde durulması önemli ölçüde arttı (Anceschi, 2008, s. 27). Geçmiş, modern ulus devletin meşruiyetini pekiştiren sembolik bir kaynak olarak yeniden yorumlandı. Özellikle geleneksel meclis kavramı, toplumsal danışma ve siyasi söylemde bilgelerin rehberliği gibi unsurlar

daha belirgin hale geldi ve tarihsel sürekliliğin vurgulanmasıyla modern liderlikle ilişkilendirildi. Bu çerçevede geleneksel kurumlar ve semboller sadece folklorik unsurlar olarak değil, ulusal birlik, sosyal uyum ve kültürel farklılığın sembolleri olarak sunuldu. Böylece, kolektif kimliği güçlendirmek amacıyla geçmiş ile şimdiki zaman arasında ideolojik bir köprü kurulmuş oldu (Horák, 2010, s. 29-31).

1.2. Toplumsal İşlevler ve Yerel Uygulamalar

Arabuluculuk ve Uzlaştırma

Orta Asya toplumlarında, çatışmaların çözümü genellikle sadece resmî devlet kurumlarına bırakılmamış, sosyal yapı içinde ortaya çıkan mekanizmalar da bu süreçte belirleyici olmuştur. Collins'in (2006, s. 23-61) işaret ettiği gibi, klan ve kabile temelli örgütlenmeler sadece akrabalık bağlarını düzenleyen yapılar değil, aynı zamanda sosyal düzeni koruyan ve otoriteyi dağıtan temel çerçevelerdir. Sosyal ilişkiler, aidiyet ve karşılıklı yükümlülükler dayanan bu ağlar aracılığıyla şekillenmiştir. Bireylerin konumu ve itibarı da genellikle bu yapılar içinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda, yaşlılar deneyimleri, tarafsızlıkları ve temsil ettikleri ortak değerler sayesinde arabulucu rolünü üstlenmişlerdir (Kılış vd., 2014, s. 53-56). Anlaşmazlıklar yasal bir ceza sürecine dönüşmeden önce, tarafları bir araya getirip müzakere ortamı yaratmışlardır. Onur, akrabalık ve topluluk bütünlüğü gibi kavramları hatırlatarak uzlaşma için bir temel oluşturmuşlardır (Karacabey, 2016, s. 25). Üstlendikleri bu rol, sadece bireysel prestijlerine değil, geleneksel otorite tarafından kendilerine verilen sembolik güce de dayanmaktadır. Kararları resmî olarak uygulama gücü olmasa da topluluk içinde geniş kabul gördükleri için pratikte bağlayıcı bir etki yaratabilmişlerdir. Bu nedenle yaşlıların etkisi, ortak değerler aracılığıyla sosyal konsensüs oluşturma ve çatışmaları yatıştırma kapasitelerine yani geleneksel anlayışa dayanmaktadır (Weber, 1978, s. 217).

Türkmenistan'da yaşlılar, yerel düzeyde ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklarda, özellikle aile çatışmaları, miras dağıtımı, evlilik ve akrabalık konularından kaynaklanan anlaşmazlıklarda genellikle arabulucu ve hakem olarak görev yaparlar. Bu tür durumlarda taraflar, konuyu doğrudan resmî mahkemelere götürmek yerine, toplum içinde saygı duyulan ve tarafsız kabul edilen yaşlıların değerlendirmesine sunmayı tercih ederler (Bektaş, 2025, s. 69-72). Bunun temel nedeni, yaşlıların sadece kişisel görüşlerini ifade eden bireyler olarak değil, aynı zamanda geleneklerin, göreneklerin ve ortak değerlerin temsilcileri olarak da görülmesidir. Yaşlılar, anlaşmazlıkları değerlendirirken yasal normlardan ziyade akrabalık bağlarını, onur kavramlarını, toplumsal uyumu ve uzun vadeli sosyal dengeyi göz önünde bulundururlar ve tarafları karşılıklı olarak kabul edilen bir çözüme yönlendirirler (Albayrak, 2018, s. 12-14).

Kararları resmî olarak icra gücü olmasa da kültürel meşruiyet ve toplumsal onay temelinde fiili olarak bağlayıcı bir etki yaratabilirler. Taraflar kararı uygulamazlarsa, sosyal dışlanma, itibar kaybı veya ilişkilerin bozulması gibi gayri resmî yaptırımlar uygulanabilir (Zorlu, 2021, s. 45). Bu bağlamda, yaşlılar tarafından yapılan arabuluculuk, resmî yargı sisteminden bağımsız olarak işleyen, ancak geleneksel normlar, ortak değerler ve sosyal konsensüs temelinde etkinlik kazanan alternatif bir uyuşmazlık çözümü mekanizması olarak varlığını sürdürmektedir (Edgar, 2004, s. 6-7).

Ahlaki Rehberlik ve Toplumsal Hafıza

Yaşlılar, sosyal değerlerin nesilden nesle aktarılmasında ve sözlü kültürün sürekliliğinin sağlanmasında sadece anlatıcı rolünü değil, aynı zamanda yorumlayıcı rolü de üstlenirler. Schatz (2004, s. 1-5) tarafından vurgulandığı gibi, Orta Asya'daki boy temelli yapılar, siyasi örgütlenmenin ötesinde kültürel hafızayı korumak ve yeniden üretmek açısından işlevsel yapılardır. Geçmişle ilgili bilgi, normlar ve kimlik anlatıları büyük ölçüde bu ağlar içinde dolaşır. Türkmen toplumunda yaşlılar, soy ağacı, destanlar, göç hikayeleri, savaş deneyimleri ve topluluğun ortak geçmişiyle ilgili anlatıları canlı tutarak kolektif hafızanın taşıyıcıları haline gelirler. Aynı zamanda gelenekler, ahlaki kurallar ve davranış normları gibi yazılı olmayan düzenleyici ilkeler de genellikle onların rehberliği ile yeni nesillere aktarılır (Koca, 2025, s. 48). Bu aktarım süreci, sadece geçmişî hatırlamakla kalmaz, aynı zamanda topluluğun kendini tanımlama biçimini, yani “biz” bilincini de yeniden üretir. Yaşlıların sahip olduğu sembolik otorite, kültürel sürekliliği sağlarken, bireylerin topluluğa aidiyet duygusunu da güçlendirir (Bozan, 2018, s. 1228-1230). Böylece yaşlılar, kültürel mirası korumada ve sosyal dayanışmayı güçlendirmede merkezi bir rol oynar ve kimlik, hafıza ve sosyal uyum arasında bağlantılar kuran kilit aktörler olarak ortaya çıkarlar (Erdoğan, 2024, s. 167-170).

Saygınlık ve Temsil

Türkmen toplumunda yaşa dayalı hiyerarşi, bireyin topluluk içindeki yerini ve itibarını belirleyen başlıca ölçütlerden biri olarak görülmektedir (Kalaycı & Özkul, 2017, s. 90). Yaşın ilerlemesi yalnızca biyolojik bir ilerlemeyi değil, aynı zamanda birikmiş tecrübe, hayat bilgisi ve toplumu temsil etme yetkinliğiyle özdeşleştirilen bir saygınlık alanını da ifade etmektedir. Bu nedenle yaşlılık hem aile içinde hem de daha geniş toplumsal ilişkiler ağında söz hakkının artması, görüşlerin dikkate alınması ve yön gösterici bir rol üstlenilmesiyle ilişkilendirilmektedir (Koçak ve Aydın, 2021, s. 1641-1643). Yaşlı bireyler, geçmiş deneyimlerin ve kolektif hafızanın taşıyıcısı olarak kabul edilmekte, geleneksel normların korunması ve aktarılmasında sorumluluk üstlenmektedir. Bu kültürel anlamlandırma, yaşlıların toplumsal ilişkiler içinde sembolik sermaye üretmelerine imkân tanımakta, onların

meşruiyetini yalnızca bireysel özelliklerinden değil, temsil ettikleri değerler sisteminden de beslemektedir. Dolayısıyla yaşa atfedilen bu yüksek anlam, yaşlıları toplumsal otorite ve saygınlık bakımından ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir (Edgar, 2004, s. 6-7).

2.3. Dönüşüm ve Güncel Tartışmalar

Bağımsızlığın ardından Türkmenistan’da geleneksel unsurların yeniden göz önüne çıkarıldığı ve kamusal alanın daha görünür hale geldiği dikkati çekmektedir. Bu değişim, sadece bir kültürel canlanma süreci olmamış, aynı zamanda tarihsel semboller ve geçmişten gelen referanslar siyasi söylemde ve kurumsal sistemde de ortaya konulmuştur. Anceschi’nin (2008) belirttiği gibi, devlet ulusal kimliğin oluşturulması sürecinde tarihî şahsiyetleri ve kavramları bilinçli olarak ön plana çıkarmış, geçmişe yapılan atıfları modern devlet anlayışıyla ilişkilendirerek meşruiyet temellerini güçlendirmeye yönelik çabalar göstermiştir. Bu açıdan, aksakallık kurumu, kültürel ve tarihî sürekliliğin önemli bir bileşeni haline gelmiş, geleneksel miras ile çağdaş siyasi yapıyı birbirine bağlayan sembolik bir rol üstlenmiştir. Böylece aksakallık, sadece geçmişe ait bir sosyal uygulama değil, modern ulus-devlet perspektifi içinde yeniden yapılandırılan ve anlam kazandırılan bir kurumsal referans noktası olarak yerini almıştır.

Bununla birlikte modern devlet yapısı içinde aksakalların konumu ve işlevi akademik literatürde tartışmalı bir alan olarak değerlendirilmektedir. Türkmenistan’da siyasal sistem güçlü bir merkezîyetçilik üzerine kurulmuş, karar alma süreçleri büyük ölçüde yürütme organı merkezinde ve hiyerarşik bir düzen içinde yürütülmektedir (Erenoğlu, 2011, s. 127). Bu yapı, geleneksel konsey ya da kurultay anlayışının tarihsel olarak sahip olduğu kolektif müzakere ve yönlendirme kapasitesini sınırlandırmaktadır. Aksakallık kurumu anayasal veya kurumsal düzeyde tanınmış olsa da pratikte karar süreçlerinin inisiyatifini belirleme gücünün büyük ölçüde merkezi otoriteye bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, aksakallığın tarihsel ve kültürel sembol değerini korurken, siyasal özerklik bakımından daha dar bir hareket alanına sahip olmasına yol açmaktadır (Kerimov, 2019, s. 1-5). Başka türlü ifadeyle aksakallık modern devlet sistemi içinde kültürel sürekliliği temsil eden ve meşruiyet üretimine katkı sunan bir referans noktası işlevi görse de bağımsız karar alma ya da politika belirleme kapasitesi açısından sınırlı bir konumda bulunmaktadır. Böylece geleneksel meşruiyet ile merkezîyetçi siyasal yapı arasında belirgin bir gerilim alanı ortaya çıkmakta; kurumsal görünürlük ile fiilî siyasal etki arasında bir ayrım oluşmaktadır (Tatlilioğlu, 1999, s. 205-209).

Kentleşme süreci ve kuşaklar arası farklılaşma, aksakallık kurumunun geçirdiği dönüşümde belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Collins’in (2006, s. 23-61) vurguladığı gibi Orta Asya’da genç kuşaklar giderek daha fazla devlet

merkezli yapılara entegre olmakta, bu durum özellikle kentsel alanlarda geleneksel otorite biçimlerinin etkisini zayıflatmaktadır. Eğitim olanaklarının genişlemesi, istihdamın kamu ve özel sektör kurumları üzerinden örgütlenmesi ve bürokratik mekanizmalarla kurulan yoğun ilişkiler, genç nesillerin referans çerçevesini dönüştürmektedir (Tatlılıoğlu, 1999, s. 205-210). Bu yeni sosyal bağlamda otorite algısı da yeniden şekillenmekte, yaşa dayalı ve geleneksel temelli meşruiyet anlayışı, yerini daha çok hukuki-rasyonel ve kurumsal yapılara dayalı bir anlayışa bırakabilmektedir. Benzer bir eğilim Türkmenistan'da da gözlemlenmektedir. Artan kentleşme, şehir yaşamının anonim ve kurumsal karakteri ile modern devlet yapılarıyla temasın yoğunlaşması, aksakallığın özellikle kırsal alanlara kıyasla kent merkezlerinde daha sınırlı bir toplumsal etki alanına sahip olmasına yol açmaktadır. Bu durum, aksakallık kurumunun tamamen ortadan kalkmasından ziyade işlev ve etki alanının değişen toplumsal koşullar doğrultusunda yeniden tanımlandığını göstermektedir (Erenoğlu, 2011, s. 130-132) Aksakallık kurumu güçlü tarihsel kökleri olan bir sosyal otorite biçimi olmakla birlikte, modern Türkmenistan'da hem sembolik hem de sınırlı bir kurumsal işleve sahip olduğu görülmektedir.

2. Türkmenistan Aksakallar Kurultayı

2.1. Kuruluş Süreci ve Hukuki Dayanak

Halk Konseyi, bağımsızlık sonrası Türkmenistan'da modern siyasi sistem içinde geleneksel konsey kavramının kurumsallaşmış hali olarak ortaya çıkmıştır (Erenoğlu, 2011, s. 133-135). 1992 Anayasası ile devlet yapısı yeniden düzenlenmiş ve kurumlar ulusal kimlik ve tarihi mirası vurgulayan bir çerçeve içinde şekillendirilmiştir. Bu bağlamda oluşturulan Halk Meclisi, geniş temsil esasına dayalı bir danışma organı olarak tasarlanmış ve çağdaş devlet yapısı içinde kurultay tarihsel geleneğinin bir devamı olarak sunulmuştur. Böylece, geleneksel danışma uygulaması modern bir kurumsal çerçeveye aktarılmış, geçmişe yapılan atıflar, siyasi meşruiyetin temelini güçlendirmeye ve kültürel süreklilik söylemini pekiştirmeye hizmet etmiştir (Horák, 2010, s. 29-31).

Türkmenistan'ın siyasi sistemi, bağımsızlığından bu yana güçlü bir yürütme organı etrafında şekillenmiştir ve kurumsal yapısı anayasa değişiklikleriyle kademeli olarak yeniden tasarlanmıştır (Anceschi, 2008, s. 27). 2008 anayasa reformu, devlet kurumlarının yetki alanlarını yeniden düzenleyerek sistem içinde cumhurbaşkanlığının belirleyici konumunu güçlendirmiştir. Bu çerçeve içinde yasama ve danışma organlarının işleyişi de yeniden tanımlanmıştır. 2016 değişiklikleri, anayasal yapıyı güncellemek, kurumsal esneklik sağlamak ve siyasi sistemin sürekliliğini güçlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu süreçte, Halk Meclisi'nin yapısı ve işlevi yeniden değerlendirilmiştir. 2023 yılında yapılan

anayasa değişiklikleriyle iki meclisli bir yasama modeli benimsenmiştir. Böylece Halk Meclisi, üst meclis statüsü kazanmış ve yasama sürecinde daha önemli bir konuma gelmiştir. Ancak bu dönüşümler, sistemde yürütme organının ağırlığını koruyan bir çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Böylece Halk Meclisi, kurultay tarihsel geleneğine atıfta bulunan sembolik bir yapı ve anayasal düzeyde tanımlanan kurumsal bir aktör olarak ikili bir işlev üstlendi. Bu durum, modern devlet yapısı içinde geleneksel temsil anlayışının yeniden şekillendirilmesi ile merkezi siyasi otoritenin korunması arasındaki dengeyi yansıtmaktadır (Constitution of Turkmenistan, 2016/2023).

Bu bağlamda Aksakallar Kurultayı, tarihsel aksakallık geleneğinin kurumsal bir devamı olarak modern devlet yapısı içinde konumlandırılmış ve geçmişe dayanan istişare kültürünün çağdaş siyasal düzenle uyumlu bir biçimde yeniden ifade edilmesi amaçlanmıştır. Kurumun sembolik değeri, tarihsel süreklilik, yaşa dayalı saygınlık ve kolektif hafızanın temsili gibi unsurlar üzerinden inşa edilmekte ve bu yönüyle ulusal kimlik söylemiyle de ilişkilendirilmektedir. Ancak literatürde, bu sembolik konumun karar alma süreçlerindeki fiili etkiyle ne ölçüde örtüştüğü tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Horák'ın (2010, s. 29-31) değerlendirmesine göre Türkmenistan'daki siyasal sistem güçlü bir merkeziyetçilik sergilemekte ve karar alma mekanizmaları büyük ölçüde yürütme organı etrafında şekillenmektedir. Bu durum, danışma ve temsil niteliğindeki kurumların kurumsal olarak tanınmış olmalarına rağmen, siyasal özerkliklerinin sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla Aksakallar Kurultayı bir yandan tarihsel ve kültürel sürekliliğin sembolü olarak önemini korurken, diğer yandan politika belirleme ve karar yönlendirme kapasitesi açısından merkezi otoriteyle tanımlanan bir çerçeve içinde hareket etmektedir. Bu ikili yapı, kurumsal varlık ile fiili siyasal güç arasında belirgin bir ayrım ortaya çıkarmakta ve sembolik temsil ile somut siyasal etki arasındaki mesafe, akademik analizlerin temel tartışma noktalarından birini oluşturmaktadır (Selçuk, 2024, s. 344-345).

Hukuki açıdan değerlendirildiğinde Aksakallar Kurultayı, anayasal hükümler ve ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde tanımlanmış, görev ve yetkileri açıkça belirlenmiş bir kurum olarak resmî meşruiyet kazanmıştır. Kurumsal statüsünün yasal metinlerde yer alması, bu yapının devlet organizasyonu içinde tanımlanmış bir çerçeveye sahip, tanınmış bir aktör olduğunu göstermektedir. Ancak siyasi sistemin işleyişi göz önüne alındığında kurumun etkisi, normatif tanımının ötesinde, somut güç ilişkilerinin dağılımına bağlı olarak şekillenmektedir. Türkmenistan'daki merkezi yönetim yaklaşımı ve yürütme organının belirleyici konumu, danışma ve temsil işlevlerine sahip yapıların fiili eylem alanını sınırlayabilir (Erenoğlu, 2011, s. 136). Bu nedenle Aksakallar Kurultayı'nın yasal meşruiyeti, siyasi karar alma süreçlerinde eşit derecede bağımsız ve belirleyici olduğu anlamına gelmez. Bir

yandan kurum, tarihsel sürekliliği ve geleneksel temsiliyetini simgeleyen bir çerçeve sağlarken, diğer yandan siyasi sistemin merkezi yapısı içinde tanımlanmış sınırlar içinde işlev görmektedir. Böylece, normatif statü ile pratik etki arasında bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Kurumsal varlığı yasal alanda güvence altına alınmış olsa da fiili etki alanı siyasi güç dengeleri tarafından belirlenmektedir (Heathershaw, 2007).

2.2. Teşkilat Yapısı, Üyelik ve Yetki Alanı

Türkmenistan Halk Meclisi ve Aksakallar Kurultayı'nın üyelik sistemi karma bir yapıya sahiptir. Üyeler, anayasal ve idari düzenlemelere göre, bazı durumlarda seçim yoluyla, bazı durumlarda ise atama yoluyla atanır. Bu bağlamda, farklı illerin ve yerel birimlerin temsil edilmesine olanak tanıyan bölgesel temsil ilkesi uygulanmaktadır. Ayrıca, devlet kurumları, yerel yönetimler ve belirli sosyal gruplarla bağlantılı üyelik düzenlemeleri de sistemin bir parçasıdır. Böylelikle hem coğrafi temsil hem de kurumsal bağlantılara dayanan bir üyelik modeli ortaya çıkmakta ve modern idari çerçeve içinde geleneksel temsil anlayışını yapılandırmaktadır (Anceschi, 2008, s. 27).

Collins'in (2006, s. 23-61) değerlendirmesine göre Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da ortaya çıkan danışma niteliğindeki kurumlar, çoğunlukla siyasi temsilin genişletildiği ve rejimin toplumsal meşruiyetinin güçlendirildiği platformlar olarak işlev görmüş, buna karşılık karar alma yetkisi büyük ölçüde yürütme organında yoğunlaşmaya devam etmiştir. Bu modelde konseyler, farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren, ulusal birlik ve istişare söylemini görünür kılan yapılar olarak tasarlanmış, politika üretme ve bağlayıcı karar alma kapasitesi ise sınırlı kalmıştır. Türkmenistan örneğinde de benzer bir kurumsal tablo gözlemlenmektedir: Kurultay yapısı, geniş katılımlı bir temsil zemini sunmak, tarihsel süreklilik vurgusunu pekiştirmek ve alınan kararların toplumsal onay çerçevesinde meşrulaştırılmasını sağlamak üzere yapılandırılmıştır (Akçapa, 2023, s. 473-491). Bununla birlikte pratikte doğrudan bağlayıcı ve bağımsız karar üretme yetkisine sahip olmaktan ziyade yürütme organı tarafından belirlenen siyasi yönelimlerin tartışıldığı, desteklendiği veya onaylandığı bir forum işlevi üstlenmektedir. Dolayısıyla kurumsal görünürlük ile fiilî siyasi etki arasında belirgin bir ayrım ortaya çıkmakta, temsil kapasitesi sembolik olarak geniş görünse de siyasi gücün dağılımı bakımından merkezi otoritenin belirleyiciliği devam etmektedir. Bu durum, meşruiyet üretimi ile iktidarın somut kullanımı arasındaki yapısal farkı açık biçimde göstermektedir (Horák, 2010, s. 29-31).

Halk Maslahatı'nın yetkileri anayasal hükümlerle açık biçimde tanımlanmıştır. 2016 ve 2023 tarihli Türkmenistan Anayasaları çerçevesinde Halk Maslahatı anayasa değişiklikleri, ulusal politika yönelimleri ve devlet açısından stratejik önem taşıyan kararlar hakkında görüş bildirme ya da onay verme yetkisine

sahip bir organ olarak düzenlenmiştir (Türkmenistan Anayasası, 2016/2023). Bu düzenleme, kuruma normatif düzeyde belirli bir siyasal konum ve hukuki meşruiyet sağlamaktadır. Bununla birlikte akademik literatür, söz konusu yetkilerin pratikteki siyasal ağırlığının sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Kurum hukuken belirli alanlarda yetkilendirilmiş olsa da karar alma süreçlerinin merkezinde yürütme organının belirleyici rolünü sürdürdüğü ifade edilmektedir (Erkiner ve Eray, 2022, s. 218-220). Bu durum, anayasal çerçeve ile fiili siyasal güç arasındaki ayrımı görünür kılmaktadır. Halk Meclisi'nin işlevi, çoğu değerlendirmede doğrudan politika üretmekten ziyade istişare, sembolik temsil ve alınan kararların meşruiyetini pekiştirme ekseninde şekillenen bir rol olarak ele alınmaktadır (Heathershaw, 2007).

2.3. İşleyiş, Karar Alma ve Kurumsal Etki

Kurultay'ın toplanma usulleri, gündemin belirlenmesi süreçleri ve karar alma yöntemleri anayasa ve ilgili mevzuatla düzenlenmiştir. Toplantıların yapılacağı koşullar, kimlerin katılabileceği ve hangi konuların ele alınabileceği yasal metinlerde tanımlanmıştır. Bu toplantılar genellikle belirli aralıklarla veya ulusal öneme sahip gelişmeler olduğunda yapılır. Anayasa değişiklikleri, devlet politikalarının yönü, kalkınma stratejileri ve ülkenin genel siyasi gidişatıyla ilgili konular bu platformda müzakere edilir (Anceschi, 2008, s. 27). Geniş katılım yapısı sayesinde kurultay temsil ve danışma imajı sunarak alınan kararların sosyal ve tarihsel meşruiyetine katkıda bulunur. Ancak Türkmenistan'ın siyasi sisteminin güçlü bir başkanlık modeli etrafında şekillenmiş olması, yürütme organının karar alma sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlamına gelir. Bu nedenle Kurultay'da yapılan tartışmalar ve alınan kararlar hukuki ve sembolik açıdan önemli olsa da değerlendirmeler siyasi inisiyatifin büyük ölçüde yürütme organında olduğunu göstermektedir. Böylece Kurultay, hem ulusal bir danışma ve temsil forumu hem de mevcut siyasi düzenin meşruiyetini pekiştiren kurumsal bir çerçeve işlevi görmektedir (Anceschi, 2008, s. 27).

Max Weber'in (1978, s. 215-216) otorite tipolojisi çerçevesinde, geleneksel otorite meşruiyetini tarihsel süreklilikten, yerleşik gelenek ve göreneklerden ve nesilden nesle aktarılan inanç kalıplarından alır; öte yandan, yasal-rasyonel otorite, otoritenin yazılı kurallara, yasal normlara ve kurumsallaşmış prosedürlere dayandığı gerçeğiyle tanımlanır. Bu ayrıma dayanarak, Aksakallar Kurultayı iki farklı meşruiyet kaynağının kesişim noktasında konumlanmaktadır (Allahverdiyev, 2025, s. 23-24). Sembolik düzeyde, bu kurum, yaşlılar geleneğinin temsil ettiği yaş, deneyim, bilgelik ve tarihsel hafıza unsurlarına dayanarak geleneksel meşruiyeti çağırır. Geçmişle kurulan bağlantı, kurultayın sosyal kabulünü ve kültürel referans değerini güçlendirir. Ancak kurumsal yapısı ve işleyişi açısından değerlendirildiğinde kurultayın yetki alanı, üyelik sistemi, toplantı usulleri ve karar

alma çerçevesi anayasal ve yasal düzenlemelerle belirlenir. Bu da onu modern devlet organizasyonunun bir parçası haline getirir (Özbolat, 2015, s. 16). Bu durum, aksakallık geleneğinin tamamen geleneksel bir otorite biçimi olarak değil, yasal temelli ve bürokratik bir siyasi sistem içinde yeniden yapılandırılmış bir varlık olarak var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Aksakallar Kurultayı tarihsel ve kültürel semboller aracılığıyla geleneksel meşruiyeti temsil ederken, fiili işleyişi açısından bir danışma organı işlevi görmektedir.

Sosyal konsensüs kapasitesi açısından kurultay, kültürel sürekliliğe vurgu yaparak meşruiyet üreten bir yapı olarak değerlendirilebilir. Schatz (2004) tarafından belirtildiği gibi, Orta Asya siyasi sistemlerindeki geleneksel referanslar sadece geçmişin sembolleri olarak değil, aynı zamanda kimlik inşası, sosyal uyum ve siyasi istikrar için araçlar olarak da işlev görmektedir. Bu bağlamda, Türkmenistan'daki aksakallık ve kurultay gelenekleri, tarihsel köklere yapılan atıflar yoluyla ulusal birlik söylemiyle ilişkilendirilir, geçmişin ortak değerleri, modern devlet yapısının meşruiyeti ile bütünleştirilir. Kurultayın geniş katılımcı yapısı ve geleneksel temsil dili, farklı sosyal kesimlerin aynı tarihsel anlatı etrafında sembolik olarak bir araya gelmesini sağlar. Böylece, bu kurum sadece danışma işlevi gören bir platform olmanın ötesine geçerek, kolektif kimliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunan bir çerçeve oluşturur. Yaşlıların geleneksel imajının bilgelik, uzlaşma ve sosyal denge ile özdeşleştirilmesi de bu süreci güçlendirerek, siyasi sistemin kültürel referanslar aracılığıyla istikrar ve süreklilik mesajı vermesini sağlar. Bu nedenle kurultay, normatif yetkilerinin ötesinde, sosyal konsensüs ve kimlik bütünlüğünün oluşturulmasında sembolik ama işlevsel bir rol üstlenir (Özkan ve Polat, 2017, s. 110-120).

Ancak modern kentleşme süreci, genç nüfusun artan demografik ağırlığı ve küreselleşmenin yarattığı çok katmanlı kültürel etkileşim alanı, geleneksel meşruiyet araçlarının toplumsal etkisini belirli ölçülerde sınırlandırmaktadır. Kentsel yaşamın anonim, hareketli ve bürokratik karakteri bireylerin otoriteyi algılama biçimini akrabalık, yaş ve gelenek temelli ilişkilerden ziyade kurumsal statü, uzmanlık ve hukuki yetki üzerinden tanımlamalarına yol açmaktadır. Özellikle genç kuşaklar, toplumsal konumlarını eğitim düzeyi, mesleki kariyer, devlet kurumlarıyla kurdukları ilişki ve küresel kültürel ağlara erişim üzerinden inşa etmektedir. Bu durum, yaşa dayalı hiyerarşinin belirleyiciliğini görece azaltmakta, otoritenin kaynağı olarak deneyim ve gelenek kadar teknik bilgi, profesyonel yeterlilik ve resmî pozisyon da önem kazanmaktadır (Çetin, 2003, s. 91-94). Ayrıca küresel iletişim ağları, dijital medya ve sosyal platformlar farklı temsil biçimlerini görünür kılmakta, genç nesillerin referans çerçevesini ulusal sınırların ötesine taşımaktadır. Böylece geleneksel figürler tek meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarak çoğul bir otorite ortamı içinde yeniden konumlanmaktadır. Bu dönüşüm, yaşlıların ve kurultay

geleneğinin toplumsal karşılığının zamanla yeniden tanımlanmasına yol açmakta, Aksakallar Kurultayı'nın uzun vadede yalnızca kültürel bir sembol olarak mı kalacağı yoksa değişen sosyal koşullara uyum sağlayarak arabuluculuk, kültürel temsil veya kimlik inşası gibi alanlarda yeni işlevler mi üstleneceği sorusunu akademik tartışmaların merkezine taşımaktadır (Collins, 2006, s. 44).

Sonuç

Bu çalışma, Türkmenistan halk kültürü bağlamında aksakallık kurumunun tarihsel arka planını, sosyal işlevlerini ve modern kurumsallaşmış biçimi olan Aksakallar Kurultayı'nın yapısal özelliklerini incelemektedir. Bulgular, aksakallık kurumunun Türk siyasi kültüründe derin kökleri olduğunu ortaya koymaktadır. Erken Türk topluluklarında danışmacı yönetimin yaygınlığı ve kurultay geleneği, yaşlı ve saygın kişilerin siyasi karar alma süreçlerinde aktif rol oynamalarını sağlamıştır. Bu durum, aksakallık kurumunun sadece sosyal prestije dayalı bir konum değil, aynı zamanda geleneksel meşruiyet üretiminin ana kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir.

Türkmen toplumsal yapısında aksakallar, özellikle aşiret ve kabile temelli örgütlenme içinde yalnızca saygı duyulan yaşlı figürler değil, aynı zamanda sosyal düzenin fiilî taşıyıcıları olarak konumlanmıştır. Aileler arası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaları, miras ve evlilik gibi hassas konularda hakemlik üstlenmeleri, kan davası veya uzun süreli ihtilafların büyümesini engellemeye yönelik uzlaştırıcı girişimlerde bulunmaları bu işlevlerin somut örnekleridir. Bunun yanında töre, örf ve ahlaki normların genç kuşaklara aktarılması, toplumsal hafızanın korunması ve kolektif kimliğin canlı tutulması da aksakalların sorumluluk alanı içinde yer almıştır. Bu roller, Max Weber'in (1978, s. 215-216) geleneksel otorite kavramsallaştırması çerçevesinde değerlendirildiğinde, hukuki zorlayıcılıktan ziyade yerleşik inançlara, kültürel kabullere ve tarihsel sürekliliğe dayanan bir meşruiyet biçimini yansıtmaktadır. Aksakalların kararları resmî yaptırım gücüne dayanmasa da temsil ettikleri değerler sistemi ve toplumsal saygınlıkları nedeniyle fiilen bağlayıcı bir etki yaratabilmiştir. Dolayısıyla aksakallık, yalnızca kültürel bir sembol ya da folklorik bir unsur olarak değil; toplumsal dengeyi sağlayan, çatışmaları sınırlayan ve kolektif değerleri yeniden üreten aktif bir kurumsal yapı olarak değerlendirilmelidir.

Sovyet dönemi, Orta Asya'da resmî düzeyde geleneksel otorite biçimlerini geri çekmeyi ve merkezi devlet yapısını güçlendirmeyi amaçlasa da akademik çalışmalar bu yapıların toplumsal hafızadan, aile ilişkilerinden ve günlük uygulamalardan tamamen kaybolmadığını ortaya koymaktadır. Yaşlılara dayalı geleneksel liderlik ve otorite anlayışı, kamusal alanda görünürlüğüne kaybetmiş olsa da yerel düzeyde ve kültürel referans alanında varlığını sürdürmüştür. Bağımsızlık

sonrası Türkmenistan’da, ulusal kimlik inşa sürecinin bir parçası olarak tarihsel ve kültürel semboller yeniden ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, Aksakallar Kurultayı ve Halk Maslahaty gibi yapılar, modern devlet organizasyonu içinde tarihi kurultay geleneğinin yeniden tanımlanmış ve kurumsallaştırılmış biçimleri olarak sunulmuştur. Böylece, geleneksel danışma kültürü, ulusal birlik ve tarihsel süreklilik söylemiyle bağlantılı olarak, çağdaş siyasi sistemde sembolik ve kurumsal bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Ancak kurumsal analizler, bu yapıların fiili siyasi gücünün sınırlı olduğunu göstermektedir. Türkmenistan’daki siyasi sistem güçlü bir yürütme organı etrafında şekillenmiştir, bu nedenle karar alma süreçleri büyük ölçüde bu merkezde yoğunlaşmıştır. Danışma organlarının etkisi genellikle merkezi otoriteyle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Aksakallar Kurultayı tarihsel ve kültürel referanslar aracılığıyla geleneksel meşruiyeti temsil eden bir sembol işlevi görmektedir. Ancak siyasi özerklik ve bağımsız karar alma kapasitesi açısından sınırlı bir rol oynamaktadır. Böylece, kurumsal görünürlük ile fiili siyasi etki arasında açık bir ayrım ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Türkmenistan’daki aksakallık kurumu, tarihsel sürekliliğe sahip ve kültürel meşruiyet üretme kapasitesi yüksek bir kurumdur. Modern dönemde, bu kurum devlet yapısı içinde sembolik ve kurumsal bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Ancak merkezi sistem nedeniyle siyasi etkisi sınırlı kalmıştır. Aksakallık geleneği, ulusal kimlik ve sosyal birlik söylemi açısından önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir. Ancak kentleşme, nesil değişimi ve modernleşme süreçleri, geleneksel otorite biçimlerinde işlevsel dönüşümler getirmektedir. Bu çalışma, Türkmenistan örneğinde geleneksel meşruiyet ile modern devlet kurumsallaşması arasındaki ilişkinin sembolik süreklilik ve sınırlı siyasi işlevsellik tarafından şekillendirildiğini ortaya koymuştur. Gelecekteki araştırmalar, saha çalışmaları yoluyla yerel düzeyde aksakalların mevcut toplumsal etkisini inceleyerek bu kurumsal yapının gerçek işlevselliğini daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilir.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Albayrak, H. (2018). Eşitlik ve Tarafsızlık İlkelerinin Zorunlu Arabuluculuk Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi Zorunluluğu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 12-24.
- Allahverdiyev, T. (2025). Bir Diktatörün Karizması: Stalin’in İktidarını Max Weber’in Perspektifinden Okumak. *Bildiri Kitabı*, 23, 24.
- Anceschi, L. (2008). *Turkmenistan’s Foreign Policy: Positive Neutrality and the Consolidation of the Turkmen Regime*. Routledge.

- Bektaş, S. (2025). Milletlerarası Hukuk Perspektifinden Uyuşmazlıkların Uzlaşma ve Arabuluculuk Yoluyla Çözümünün Karşılaştırılması. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 69-79.
- Bozan, M. (2018). Kutsal Mekanların Tahribinin Toplumsal Hafıza Üzerine Etkisi. *Şarkiyat*, 10(4), 1228-1237.
- Collins, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge University Press.
- Cummings, S. (Ed.). (2004). *Power and Change in Central Asia*. Routledge.
- Çetin, H. (2003). Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 91-108.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). Türk Halk Kültüründe “Tör/Başköşe” Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği. *Türkbilig*, (7), 33-44.
- Dikmen, M. (2007). Meşruiyet Nedir, Ne Değildir? *Teori Dergisi*, (213). <http://oncugenclik.org.tr/mesruiyet-nedir-ne-degildir/>
- Edgar, A. L. (2004). *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*. Princeton University Press.
- Ekici, M. (tarihsiz). Türk Halk Kültürü Araştırmalarında Dün, Bugün ve Yarın. *Halkbilimi Dergisi*, 1-25.
- Erdoğan, B. Ü. (2024). Toplumsal Bellekten Medya Belleğe: Hafıza İnşasında Dijital Ortamlar. 4. *BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, (25), 167-187.
- Erenoğlu, D. (2011). Kaşgay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(4), 123-137.
- Erkiner, H. H., & Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 217-250.
- Ersoy, R. (2006). Şehirleşme-Halk Kültürü İikileminde Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 233-238.
- Findley, C. V. (2005). *The Turks in World History*. Oxford University Press.
- Golden, P. B. (1992). An Introduction to the History of the Turkic Peoples. *Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, 127-36.
- Gülüm, E. (2014). Yaratıcı Turizm-Halk Kültürü İlişkisi ve Yerelin Popülerleşmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 115-136.
- Hocaoğlu, C. (2012). Vergi Hukukunda Uzlaşma. *Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu*, 144. Yıl, Danıştay Yayınları No: 83.
- Kalaycı, İ., & Özkul, M. (2017). Geleneksel Kalabilsem Modern Olabilsem: Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 90-110.

- Karacabey, A. K. (2016). Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar. *Ankara Barosu Dergisi*, (1).
- Kerimov, H. (2019). Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılış, İ., Başdoğan, S. Y., & Baştürk, Ş. (2014). Türkiye'de Toplu İş Uyuşmazlıklarının Çözümünde Arabuluculuk ve Uzlaştırma Sisteminin Evrimi ve Sistemin Etkinliğini Arttırıcı Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 53-81.
- Kiyat, A. (2023). Kırgız Toplumunda Aksakal. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 12(3), 957-967.
- Koca, V. (2025). Kutsalın Gölgesinde Din, Kimlik ve Toplumsal Yapı. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (24).
- Koçak, A., & Aydın, İ. (2021). Güven, Saygınlık ve Karizma: Toplumsal İtibarın Kadim Dayanakları. *Selçuk İletişim*, 14(4), 1641-1672.
- Oktay, C. (2022). Meşruiyet ve Türleri. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/mesruiyet_ve_turleri
- Özbolat, A. (2015). Toplumsal Fonksiyonları Bağlamında Dini Otorite: Tipolojik Bir Deneme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2).
- Özkan, R. ve Polat, B. (2017). Toplumsal Bir Değer Olarak Otorite. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 9 (3).
- Özüçetin, Y. (2016). Meşruiyet Kavramı ve Bu Bağlamda Büyük Millet Meclisi'nin Üyeleri Tarafından Ortaya Konulan Yaklaşımlar. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (47), 37-49. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3528>
- Schatz, E. (2004). *Modern Clan Politics: The Power of "Blood" in Kazakhstan and Beyond*. University of Washington Press.
- Selçuk, H. (2024). Kuruluşunun 15. Yılında Aksakallar Konseyi. *XI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Simpozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 340-345). Erciyes Üniversitesi.
- Sinor, D. (Ed.). (1990). *The Cambridge History of Early Inner Asia*, (1). Cambridge University Press.
- Şahin, C. (1997). *Ceza Muhakemesinde Uzlaşma: Karşılaştırmalı Hukukta Durum ve Türk Hukukunda Uygulanabilirliği Üzerine Bir Deneme*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tatlıhoğlu, D. (1999). Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dînî Hayat. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 205-228.
- Tekin, A., & Can Avşar, G. (2019). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi.

- Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(5), 506-518.
- Tunca, H. (2023). *Kaşkay Türkçesi Söz Varlığı*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press.
- Yalçın Güler, G. (2011). Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar ve Meşruiyet. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 1-25.
- Zorlu, S. Y. (2021). Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümünde Arabuluculuk. *Arabuluculuğun Geleceği Sempozyumu*, 245-263.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI AKSAKALLAR KONSEYİ: KURUMSAL YAPI VE GÖREV ALANLARI

Halit HAMZAOĞLU*

Giriş

Türk Dünyasının ortak kimliğinin geliştirilmesinde tarihsel ve kültürel öğeler oldukça önem taşımaktadır. Ortak kimlik kavramı Türk Dünyasının bütünleşmesinde tayin edici bir özelliğe haizdir. Bu çerçevede Türk Dünyasının ortak kurumlarının işlevsel bir bütünlük içerisinde faaliyet göstermesi zaruridir. Aksakallık kurumu mevzubahis ortaklığın ve bütünlüğün sağlanmasında yol göstertici bir niteliğe sahiptir. Yol gösterici misyonu ile asırlardır Türk tarihinde özel öneme sahip olan aksakallar, toplumsal aklın ve ilerlemenin oluşmasında öncü bir rol oynamaktadırlar. Bu öncü rol, aksakalların Türk tarihinde saygın bir konum elde etmesine olanak sağlamıştır. Türk Dünyasında aksakallık kurumu tarihsel olarak sorun çözücü bir muhtevayla şekillenmiştir. Mevzubahis sorun çözücü misyon, bu kurumun bir istişare mekanizması olarak kabulüne zemin hazırlamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Aksakallar Konseyi, tarihsel misyonu çerçevesinde Türk Dünyası arasındaki istişare kurulu olarak ele alınmaktadır. Konsey, özellikle ortak kimliğin vazgeçilmez unsurları olan tarih, dil ve kültür alanlarında çok yönlü istişare mekanizması olarak önemli işlere imza atmaktadır. 2010 yılından günümüze kadar gerçekleşen aksakallar toplantılarında esas gündem maddesini ortak kimliğin geliştirilmesi konuları oluşturmuştur. Bu bağlamda Konsey'in TDT'nin ortak tarih, dil ve kültür çalışmalarında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. 2021 yılında Aksakallar Konseyi'nin Yönetmeliği güncellenmiş ve yapılandırılmıştır. Mevzubahis güncelleme, Konsey'in daha etkin bir istişare mekanizmasına dönüşmesine olanak tanımaktadır. Konsey yeni haliyle sadece ortak tarih, dil ve kültür konularında değil, aynı zamanda Türk Dünyasını ilgilendiren diğer stratejik konuların müzakere edildiği bir platforma dönüşmüştür.

Çalışmada, Aksakallar Konseyi'nin kurumsal yapısı, misyonu ve görev alanları incelenmektedir. Bu çerçevede çalışmada Konsey'in tarihçesinden, gelişiminden ve faaliyetlerinden bahsedilmektedir. 2010'dan itibaren gerçekleştirilen toplantıların üzerinde durulmakta ve bu toplantıların konuları irdelenmektedir. Çalışmada, 12 Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen 8. TDT

* Doç. Dr., Kars Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, el-mek: halithamzaoglu85@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0001-5249-1911> / Kars-Türkiye.

Zirvesi'nin stratejik sonuçları analiz edilmektedir. Bu kapsamda İstanbul Zirvesi'nin Aksakallar Konseyi'nin kurumsal yapısı ve gelecek misyonu açısından tarihi bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, TDT'nin stratejik önceliklerini ortaya koymaktadır. Bu stratejik önceliklerin hayata geçirilmesinde Aksakallar Konseyi'nin misyonu ve faaliyetleri oldukça önem arz etmektedir. Ortak alfabe ve ayrıca ortak bir yazı dili, Türk Dünyası arasındaki stratejik iş birliğini yeni bir aşamaya taşıyacaktır. Bu bağlamda Aksakallar Konseyi'nin tarihi misyonuna, etkin istişare ve koordinasyonuna gereksinim duyulmaktadır.

Aksakallar Konseyi'nin Tarihçesi, Gelişimi ve Faaliyetleri

TDT'nin daimî istişare organı olan Aksakallar Konseyi, üye devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. 2001 yılında Kazakistan'ın lideri Nursultan Nazarbayev'in önerisiyle kurulan Aksakallar Konseyi, ortak dil, kültür ve tarih konularında önemli bir misyon üstlenmiştir.

Aksakal Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (TDKÜİK) kurulmasına ilişkin Nahçıvan Anlaşması'nın 9. maddesi uyarınca 2009 yılında oluşturulmuştur. Nahçıvan Anlaşması'nın 3. maddesinde İşbirliği Konseyi'nin işleyişine yön veren yapıların oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryaya oluşturulmuş ve böylece TDKÜİK'in kurumsal yapısı teşekkül etmiştir (Nahçıvan Anlaşması, 2009, 2). Nahçıvan Anlaşması'nın 9. maddesinde, Aksakallar Konseyi'nin TDKÜİK'in himayesinde faaliyet gösteren daimî istişare yapısı olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevedeki faaliyet mekanizmaları TDKÜİK Dışişleri Bakanları Konseyince kabul edilen, Aksakallar Konseyi'nin yönetmenliği başlıklı ayrı bir belge tanımlanmıştır. Böylece Aksakallar Konseyi'nin faaliyetlerinin mevzu bahis Yönetmenlik çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır (Nahçıvan Anlaşması, 2009, 4).

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 8. TDT Zirvesi sırasında, Aksakallar Konseyi'nin daha işlevsel hale getirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda "her biri engin tecrübeye sahip aksakallardan müteşekkil Konsey'den daha fazla istifade edebilmek amacıyla üye Devlet Başkanları tarafından Aksakallar Konseyi'nin yönetmeliği yenilenmiş ve Konsey'in başkanlığına Türkiye Aksakalı Binali Yıldırım atanmıştır" (TDT, 2026).

20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı'da düzenlenen TDKÜİK'in 1. Zirve Bildirisi'nde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile TDKÜİK'in Sekreteryası arasında TDKÜİK'in Sekreteryasına Dair Ev Sahibi Ülke Anlaşması, TDKÜİK Tüzüğü, Konseyi'nin himayesinde faaliyet gösteren Aksakallar Konseyi Tüzüğü ve Sekreteryaya

Personel Tüzüğü sonuçlandırılmıştır (TDT, 2011). Aksakallar Konseyi'nin tarihsel gelişimi açısından Türk Dünyası Devletlerinin Aksakallarının katılımlarıyla gerçekleştirilen toplantılar özel öneme sahiptir. Mevzubahis toplantılarda Türk Dünyasının ortak aidiyetinin geliştirilmesi için ehemmiyetli olan konular istişare edilmiştir. Bu bağlamda dil, tarih ve kültür alanlarındaki iş birliği mekanizmalarına yönelik yol haritası belirlenmiştir. Böylece, Aksakallar Konseyi toplantıları üye devletlerin ortak konularda fikir birliğinin teşekkülüne zemin hazırlamış ve bu sürecin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Bu çerçevede 2010'dan itibaren gerçekleştirilen toplantıların ana gündem maddelerinden bahsetmekte fayda vardır.

Aksakallar Konseyi'nin ilk toplantısı 2010'da yapılmıştır. Almatı Zirvesi'nden önce 29-30 Eylül 2011 tarihlerinde İstanbul'da Aksakallar Konseyi'nin ikinci toplantısı gerçekleşmiştir. Mevzubahis toplantıda, TDKÜİK bayrak, amblem, logosu, ortak alfabe, Dünya Kültür Mirası listesi için önerilebilecek Türk eserleri, okullar için ortak tarih ders kitaplarının yazılması, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 20. yılını değerlendirecek çalıştay ve benzeri konular büyük bir titizlikle ve bütün teferruatlarıyla ele alınmıştır. Aksakallar Konseyi toplantısında, Almatı'da yapılacak olan TDKÜİK Birinci Zirvesi'ne sunulmak üzere bir rapor hazırlanmıştır. Raporda yukarıda bahsi geçen ve Türk Dünyasının geleceği hayati öneme sahip hususlar yer almıştır (TDT, 2011).

Aksallar Konseyi 3. Toplantısını 6-8 Haziran 2012 tarihlerinde Bakü'de gerçekleştirmiştir. Bakü toplantısının sonunda tavsiye kararlarını içeren bir protokol kabul edilmiştir. Mevzubahis protokol şu konuları içermekteydi (TDT, 2012): Dünya Miras Listesi için Türk eserlerin belirlenmesi, Türk Akademisi'nin kuruluş çalışmaları, Türk Kültür ve Mirası Destek Fonu'nun kuruluş çalışmaları, Ortak Televizyon kanalının kurulması, Üniversitelerarası Birlik, okullar için ortak tarih ve edebiyat kitapları, Ortak Alfabe ve terminolojinin oluşturulması, Türk Dünyası Ödülünün oluşturulması.

Protokol kapsamında, Dünya Miras Listesi için Türk Konseyi Sekreteryasınca İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) ile iş birliği yapılarak başlatılan çalışmaların sürdürülmesi önerilmiştir. Türk Akademisi'nin uluslararası bilim merkezi haline getirmeyi öngören kurucu anlaşma taslağının Bışkek Zirvesi'ne yetiştirilmesi için çaba gösterilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Türk Kültür ve Mirası Destek Fonu'nun kuruluş çalışmalarına yönelik çabaların hızlandırılması ve bu sürecin Bışkek Zirvesi'ne kadar tamamlanması öngörülmüştür. Protokolde, TRT Avaz örneğinden yola çıkarak 2013 zirvesinde kadar ortak televizyon kurulmasına yönelik teknik çalışma toplantısının yapılması vurgulanmıştır. Üniversitelerarası Birlik konusunda Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve diğer üye devletlerde Milli

Eğitim Bakanlıkları ile görüşmelerin yapılması ve istikametteki görüşmelerin 2013 zirvesine kadar tamamlanması öngörülmüştür. Ortaokul ve Lise seviyesindeki öğrenciler için ortak tarih ders kitabı projesi geliştirilerek ilgili makamlarla birlikte ele alınıp uygulanmaya konabilmesi için gayretlerin gösterilmesi ve Türk Dünyası Edebiyatı ders kitabı çalışmaları için bir komisyonun kurulması planlanmıştır. Aksakallar Konseyi'nin Bakü toplantısında, ortak alfabe ve terminoloji konusu dikkat merkezine olmuştur. Bu bağlamda her üye ülkenin özel durumları da göz önüne alınarak bu yönde çalışmaların sürdürülmesi tavsiye edilmiştir (TDT, 2012).

10-11 Aralık 2012 tarihlerinde İzmir'de dördüncü kez toplanan Aksakallar Konseyi, dil, tarih ve kültür alanlarındaki iş birliğine yoğunlaşmıştır. Bakü toplantısında alınan tavsiye ve kararların uygulanması konusunda istişareler yapılmıştır. Kırgızistan'ın başkenti Bışkek'te 30 Mayıs 2013 tarihinde toplanan Aksakallar Konseyi, İzmir'de gerçekleştirilen toplantıda alınan karar ve tavsiyelerin uygulanması hakkında bilgiler sunulmuştur. Bışkek'teki Beşinci Toplantıda yeni ve çeşitli konular hakkında tavsiye kararlar alınmıştır. Aksakallar Konseyi üyeleri ayrıca, Bışkek'te Yusuf Balasagun Kırgız Milli Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Türk Üniversiteler Birliği İkinci Toplantısına katılım göstermişlerdir (TDT, 2013).

Aksakallar Konseyi'nin Altıncı Toplantısı Türk Dünyasının 2013 Kültür Başkenti seçilen Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir. Mevzubahis toplantıda Türk Dünyasının ortak meseleleri müzakere edilmiştir. Özellikle dil, tarih ve kültür alanında hayata geçirilen iş birliği konuları istişare edilmiştir. Toplantı sonunda Devlet Başkanları'na takdim edilmek üzere tavsiye kararlarını içeren bir protokol hazırlanmıştır. "Aynı zamanda müteakip toplantılara Özbekistan ve Türkmenistan aksakallarının iştirak edebilmeleri için Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'a Aksakallar Konseyi tarafından çağrı yapılmıştır" (TDT, 2014).

7. Aksakallar Konseyi toplantısı Almatı'da 21-22 Nisan 2014 tarihlerinde yapılmıştır. Toplantıda, Türkiye'de gerçekleştirilecek olan Türk Keneşi Zirvesine hazırlıklar hakkında istişare edilmiştir. Aynı zamanda üye devletlerin diaspora teşkilatlarının bölgesel merkezlerinin kurulması ve 8-14 Eylül 2014 tarihlerinde Kırgızistan'da yapılması planlanan göçebe oyunlarına yönelik hazırlıklar ele alınmıştır. Ekonomik iş birliklerine yönelik yeni mekanizmaların tesisi bir başka gündem maddesi olmuştur (TDT, 2014). Aksakallar Konseyi'nin Bışkek'te yapılan toplantısında, Çolpon-Ata'da düzenlenen Birinci Göçebe Oyunları'nın sonuçları üzerine değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. 2014'ten itibaren göçebe oyunları, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kültürlerarası diyalog ve sürdürülebilir kalkınma platformu olarak tanınan büyük çaplı bir uluslararası harekete

dönüşmüştür. Bugün Oyunlara 90'dan fazla ülkeden delegasyonlar katılmaktadır (World Nomad Games, 2026). 6 Ağustos 2015 tarihinde Azerbaycan'ın Gebele kentinde yapılan 9. Aksakallar Konseyi toplantısında, “Türk Akademisi tarafınca hazırlanan 8. sınıf öğrencileri için Türk Tarihi ders kitabı programı ve üye ülkelerde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimlerine Türk Keneşi tarafından gözlemcilik yapılması gibi yeni süreçler ele alınmıştır” (Selçuk, 2024, s. 345). Aksakallar Konseyi 10. Toplantısını 2015'te İstanbul'da, 11. toplantısını ise 2016 yılında Astana'da gerçekleştirmiştir. Astana toplantısında, “2016 yılında Kırgızistan'da gerçekleştirilecek 6. Türk Keneşi Zirvesi ve İkinci Göçebe Oyunları ilgili önemli faaliyetler müzakere ve istişare edilmiştir” (TDT, 2016). “İstanbul toplantısında ise siyasi, ekonomik, kültür, eğitim ve ulaştırma gibi önemli konularda istişareler yürütülmüştür” (Selçuk, 2024, s. 345).

2021 yılında Binali Yıldırım'ın Aksakallar Konseyi Başkanı olmasıyla birlikte, Konsey'in faaliyetlerinde önemli bir canlanma yaşanmıştır. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 8. TDT Zirvesi birçok açıdan tarihi bir nitelik arz etmiştir. Türk Konseyi'nin ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değişmiştir. Zirve'de ayrıca Türk Dünyası Vizyonu 2040 Belgesi kabul edilmiştir. Zirve kapsamında Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından Aksakallar Konseyi'nin faaliyetlerine yönelik önemli karar alınmıştır. Alınan kararla Konsey'in faaliyetleri güncellenmiş ve yapısı güçlendirilmiştir (Duran, 2022). Bu çerçevede Zirve Bildirisinde Aksakallar Konseyi Yönetmeliği'nin kabul edilmesini memnuniyetle karşılanmıştır (TDT, 2021). Aksakallar Konseyi Başkanı Binali Yıldırım, yeni sürecin sorumluluğunu artırdığını ve bu bağlamda daha fazla inisiyatif alınmasının önemine vurgu yapmıştır (Duran, 2022). 9-11 Şubat 2022 tarihlerinde İstanbul'da yapılan Aksakallar Konseyi toplantısında konuşan Yıldırım, “yeni yapısıyla birlikte Konsey'in ciddi projelerle yol gösterici rolünün artacağına olan beklentisini dile getirmiştir” (Alyanak, 2022). TDT Genel Sekreteri Bağdat Amreyev, “yeni yapısıyla ve başkanıyla Aksakallar Konseyi'nin Türk Devletleri arasındaki iş birliğinin derinleştirilmesi konusunda daha aktif bir rol oynayacağının altını çizmiştir” (TRT Avaz, 2022).

2022 yılında Aksakallar Konseyi Kırgızistan'da düzenlenen toplantıda 13. kez bir araya gelmiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Aksakallar Konseyi Başkanı Binali Yıldırım'ı “Danaker Devlet Nişanı” ödülüyle taltif etmiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov, Aksakallar Konseyi'nin itibarlı ve güvenli bir istişare mekanizması olduğu vurgulamıştır (Aliyev Tayfur, 2022). 17-18 Ekim 2023 tarihlerinde Özbekistan'ın Semerkant kentinde 14. kez toplanan Aksakallar Konseyi, TDT üye ülkeleri arasındaki iş birliğini ve bölgesel konuları müzakere etmiştir. Orta Doğu ve Gazze'deki gelişmeler toplantının gündem maddelerinden birisini oluşturmuştur. TDT Sekreteryası 2022 Bişkek Zirvesi'nde ortaya konan önerilerin

gerçekleştirilmesi konusunda Konsey'e bilgi aktarmıştır (Kabar, 2023). Toplantıya Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti temsilcisi Tansel Fikri de katılmıştır. KKTC temsilcisi, “TDT üyelerinin Kıbrıs Türklerine vereceği desteğin ehemmiyet arz ettiğini ve kardeş ülkeler arasındaki dayanışmanın önemine dikkat çekmiştir” (KKTC Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi, 2023).

Aksakallar Konseyi'nin Semerkant'ta yapılan 14. Toplantısı'nda bölgesel ve küresel konular ele alınmıştır. Konsey Başkanı Binali Yıldırım toplantı sonrası yaptığı açıklamada, Aksakalların Türk tarihinde önemli rol üstlendiğinin ve kritik kararların alınması gereken noktalarda aksakalların görüşlerinin ve önerilerinin çözüm odaklı olduğunun altını çizmiştir (Turkic World, 2023). 15. Aksakallar Konseyi toplantısı, 11-12 Mart 2024 tarihlerinde Halk Maslahatı Başkanı ve Türkmenistan Aksakalı Gurbanguly Berdimuhammedov ev sahipliğinde Aşkabat'ta tertip edilmiştir. 2024 yılında Aksakallar Konseyi üyeleri bu kez TDT gözlemci üyesi Macaristan'ın ev sahipliğinde Budapeşte'de toplanmışlardır.

Aksakallar Konseyi'nin 17. Toplantısı KKTC'de düzenlenmiştir. KKTC'nin uluslararası tanınırlığı açısından Girne'deki toplantı oldukça önem arz etmektedir. “Toplantıya, TDT Aksakallar Konseyi Başkanı Binali Yıldırım, TDT Genel Sekreteri Kubançbek Ömüraliyev ve KKTC Aksakalı İsmail Bozkurt'un yanı sıra Azerbaycan Aksakalı Hasan Hasanov, Kazakistan Aksakalı İkrâm Adırbek, Kırgızistan Aksakalı Apas Dzhumagulov, Özbekistan Aksakalı Sadıkcın Turdiyev ile TDT yetkilileri ve çeşitli kurum temsilcileri katılım sağlamıştır” (KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2025). Konsey Başkanı Binali Yıldırım, “zirvenin ev sahibi olarak KKTC'nin artan görünürlüğüne dikkat çekerken, toplantının Türk devletleri arasındaki kardeşlik hukukunu daha da sağlamlaştırdığını vurgulamıştır” (SDE, 2025). 3-4 Kasım 2025 tarihlerinde 18. kez bir araya gelen Türk Dünyası Aksakalları, “Konsey himayesinde Türk Dünyası aydınlarının katılımını öngören özel bir etkinliğin tertip edilmesi, 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nın 100. yıl dönümünün kutlamalarına yönelik faaliyetler ve Ortak Türk Tarihi ile ilgili konular istişare edilmiştir” (Rehimov, 2025).

Aksakallar Konseyi'nin Kurumsal Yapısı, Misyonu ve Görev Alanları

Binali Yıldırım'ın Aksakallar Konseyi'nin Başkanı olarak göreve gelmesiyle birlikte, Konsey'in faaliyetleri hız kazanmıştır. Aksakallar Konseyi kuruluşundan itibaren özellikle Türk Dünyasının ortak tarihi, dili ve kültürü üzerine yoğunlaşan çalışmalar hayata geçirmiştir. Bu bağlamda Konsey'in misyonu Türk Devletleri'nin daha da yakınlaşmasını teşvik etmektir.

Aksakallar Konseyi'nin başlıca görevi büyüyen ve gelişen TDT'nin geleceğine yönelik kapsamlı istişare mekanizması oluşturmaktır. Tarih boyu aksakallar Türk Devletleri'nin selameti ve büyümesi için büyük bir gayret

sarfetmişlerdir. Bu çerçevede aksakallık kurumu devlet ve toplum yönetiminde önemli ve belirleyici bir yer tutmuştur. TDT'nin danışma kurulu olan Aksakallar Konseyi, mevzubahis tarihsel misyonu devam ettirmektedir. Tarihsel misyonun verdiği sorumluluk, Konsey'in işleyiş biçimini ve görevini tayin etmektedir.

12 Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen 8. TDT Zirvesi, Aksakallar Konseyi'nin kurumsal yapısı ve gelecek misyonu açısından tarihi bir nitelik ihtiva etmiştir. “Bu çerçevede Aksakallar Konseyi örgütün kurumsal yapısı içerisinde daha önemli sorumluluklar ve işlevler üstlenen bir organ haline dönüşmüştür. Türkiye aksakalı Binali Yıldırım'ın Aksakallar Konseyi Başkanlığını üstlenmesi bu süreçte Konsey'in gelişimi ve etkinliği bakımından özel öneme sahip olmuştur. Aynı zamanda Türkmenistan eski devlet başkanı Berdimuhammedov'un Türkmenistan aksakalı olarak çalışmalara dâhil olması Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ı temsil eden aksakalların da başarı hikâyeleriyle öne çıkan devlet adamları olması Aksakallar Konseyi'nin rolünü ve etkinliğini güçlendiren işaretler olmuştur” (Şimşek, 2022). TDT Devlet Başkanları tarafından imzalanan yeni yönetmelik çerçevesinde Türkiye Aksakalı Binali Yıldırım Aksakallar Konseyi'nin Başkanı olarak dört yıllığına atanmıştır (Duran, 2022).

8. TDT Zirvesi'nde kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'ndeki hususların hayata geçirilmesi bakımından Aksakallar Konseyi'nin faaliyet ve görevleri hususen önem taşımaktadır. Özellikle ortak alfabenin tesis edilmesi her açıdan ehemmiyetlidir. Ortak alfabe ve ayrıca ortak bir yazı dili, Türk Devletleri arasındaki iş birliğinin daha da derinleştirilmesine ve Ortak Türk Kimliğinin inşasına olanak tanımaktadır. Ortak alfabe vurgusu, Türk Dünyasının ortak yazılı iletişiminin kolaylaşması ve aynı zamanda ortak terminolojinin oluşturulması bağlamında fevkalade önem arz etmektedir. Bütün bu süreç Türk Dünyasının bütünleşmesine yeni bir ivme kazandırmaktadır. Aksakallar Konseyi tarihsel misyonu ile bu sürecin tamamlanmasında belirleyici bir rol oynayabilir.

Konsey'in Türk Dünyasına yönelik kolaylaştırıcı bir diğer önemli misyonu ise ulaştırma alanındaki iş birliği mekanizmaları çerçevesinde ele alınabilir. Konsey Başkanı Binali Yıldırım'ın ulaştırma alanındaki engin tecrübesi bu süreçte yol gösterici bir rol oynamaktadır. Ulaştırma alanındaki iş birliği, Türk Dünyasının bağlantısallığı perspektifiyle ele alınmaktadır. Bağlantısallık olgusu, geniş Türk havzasının ekonomik, ticari, kültürel ve beşerî konularda ortak hareket etmesini kolaylaştıran ve yeni iş birliği mekanizmalarının teşekkül etmesine olanak tanıyan bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan Türk Dünyası arasındaki bağlantısallık hem bölgesel hem de küresel ölçekte jeoekonomik istikrarı artıran bir etkene dönüşmektedir. Ulaşım ve enerji koridorlarını kapsayan geniş ölçekli projeler, Türk Dünyasının ortak refah ve istikrarına yönelik stratejik girişimlerdir. Mevzubahis

girişimler, Türk Dünyasının stratejik bir vizyon çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir.

Kuruluşundan itibaren Aksakallar Konseyi'nin misyonu ve görev alanı ortak tarih, dil ve kültür meselleri üzerine şekillenmiştir. Konsey, ortak tarih ve alfabe çalışmalarında önemli bir rol üstlenmekte ve böylece maslahat mekanizmasının merkezinde yer almaktadır. Konsey'in etkin faaliyetleri neticesinde ortak tarih ve alfabe konularında büyük bir mesafe katedilmektedir. Bu bağlamda Aksakallar Konseyi'nin tarihsel bir maslahat mekanizması olarak Türk Dünyasında var olan otoritesinin işlevsellik kazandığını söylemek mümkündür. Söz konusu işlevsellik, Aksakallar Konseyi'nin görev alanlarını ve faaliyet istikametini somutlaştırmaktadır.

Sonuç

Aksakallık kurumu Türk kültüründe oldukça önem taşımaktadır. Karar alma süreçlerinde mevzubahis kurum yol gösterici ve aynı zamanda geniş anlamıyla yönlendirici bir niteliktedir. Bu yönüyle aksakallık kurumu istişare mekanizması olarak ele alınmaktadır. Türk Dünyasının önemli bir parçasını oluşturan TDT Aksakallar Konseyi, Türk tarihinin ve kültürünün süreklilik ihtiva eden bir istişare mekanizmasıdır. Bu istişare mekanizması ortak tarih, dil ve edebiyat gibi stratejik muhtevaya sahip bütünleşme araçlarının pekiştirilmesini yönlendirmektedir. Bu özelliğiyle Aksakallar Konseyi, 2021 yılından itibaren TDT'nin ortak havza misyonunun tamamlayıcı bir unsurudur. Mevcut tamamlayıcılık, ortak kültürün en önemli etkileşim araçlarından olan tarih ve alfabe gibi stratejik konuların işlevsel bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Aksakallar Konseyi üyeleri 2010 yılından itibaren düzenli olarak bir araya gelmektedir. Bu toplantıların ana konusu Türk Dünyasının farklı alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi temelinde şekillenmiştir. Bu bağlamda özellikle tarih, dil ve kültürel iş birliğinin derinleştirilmesi söz konusu toplantıların gündemini belirlemiştir. Ortak Türk Tarihi ders kitapları ve ortak alfabe gibi Türk Dünyasının bütünleşmesini sağlayacak faaliyetler, Aksakallar Konseyi'nin görev alanlarının temel istikametini teşkil etmektedir. Bu faaliyet alanlarında somut adımlar atılmış ve bu adımların daha da ileriye taşınması yönünde irade ortaya konulmuştur. 2024 yılında Türk Akademisi tarafından 34 harften müteşekkil Ortak Türk Alfabesinin oluşturulması yönünde mutabakata varılmıştır. Böylece ortak Türk kimliğinin geliştirilmesi istikametinde önemli bir adım atılmıştır. Bu faaliyetlerin hayata geçirilmesinde Aksakallar Konseyi'nin istişare toplantılarının çok önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

2021 yılında güncellenen Aksakallar Konseyi yönetmeliğiyle birlikte yeni bir aşamaya geçilmiştir. Güncellenen yönetmeliğiyle Aksakallar Konseyi daha da işlevsel hale gelmiştir. Aynı zamanda Türkiye Aksakalı Binali Yıldırım'ın TDT Aksakallar Konseyi Başkanlığı görevine atanması, Konsey'in faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. 2025 yılı içerisinde KKTC ve Azerbaycan'da gerçekleştirilen toplantılarda ortak alfabe ve ortak tarih yazımındaki adımlar ve öneriler istişare edilmiştir.

Kaynakça

- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması. (2009). https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 20.02.2026).
- Türk Devletleri Teşkilatı Organizasyon Şeması. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi> (Erişim tarihi: 30.01.2026).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 1. Zirve Bildirisi. <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf> (Erişim tarihi: 01.02.2026).
- Aksakallar Konseyi 2. Toplantısı İstanbul'da düzenlendi. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/aksakallar-konseyi-2-toplantisi-istanbulda-duzenlendi> (Erişim tarihi: 01.02.2026).
- Aksakallar Konseyi Üçüncü Toplantısı Kararlar Tutanağı. <https://www.turkicstates.org/u/d/dokuman/3Aksakallartoplant.pdf> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- Aksakallar Keneşi Bişkek'te toplandı. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/aksakallar-kenesi-biskekte-toplandi> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- Aksakallar Keneşi Altıncı Toplantısı Eskişehir'de Yapıldı. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/aksakallar-kenesi-altinci-toplantisi-eskisehirde-yapildi> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- Aksakallar Keneşinin 7. Toplantısı Almatı'da yapıldı. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/aksakallar-kenesinin-7-toplantisi-almatida-yapildi> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- World Nomad Games. <https://worldnomadgames.org/about-games> (Erişim tarihi: 05.02.2026).
- Selçuk, H. (2024). <https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf>.
- Duran, B. (2022). Aksakallar Konseyi Başkanı Binali Yıldırım “Türk Devletleri Teşkilatı'nın Büyümesi Mesuliyetimizi Artırıyor”. Kriter Dergisi.

- <https://kriterdergi.com/soylesi/aksakallar-konseyi-baskani-binali-yildirim-turk-devletleri-teskilatinin-buyumesi-mesuliyetimizi-artiriyor> (Erişim tarihi: 05.02.2026).
- Alyanak, Ç.M. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı 12. Aksakallar Konseyi Toplantısı İstanbul'da başladı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-devletleri-teskilati-12-aksakallar-konseyi-toplantisi-istanbulda-basladi/2497779> (Erişim tarihi: 05.02.2026).
- TRT Avaz. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı 12. Aksakallar Konseyi Toplantısı İstanbul'da başladı. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/turkistandan/turk-devletleri-teskilati-12-aksakallar-konseyi-toplantisi-istanbulda-basladi/620388ef01a30a296c1bffa0> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- Aliyev Tayfur. N. (2022). Kırgızistan'da Türk Aksakalı Binali Yıldırım'a devlet nişanı verildi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistanda-turk-aksakali-binali-yildirim-devlet-nisani-verildi/2656819> (Erişim tarihi: 03.02.2026).
- Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi Semerkant'ta toplandı. Kabar. <https://tr.archive.kabar.kg/news/turk-devletleri-te-kilat-aksakallar-konseyi-semerkantta-topland/> (Erişim tarihi: 05.02.2026).
- KKTC Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi. (2023). <https://pio.mfa.gov.ct.tr/tansel-fikri-semerkanttaki-tdt-aksakallar-konseyi-toplantisinda-kkctci-temsili-etti/> (Erişim tarihi: 10.02.2026).
- Türk Devletleri Teşkilatı 14. Aksakallar Konseyi Toplantısı Özbekistan'da yapıldı. Turkic World. <https://turkic.world/tr/articles/dunya/159126> (Erişim tarihi: 10.02.2026).
- KKTC Dışişleri Bakanlığı. (2025). <https://mfa.gov.ct.tr/tr/turk-devletleri-teskilati-aksakallar-konseyi-17-toplantisi-kuzey-kibris-turk-cumhuriyetinin-ev-sahipliginde-girne-de-gerceklestirildi/> (Erişim tarihi: 10.02.2026).
- Türk Devletleri KKTC'de Buluştu: Aksakallar Konseyi'nden Stratejik Dayanışma Mesajı. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/haber/turk-devletleri-kkctc-de-bulustu-aksakallar-konseyi-nden-stratejik-dayanisma-mesaji-haberi-58079> (Erişim tarihi: 10.02.2026).
- Rehimov, R. (2025). TDT Aksakallar Konseyi 18. Toplantısı Bakü'de yapıldı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tdt-aksakallar-konseyi-18-toplantisi-bakude-yapildi/3734666> (Erişim tarihi: 10.02.2026).
- Şimşek, M. (2022). Türk Dünyası 2040 Vizyonu: Bütünleştirici Ortaklık Raporları, ŞUŞA BEYANNAMESİ'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi. <https://www.ayu.edu.tr/yayinlar/yayin-detay/a0a080f42e6f13b3a2df133f073095dd> (Erişim tarihi: 10.02.2026).

Türk Keneşi Aksakallar Keneşi 11. Toplantısı Astana’da başladı.
<https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-kenesi-aksakallar-kenesi-11-toplantisi-astanada-basladi> (Erişim tarihi: 10.02.2026).

AZERBAIJAN HALK KÜLTÜRÜNDE AKSAKALLAR VE DEVLET İDARECİLİĞİ TARİHİNDE ROLLERİ

Elvira LATİFOVA*

Giriş

Aksakallar, soy-kabile ilişkilerinin egemen olduğu dönemlerden itibaren farklı halkların toplumlarının yönetiminde belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. İlkel toplumun çözülme sürecine girmesi ve sınıfsal ilişkilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, aksakalların toplumsal yapı içindeki konumu özellikle güçlenmiştir. Aksakalların bu rolü, Eski Doğu, Antik Yunan ve Roma toplumlarında da açıkça gözlemlenebilmektedir. Nitekim Antik Yunan toplumlarında, uzun bir süre boyunca “Areopagos Konseyi” ve “Halk Meclisi” gibi yönetim organları varlığını sürdürmüştür (Letifova, 2024, s. 85-86). Halk meclisleri, Krallık Dönemi Roma’ında yönetimde belirleyici bir rol oynamış, daha sonraki süreçte ise yerlerini Roma Cumhuriyeti’nin en yüksek yönetim organı olan senatoya bırakmıştır. Bununla birlikte, bu organın adı da Latince *senex* kelimesinden türemiştir. Bu sözcük “yaşlı” anlamına gelmektedir. Nitekim senatörlük makamına, genellikle 60 yaşın üzerindeki kişiler seçilmekteydi (Orucov, 2008, s. 33).

Yukarıda bahsi geçen ve diğer kadim toplumlarda olduğu gibi, Azerbaycan’da da aksakallar, çok eski dönemlerden itibaren toplumun sosyopolitik yaşamında önemli bir rol oynamışlardır. Azerbaycan halkının tarihsel ve kültürel yapısı, köklü geleneklere, güçlü sözlü kültüre ve toplumsal birliğe dayanan bir sosyal organizasyon biçimiyle şekillenmiştir. Bu organizasyonun merkezinde yer alan kurumlardan biri de aksakallardır. Aksakallar, yalnızca yaşlılık olgusuna dayalı bir statüyü değil, aynı zamanda bilgi, deneyim, ahlaki otorite ve toplumsal saygınlık temelinde inşa edilen bir liderlik biçimini temsil etmektedir. Türk Dünyasının birçok bölgesinde görülen bu kurum, Azerbaycan’da tarihsel sürekliliğini koruyarak hem halk kültürünün hem de geleneksel yönetim anlayışının ayrılmaz bir parçası olmuştur (Bayat, 2010, s. 38).

Aksakallık kurumu, yazılı hukukun sınırlı olduğu ya da hiç bulunmadığı dönemlerde, toplumun kendi iç dinamikleriyle düzenlenmesini sağlayan temel mekanizmalardan biri olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda aksakallar, örf ve âdet hukukunun koruyucuları, toplumsal uyumsuzlukların çözücüler ve kuşaklar arası

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi, el-mek: elatifova@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-4218-6224> / Bakü-Azerbaycan.

bilgi aktarımının başlıca aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan'da özellikle kırsal alanlarda devletin resmî kurumlarıyla halk arasındaki ilişkinin zayıf olduğu dönemlerde aksakallar, fiilî bir yönetim ve denetim mekanizması oluşturmuştur. Söz konusu hususları gözetken bu makalenin de temel amacı, Azerbaycan halk kültüründe aksakalların tarihsel kökenlerini ve sosyokültürel işlevlerini incelemek, devlet idareciliği tarihindeki rollerini, farklı dönemler bağlamında analiz etmektir. Çalışma, aksakallık kurumunu yalnızca folklorik bir unsur olarak değil, aynı zamanda siyasi ve yönetsel süreçlerle etkileşim hâlinde olan dinamik bir yapı olarak ele almaktadır. Bu çerçevede, geleneksel otorite ile modern devlet anlayışı arasındaki ilişki, tarihsel ve kuramsal bir perspektifle değerlendirilmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve: Geleneksel Otorite ve Aksakallık

Sosyolojik literatürde otorite, meşruiyet temelinde itaat ilişkisini ifade eden bir kavramdır. Max Weber, otoriteyi üç temel kategoriye ayırmaktadır: Geleneksel otorite, karizmatik otorite ve rasyonel-hukuki otorite (Weber, 1978, s. 17). Geleneksel otorite, geçmişten devralınan örf, adet ve inançlar aracılığıyla meşrulaşan bir yönetim biçimini ifade eder. Bu otorite türünde liderliğin kaynağı yazılı yasalar ya da kişisel karizma değil, tarihsel süreklilik ve toplumsal kabuldür.

Aksakallık kurumu, Weber'in tanımladığı geleneksel otorite tipinin somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Aksakalların otoritesi, belirli bir hukuki yetkiden ziyade toplum tarafından tanınan ahlaki üstünlük, deneyim ve bilgelik üzerine kuruludur. Bu nedenle aksakalların kararları, çoğu zaman resmî yaptırımlara ihtiyaç duyulmadan kabul görmektedir.

Aksakallık, yaşa dayalı bir statü gibi görünmekle birlikte, esasen seçici ve işlevsel bir yapıya sahiptir. Her yaşlı birey aksakal olarak kabul edilmemekte, bu statü, uzun yıllar boyunca sergilenen adalet duygusu, tutarlılık ve toplumsal fayda temelinde kazanılmaktadır (Kafesoğlu, 2015, s. 238). Bu yönüyle aksakallık, biyolojik yaşlanmadan ziyade toplumsal olgunluğun bir göstergesidir.

Azerbaycan toplumunda aksakallar, yalnızca erkeklerden oluşan bir yapı gibi algılansa da yaşlı kadınların da (ağbirçekler) toplumsal uzlaşısı ve ahlaki denetim süreçlerinde etkili roller üstlendiği görülmektedir. Bu durum, aksakallık kurumunun cinsiyet temelli olmaktan ziyade kültürel bir otorite biçimi olduğunu göstermektedir.

2. Türk Kültür Tarihinde Aksakallığın Kökenleri

Aksakallık kurumunun kökenleri, Orta Asya Türk topluluklarının sosyal ve siyasi organizasyonlarına kadar uzanmaktadır. Göktürkler, Hunlar ve Uygurlar gibi erken dönem Türk toplumlarında, yaşlı ve deneyimli bireylerin devlet yönetiminde ve toplumsal kararlarda etkili olduğu bilinmektedir. Kurultay ve toy gibi meclislerde,

aksakalların görüşleri yöneticiler için bağlayıcı olmasa da güçlü bir meşruiyet kaynağı oluşturmuştur (Golden, 2011, s. 37). Bu yapı, Türk devlet geleneğinde “istişare” ilkesinin tarihsel temelini oluşturmaktadır. Kağanların mutlak yetkilere sahip olduğu düşüncesi, aksakalların varlığı dikkate alındığında sınırlı bir anlam taşımaktadır.

Yazılı hukuk sistemlerinin gelişmediği dönemlerde, toplumsal düzenin sağlanması sözlü hukuk aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Töre, bu bağlamda Türk toplumlarının temel normatif sistemini oluşturmuştur. Törenin yorumlanması ve uygulanması ise büyük ölçüde aksakalların sorumluluğundaydı (Kafesoğlu, 2015, s. 240). Aksakallar, töreye dayalı kararlarıyla hem adaletin sağlanmasına hem de toplumsal istikrarın korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, aksakallığın yalnızca kültürel değil, aynı zamanda hukuki bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

3. Azerbaycan Halk Kültüründe Aksakalların Sosyokültürel İşlevler

Azerbaycan’da aksakallar, özellikle köy ve mahalle düzeyinde toplumsal uzlaşının sağlanmasında merkezi bir rol oynamıştır. Aile içi anlaşmazlıklar, kan davaları, miras ve evlilikle ilgili sorunlar çoğu zaman aksakalların müdahalesiyle çözülmüştür. Bu çözüm mekanizması, resmî yargı süreçlerine kıyasla daha hızlı ve toplumsal kabulü yüksek sonuçlar üretmiştir (Aliyev, 2007, s. 57). Aksakalların arabuluculuk rolü, yalnızca bireysel çatışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda köyler arası anlaşmazlıklar ve toplumsal krizlerde de belirleyici olmuştur.

Aksakallar, destanlar, efsaneler, atasözleri ve tarihi anlatılar aracılığıyla kültürel belleğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Azerbaycan sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan Dede Korkut anlatıları, bilge yaşı figürünün idealize edilmiş bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Bayat, 2010, s. 42). Destanda aile ahlakının şekillenmesinde aksakalların yeni nesle verdiği öğüt ve nasihatler önemli bir yer tutar. Halkın büyüğüne, evin büyüğüne, aksakala saygı, anne-babaya, kayınbabaya, büyük kardeşe hürmet ve bunun gibi hususlara ayrı ayrı boylarda rastlanır (Səfərova, 2021, s. 52). Bu anlamda destanın başında halk ozanı Dede Korkut’un verdiği tavsiyeler, Oğuzların sahip olduğu ahlaki değerleri ifade eder:

Kız anadan görmeyince öğüt almaz,
Oğul atadan görmeyince sofrı çekmez.
Oğul atanın sırrıdır, iki gözünden biridir.
Devletli oğul kopsa tirkeşinde tiridür.
Devletsiz oğul kopsa ocağının köridir.
Oğul dahi neylesin, baba ölüp mal kalmasa.
Baba malından ne fayda, başta devlet olmasa.

Devletsiz oğul şerrinden Allah saklasın hanum sizi! (Özçelik, 2016, s. 14-15).

Dede Korkut'un dilinden mukaddemede sunulan bu ve buna benzer nasihatler, Oğuzlar arasında etik davranış kurallarını göstermekle birlikte, aynı zamanda Oğuz ilinde aksakal sözünü dinlemenin değerini ve önemini ifade eder. Ailede ve toplumda büyüğe, aksakala karşı saygı ve hürmetin gerekliliği, onlara karşı saygısızlığın affedilmez olduğu vurgulanır. Bu bağlamda aksakallar, yalnızca geçmişin anlatıcıları değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin yeniden üretilmesinde aktif rol oynayan aktörlerdir. Aksakala, büyüğe saygı göstermek, sözünü ve öğütlerini dinlemek, halkımızın değerli gelenek ve göreneklerindendir. *Kitabi Dede Korkut*'ta bu husus, Oğuz boylarının Dede Korkut'a karşı tutumunda daha açık bir şekilde görülür. Mukaddemede şöyle denilir: "Korkut Ata, Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi. Her ne iş olsa, Korkut Ata'ya tanışmayınca işlemezlerdi. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi. Sözünü tutup tamam ederlerdi. Dede Korkut soylamış: Allah Allah demeyince işler olmaz. Kâdir Tanrı vermeyince er bayırmaz" (Özçelik, 2016, s. 11).

4. Azerbaycan'da Hanlıklar Döneminde Geleneksel Devlet İdareciliği ve Aksakallar

Azerbaycan coğrafyasında 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan hanlıklar sistemi, merkeziyetçi bir devlet yapısından ziyade yerel güç dengelerine dayanan bir idare biçimini temsil etmekteydi. Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Kuba, Bakü ve diğer hanlıklarında yönetim, hanın otoritesi etrafında şekillenmiş olsa da bu otoritenin meşruiyeti büyük ölçüde yerel ileri gelenlerin ve aksakalların desteğine bağlıydı (Swietochowski, 1995, s. 21). En nüfuzlu aksakallar, hanların yanında bulunan ve "Şura" olarak adlandırılan özel bir danışma organında yer alırlardı. Hanlıklarda otokrasinin hâkim olduğu koşullarda aksakallar devlet kararlarının alınmasını büyük ölçüde etkileyemeseler de yine de bazı belirli konular üzerinde etkili olabiliyorlardı. Hanlıklar döneminde aksakallar, özellikle kırsal bölgelerde han adına yönetsel işlevler üstlenmişlerdir. Vergi toplama süreçlerinde halk ile yönetim arasında aracı olmuş, askerî seferler sırasında lojistik ve insan kaynağı temininde danışmanlık yapmışlardır. Bu durum, aksakalların yalnızca kültürel değil, fiilî olarak yönetsel bir aktör olduklarını göstermektedir. Misal olarak burada Karabağ Hanlığı'ndan bir örnek verilebilir. Diğer hanlıklarda olduğu gibi, Karabağ Hanlığı'nda da han sınırsız bir otoriteye sahipti. Hanın yanında bulunan Şura ise yalnızca istişari nitelik taşıyan bir organdı. Karabağ Hanlığı'nın bünyesinde yer alan köyler, yerel nüfuz sahibi ileri gelenler arasından seçilen kethüdalar ve kovhalar tarafından yönetilmekteydi. Bu kişiler köy toplulukları tarafından oy verme yoluyla seçilirdi. Başlıca görevleri, topluluğa yüklenen vergilerin toplanması ve köyde kamu düzeninin sağlanmasıydı. (Mustafazade, 2010, s. 123).

Hanlar için aksakalların desteği, yerel halkın itaatini sağlama açısından kritik bir unsurdur. Aksakalların onay vermediği uygulamalar, çoğu zaman pasif direnişle ya da toplumsal huzursuzlukla karşılaşmıştır. Bu nedenle hanlar, önemli kararlar öncesinde aksakallar meclisini toplamayı gelenek hâline getirmiştir.

Azerbaycan'ın hanlıklar dönemine ait devlet oluşumlarından olan ve kuzeybatı bölgelerinde şekillenen Car-Balaken toplulukları ile İlisu Sultanlığı'nda hanlıklara nispette durum biraz farklıydı. Bu bakımdan özellikle Car-Balaken topluluklarında oluşmuş olan devlet yönetim biçimi dikkat çekmektedir. Azerbaycan'ın kuzeybatısında bulunan söz konusu devlet yapılanmasında cemaat olarak bilinen esaslı bir yönetim sistemi oluşmuştu. Burada köyler, "cemaat" adı verilen özgür topluluklar hâlinde kümelenmişlerdi (Petruşevskiy, 1934, s. 35). Burada Azerbaycan'daki hanlık ve sultanlıkların feodal sistemine özgü olan otokratik bir yönetim rejimi mevcut değildi. Örneğin, komşu Şeki Hanlığı ile İlisu Sultanlığı'nda nihai karar, Azerbaycan'ın diğer hanlıklarında olduğu gibi, devletin başında bulunan han ya da sultan tarafından verilirdi. Cemaatlerde ise tek bir kişinin iktidarı değil, kolektif sorumluluk, ortak yönetim ya da Car-Balaken toplumlarını oluşturan cemaatlerin yönetim sistemi söz sahibiydi. (Mammadova, 2025, s. 194-195). Car-Balaken topluluklarının 135 yıllık varlığı boyunca kaynaklarda etnik temelde tek bir çatışma dahi kaydedilmemiştir. Bu da tüm tartışmalı meselelerin bu toplulukların aksakalları tarafından halledildiği cemaat yönetim sisteminin sağlamlığını kanıtlamaktadır.

Car-Balaken topluluklarının barış içinde bir arada yaşamasında İslam'a ve şeraite dayanan dört temel ilke önemli rol oynamıştır: Görevlerin cemaatler arasında paylaştırılması, seçim esasına dayanan yönetim sistemi, hukukun üstünlüğü, adaletin üstünlüğü.

Görevlerin dağılımı, tek tek nüfuzlu kişiler arasında değil, bütün topluluklar yani cemaatler arasında gerçekleştirilirdi. Dağ ve dağ etkelerinde yaşayan Avar, Sahur ve Türk nüfus, toplulukların toprak bütünlüğü ile sınır güvenliğinden sorumluydu (Mammadova, 2025, s. 196). Dağ eteği bölgeler ve vadilerde yaşayan nüfus ise etnik kökeninden bağımsız olarak daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu.

Car-Balaken topluluklarının yönetimi, modern federal yönetim modellerini andıran iki aşamalı bir sistemden oluşuyordu. Yönetimin her iki aşaması da seçim yoluyla oluşturuluyordu. Birinci ya da alt basamağı, Car-Balaken topluluklarının her birinin iç yönetimini ayrı ayrı gerçekleştiren yerel Halk Meclisi oluşturuyordu. Burada alınan kararlar, belirli bir topluluk veya cemiyet sınırları içindeki köyler ve onların sakinleri için hukuki geçerliliğe sahipti. İkinci basamak ya da en yüksek organ, yılda bir veya iki kez Ağdam köyünde toplanan Yüksek Halk Meclisi idi. Car-

Balaken cemiyetlerine dâhil olan altı topluluk, kendi toplulukları tarafından kararları kabul etme ve onaylama yetkisi verilmiş olan vekiller tarafından temsil edilirdi (Petruşevskiy, 1934, s. 34). Söz konusu temsilciler de seçim yoluyla belirlenirdi. Genellikle her topluluk, kendi temsilcileri olarak en saygın, bilge ve nüfuzlu aksakalları seçerdi. Halk Meclisi'nde görüşülen konular ve alınan kararlar, cemaatlerin tüm topraklarında hukuki geçerliliğe sahipti. Hiçbir topluluk, kabul edilen bir kararın uygulanmasından vazgeçemezdi. Bir topluluğun en önemli işleri, örneğin savaş ilanı ve barış yapılması gibi meseleler, önce kovhalar tarafından ele alınır, ardından onların kararı tartışılması ve onaylanması için halka sunulurdu. (Dubrovın, 1871, s. 594; Mammadova, 2026, s. 199-200). Görüldüğü gibi, aksakallar Car-Balaken topluluklarının siyasal ve sosyal yaşamında son derece önemli bir rol oynuyordu. Onların onayı ve oylaması olmadan hiçbir önemli karar alınamazdı. Kararlar çoğunluk oyu ilkesine göre kabul edilirdi.

Car-Balaken cemaatlerinin Rusya İmparatorluğu tarafından feshedilmesinden önce, cemaat sistemi toplulukların aksakallarının yönetimi aracılığıyla varlığını etkili bir şekilde sürdürmekteydi. Eğer otokrasinin mevcut olduğu toplumlarda iktidar değişimi genellikle çeşitli nedenlerle yeni hükümdar durumu tamamen kontrol altına alana kadar istikrarsızlık ve iç-dış tehditlerle birlikte görülüyorsa, aksakalların kolektif yönetiminin uygulandığı Car-Balaken cemaatlerinin varlığı boyunca buna benzer durumları neredeyse hiç gözlemleyemiyoruz. Kaynaklarda Car-Balaken cemaatlerinin yönetiminde herhangi bir kriz yaşandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Geleneksel Azerbaycan toplumunda siyasal meşruiyet, yalnızca güç kullanımına ya da soy bağına dayanmamaktaydı. Yönetici konumundaki kişilerin adaletli, cömert ve halkın geleneklerine saygılı olması beklenmekteydi. Aksakallar, bu normların uygulanıp uygulanmadığını denetleyen toplumsal bir mekanizma işlevi görmüştür. Bu bağlamda aksakallar, yönetici elit üzerinde ahlaki bir baskı unsuru oluşturmuş, suiistimallerin olduğu durumlarda halkın tepkisini organize eden sembolik liderler olarak ortaya çıkmıştır. Bu özellikleriyle aksakallar, modern anlamda bir “sivil denetim” işlevi üstlenmişlerdir.

5. Çarlık Rusya'sı Döneminde Aksakallık Kurumu

Rus edebiyatında “aksakal” kelimesi 19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan ve Kafkasya'yı aktif biçimde keşfetmeye ve hâkimiyeti altına almaya başladığı dönemde görülmeye başlanmıştır. Rusya İmparatorluğu tarafından ele geçirilen Türk ülkelerinde aksakallar ve bilge ihtiyarlar toplumun önemli bir parçası, onun manevi dayanağıydı. Aksakallar meclisinin önemli görevlerinden biri de halkın manevi egemenliğini korumak ve onu diğer kültürlerin etkilerinden, örneğin tütün içme, alkollü içki kullanma ve daha serbest ahlaki anlayışlar gibi alışkanlıklardan

muhafaza etmekte. Bu nedenle Çarlık idaresi, yerel aksakallarla temas kurmaya çalışarak onların sadakatini sağlamayı ve böylece aksakalların otoritesini yerel halkı itaat altına almak için kullanmayı amaçlıyordu. Böylece, 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarının Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle birlikte, bölgedeki geleneksel yönetim yapıları önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Çarlık yönetimi, merkeziyetçi bir idare modeli benimsemiş, buna karşın yerel toplum üzerindeki denetimini artırmak amacıyla geleneksel elitlerle iş birliği yapmayı tercih etmiştir (Suny, 1994, s. 231).

Car-Balaken topluluklarında ilgili duruma gelince - bu topluluklar yönetim biçimleri ve aksakalların oynadığı rol bakımından kendilerine özgü özelliklere sahipti - burada Çarlık hükümeti biraz farklı bir politika izliyordu. Askeri yolla Car-Balaken topluluklarını boyun eğdirmeyi başaramayan Rusya İmparatorluğu, onları içeriden zayıflatma ve parçalama yolunu seçti. 1803–1830 yılları arasındaki işgal döneminde, toplumsal adaletin ve kanun önünde eşit sorumluluğun ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürütüldü, çeşitli toplumsal görevler üstlenen bazı kişilerin yetkileri artırıldı ve toplulukların nüfusunu kontrol altında tutmaya yönelik politikalar uygulandı. Bununla birlikte, bölgenin etnik bakımdan çeşitli nüfusunu bir arada tutan İslam'ın temelleri de zayıflatılıyordu. Nitekim 1803 yılında Car-Balaken toplulukları ile Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan Yemin Taahhüdü'nün 9. maddesinde, bölgedeki etnik gruplardan biri olan İngiloylara din özgürlüğü tanındığı belirtiliyordu (Latifova, 2025, s. 39). Daha sonra ise bölgedeki gücünü artırdıkça, Çarlık hükümeti bu maddeye dayanarak Kuzeybatı Azerbaycan'da Hristiyanlaştırma politikasına ivme kazandırdı. 1830 yılında Rusya İmparatorluğu Car-Balaken topluluklarını resmen ortadan kaldırdı ve cemaat sistemini getirilen yeni kurallar ve yasaklar aracılığıyla tasfiye etti.

16. yüzyılın ikinci yarısından 1844 yılına kadar Kuzeybatı Azerbaycan topraklarında, Car-Balaken özgür topluluklarının komşuluğunda varlığını sürdüren İlisu Sultanlığı'nda da aksakallar, bu devlet kurumunun toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir etkiye sahipti. İlisu Sultanlığı'nın başında bulunan sultanın unvanının, Azerbaycan feodal hiyerarşisinde han ve bey unvanları arasında orta bir konumda yer aldığı belirtilmelidir (Letifova, 2010 s. 200). Azerbaycan hanlıklarında olduğu gibi, İlisu Sultanlığı'nda da otokratik bir yönetim şekli yerleşmiş olmasına rağmen, burada “tuhum” olarak adlandırılan soy birliklerinin aksakalları belirli konumlarını korumaktaydı. Aksakalların etkisi, sultanlığın dağlık köy ve arazilerinde daha güçlü biçimde hissedilmekteydi. 19. yüzyıl Rus tarihçileri, Kafkasya'daki Müslüman hâkimiyetlerinde, buna İlisulu Sultanlığı da dâhil olmak üzere, toplumsal yapı ve aksakal-ihtiyarların rolü meselesine değinirken, “tuhum”u klasik soy yapısıyla karşılaştırma eğiliminde olmuş ve onu soy temelli toplumsal düzene özgü bir kurum olarak değerlendirmişlerdir. (Letifova, 2010, s. 202). Bu

bağlamda Rus tarihçisi Maksim Kovalevskiy şu şekilde yazmıştır: “‘Tuhum’ veya ‘tohum’ kelimesiyle genel bir kural olarak soy (rod) kavramı ifade edilir” (Kovalevskiy, 1890, s. 146). Ancak sultanlığın dağ köylerindeki topluluklarda tuhumlar klasik anlamda bir soy yapısını temsil etmiyordu. Zira incelenen dönemde burada soy düzeninin ekonomik temeli olan üretim araçları üzerindeki ortak soy mülkiyeti artık mevcut değildi. Bu konuda Hacı Murad Haşayev şöyle yazmıştır: “19. yüzyılda tuhum ne ekonomik ne de siyasi bir birim teşkil ediyordu” (Khaşayev, 1961, s. 220).

Sultanlığın tüm topraklarında olduğu gibi, incelenen dönemde dağ köylerinde de yerleşim hâkimiyeti soy esasına değil, toprak esaslıydı. Yani baskın olan köy topluluğu ilkesiydi. Örneğin, Sahur Köyü’ndeki mahalle adları tamamen komşuluk temelliydi: İsakurer, Musafırar ve Kyraler tuhumları “Alibna” (yukarı) mahallesini, Bazer tuhumu “Dagaina” (aşağı) mahallesini, Luliar ve Kamasar tuhumları ise “Avg’ani” (karşıt) mahallesini oluşturunuyordu.

Tuhumlar genellikle 3–7 kuşağı kapsayacak şekilde bir araya gelirdi. Sahur topluluklarındaki tuhumlar içinde yakın akraba gruplarını tanımlamak için “hısma” ve “ahal” terimleri, uzak akrabalar için ise “kok” terimi kullanılırdı (terimin anlamı “kök” olup, aynı köke dayananları ifade eder). Ayrıca, tuhumun anne ve baba tarafından olan tarafı arasında bir ayırım yapıldı: Anneden gelen tuhum “cins” olarak, babadan gelen tuhum ise “kok” olarak adlandırılırdı. Tuhumlar arasında güçlü ve zayıf olanlar da farklılık gösterirdi. Güçlü tuhumların üyeleri genellikle yüzü aşan sayılara ulaşabiliyordu. Örneğin, kaynakların verdiği bilgilere göre, geçmişte İsakurer tuhumu 120 kişi civarındaydı.¹ Her tuhumun bir lideri, yani bir aksakalı bulunurdu ve tuhumun adı genellikle kurucusunun isminden, üyelerinin faaliyetlerinin niteliğinden veya geldikleri yerin adından türetilirdi.

Maksim Kovalevski, tuhum aksakalları hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Sahur toplumunda aksakal hakkında şunları öğreniyoruz: Tuhumun aksakalı, her üyenin başına gelen her şeyi bildirmekle yükümlü olduğu ve ailevi konular da dâhil olmak üzere tavsiye almak için başvurması gereken kişidir. Eğer aksakaldan alınan tavsiyeye rağmen üye aksi davranırsa, konu genellikle daha fazla iletilemez” (Kovalevski, 1890, s. 152). Yukarıda bahsedilen bölüm, sultanlığın dağ köylerinde tuhum düzeninin temellerinin 19. yüzyıla gelindiğinde belirgin şekilde sarsıldığını doğrulayan bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Birkaç tuhum bir köy topluluğunu oluştururdu. Köy topluluklarının yönetim organları, tuhumların aksakalları aracılığıyla temsil esasına göre belirlenirdi. Her köyde bulunan ve üç etnik grubun dilinde aynı şekilde adlandırılan merkezi

¹ Kaynak: 1940 doğumlu Sahur köyü sakini Habibulla Abdulla oğlu Hacıyev.

meydanda yani “gimge”de düzenlenen köy topluluklarının halk toplantılarında, toplulukların büyüklüğüne bağlı olarak toplumları yönetmek üzere aksakallardan kovha ve yüzbaşı seçilirdi. Kovhalar 2–3 yıllığına seçilirdi. Tek bir aday varsa seçimler açık oyla yapılırdı. Birden fazla aday gösterildiğinde ise seçimler gizli oyla gerçekleştirilir ve yerel halk arasında buna “daşatdı” adı verilirdi. Bu durumda yerel yaşlıların aktardığı bilgilere göre, aday sayısına karşılık gelen sayıda kil kap konulur ve her birinin üzerine bir adayın adı yazılırdı. Halk, bu kapların içine taş atardı. Kazanan, hangi kapta daha çok taş bulunuyorsa o aday olarak belirlenirdi. Daha sonra, aynı yöntemle kovha veya yüzbaşının iki yardımcısı seçilirdi. Yardımcılara “buyurukcu” (yani görev verilen kişiler) denirdi. Bizim görüşümüze göre, İlisu’da günümüze ulaşan “buyurtma uşağı” soyu, kurucuları arasında “buyurukcu”ların bulunduğunu göstermektedir.

Kovha ve yüzbaşların temel görevi, vergilerin toplanmasını ve tüm yükümlölüklerin yerine getirilmesini denetlemektir. Ayrıca, yolların ve sulama kanallarının yapılması ve bakımı, köprülerin ve camilerin inşası ve onarımı gibi hayır işlerini organize etme ve yönetme yetkisine de sahiptiler. Toplumsal mülkiyete ait olan yazlık meraların ve ormanların kullanımının dağıtımı ve izin verilmesi de kovha ve aksakalların yetkileri kapsamındaydı.

Sultanlığın dağ köylerindeki topluluklarda ormanlar ve yazlık meralar üzerinde ortak mülkiyet bulunsay da özel mülkiyet yine de hâkim durumdaydı. Üstelik, 19. yüzyılın başlarından itibaren yazlık meraların bir kısmı beylerin eline geçmişti (Letifova, 2010, s. 204). Yalnız Rusya İmparatorluğu tarihçileri değil, bazı Sovyet döneminin araştırmacıları da sultanlığın dağ köylerindeki tohum düzeninin kalıntılarını yanlış bir şekilde soy temelli toplumsal kurumlar olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüşe Zinaida Nikolskaya da katılmaktaydı (Nikolskaya, 1955, s. 10). Bununla birlikte, İlisu Sultanlığı topluluklarında 19. yüzyıldan önce de sınıfsal toplum yapısının belirtileri görölmekteydi. Zira bu topluluklarda egemen konumu, soylular ile aksakallar (toplum ileri gelenleri) işgal etmekteydi. Bunlar fiilen kovha görevini üstlenme konusunda kalıtsal bir hak elde etmişlerdi. Ancak bu hak, belirli ölçüde cemaat seçimleri tarafından sınırlandırılmaktaydı. Aksakalların elinde en iyi topraklar ile büyük miktarda hayvan sürüleri toplanmış bulunuyordu. Sultanlar, bu toplumların iç yönetimini her ne kadar köy kovhalarına ve cemaatlere bırakmış olsalar da bunların yetkileri nihayetinde sultanların üstün otoritesi tarafından sınırlandırılmaktaydı. Bu durum, sultan ile cemaatler arasında oluşmuş bir tür uzlaşmanın sonucu olarak değerlendirilebilir (Petruşevskiy, 1993, s. 76). Bu süreçte aksakallar, Rus yönetimi açısından yerel halkla iletişim kurmanın etkili bir aracı olarak görölmüştür. Köy ihtiyaçları ve aksakallar, kimi zaman resmî statü verilerek yerel idari mekanizmalara dâhil edilmiştir. Ancak bu durum, aksakallık kurumunun özerkliğini kısmen zayıflatmıştır.

Çarlık döneminde aksakalların otoritesi tamamen ortadan kalkmamış, ancak işlevsel bir dönüşüme uğramıştır. Geleneksel uzlaştırmacılık ve ahlaki liderlik rollerinin yanı sıra, devlet adına bilgi aktaran ve düzeni sağlayan yarı-resmî görevlere dönüşmüşlerdir. Bu durum, aksakallığın halk nezdindeki algısını da etkilemiştir. Bazı bölgelerde aksakallar, devletle iş birliği yapan figürler olarak görülmüş ve bu nedenle toplumsal güven kaybına uğramıştır. Buna karşın, birçok yerde aksakallar çift yönlü bir rol üstlenerek hem devletin taleplerini yumuşatmış hem de halkın çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

6. Sovyetler Döneminde Aksakalların Konumu

1920’de Azerbaycan’da Sovyet düzenin kurulmasından sonra geleneksel kurumlara yönelik sistematik bir tasfiye politikası uygulanmıştır. Sovyet ideolojisi, dini ve geleneksel otoriteleri “gerici” unsurlar olarak tanımlamış, sınıfsal kimliği ve modern devlet yapısını ön plana çıkarmıştır (Cornell, 2011, s. 78). Bu bağlamda aksakallık kurumu, resmî olarak tanınmayan ve desteklenmeyen bir yapı hâline gelmiştir. Kolektifleşme, zorunlu göçler ve ideolojik eğitim politikaları, aksakalların toplumsal etkisini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Böylece Sovyet iktidarı, aksakallık kurumuna ağır bir darbe indirmiştir. Bolşevikler, halkın yaşamını düzenleyen örf ve adetleri ortadan kaldırmaya çalışmış, özellikle din adamlarına ve aksakallara karşı mücadele yürütmüşlerdir. Çünkü bunlar, kimi zaman resmî olarak atanmış yönetim temsilcilerinden daha büyük bir otoriteye sahip olabiliyorlardı. Dinle mücadele süreci sırasında aksakallar sıklıkla “halk düşmanı” ilan edilmiş ve “geleceğe giden yolda bir engel” olarak nitelendirilmişlerdir. Sonuç olarak, Sovyet iktidarı yılları boyunca aksakalların etkisi zayıflamıştır (Mitina, 2024). Buna rağmen aksakallık kurumu tamamen ortadan kalkmamıştır. Özellikle kırsal alanlarda aksakallar, resmî ideolojinin dışında kalan alanlarda etkilerini sürdürmüştür. Düğünler, cenazeler, aile içi anlaşmazlıklar ve ahlaki meseleler, hâlen aksakalların müdahil olduğu alanlar olmuştur. Sovyet döneminde aksakalların rolü daha çok kültürel ve sembolik bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, geleneksel otoritenin baskıcı modernleşme projeleri karşısında nasıl uyum sağladığını göstermesi açısından önemlidir (Weber, 1978, s. 125).

7. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Aksakallar

1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, milli kimlik inşası süreci hız kazanmıştır. Bu süreçte geleneksel değerler ve kurumlar yeniden önem kazanmış; aksakallık, kültürel mirasın sembolik bir unsuru olarak ön plana çıkarılmıştır.

Geçen yüzyılın 1980’li yıllarından itibaren Sovyetler Birliği’nde Mihail Gorbaçov liderliğinde yürütülen ve beklenen sonuçları vermeyen “yeniden

yapılanma” (perestroyka) süreci ile birlikte izlenen milliyetler politikası, söz konusu devletin çözölme sürecini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra, milliyet temelli ayrımcı yaklaşımlar birlik bünyesinde etnik ve ulusal nitelikli çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, 1988 yılından itibaren Ermeni Taşnak çevreleri Azerbaycan’a yönelik toprak taleplerini gündeme getirmiş ve özellikle Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde hak iddiasında bulunmaya başlamıştır. Cumhuriyette ortaya çıkan kriz ortamında, toplumun yeniden bilge ve saygın kişilerin yani aksakalların ve aksaçlıların sözlerine, tavsiyelerine ve toplumsal duruşlarına ihtiyaç duyduğu görölmekteydi. Oluşan bu şartlar çerçevesinde Azerbaycan’ın tanınmış aydınları ve aksakalları, geleneksel aksakallık kurumunun yeniden ihya edilmesi meselesini müzakere ederek hükümete sunulmak üzere çeşitli öneriler hazırlamışlardır. Nihayetinde, 1954–1959 yılları arasında Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin birinci sekreteri olarak görev yapmış akademisyen İmam Mustafayev’in girişimiyle 1989 yılında Azerbaycan Aksakallar Şurası tesis edilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, İmam Mustafayev Sovyet dönemi Azerbaycan’ında, Azerbaycan Türkçesinin resmî devlet dili olarak kurum ve kuruluşlarda kullanılmasını gündeme getiren ilk parti liderlerinden biri olmuştur. Nitekim onun girişimiyle söz konusu mesele Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası’na da dâhil edilmiştir. İmam Mustafayev 8 Temmuz 1959 tarihinde Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 9. Kongresi kararıyla görevinden alınmış, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreterliği görevinden uzaklaştırılmış ve “milliyetçilik” ile suçlanmıştır (Mördanov, 2025).

Azerbaycan Aksakallar Şurası, 1990 yılında resmî devlet kaydından geçerek kurumsal ve resmî faaliyetlerine başlamıştır. 1997 yılında İmam Mustafayev’in vefatından sonra, akademisyen Budak Budakov 1998–2012 yılları arasında Azerbaycan Aksakallar Şurası’nın başkanlığını yürütmüştür. 2012–2020 yılları arasında ise söz konusu kuruma, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis milletvekili, aynı zamanda Milli Meclis Hesaplama Komisyonu Başkanı ve Bölgesel Meseleler Komitesi Başkan Yardımcısı olan Fettah Haydarov başkanlık etmiştir. 2020 yılında düzenlenen kongrede, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis milletvekili, Azerbaycan Merkezi Kooperatifler Birliği Başkanı ve Azerbaycan Kooperasiya Üniversitesi Rektörü Eldar Kuliyeve, Azerbaycan Aksakallar Şurası’nın başkanlığına seçilmiştir.

Ortak çıkarlar temelinde bir araya gelen, gönüllölük ve üyelerinin hak eşitliği ilkeleri esas alınarak kurulan bir sivil toplum kuruluşu olan Azerbaycan Aksakallar Şurası’nın faaliyet alanı Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tamamını kapsamaktadır. Söz konusu kuruluş, faaliyetlerini Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, ilgili mevzuat ve kendi tüzüğü doğrultusunda yürütmektedir. Ayrıca, ilçe ve şehir teşkilatlarının

faaliyetlerini düzenleyen ayrı yönetmelikler de mevcuttur. Şuranın temel amacı, Azərbaycan halkının millî-manevî değerleri ile tarihî geleneklerini ve aynı zamanda çağdaş gelişme eğilimlerini dikkate alarak, ülkenin toplumsal-siyasal, sosyoekonomik ve insani gelişimine katkı sağlamak ve toplum hayatının çeşitli meselelerinin çözümüne aksakalların etkin katılımını temin etmektir.

Bağımsızlık sonrası dönemde aksakallar, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi, ahlaki değerlerin korunması ve genç kuşaklara millî bilincin aktarılması gibi işlevler üstlenmiştir (Aliyev, 2007, s. 55). Günümüzde Azərbaycan'da aksakallık kurumu, "Aksakallar Meclisi" gibi yarı-resmî yapılar aracılığıyla kurumsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu kurumlar, devlet politikalarına doğrudan müdahil olmasa da danışma ve toplumsal uzlaşma sağlama işlevleriyle dikkat çekmektedir. Bu gelişme, geleneksel otoritenin modern devlet yapısıyla çatışmadan var olabileceğini göstermektedir. Modernleşme süreci, aksakallık kurumunu tamamen ortadan kaldırmamış, aksine bu kurumun işlevlerini dönüştürmüştür. Günümüzde aksakallar, karar alıcı olmaktan ziyade danışman, arabulucu ve kültürel temsilci rollerini üstlenmektedir. Bu durum, Weberyen anlamda geleneksel ve rasyonel-hukuki otoritelerin bir arada var olabileceğini ortaya koymaktadır. Azərbaycan örneği, modern devletin geleneksel kurumları dışlamadan da toplumsal meşruiyet sağlayabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

8. Aksakallık Kurumunun Güncel İşlevleri

Küreselleşme, kentleşme ve dijitalleşme süreçleri, Azərbaycan toplumunda da geleneksel kurumların işlevlerini yeniden şekillendirmiştir. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan genç kuşaklar için aksakalların otoritesi, geçmişe kıyasla daha sınırlı bir etki alanına sahiptir. Ancak bu durum, aksakallık kurumunun tamamen işlevsiz hâle geldiği anlamına gelmemektedir. Günümüzde aksakallar, doğrudan karar verici aktörler olmaktan ziyade toplumsal kriz anlarında başvurulacak ahlaki referans noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Özellikle etnik, dini veya bölgesel gerilimlerin yaşandığı durumlarda, aksakalların uzlaştırıcı rolleri hâlen önemini korumaktadır. Bu yönüyle aksakallık, modern toplumlarda "yumuşak güç" niteliği taşıyan bir otorite biçimi olarak değerlendirilebilir.

Aksakallık kurumuna yönelik eleştiriler de akademik literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu eleştirilerden biri, aksakallığın ataerkil yapıyı yeniden ürettiği ve kadınların kamusal alandaki temsilini sınırladığı yönündedir. Her ne kadar Azərbaycan toplumunda yaşlı kadınların (ağbirçekler) etkisi yadsınamaz olsa da kurumsal düzeyde aksakallık büyük ölçüde erkek egemen bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Bir diğer eleştiri ise aksakallığın modern hukuk devleti ilkeleriyle zaman zaman çelişebileceği yönündedir. Geleneksel uzlaşma yöntemleri, her zaman bireysel hak ve özgürlükleri yeterince koruyamayabilir. Bu nedenle çağdaş

Azerbaycan'da aksakallık kurumunun, resmî hukuk sistemiyle uyumlu ve tamamlayıcı bir çerçevede konumlandırılması gerekmektedir.

Sonuç

Azerbaycan halk kültüründe aksakallar, tarihsel süreklilik içinde yalnızca bir yaşlılık statüsü değil, aynı zamanda toplumsal düzenin, kültürel hafızanın ve siyasal meşruiyetin taşıyıcısı olan çok boyutlu bir kurumu temsil etmektedir. Eski Türk devlet geleneğinden itibaren aksakallar, istişareye dayalı yönetim anlayışının temel unsurlarından biri olmuş ve Azerbaycan coğrafyasında hanlıklar döneminden Sovyet sonrası sürece kadar farklı biçimlerde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Devlet idareciliği tarihinde aksakallar, resmî yönetim mekanizmalarıyla halk arasında aracı bir rol üstlenmiş, özellikle yerel düzeyde yönetimin meşruiyet kazanmasına katkı sağlamıştır. Çarlık ve Sovyet dönemlerinde bu kurum baskı ve dönüşüm süreçlerinden geçse de belli düzeyde toplumsal etkisini korumayı başarmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da ise aksakallık, milli kimlik ve kültürel miras söylemi içinde yeniden değer kazanmıştır.

Netice itibariyle aksakallık kurumu modernleşme karşısında tamamen ortadan kalkmamış, aksine işlevsel bir dönüşüm geçirerek varlığını sürdürmüştür. Azerbaycan örneği, geleneksel otorite ile modern devlet yapısının mutlak bir karşıtlık içinde olmak zorunda olmadığını, uygun kurumsal çerçeveler oluşturulduğunda bu iki yapının birbirini tamamlayabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle aksakallık, yalnızca geçmişin bir kalıntısı değil, çağdaş toplumlarda da anlamlı biçimde değerlendirilebilecek bir sosyokültürel kurumdur.

Kaynakça

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Rev. ed.). London: Verso.
- Azərbaycan Respublikası Ağsaqqallar Şurası
<https://agsaqqallarsurasi.az/haqqimizda/tarixi-v%99fa%99liyy%99t-istiqa%99tl%99ri/>
- Bayat, F. (2010). *Türk Mitolojisi ve Halk Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Dubrovin, N. (1871). *İstoriya Voynı I Vladiçestva Russkih na Kavkaze*. Sankt-Peterburg: Tipografiya departamenta udelov. T. I., kn. I.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumsal İşbölümü* (Çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınları.
- Əliyev, F. (2007). *Azərbaycanda Ənənəvi Cəmiyyət Quruluşu və İctimai Təşkilatlar*. Bakı: Elm.
- Golden, P. B. (2011). *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press.

- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (2012). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Khaşayev, H. (1961). *Obşestvennyy Sroy Dagestana v XIX Veke*. Moskva.
- Kovalevskiy, M. (1890). *Zakon I Obıçay na Kavkaze. T. 2*. Moskva: Tip. A.İ.Mamontova i K.
- Latifova, E. (2025). “İslamskiy Faktor v Nasionalno-Osvoboditelnom Dvijenii Naseleniya Severo-Zapadnogo Azerbaydjana v Pervoy Polovine XIX Veka”, *İslam i Musulmane v Sentralnoy Yevrazii İstoriya i Sovremennost*, t.1, (s. 220-261).
- Latifova, E. (2025). *The Northwestern Territories of Azerbaijan in the Foreign Policy of Neighboring States (11th – First Half of the 19th Centuries)*. Baku.
- Letifova, E. (2010). *İlisuyskoye Sultanstvo*. Bakü: Şerq-Qerb.
- Letifova, E. (2024). *İstoriya Drevney Gretsii*. Bakü: Füyüzat.
- Mammadova, A. (2025). “Rol İslama v Formirovaniı Sistemı İzbiratelnoyo Upravleniya na Yujnom Kavkaze Na Primere Djar-Balakenskih Volnih Obşestv”, *İslam i Musulmane v Sentralnoy Yevrazii İstoriya i Sovremennost*, t.1, (s. 171-219).
- Mərdanov, M. (2025). “Unutmayaq ki, unudarlar... – akademik İmam Mustafayevin xatirəsinə”, *Azpolitika*, 06.09.2025, <https://azpolitika.info/?p=802944>
- Mitina, D. (2024). “Kto Takoy Aksakal? Kak Perevoditsya Slovo i Poçemu Tak Nazivali Startsev ? ”, *Eto Kavkaz*, 15 noyabrya 2024. <https://weekend.rambler.ru/read/53752746-kto-takoy-aksakal-kak-perevoditsya-slovo-i-pochemu-tak-nazyvali-startsev/>
- Mustafazadə, T. (2010). *Qarabağ Xanlığı*. Bakı: Sabah.
- Nikolsaya, Z. (1955). “Tsakhuri”, *Narodı Dagestana*. Mahaçkala.
- Orucov, T. (2008). *Qedim Roma: Qüdretn Qabarması ve Çiçeklenmesi*. Bakü: Adiloğlu
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut Dresden Nüshası. II. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petruşevskiy, İ. (1934). *Djaro-Belakanskiye Volniye Obşestva v Pervoy Treti XIX Stoletiya*. Tiflis: Zarya Vostoka.
- Petruşevskiy, İ. (1993). *Djaro-Belakanskiye Volniye Obşestva v Pervoy Polovine XIX Veka*. Mahaçkala: Fond Şamilya.
- Səfərova, A. (2021). ““Kitabi-Dədə Qorqud” Dastanında Oğuzların Həyat Tərzi və Ailə Münasibətləri”, *Dədə Qorqud*, c. I, (s. 51-59).
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press.

- Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian Nation* (2nd ed.). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Swietochowski, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A borderland in transition*. New York, NY: Columbia University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley, CA: University of California Press.

KIBRIS TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE AİLEYİ BİRLEŞTİRİCİ VE AİLEDE KARAR VERİCİ BİR TİP OLARAK (AKSAKALLI) DEDE ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Zeki AKÇAM*

Giriş

Aksakal tipi, Türklerde yalnızca geleneksel “bilge yaşlı” imgesi olarak değil, aynı zamanda danışma, arabuluculuk ve toplumsal yönlendirme mekanizmalarının etkin bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir (Organization of Turkic States, t.y., “Organization Chart” bölümü). Bu durum, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan Aksakallar Konseyi’nin daimî istişari bir organ olarak tanımlanmasında da açık biçimde görülmektedir (Organization of Turkic States, t.y., “Organization Chart” bölümü). Dolayısıyla aksakal tipi, sadece kültürel değil geleneksel otoritenin çağdaş yönetim yapılarıyla eklemlendiği kurumsal bir form niteliği taşımaktadır.

Azerbaycan’da bu tip, ülke çapında örgütlenmiş Aksakallar Şurası aracılığıyla, kuşaklar arası değer aktarımı, toplumsal dayanışma ve kamusal ahlakın güçlendirilmesi işlevleriyle görünürlük kazanmaktadır (Council of Elders of Azerbaijan, t.y., “Historical and operational directions” bölümü). Kazakistan’da ise aksakal tipi, daha çok uzlaşma ve arabuluculuk alanında işlevselleşmektedir. Nitekim biy mahkemeleri ile ihtiyarlar meclisi, modern arabuluculuk uygulamalarının tarihsel öncülleri olarak değerlendirilmektedir (Kalshabaeva vd., 2024, s. 91). Güncel uygulamalarda da yaşlı otoritesi, toplumsal gerilimleri azaltma, vatandaşları toplumsal uyum etrafında toplama ve uyuşmazlık çözüm süreçlerine katkı sunma işlevleriyle ilişkilendirilmektedir (Kalshabaeva vd., 2024, s. 99-100).

Kırgızistan, aksakal tipinin en belirgin biçimde kurumsallaştığı örnektir. Yasal zemine sahip aksakal mahkemeleri, aile, komşuluk ve mülkiyet uyuşmazlıklarında düşük maliyetli ve yerel meşruiyeti yüksek çözüm kanalları sunmaktadır (Aktaş, 2021, s. 59-60). Bununla birlikte, bazı çalışmalarda bu yapının özellikle kadın hakları ve aile içi şiddet vakalarında aşırı uzlaştırmacı eğilimler taşıdığı da belirtilmektedir (Aktaş, 2021, s. 84-85). Özbekistan’da aksakal, mahalle içinde topluluk işlerini düzenleyen, uyuşmazlıkları yatıştıran ve enformel hakemlik yapan bir figür olarak öne çıkmaktadır (Suda, 2006, s. 345; Urinbojev, 2025, s. 263).

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimleri Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi, el-mek: zeki.akcam@asbu.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0003-0444-2706> / Lefkoşa-KKTC.

Mahallenin bağımsızlık sonrasında hukuken yurttaşların öz-yönetim kurumu olarak tanımlanması ve buna rağmen formel ve enformel yüzlerinin birlikte işlemesi, bu tipin hem geleneksel hem de idarî işlevler üstlendiğini göstermektedir (Urinboyev, 2025, s. 265-266). Türkmenistan’da ise bu tip, Halk Maslahatı bünyesindeki İhtiyarlar Konseyi aracılığıyla kamusal danışma, toplumsal birlik ve genç kuşakların eğitimi ekseninde görünürlük kazanmaktadır (Turkmenistan Today, 2024, para. 1, 3-8).

Türk Dünyasında aksakallı tipi, yalnızca yaşlı bir erkek figürünü değil, aynı zamanda tecrübeyi, toplumsal hafızayı, ahlaki rehberliği, ihtilaf çözme kapasitesini ve kolektif meşruiyeti temsil eden sembolik bir konumu ifade eder. Türk destan ve anlatı geleneğinde aksakallı tipinin en tanınmış örneklerinden biri olan Dede Korkut ise yalnızca ozan yahut anlatıcı değil, aynı zamanda boylar üstü bir bilge, ad koyucu, müşkül çözücü ve karar süreçlerine meşruiyet kazandıran bir otorite olarak belirir (Jirmunskiy, 2016, s. 51-52, 65-66). Bu bakımdan Türk kültür tarihinde “aksakallı”, “dede”, “ata” ve kimi bağlamlarda “baba” adlarıyla görülen ihtiyar erkek tipi, farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılsa da benzer işlevlerle varlık göstermiştir.

Türk aile yapısı bakımından da yaşlı erkek figürünün yeri yalnızca hane reisliği ile sınırlı değildir. Baba, aileyi koruyan, dış dünyaya karşı temsil eden ve ekonomik sorumluluğu omuzlayan kişidir. Ancak Türk aile sistemi klasik anlamda mutlak bir pederşahî yapı olarak değil, istişareye açık bir “baba ailesi” olarak tanımlanır (Aslan, 2019, s. 461). Bu yapı içinde dede ve baba figürleri aile içi kararların merkezinde yer alırken, yaş, tecrübe ve ahlaki itibar meşruiyet üretiminin başlıca kaynakları arasında bulunur. Babanın yokluğunda yahut yaşlılık döneminde otoritenin büyük oğula, dedeye veya sülale içindeki başka bir büyüğe geçmesi de bu sürekliliğin bir parçasıdır (Aslan, 2019, s. 463-464). Dolayısıyla Türk Dünyasındaki aksakallık kurumunu yalnızca kamusal arabuluculukla sınırlamak yerine, aileyi bir arada tutan, soy bilgisini taşıyan, evlilik ve miras gibi kritik eşiklerde son sözü söyleyen bir ev içi ve sülale içi otorite biçimi olarak da değerlendirmek gerekir.

Bu genel çerçeve Kıbrıs Türk halk kültürüne uygulandığında önemli bir husus ortaya çıkar: Kıbrıs’ta “aksakallı” kavramı bilinse de gündelik dilde ve yerel hafızada daha baskın olan tip “dede”dir. Nitekim Ergül Çobanoğulları, Kıbrıs Türk halk kültüründe “aksakallı”dan ziyade “dede figürü”nün geçerli olduğunu, sakallı yaşlı erkeklerin dahi bu adla anıldığını açık biçimde belirtmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu tercih, Kıbrıs Türk halk kültüründe aksakallılık işlevinin tamamen yok olduğu anlamına gelmez, tersine, bu işlevlerin daha çok “dede” ve onu takip eden “baba” tipi içinde somutlaştığını düşündürür. Dolayısıyla bu araştırma, Kıbrıs Türk halk kültüründe aksakallık kurumunun kurumsal bir biçiminden ziyade aile merkezli ve gündelik hayatla iç içe

geçmiş bir “dede/baba otoritesi” şeklinde yaşadığını ileri sürmektedir.

Kıbrıs Türk halk kültürünün bu bakımdan Türk Dünyasının geri kalanından kopuk olmadığı da açıktır. Ada 1571’de Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Anadolu’dan sistemli bir iskân hareketi başlatılmış, farklı bölgelerden getirilen nüfusla birlikte yalnızca demografik yapı değil, aile biçimleri, inanç pratikleri, anlatılar ve gündelik hayat kalıpları da adaya taşınmıştır (Özmen & Özmen, 2018, s. 23-24; Kimya, 2025, s. 116). Araştırmalar, Kıbrıs Türklerinin özellikle Orta Anadolu ve Çukurova havzasıyla güçlü tarihî ve kültürel bağlara sahip olduğunu göstermektedir (Özmen & Özmen, 2018, s. 24). Halk anlatıları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar da Kıbrıs Türklerinin Anadolu’dan taşıdıkları kültürel unsurları adadaki yerel şartlarla birleştirerek sürdürdüklerini ortaya koymaktadır (Yeniasır, Gökbulut, & Kaya Tekman, 2021, s. 81). Hatta Kıbrıs’taki “Ak Sakallı” efsanesi üzerine yapılan incelemeler, adada eski Türk inanç katmanlarının sürekliliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Sadrazam & Öznur, 2015, s. 77, 79, 86-87). Bu sebeple Kıbrıs Türk halk kültüründeki dede tipi, hem Anadolu’dan taşınan tarihî-kültürel bir devamlılığın ürünü, hem de ada şartlarında yeniden biçimlenmiş yerel bir temsil olarak okunmalıdır.

Bu çerçevede araştırmanın temel sorusu şudur: Kıbrıs Türk halk kültüründe dede tipi, Türk Dünyasındaki aksakallık geleneğinin hangi işlevlerini taşımaktadır ve bu işlevler günümüzde hangi alanlarda devam etmekte, hangi alanlarda dönüşmektedir? Sorunun cevabı, yalnızca terimlere bakılarak değil, gündelik hayatın örgütlenişine bakılarak verilebilir. Çünkü “aksakallı” kelimesi her zaman kullanılmasa da aileyi toplayan, yaşlılığı sayesinde sözü dinlenen, düğün-dernek ve miras gibi kritik eşiklerde sözüne başvurulana, gerektiğinde aile içi çatışmaları yumuşatan bir yaşlı erkek tipi fiilen aksakallılık işlevini icra etmektedir. Dolayısıyla Kıbrıs örneğinde mesele, kavramın varlığı değil, işlevin hangi yerel ad ve pratiklerle sürdürüldüğünü ortaya koymaktır.

Yöntem bakımından çalışma, sözlü tarih ile metin temelli çözümlemeyi birleştiren nitel bir desene sahiptir. Açık erişimli akademik kaynaklar, aksakallılık, dede-baba tipi, Kıbrıs’ın iskân tarihi ve Anadolu-Kıbrıs Türk kültürel sürekliliği konusunda çerçeve sağlayan ikincil verileri oluşturmuştur. Buna karşılık Ergül Çobanoğulları, Senar Çobanoğulları ve Özay Akif Elder ile yapılan derlemeler, aile hayatının gündelik işleyişine, karar verme süreçlerine ve kuşaklar arası ilişkilere dair birincil folkloristik malzeme sunmuştur. Bu görüşmeler, istatistiksel genelleme amacıyla değil, Kıbrıs Türk halk kültüründe dede tipinin nasıl hatırlandığını, hangi bağlamlarda meşru görüldüğünü ve hangi alanlarda değiştiğini göstermesi bakımından değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda makalede bir yandan açık erişimli bilimsel kaynaklarla kuramsal ve tarihî çerçeve kurulmuş, öte yandan Ergül Çobanoğulları, Senar Çobanoğulları ve Özay Akif Elder ile yapılan sözlü derlemelerden hareketle Kıbrıs Türk halk kültüründe dede/baba tipinin aileyi birleştirici ve karar verici fonksiyonları işlevsel bir bakışla değerlendirilmiştir. Ayrıca, *Küfez Köyü Monografisi*'nde yer alan aile otoritesine ilişkin veriler, görüşme bulgularını tarihsel bir köy monografisi malzemesiyle karşılaştırma imkânı sunmuştur (Yağlı, 1963).

1. Tarihi Arka Plan ve Meşruiyet

Kıbrıs Türk halk kültüründe dede tipinin meşruiyeti, tek bir kaynaktan değil, yaş, tecrübe, aile içindeki konum, ekonomik sorumluluk, soy bilgisi ve dinî-ahlaki itibarın birleşiminden doğmaktadır. Türk Dünyasının başka bölgelerinde “aksakal” adıyla ifade edilen bu otorite, Kıbrıs'ta daha çok aile ve sülale merkezli bir yaşlı erkek statüsü olarak görünür. Ancak bu fark bir kopuş değil, adlandırma ve görünüş farkıdır. Kırgız Türkleri örneğinde aksakal tipi nasıl ki toplumsal hiyerarşide bilgelik ve yol göstericilikle tanımlanıyorsa (Kiyat, 2023, s. 957-958, 962-963), Kıbrıs örneğinde de dede tipi gündelik hayatta benzer bir meşruiyet üretmektedir. Nitekim Çobanoğulları ile yapılan derleme ve gözlem notlarında dede, doğrudan “ailenin büyüğü” ve “ailenin reisi” olarak tanımlanmakta, mal, miras, kız isteme ve önemli meselelerde sözüne başvurulmuş kişi konumunda görünmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026).

Kıbrıs Türk halk kültüründe dikkat çeken bir başka husus, dede ile baba arasında keskin bir kopuştan çok bir süreklilik bulunmasıdır. Görüşmeler gösteriyor ki dede hayatta iken aileyi bir arada tutan, sözüne başvurulmuş ve büyük kararların onay mercii oluşturmuş kişi odur. Ancak onun vefatı yahut çok yaşlanması sonrasında aynı işlevlerin önemli bir kısmı babaya, baba yoksa büyüğe yahut sülale içindeki başka bir büyüğe geçmektedir. Bu zincir, aslında aksakallılık işlevinin kişiden bağımsız bir ailevi mevki olarak işlediğini düşündürmektedir. Meşruiyet belirli bir kişisel karizmadan değil, “büyüklük” statüsünün aile içinde tanınmasından beslenmektedir.

1571 sonrası iskân süreci bu meşruiyet zeminini açıklamak bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta yalnızca askerî ve idarî kontrol kurmamış, aynı zamanda Anadolu'dan göçürdüğü nüfusla birlikte ailenin, akrabalığın ve yerel otorite biçimlerinin de Kıbrıs'a yerleşmesini sağlamıştır (Özmen & Özmen, 2018, s. 23-24). Anadolu'nun bölgelerinden adaya sevk edilen nüfusun beraberinde getirdiği aile gelenekleri, kız isteme usulleri, hane reisliği anlayışı ve yaşlılara hürmet pratikleri Kıbrıs Türk toplumsal yapısının temelini oluşturmuştur (Kimya, 2025, s. 116). Yeniasır ve arkadaşlarının masal malzemesi üzerinden gösterdiği gibi, Kıbrıs Türkleri Anadolu'dan getirdikleri kültürel malzemeyi ada şartlarında koruyup

dönüştürmüşlerdir (Yeniasır et al., 2021, s. 81). Bu devamlılık, dede figürünün hem Anadolu'daki "ata/dede/aksakal" tipleriyle akrabalığını, hem de Kıbrıs Türk halk kültüründeki yerel biçimlenişini anlamak için anahtar niteliğindedir.

Yerel hafızada bu meşruiyet en çok "danışılma" pratiklerinde görünür. Özay Akif Elder, Leymosun'daki aile yapısını anlatırken bazı ailelerde "ağa"ların, bazı ailelerde ise medrese eğitimi almış yahut çok okumuş büyüklerin danışma makamı olduğunu vurgular. Onun anlatısında Arifoğlu Mehmet Ağa, hayattayken ailenin bağlı olduğu kişidir. Ayrıca, Emine Hanım gibi çok okuyan, bilgili kadın büyüklere de danışılmaktadır (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Bu ayrıntı önemlidir. Çünkü Kıbrıs Türk halk kültüründe yaşlı erkek otoritesi baskın olsa da meşruiyetin yalnızca cinsiyete değil, bilgiye ve ahlaki itibara da bağlı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle "dede tipi" merkezî bir önem taşımakla birlikte, aksakallılık işlevi kimi zaman "hanım deyzeler" gibi bilgili kadın yaşlılar üzerinden de dolaylı biçimde yeniden üretilebilmektedir. Bu durum, Kıbrıs Türk tecrübesini Türk Dünyası içindeki bazı daha katı ataerkil örneklerden ayıran dikkat çekici bir nüanstır.

Küfez Köyü Monografisi de bu tabloyu tamamlar. Monografide "hanede otorite babanıdır" demekle birlikte, bu otoritenin "mutlak ve kat'î" olmadığı, kadının evde kocaya müdahale edip akıl verebildiği belirtilir. Ayrıca, babanın yaşlanması hâlinde otoritenin büyük oğula geçeceği, baba ölür ve büyük oğlan olgunlaşmamışsa amca ve dayının yol gösterici olacağı ifade edilir (Yağlı, 1963, s. 18). Bu kayıt, görüşmelerde dile getirilen aile yapısıyla büyük ölçüde uyumludur. Demek ki Kıbrıs Türk aile sisteminde otorite sert hiyerarşik bir yapı olmakla beraber, tek kişilik ve bütünüyle tek kişi etrafında şekillenen bir form değil, yaş, tecrübe ve aile içi istişareye dayalı bir akrabalık düzeni içinde çalışmaktadır.

Dede tipinin meşruiyetinde soy ve geçmiş bilgisi de belirleyicidir. Ergül Çobanoğulları, dedesiyle her gece aynı sofrada yahut soba başında oturduklarını, dedenin masallar anlattığını, kimlerin akraba olduğunu, ailenin kimlerle bağ kurduğunu çocuklara aktardığını söylemektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu anlatı, Dede Korkut tipinin destanlarda yalnızca nasihat veren biri değil, aynı zamanda topluluğun hafızasını taşıyan ve anlamlandıran bir figür oluşuyla paralellik arz eder (Jirmunskiy, 2016, s. 65-66). Aileyi bir arada tutmak çoğu zaman yalnızca ekonomik destek yahut disiplinle değil, ortak geçmişi canlı tutmakla mümkün olmaktadır. Bu nedenle Kıbrıs Türk halk kültüründe dede, hem "karar verici", hem de ailenin kendisi hakkındaki bilgisini düzenleyen ve kuşaktan kuşağa aktaran hafıza merkezi olarak düşünülebilir.

Bununla beraber meşruiyetin kaynağı yalnızca duygusal yakınlık değildir, maddî hayatın düzenlenmesi de büyük önem taşır. Görüşmelerde miras paylaşımının çoğu zaman büyüklere danışılarak yapıldığı, hatta kavga çıkmaması için yaşlıların

henüz hayattayken taksim yahut vasiyet düzenlediği belirtilmektedir. Elder’in anlattığı örnekte, çocuk sahibi olmayan bir aile büyüğü malını ölümünden önce düzenli biçimde paylaştırmış, bu işte de fakih niteliği taşıyan Hacı Mustafa Efendi gibi hukuk bilgisine sahip kişilerin rehberliğinden yararlanılmıştır (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Burada dede-ağa tipi ile ilmî/dinî otorite arasında bir iş birliği görülür. Böylece geleneksel aile büyüğü, yerel dinî-hukukî bilgi sahipleriyle temas kurarak kararını meşrulaştırır. Bu da “meşruiyet kanalları”nın Kıbrıs’taki somut örneklerinden biridir.

Bu noktada Kıbrıs Türk ailesindeki otoriteyi yalnızca “emir-komuta” ilişkisi olarak okumak eksik kalır. Yaşlı erkek, çoğu kez hane ekonomisini yöneten, dış dünya ile ilişkiyi kuran, nikâh ve miras gibi kritik süreçlerde sözü kesinlik taşıyan kişidir. Fakat aynı zamanda aile üyelerinin ihtiyaçlarını gözeten, himaye eden ve aralarındaki bağı koruyan bir merkezdir. Bu ikili karakter - otorite ile koruyuculuğun birleşmesi - Türk aile geleneğinde baba tipine dair tespitlerle de uyumludur (Aslan, 2019, s. 461, 463). Kıbrıs’taki dede/baba tipi de tam bu nedenle yalnızca korkulan biri değil, aynı zamanda başvuru, sığınılan ve aile adına sorumluluk üstlenen kişidir.

Söz konusu meşruiyet, gündelik saygı kurallarıyla da pekiştirilir. Elder, eskiden büyüğün yanında bacak bacak üstüne atılmadığını, babasını gören bir adamın sigarasını söndürdüğünü, yaşlılar karşısında daha dikkatli oturulduğunu anlatmaktadır (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Çobanoğulları da eski dönemde dayı, hala ve diğer büyüklerin sözünün çocuklar üzerinde caydırıcı bir ağırlığa sahip olduğunu söylemektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Saygı, burada soyut bir ahlak dersi değil, bedenin duruşundan konuşmanın tonuna, sofradaki oturuş biçiminden hareket serbestisine kadar uzanan pratik bir disiplin rejimidir. Bu rejim de dede ve baba tipinin otoritesini gündelik hayatta görünür kılar.

Öte yandan Kıbrıs Türk halk kültüründe aksakallılığın kurumsal değil, daha çok ailevî ve mahallî bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Görüşmeciler, modern anlamda devletten tanınmış bir “aksakallar konseyi” yahut resmî arabuluculuk kurumu anlatmamaktadır. Aksine otorite, ev, akrabalık ağı, mahalle ve köy ölçeğinde dağılmış durumdadır. Kıbrıs Türk halk kültüründe farklı olan ise biçimdir, öz işlevler - danışmanlık, uzlaştırmacılık, temsil, değer aktarımı - yerel aile yapısı içinde devam etmektedir. Bu sebeple Kıbrıs Türk halk kültüründe aksakallılığın tarihî meşruiyeti, kamusal-kurumsal bir konseye değil, hane merkezli yaşlılık otoritesine, akrabalık hafızasına ve toplumca tanınan itibara dayanmaktadır.

2. Toplumsal İşlevler ve Devletle İlişki

Kıbrıs Türk halk kültüründe dede ve baba tipinin toplumsal işlevleri, bir yandan aile içi dayanışmayı kurmak, diğer yandan kritik eşiklerde karar verici yahut onaylayıcı makam olmak şeklinde belirir. Derleme verileri özellikle dört temel işlev üzerinde yoğunlaşmaktadır: Aileyi bir araya getirme, danışmanlık ve son sözü söyleme, arabuluculuk/denge sağlama, kültürel hafıza ve değer aktarımı.

İlk işlev aileyi bir araya getirme ve toplama işlevidir. Ergül Çobanoğulları'na göre dede, akşam evin içine topluluğu çeken merkezdir. Aynı sofrada yenilen yemek, soba başındaki sohbet, çocuklara anlatılan masallar ve aile büyüklerinin hikâyeleri, dedeyi salt biyolojik akraba olmaktan çıkarıp ev içi birlik duygusunun odağına dönüştürür (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Burada “aileyi birleştirme”, günümüzün planlı toplantı kültürü anlamında bir organizasyon değil, aynı mekânı, yemeği, sözü ve hatırayı paylaşma pratiğidir. Ailenin kim olduğuna dair bilginin gündelik tekrarlarla canlı tutulması, bu işlevin en güçlü yönlerinden biridir. Dede, çocuklara yalnızca geçmişi anlatmaz, kimin akraba, kimin komşu, kimin hısım olduğunu hatırlatarak sosyal dünyanın bilgisini de verir.

İkinci işlev danışmanlık ve karar vericiliktir. Çobanoğulları, mal paylaşımı, kız isteme ve aile içi önemli konularda “dededen sorulurdu” diyerek bu işlevi açık biçimde ifade etmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Elder de Leymosun'da aile reislerine ve bilgili büyük kadınlara danışıldığını, kız istemede önce anne ve nenenin devreye girebildiğini, sonra meselenin büyüklere aktarıldığını belirtmektedir (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Bu durum, karar süreçlerinin tek merkezli görünmesine rağmen aslında çok katmanlı bir istişare ağına dayandığını göstermektedir. Son söz çoğu zaman dede, baba ya da aile reisi tarafından söylenir. Ancak bu son söz, çoğu zaman çeşitli aile üyelerinin görüşlerini içine alan bir kararın sembolik ifadesidir.

Üçüncü işlev arabuluculuk ve dengelemedir. Çobanoğulları, aile içinde bir mesele çıktığında dedenin “el attığını” ve büyük bir aile büyüğü olarak devreye girdiğini söylemektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Her ne kadar kaynak kişiler ayrıntılı ihtilaf örnekleri vermese de kız isteme, miras ve gündelik huzursuzlukların büyümeden çözümlenmesinde dede/baba tipinin devreye girdiği anlaşılmaktadır. Elder'in verdiği vasiyet örnekleri de aynı mantığı gösterir: Kavga çıkmaması için malın yaşlı hayattayken taksim edilmesi, geleneksel otoritenin ihtilafı önleyici yönünü ortaya koyar (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Bu yönüyle dede tipi, yalnızca emir veren değil, dağılmayı önleyen bir denge unsurudur.

Dördüncü işlev kültürel hafıza ve değer aktarımıdır. Sobada kestane kebabı yapan, masal anlatan, aile bağlarını açıklayan, çocukları eğlendirirken terbiye eden dede figürü, değer aktarımını resmî öğütlerle değil, gündelik yaşamın doğal akışı içinde gerçekleştirir. Masal, fıkra, lakap, soy bilgisi ve köy anıları bu aktarımın malzemeleridir. Bu yapı, Dede Korkut tipinin destanlarda hem anlatıcı hem rehber oluşunu hatırlatır (Jirmunskiy, 2016, s. 51-52, 65-66). Kıbrıs Türk halk kültürü bağlamında bu aktarımın aile meclisi dilinde değil, “sohbet” ve “birlikte oturma” dilinde kurulması dikkat çekicidir. Yani kültürel otorite resmî değil, sıcak ve gündelik bir çerçevede işler.

Aileyi bir arada tutma işlevi, yalnızca sözle değil, maddî ikram ve misafirperverlik üzerinden de kurulmaktadır. Çobanoğulları’nın anlattığı badem ezmesi alma, sobada kestane kebabı yapma, bayram için çörek ve kebab hazırlanması gibi ayrıntılar, büyüğün aile içi sevgi ekonomisinin de merkezi olduğunu göstermektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Elder’in “birbirine yemek gönderme, yaşlı yalnız kalınca börek ya da çorba ile hatırını sorma” şeklindeki tasvirleri de aynı toplumsal mantığı doğrular (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Böylece dede tipi, yalnızca kuralları koyan değil, paylaşımı örgütleyen ve aile bağını somut ikram pratikleriyle besleyen bir figür hâline gelir.

Bayram, düğün, nişan ve imece benzeri kolektif bağlamlar, bu işlevlerin görünür olduğu başlıca alanlardır. Çobanoğulları’nın ifadesiyle bayramlarda büyükten küçüğe doğru bir bayramlaşma sırası vardır. Evde yemek hazırlanır, çörek ve kebab yapılır, aile büyüklerinin etrafında toplanılır (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Dede ölünce yahut işlevi zayıflayınca bu toparlayıcı rol çoğu zaman babaya geçmektedir. Nitekim aynı derlemede, babanın kuzu keserek ya da özel bir yemek vesilesi yaratarak çocukları etrafında topladığı, böylece dede sonrası dönemde aileyi bir arada tutan yeni merkez olduğu anlatılır. Bu örnek, *Küfez Monografisi*’ndeki “baba yaşlanınca otorite büyük oğula geçer” tespitini hatırlatacak şekilde, otoritenin aile içinde el değiştirirse bile yapısal olarak süreklilik kazandığını göstermektedir (Yağlı, 1963, s. 18).

Kız isteme ve evlilik süreçleri de dede/baba tipinin karar verici rolünü açıkça ortaya koyar. Ergül Çobanoğulları, ablasının evlilik sürecini anlatırken babasının izni olmadan eniştesinin ablayı dışarı çıkaramadığını, olumlu ya da olumsuz nihai iznin babaya ait olduğunu belirtmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu, modern bireysel tercih anlayışından farklı olarak, evliliğin aileler arasında kurulan ve aile büyüğünün onayıyla meşruluk kazanan bir süreç olduğunu gösterir. Ancak Elder’in anlatısında önce anne, nene ve kadınların devreye girmesi, nihai erkek otoritesinin yanında kadınların müzakere edici rolünü de hatırlatır.

Dolayısıyla karar vericilik mutlak tek yönlü bir tahakküm değil, aile içi müzakere basamaklarının tepesinde yer alan onay gücü olarak anlaşılmalıdır.

Miras ve mal paylaşımı alanında ise dede tipi aynı zamanda “adalet dağıtıcı” olarak görünür. Yaşlılığında malını paylaştıran, vasiyet ettiren, çocuklar ve akrabalar arasında taksim yapan aile büyüğü hem ekonomik kaynakların yönetimini hem de aile içi huzurun korunmasını üstlenmektedir (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Bazı durumlarda bu süreç fakih, hoca veya hukuk bilgisi olan kişilerin yardımıyla yürütülmektedir. Böylece geleneksel aile otoritesi ile dinî-hukukî bilgi arasında bir iş bölümü kurulmaktadır. Bu tür örnekler, aksakallılığın Kıbrıs Türk halk kültüründeki görünümünün bütünüyle gayriresmî olmadığını, kimi zaman vakıf, vasiyet ve mütalaa gibi yarı kurumsal alanlarla temas ettiğini gösterir.

İmece ve komşuluk yardımı da bu işlevlerin çevresel uzantılarıdır. Her ne kadar bazı görüşmeciler kendi köylerinde klasik tarımsal imecenin çok belirgin olmadığını, daha çok ev plakası dökme gibi belirli işlerde yardımlaşmanın öne çıktığını söylese de bu yardımlaşmaya kimin çağrılacağı, kimin öncülük edeceği ve topluluk desteğinin nasıl örgütleneceği çoğu zaman büyüklerin etkisiyle şekillenmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Senar Çobanoğulları’nın düşünlerde kimin patates, kimin üzüm, kimin ne tür katkı vereceğini hatırlaması, aile ve köy büyüklüğünün kolektif hayatı düzenleme kapasitesini göstermektedir (S. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu düzende dede/baba tipi, yalnızca öz ailesine değil, daha geniş mahalle ve komşuluk ağına dönük bir sosyal koordinasyon işlevi de üstlenmektedir.

Devletle ilişki meselesinde ise Kıbrıs Türk halk kültürü örneği daha çok “tamamlayıcı” bir karakter taşımaktadır. Görüşmecilerin anlattığı dede tipi, devlet otoritesine rakip bir güç olmaktan ziyade devletin ulaşamadığı yahut gündelik hayata doğrudan müdahil olamadığı alanlarda düzen sağlayan bir toplumsal mekanizma işlevi görmektedir. Özellikle kırsal ve yarı-kırsal dönemlerde gündelik sorunların büyük kısmı hane, mahalle ve akrabalık ağı içinde çözülmektedir. Elder’in anlattığı Hacı Mustafa Efendi örneği, yerel dinî-hukukî otoritenin aile içi düzenlemeleri meşrulaştırmasında aracı rol oynadığını gösterirken, bu aynı zamanda devlet normlarıyla toplum normları arasında bir eşgüdüm alanı bulunduğunu düşündürür (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Dolayısıyla Kıbrıs Türk kültüründeki dede/aksakallı tipi, modern anlamda “devlet dışı alternatif iktidar” değil, devleti günlük hayatta tamamlayan bir uzlaşi mekanizmasıdır.

Devletle ilişkinin dönüşümü özellikle 1974 sonrası dönemde daha belirgin hâle gelmiştir. Modern devlet kurumlarının eğitim, hukuk, sosyal yardım ve bürokrasi alanlarında gündelik hayata daha fazla nüfuz etmesi, aile büyüğünün eskiden üstlendiği bazı işlevleri kurumsal alanlara taşımıştır. Bununla birlikte

derlemeler, bu kurumsallaşmanın aile büyüğünü bütünüyle gereksiz kılmadığını göstermektedir. Tam tersine, resmi kurumlarla çözülemeyen duygusal gerilimlerde, kuşaklar arası çatışmalarda ve aile içi prestij meselelerinde yaşlı figürün sözü hâlâ belirli bir ağırlığa sahiptir. Bu tamamlayıcılık, toplumsal yardım ve koruma bağlamında da görülür. Çobanoğulları, babasının ailesini dışarıya karşı koruyan, gerektiğinde sertleşen ama aynı zamanda gariplere yardımcı olan bir adam olduğunu anlatır. Yoksul yahut boynu bükük gördüğünde harçlık verdiğini, toplumsal merhametle otoriteyi bir arada taşıdığını söyler (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu, aksakallık kurumunun yalnızca disiplin üretmediğini, aynı zamanda himaye ve şefkat boyutu taşıdığını gösterir. Geleneksel otoritenin sürdürülebilir olması da zaten çoğu zaman korkudan değil, koruyuculuk ve adalet hissinden kaynaklanır.

Kıbrıs Türk halk kültüründe dikkat çeken bir diğer nokta, mahallenin ve köyün büyüğü olma hâlinin aile sınırlarını zaman zaman aşmasıdır. Çobanoğulları'nın “şimdi bu mahallenin çoğunluğunda dedesiyim” sözü, biyolojik dedeliğin ötesinde, yaşlı erkekliğin mahalle ölçeğinde sembolik bir statü taşıdığını göstermektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Her ne kadar eski dönem kadar güçlü bir itaati beraberinde getirmese de yaşlı ve saygın erkeklerin mahalle içinde “dede” diye anılması, aksakallılık işlevinin aile dışına taşan hafifletilmiş bir biçiminin hâlâ sürdüğünü düşündürmektedir. Bu da bize Kıbrıs Türk halk kültüründe dede tipinin yalnızca bir akrabalık unvanı değil, aynı zamanda yerel toplumsal saygı kategorisi olduğunu göstermektedir.

3. Güncel Dönüşüm ve Süreklilik

Derleme verilerinin en çarpıcı ortak noktalarından biri, dede ve baba tipinin eski ağırlığını kaybettiğine dair güçlü hafızadır. Ergül Çobanoğulları “eskiden baba sözü, dede sözü çok geçerdi, şimdi geçmez” diyerek kuşaklar arası kopuşu yalın biçimde ifade etmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Özay Akif Elder de benzer biçimde, eğitim ve modernleşmeyle birlikte çocukların artık “anasını dinlemez, babasını dinlemez” hâle geldiğini söylemektedir (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Bu tespitler yalnızca nostaljik bir yakınma olarak değil, aile otoritesinin dayandığı toplumsal zeminlerin değişmesi olarak okunmalıdır.

Birinci değişim, geniş aileden çekirdek aileye doğru yaşanan yapısal dönüşümdür. Aynı evde yahut aynı avlu düzeninde yaşayan kuşakların yerini ayrı evlerde, hatta farklı şehir ve ülkelerde yaşayan akrabalar aldıkça dede figürünün gündelik görünürlüğü azalmaktadır. Eskiden her gece soba başında toplanan aile örneğinin yerini, seyrek ziyaretler ve özel gün buluşmaları almıştır. Çobanoğulları bugün kendi çocuklarının ve akrabalarının bayramlarda bile “uydurursa geldiğini”

söyleyerek bu dağınıklığı vurgular (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Aileyi fiziksel olarak toplama gücü zayıfladığında, dede tipinin karar vericiliği de doğal olarak gevşemektedir.

İkinci değişim, ekonomik yapının farklılaşmasıdır. Kırsal üretime dayalı hayat içinde baba ve dede, ailenin ekonomik varlığını doğrudan yöneten kişidir. Hayvan, tarla, ürün ve ev inşası gibi konular onun otoritesini somutlaştırır. Oysa ücretli emek, şehir hayatı ve bireysel gelir kaynaklarının artmasıyla aile üyeleri ekonomik olarak daha özerk hâle gelmektedir. Bu durum, yaşlı erkek otoritesinin meşruiyetini yalnızca saygı değil, gündelik bağımlılık üzerinden de zayıflatır. Çobanoğulları'nın anlattığı “babanın bankaya para atılmasına bile karar vermesi” türünden örnekler bugün aynı yoğunlukta yaşanmamaktadır (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bir başka ifadeyle ekonomik kararların bireyselleşmesi, aile büyüğünün son söz söyleme alanını daraltmıştır.

Üçüncü değişim, eğitim ve kuşaklar arası kültürel mesafenin artmasıdır. Elder'in ifadesinde diplomalı genç tipinin, büyük sözünü otomatik biçimde kabul etmeyen bir karaktere dönüştüğü açıkça görülür (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026). Ancak bu dönüşümü yalnızca olumsuz bir çözülme olarak değerlendirmek yeterli değildir. Eğitim düzeyindeki artış, kadınların ve gençlerin karar süreçlerine daha çok katılması, bireysel tercihlerin önem kazanması ve otoritenin daha fazla gerekçelendirilmesi gibi sonuçlar da doğurmuştur. Bu açıdan geleneksel dede/baba tipi, eskiden sahip olduğu tartışılmaz mevkiden çekilmekte ve tümüyle yok olmaktan ziyade daha müzakereci bir role dönüşmektedir.

Nitekim *Küfez Monografisi*'nde bile babanın otoritesinin mutlak olmadığı, annenin akıl verebildiği belirtilmektedir (Yağlı, 1963, s. 18). Bu veri, bugünkü dönüşümün bütünüyle yeni olmadığını, Kıbrıs Türk aile kültüründe zaten öteden beri belli bir istişare eğiliminin bulunduğunu düşündürür. Dolayısıyla modernleşme, tamamen yeni bir müzakere kültürü üretmekten ziyade mevcut istişare unsurunu görünür ve güçlü hâle getirmiş olabilir. Bu yüzden dede tipi eski sert hiyerarşisini kaybederken, yeni dönemde daha çok danışılan, hatırı sayılan ama her zaman bağlayıcı olmayan bir “aile danışmanı” statüsüne dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Dördüncü değişim, akrabalık hafızasının zayıflamasıdır. Çobanoğulları, bugün çocukların ve gençlerin köyden çıkan nesilleri bile tanımadığını, kendisinin bile bazı gençleri tanımakta zorlandığını söylemektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Oysa geleneksel dede tipinin en güçlü yanlarından biri soy-sop bilgisini canlı tutmasıydı. Akrabalık adlarının, lakapların, köy içi aile haritasının ve geçmiş olayların unutulması, dede tipinin “hafıza merkezi” işlevini de daraltmaktadır. Çünkü hatırlayacak topluluk çözülmüşse, hatırlatan büyüğün etkisi de kaçınılmaz biçimde azalır.

Beşinci değişim, otoritenin görünürlük kanallarının değişmesidir. Eski dönemde saygı bedensel disiplin, fiziksel yakınlık ve sık temas üzerinden kurulurken, günümüzde yaşlılara saygı daha çok sembolik ve törensel bir nitelik taşıyabilmektedir. Bayram ziyaretleri, telefonla hatır sorma, aile gruplarında fikir danışma veya düğünlerde yaşlıyı başköşeye oturtma gibi pratikler, eski otoritenin hafiflemiş ama sürmekte olan biçimleridir. Çobanoğulları'nın “mahallenin dedesi” oluşu da tam bu dönüşümü gösterir: Artık herkes üzerinde doğrudan yaptırım gücü yoktur. Ancak yaşlı ve saygın bir erkek olarak sembolik merkezlik devam etmektedir (E. Çobanoğulları, kişisel görüşme, 7 Mart 2026). Bu dönüşüm, Kıbrıs Türk halk kültüründe aile büyüğüne duyulan ihtiyacın tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bilakis modern hayatın hızlanması, göç, iş yoğunluğu ve dağılmış aile yapısı karşısında, yaşlıların temsil ettiği “toparlayıcı merkez” fikri kimi zaman daha da kıymetli hâle gelmektedir. Bugün aileler günlük kararlarını bireysel alsalar da cenaze, düğün, bayram, miras ya da hastalık gibi kriz yoğunluklu zamanlarda yeniden bir büyük etrafında toplanma eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, aksakallık işlevinin artık süreklilik arz eden bir yönetim gücü olmaktan çok, eşik anlarında devreye giren bir bütünleştirici otoriteye dönüştüğünü gösterir.

Bu bağlamda süreklilik, doğrudan itaatten ziyade temsil ve sembolik rehberlik düzeyinde yeniden üretilmektedir. Aile büyükleri bugün belki çocukların evlilik tercihlerini eskisi kadar belirleyememekte, mirası tek başına yönlendirememekte ya da günlük davranışları eskisi kadar denetleyememektedir. Fakat kriz anlarında, ölüm, hastalık, miras, cenaze, düğün yahut aile içi kırınlık gibi eşiklerde yine ilk danışılan kişiler çoğu zaman yaşlılardır. Geleneksel aksakallığın çağdaş karşılığı da tam bu noktalarda görünür olmaktadır: Gündelik hayatın her anına hükmeden değil, eşik anlarında yön gösteren, merasimleri meşrulaştıran ve dağınık aileyi geçici olarak tekrar bir araya getiren saygın figür.

Kıbrıs Türk halk kültüründe dede-baba tipinin geleceği bu yüzden bütünüyle karamsar bir tablo sunmaz. Elbette kentleşme, bireyselleşme, dijitalleşme ve göç, geniş aile zeminini zayıflatmaktadır, çocukların ve gençlerin aile büyükleriyle kurduğu süreyi ve yoğunluğu azaltmaktadır. Ancak aynı süreçler, yaşlı figürün büsbütün silinmesine yol açmamaktadır. Aksine toplum, kriz, yas ve merasim anlarında hâlâ meşruiyet üreten yaşlı sesine ihtiyaç duymaktadır. Kıbrıs'taki dede tipi, eski sert yaptırım gücünü kaybetse bile, aile birliği idealinin sembolik temsilcisi olmayı sürdürmektedir.

Sürekliliği destekleyen başlıca dinamikler arasında akrabalık hafızasının hâlâ tümüyle silinmemiş olması, bayram ve cenaze gibi ortak ritüellerin devam etmesi, yaşlıların “dua alan”, “hatırı sayılan” kişiler olarak görülmesi ve çocuk bakımından misafir ağırlamaya kadar pek çok alanda kuşaklar arası dayanışmanın sürmesi

sayılabilir. Buna karşılık sınırlayıcı riskler, çekirdek aileleşme, göç nedeniyle coğrafi dağılma, dijital iletişimin yüz yüze sohbetin yerini alması, köy kökenli ortak hafızanın zayıflaması ve yaşlılığın kamusal saygınlık değil bazen toplumsal yük olarak algılanmaya başlamasıdır. Kıbrıs Türk halk kültürü örneğinde dede tipinin geleceği bu iki eğilimin mücadelesi içinde belirlenecektir.

Burada üzerinde durulması gereken son husus, dede tipinin erkek merkezli görünümünün yanında kadın yaşlıların danışma ve yönlendirme alanındaki etkisinin de göz ardı edilmemesidir. Elder'in "hanım deyzeler" örneği ve *Küfez Monografisi*'ndeki annenin akıl verici rolü, Kıbrıs Türk aile yapısında otoritenin tamamen tek cinsiyetli işlemediğini gösterir (Ö. A. Elder, kişisel görüşme, 9 Mart 2026; Yağlı, 1963, s.18). Bu bakımdan gelecekte yapılacak araştırmalarda "dede" tipinin yanı sıra "nene", "hanım teyze/deyze" ve yaşlı kadın rehberliği de daha fazla dikkate alınmalıdır. Böylece Kıbrıs Türk halk kültüründeki aksakallık olgusu, sadece erkek otoritesinin tarihi olarak değil, yaşa ve itibara dayalı daha geniş bir toplumsal rehberlik rejimi olarak daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç

Bu çalışma, Kıbrıs Türk halk kültüründe aksakallık kurumunun Türk Dünyasının kimi bölgelerinde görüldüğü üzere kurumsallaşmış bir "aksakallar konseyi" biçiminden çok, aile merkezli "dede" ve onu izleyen "baba" tipi içinde yaşadığını göstermektedir. Gündelik dilde "aksakallı"dan ziyade "dede" adlandırmasının öne çıkması, işlevsel devamlılığı ortadan kaldırmamakta ve aksakallılığın ada toplumunda daha çok hane, akrabalık ve mahalle ölçeğinde cisimleştiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle Kıbrıs örneği, Türk Dünyasındaki ortak eğilimleri yansıtan ama onları yerel bir terminoloji ve pratik üzerinden yeniden üreten özgün bir örnek niteliğindedir.

Makale boyunca değerlendirilen sözlü derlemeler ve *Küfez Köyü Monografisi*, Kıbrıs Türk toplumunda dede/baba tipinin tarihsel olarak aile reisliği, karar vericilik, arabuluculuk, kültürel hafıza taşıyıcılığı ve aileyi bir araya getirme gibi temel işlevler üstlendiğini göstermektedir. Dede miras, kız isteme, aile içi huzursuzluk, bayram, merasim ve çocuk terbiyesi gibi alanlarda son sözü söyleyen ya da en azından sözüne başvurulmuş kişidir. Aynı zamanda masal anlatan, soy sopu öğreten, çocukları etrafında toplayan, yoksula el uzatan ve ailenin kimliğini canlı tutan kişidir. Baba tipi ise özellikle dedenin ortadan çekildiği yahut vefat ettiği durumlarda bu işlevlerin önemli bir bölümünü devralmaktadır.

Meşruiyetin kaynağı, yalnızca yaş değildir. Kıbrıs Türk tecrübesinde gelenek, dinî-ahlaki itibar, bilgi, ekonomik sorumluluk ve sosyal saygınlık birlikte çalışmaktadır. Bu nedenle bazı ailelerde bilgili kadın yaşlıların da danışılan otoriteler

arasında yer alması dikkat çekicidir. Kıbrıs örneği, bu yönüyle ataerkil hiyerarşinin yanında istişareyi ve bilgiye dayalı saygınlığı da önemseyen daha esnek bir yapı sunmaktadır. Ayrıca, aile büyüğü ile fakih, hoca yahut vakıf idaresi gibi yarı kurumsal alanlar arasındaki temaslar, geleneksel otoritenin modern öncesi hukuk ve idare mekanizmalarıyla nasıl eklemlendiğini göstermektedir.

Günümüzde ise modernleşme, kentleşme, eğitim, göç ve bireyselleşme gibi dinamikler dede/baba tipinin bağlayıcı gücünü zayıflatmıştır. Geniş ailenin çözülmesi, akrabalık hafızasının zayıflaması ve genç kuşakların daha özerk karar alma eğilimleri, eski otorite biçiminin aşınmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte bu durum, aksakallılık işlevinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Dede tipi bugün daha çok sembolik merkez, kriz anlarında danışılan yaşlı, merasimlerin meşruiyet kaynağı ve aile birliği idealinin temsilcisi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu da “azalma mı, yeniden üretim mi?” sorusuna Kıbrıs Türk halk kültürü örneğinde verilebilecek en uygun cevabın, “farklı biçimler altında yeniden üretim” olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Bu bakımdan Kıbrıs, Türk Dünyasında aksakallığın yalnızca resmî şuralar, konseyler yahut kurultaylar üzerinden anlaşılmaması gerektiğini de hatırlatmaktadır. Aksakallık kimi zaman devletçe tanınmış bir kurumsal yapı değil, evin içinde çocukların kimin önünde nasıl oturacağını belirleyen, bayram sabahı sofranın etrafında kimlerin toplanacağını tayin eden, kimin kimle akraba olduğunu hafızasında taşıyan ve ölümden önce malı kavgasız paylaştırmaya çalışan yaşlı bir insanın gündelik otoritesinde görünür olur. Kıbrıs Türk halk kültürü bu açıdan, aksakallık kurumunun “mikro toplumsal” yüzünü anlamak için son derece öğretici bir örnek sunmaktadır.

Sonuç olarak, Kıbrıs Türk halk kültüründe dede tipi, Türk Dünyasındaki aksakallık geleneğinin ada şartlarında şekillenmiş özel bir tezahürüdür. Bu tip, toplumsal uzlaşma, aile içi arabuluculuk, değer aktarımı ve süreklilik üretimi bakımından hâlâ dikkate değer bir kapasite taşımaktadır. Ancak bu kapasitenin geleceği, geniş aile bağlarının korunmasına, kuşaklar arası iletişimin güçlendirilmesine ve yerel kültürel hafızanın canlı tutulmasına bağlıdır. Gelecek araştırmaların yalnızca erkek yaşlı figürüne değil, kadın yaşlıların rehberlik rollerine, diasporadaki Kıbrıs Türk ailelerinde dede/nene otoritesinin dönüşümüne ve dijital çağda aile büyüklüğünün yeni temsil biçimlerine yönelmesi, bu alanın daha derinlikli anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar

Aktaş, İ. Y. (2021). Reconstruction of Pre-modern Traditions in Kyrgyzstan: Legal Pluralism and Women. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Aslan, N. (2019). Türklerde Aile anlayışı ve Çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 457-466.
- Assembly of the People of Kazakhstan. (2017, 30 Ekim). Honor and Respect.
- Azərbaycan Ağsaqqallar Şurası. (t.y.). Tarixi və Fəaliyyət İstiqamətləri.
- Jirmunskiy, M. V. (2016). Dede Korkut Kitabı/Kitab-I Dedem Korkut Oğuz Kahramanlık Destanı ve Kitab-ı Korkut (A. Bağcı, Çev.). *Türk Dünyası*, 41, 51-90.
- Kalshabaeva, M. Zh., Sartayev, S. A., & Tauekelov, N. B. (2024). A Biy's Court and a Council of Elders as a Historical Prerequisite for Mediation in Kazakhstan. *BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series*, 148(3), 89–104. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-148-3-89-104>
- Kimya, O. (2025). Osmanlı Devleti'nde Göç ve İskân (Kuruluştan XVII. Yüzyıla Kadar). *Akademi Karabük Dergisi*, 9(1), 106-121.
- Kiyat, A. (2023). Kırgız Toplumunda Aksakal. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(3), 957-967. <https://doi.org/10.7884/teke.1313441>
- Organization of Turkic States. (t.y.). Organization Chart.
- O'zbekiston Respublikasi. (2013, 22 Nisan). “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida.
- Özmen, S., & Özmen, S. S. (2018). Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-kültürel Özellikleri. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2(3), 21-33.
- Sadrazam, E., & Öznur, Ş. (2015). Kıbrıs Aksakallı Efsanesi'nde Alevi-Türkmen İnanç Motifleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 75, 77-96.
- Suda, M. (2006). The Politics of Civil Society, Mahalla and NGOs: Uzbekistan.
- Turkmenistan Today. (2023, 18 Temmuz). Resolution of the Presidium of the Khalk Maslakhaty on the Council of Elders of the Khalk Maslakhaty of Turkmenistan.
- Turkmenistan Today. (2024, 31 Ocak). The Wisdom of the Elders is the Basis for the Harmonious Education of the Younger Generation.
- Urinboyev, R. (2025). Mahalla Institutions in Uzbekistan.
- Yağlı, H. H. (1963, Haziran). *Küfez Köyü Monografisi*. [Yayımlanmamış monografi].
- Yeniasır, M., Gökbulut, B., & Kaya Tekman, T. (2021). Anadolu ve Kıbrıs Türk Halk Masallarında Yer Alan Kültürel Unsurlar Üzerine Bir Karşılaştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 52, 81-113. <https://doi.org/10.21563/sutad.986484>

Sözlü Kaynaklar

- Çobanoğulları, Ergül (2026). Doğum tarihi ve yeri 26.01.1948 Ortaköy/Lefkoşa, pastacılık mesleğinden emekli olan kaynak kişi ile Zeki Akçam tarafından 07.03.2026 tarihinde Lefkoşa'ya bağlı Gönyeli Köyü'nde kaynak kişinin kendi evinde yapılan derleme ve gözlem notları. Derleme ve gözlem notları Zeki Akçam'ın özel arşivindedir.
- Çobanoğulları, Senar (2026). Doğum tarihi ve yeri 07.01.1952 Aşağı Arodez/Baf, ev hanımı olan kaynak kişi ile Zeki Akçam tarafından 07.03.2026 tarihinde Lefkoşa'ya bağlı Gönyeli Köyü'nde kaynak kişinin kendi evinde yapılan derleme ve gözlem notları. Derleme ve gözlem notları Zeki Akçam'ın özel arşivindedir.
- Elder, Özay Akif (2026). Doğum tarihi ve yeri 21.06.1936, Leymosun, emekli gümrük müdürü olan kaynak kişi ile Zeki Akçam tarafından 09.03.2026 tarihinde Lefkoşa'ya bağlı Yenikent Mahallesi'nde kaynak kişinin kendi evinde yapılan derleme ve gözlem notları. Derleme ve gözlem notları Zeki Akçam'ın özel arşivindedir.

GELENEKSEL KAZAK TOPLUMUNDA AKSAKAL FENOMENİ

Karlygash ASHIRKHANOVA*

Giriş

Türk halklarının dünya görüşünde, renkler dünyasının kendine özgü nitelikleri ve sembolik anlamı vardır. Diğer halklar gibi, Kazak halkı için de dünya “beyaz/ak” ve “siyah/kara” olarak iki renge ayrılır. Yani “kültürel renkler” aracılığıyla insanlar kendi estetik bakış açılarını, duygusal durumlarını ve ahlaki kavramlarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle renkler ulus kültürünün temelini oluşturur. Derin köklere sahiptir ve atalarımızın mitolojik anlayışıyla da ilişkilidir. Eski çağlardan beri, “beyaz/ak renk”, Türk halkları için saflık, yücelik, deneyim, kutsallık, adalet ve idari anlamına gelmiştir. Türk halkları arasında bilgelik sembolü olan “aksakal” kelimesi de beyazla ilişkilendirilir. Beyaz/ak örtülü anneler de vardır. Onlar bilge, önder ve hatip değerleriyle birlikte beyaz/ak sakallı atalarının soyundan gelen temsilciler olarak da tanınırlar. Bu kavramın ilk örnekleri, mitler ve efsanelerde ilk yaratılan insanların “ak” epitetiyle anılmaya başlamasından itibaren görülmektedir. Türk mitolojisinde Ak Ana yaşam döngüsünü başlatan tanrıça olarak bilinir. Ak kelimesi Altay Türkçesinde *cenneti* ifade eder. Ak Ana, Ağ Ana, Ürüng Ene, Şura Ene ve Sagan Ece isimleriyle de bilinmektedir (Küçük, 2013, s. 105). Aksakal unvanı, Türklerin İslam öncesi inançlarında, Gök Tengri’nin görevlendirdiği, insanlara bir anda görünerek yardım edip onların dertlerini çözen kötülüklerden kurtaran uhrevi, efsanevi bir varlık olarak bilinmektedir. Kırgız, Kazak ve Özbek boylarında köyün sahibi, yöneticisi olan kimselere “aksakal” unvanı verilmiştir (Selçuk, 2024, s. 339). Kazak Hanlığında aksakallar, yerel bölge beyleri, yöneticileri mahiyeti kazanmışlardır. Mesela, “Aul: Türkistan coğrafyasında içinde aşiretin yaşadığı en küçük yönetim merkezidir. Başında halk tarafından seçilen Aksakal bulunur. Umera-ı Azam: Hive Hanlığı’nda büyük emirler adıyla anılan Divan-ı Hümayun üyesi emirlerdir. Urunişin Aksakalı adıyla da anılırlar” (Akar, 2018, s. 345, 350, 429). Ayrıca, Kazak Türkçesinde “ak жүздү” (beyaz yüzlü) ve “ak mañdaylı” (alın beyaz) ifadeleri, bir kişinin onurlu, ahlâken temiz, sagın, itibarlı, kaderinde iyilik yazılı, mutlu ve parlak bir geleceğe sahip olarak tanımlar ve beyaz/ak rengin kutsallığını vurgular.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kh. Dosmukhamedov Atyrau Üniversitesi, el-mek: ashirkhanovak@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-6628-5702> / Atyrau-Kazakistan.

Kazak halkı, yaşlıların bilgeliğini ifade etmek amacıyla da ak sözcüğünü kullanmıştır. “Beyaz saç, aklın değil yaşın işaretidir.” atasözünün işaret ettiği temel düşünce, yaşlanmanın kaçınılmaz olarak deneyim birikimi sağladığı ancak bu deneyimin her zaman akıl, sağduyu veya rasyonel karar verme becerisiyle örtüşmediğidir. Nitekim bilimsel literatürde de bilişsel yetiler ile kronolojik yaş arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı, bireysel farklılıkların belirleyici olduğu ortaya konulmuştur. Yani bu atasözü, saçların beyazlamasının doğal bir yaşlanma süreci olduğunu ve beyaz saçın ise her zaman belgelik göstergesi olmadığını öne sürer. Bu da gençlerin yaşlılardan daha fazla bilgi ve deneyime sahip olabileceğini ve yaşlı bireylerin ise her zaman bilge sayılmayacağını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Kazak toplumunda aksakal sadece yaşlı bir kişi değil, aynı zamanda geniş yaşam deneyimine, bilgiye, adalete ve otoriteye sahip, toplumda söyledikleri ciddiye alınan, hitabeti güçlü bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Kazak Türkçesindeki “aksakal” sözcüğü, Farsça’da “ak saçlı, yaşlı kimse, ermiş” anlamlarına karşılık gelmektedir (Sagyndyquly, 2016, s. 40). *Kazak Edebiyat Sözlüğü*’nde ise “aksakal” kavramına şu tanımlar verilmiştir: “Yaşı ileri, saygın erkek, ihtiyar” ve “deneyimi fazla, kendi alanında usta kişi” (Ansiklopedi, 1/ 2011, s. 158). “Aksakal” sözcüğünün eş anlamlılarını *Kazak Dili Sözlüğü*’ne göre sistematize edersek, altmış veya yetmiş yaşın üzerindeki bir adam anlamına gelir. Bu kelime genel halk tarafından anlaşılabilir ve genel bir anlamı olan edebi bir kelimedir. Qariya: Çok bilen, çok yaşayan kişi. Abız: çok bilen, bilgin, bilgili. Qart: yaşı ilerlemiş, yaşlanmış kişi (Ansiklopedi, 5/ 2011, s. 483), Kazak yazarı Şerhan Murtaza’ya göre halkın sözlerine kulak veren ve onları dinleyen kişiye “abız”, köy ve yörede otoritesi olan kişiye “aksakal” denilir. Günlük koşuşturmanın karmaşasından çıkamayan kişi ise “şal” olarak tanımlanır. Kazak Hanlığı döneminde hanlar herhangi bir kararları aksakallara danışarak alırlardı. Bilge ve adaletli aksakallar, ülkenin iç sorunlarını sistematik bir şekilde çözerlerdi. Aksakalın verdiği kesin ve önemli söze uymak, Kazak zihniyetinin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Tarihi bir bakış açısıyla, aksakallar, abızlar ve boy reisleri, Kazak Hanlığı kurup Kazak toplumu şekillendiğinde siyasi etkinlik göstermişlerdir. Halk onların fikir ve kararlarını tamamen kabul eder, Aksakallar ise onlara bata - iyi dileklerini, hayır dualarını ve kutsamalarını - iletir. Ahmet Baytursinov şöyle demiş: “Bata, birine teşekkür ederken söylenen sözlerdir. Bata’yı aksakal kişiler söyler. “Batagöy”, yani iyi dilekte bulunan şal, sofraya hayvan başı olan tabak getirildiğinde ve yemeği yedikten sonra dua ederler” (Syzydyq, 1983, s. 10).

Geleneksel Kazak toplumundaki sosyal kurumlardan biri de yaşlılar kurumudur. Bu kurum, ulusal manevi ve entelektüel değerleri birleştirme ve kamu bilincini oluşturma açısından özel bir öneme sahiptir. Değerli bir yaşlı, gelenekler,

görenekler ve ritüeller arasındaki bağıdır. Eski zamanlardan beri var olan bir yaşlıya saygı duymanın üç farklı anlamı vardır. Birincisi, büyük bir bilgeliğe sahip kişidir. İkinci olarak gelenek ve görenekleri sıkı sıkıya koruyan ve bunların uygulanmasını denetleyen bilge bir adamdır. Üçüncüsü ise atalarının izlediği yolu onurlandıran ve saygı duyan şerefli bir adamdır.

Kazak Toplumundaki Aksakal

Kazaklarda aksakal, sadece ailenin değil, tüm yörenin yaşamını ve ekonomisini yönlendiren, olumlu bir etki yaratan kişidir. Aksakallar, gençleri eğitime, nezakete ve emeğe yönlendirmenin yanı sıra, köy içindeki anlaşmazlıkları durdurur ve çatışmalarda da uzlaştırıcı bir söz söyleyerek tarafları barıştırır. Ama bu bağlamda söylenen uzlaştırmacı sözler dikkate alındığında, Aksakalları biylerle karıştırmamak gerekir. Biyler¹ ve aksakallar arasındaki fark önemlidir. Aksakalın herhangi bir durumlarda söylediği sözler asla hafife alınmaz. Bu tür sözleri hiçe saymak, Kazak toplumunda kabalık ve terbiyesizlik olarak değerlendirilmiştir.

Toplumun çeşitli meseleleri konusunda yeri geldiğinde resmî yöneticiler de aksakallarla istişarede bulunmuştur. Bu durum, aksakalın Kazak toplumunda tüm yönetici liderlerin dahi üzerinde yer alabilecek düzeyde bir itibara sahip toplumsal bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Eski dönemlerden beri Kazak ülkesinde, topluluk içinde ve ailede aksakala saygı gösterilmeyen hiçbir toplum olmadığı kaynaklardan bellidir. Her büyük veya küçük toplulukta kendi aksakalı, fikir bildirerek toplulukları uzlaşmaya ve barışa davet etmiştir. Kazak toplumunda aksakallar, soy ve boy yönetimi işlerine dahil olan kişilerdir. Kazak toplumunda belli bir yedi atadan akraba insanlar yani yedi ata nesilleri bir aile bağıdır. Bunlar yaklaşık 20-25 haneden oluşan tek bir soy birliği olarak kabul edilir.

Bu yönetim kademesi akrabalık temeline dayandığından, soy yöneticisinin başına beklenmedik bir durum geldiğinde, başka bir yerden kişi aramaya gerek kalmadan, kendi aralarından önde gelen birisi sorumluluğu üstlenir. Soy yöneticisini başlıca görevleri, aileler arasında geçim için sağlanan günlük çalışmaların yanı sıra, *şildehana* (bebek doğumu)'dan başlayarak vefat eden yaşlının cenazesine kadar olan süreçleri düzenlemek ve bu faaliyetleri tüm soy üyelerine duyurmak, onların katılımlarını sağlamak olmuştur. Soy reisi soyun en büyük ve saygın kişinin huzuruna çıkarak onayını almış, düğün ya da diğer işlerin sahipleri ise yöneticiye eşlik ederek bu konuda aksakalın kutsamasını (bata) almışlardır.

¹ Biyler, toplumsal ilişkileri örf ve adet hukukunun normları ve ilkeleri aracılığıyla düzenleyen ve organize eden bir işlev yerine getirdi (<https://sozdikqor.kz/soz?id=305510&a=BI>)

Göçebe halkın kendine ait bir demokrasi anlayışı bulunduğu için ülke yönetimi görevine önerilen kişiler genellikle halk nezdinde davranışları ve icraatlarıyla büyük kabul gören kişiler arasından seçilmiş, çoğu zaman el kaldırma ya da başka bir yöntemle resmî olarak seçilmese de “güven duyma” esasına dayalı şekilde yönetime gelmiştir. Bu nedenle bu biçimde yönetime gelen geçen kişiler, toplumun çoğu tarafından dinlenen ve sözleri dikkate alınan insanlar olmuştur. Böylece Kazak toplumunda soy yöneticileri genellikle ağa ve aksakal olarak saygı görmüştür. Kazakların soy reisi olan aksakallar resmî görevlerde bulunmasalar da kamusal hayattaki yerleri ve rolleri resmî iktidarın temsilcilerinden geride kalmamıştı. Bu kişinin “aksakal” olarak adlandırılması sadece biyolojik bir özellik değil, her şeyden önce entelektüel niteliklerinin sosyal çevre tarafından tanınması ve takdir edilmesidir.

“Aksakal” terimi sadece yaşı büyük saygın kişi anlamına gelmemekte, aynı zamanda devrim öncesi Kazak köylerinde soy reisi ve yönetici konumundaki kişiler için de kullanılmaktaydı. Bu fikir, Sovyet döneminde de yaygın olarak benimsenmişti. *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*’nde “aksakal” kelimesine verilmiş iki anlam buna dayalı olabilir: 1. Eskiden ülkenin kaderini belirleyen, yaşı büyük, etkili kişi; soy ve boy reisi, partiarkal-feodal yönetimin temsilcisi. 2. Saygı duyulan kişi; ihtiyar, büyüklere saygı gösterirken de “aksakal” olarak anılır.

Yukarıdakiler, “aksakal” sözcüğünün eski Kazak toplumundaki rolünü göstermektedir. “Eski” derken kastedilen, Kazak toplumunun tarih boyunca çeşitli dönemlerden geçmesi ve bu dönemlerde yaşam tarzıyla birlikte bazı milli gelenekler ve ilişkilerin de etkilenmesidir. Bu değişimler, günümüz toplumunda aksakal kavramının yerinin de bir miktar değiştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Kazak geleneği ve ata sözlerine uymanın önemi gibi, içimize işleyen değerlerin de zaman zaman değişmeye başladığını gözlemleyebiliriz.

Günümüz Kazak Türkçesinde “aksakal” sözcüğüyle bunun gibi ifadeler kullanılmaktadır: Köy aksakalı, aksakallık gösterdi, aksakallı ihtiyar, soy aksakalı, aksakal niteliğini sergilemek, söz ağırlığı olan aksakal, köy aksakalı olarak seçildi, aksakal heyetine dahil etti, aksakal düzeyine yükseldi, ak sakallı, sarı dişli oldu. Ayrıca dilimizdeki deyimler ve atasözlerinde de aksakal kelimesine rastlamak mümkündür. Örneğin, “aksakalı azalan köyden onur ve erdem kaçır.” Bu örnekler aksakal kavramının hem günlük kullanımda hem de sözlü edebiyat ve halk bilgeliği geleneğinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Aksakal kelimesinin edebi metinlerde ve kitle iletişim araçlarında kullanılan örneklerden, bu sözün cümle içinde iki temel anlamda kullanıldığı tespit edebiliriz: İlk olarak, kişinin yaşlılık dönemine ulaşmış olmasını ifade eden ve yaşa bağlı bir hitap unsuru olarak ve ikincisi ise belirli bir toplumda tecrübesi, bilgeliği ve

söylediği sözlerle çevresi tarafından saygı gören, toplumsal itibara sahip bir kişiyi nitelemek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak, “aksakal” kelimesi, tüm kullanımlarda “qart” (ihtiyar) kelimesiyle eş anlamlı olup olmadığı sorusu ortaya çıkabilir. Elbette, aksakal ve qart kelimelerinin her ikisi de bir kişinin ileri yaşını ifade eder. Ama aksakal kelimesinin anlam alanı sadece kronolojik yaşla sınırlı değildir. Bundan dolayı aksakal sözü, tüm bağlamda toplum içindeki saygın bir kişinin unvanı olarak kullanılamaz. Aksakal sözü, insanın yaşlılık dönemine ilgili olarak “qart” (yaşlı), “qariya” (ihtiyar) veya “şal” (yaşlı) anlamlarında da kullanılır. “Qart” ve “qariya” sözcükleri anlamsal olarak tarafsızdır. Yani bu sözcükler yaşı büyük veya yaşlanma sürecine girmiş erkek ve kadınların tamamı için ortak biçimde kullanılabilir.

“Aksakal” kelimesinin hitap sözü olarak kullanıldığını daha önce de belirtmiştik. Örneğin, D. İsabekov’un “Dermene” (Pelin otu) adlı eserinde, Toksanbay adlı yaşlı adam tek evladını kaybettikten sonra geçim sıkıntısı nedeniyle torununu yanına alarak pelin otu hasadı yapmaya gider. Yanındaki çocuğu küçük, kendisini de yaşlı bir adam diye ikisine ücretin yarısını ödemeyi teklif eden işçilere kızar. Yaşlı adam oradan ayrılmak üzereyken, onun öfkesini yatıştırmak amacıyla söylediği “aksakal” hitabının muhatabı sakinleştirme, ona saygı göstererek konuşma ve konuşmacının kendini geri plana çekmesi gibi psikolojik ve pragmatik bir işlev üstlendiği anlaşılmaktadır. Şimdi aynı eserden örnekler verelim: “Aksakal, madem gidiyorsun, sözle bizi incitme. “Geçim derdi” diyerek küçümsemeyin! Bu da devletin işidir!” “Evet, Aksakal! Hiç şikâyet etmeyin! Yıllardır dermene hasadı yapıyoruz!” (Isabekov, <https://isabekov.com/?p=530&page=3>).

Rafael Niyazbek şöyle demiş: Bavurcan Momışoğlu yaşlı insanları “şal”, “qariya”, “aksakal”, “abız” olmak üzere dörde ayırmıştır. Ona göre, ocak başından ve ev çevresinden uzamayan, gününü ev ev dolaşarak dedikodu yaparak geçiren ihtiyar kişi “şal”, kendi soyunu sıkı şekilde kontrol altında tutan, onun onurunu koruyan ve yönetim gücüne sahip ihtiyar kişi “qariya”, sadece kendi ailesinin değil, bütün bir köyün fakirlerinin geçimlerini sağlayan, gençlere toplumsal hayatı kazanmasını destekleyen yaşlı “aksakal”, bilgeliğiyle çevresine rehberlik edebilen, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan, geçmiş tarih üzerine söz edebilen, manevi açıdan milli bilinç ve ahlaki erdemleri derinlemesine sindirmiş yaşlı kişi ise “abız” olarak arlandırılmıştır. Bu bağlamda kalbi bir kutsal hazineye benzetilen bilge ihtiyarın, kendi halkının kaderi üzerine büyük değer taşıdığı görülmektedir (Adırna, 2011).

“Aksakal kimdir?” sorusuna Macit Tilevcanov cevap olarak, “aksakalları en iyi bir toplum, en iyi bir ortam yaratır. Bazen aksakal olmak yaşa bağlı değildir. Akıllı, tecrübeli ve danışılacak, ferasetli, yaşı ilerlemiş ihtiyar da aksakal olabilir.” diyerek kendi “Aksakallar Mektebi” adlı makalesinde şöyle yazıyor: “Aksakal

unvanını Kazaklar rastgele her yaşı ilerlemiş birisine vermemişler. Aksakal denilen değerli unvana layık olacak şahsiyetlerin özellikleri şunlardır: Kendi işini bilen, sözünü tutan ve dünya görüşüyle, nesillerine ait sevgisiyle, milli örf adetlere olan saygısıyla öne çıkar. Aksakal dediğimiz, eğitim alanında daima örnek olacak, kara günlerde destek olacak, yanlış yola sapıldığında doğru yönü gösterecek, öğüt verecek, tüm bölge (köy halkına) rehberlik edecek, kendinden sonraki nesillerine öğretmen ve eğitmen olabilecek kişidir.”

Bilim adamı Töregeldi Şarmanov, “ihtiyar olmak için çok çalışmak gerekir. İhtiyarlık ve aksakallık büyük bir dereceye sahiptir. Yani aksakallık, yalnızca yaşa bağlı bir kategori değildir. Bazı kişilerin kırk yaşına ulaşmadan da “yaşlı” olunduğu gibi, halka hizmet etmiş, örnek davranışlarıyla milletine iz bırakmış, yaptığı iyilikleri çok olmuş kişiler de kırk yaşında da elli yaşında da “aksakal” seviyesine yükselir ve saygı görür. Demek, yaşı ilerlemiş insanlar üç gruba ayrılır: 1. Şal, qariya ve aksakal. Şal yetersiz, qariya sayın, aksakal itibarlı.” demiştir. (Astana Aqshamy, 2015, s. 1). Avliyaköl ilçesinin saygın vatandaşı S. Dosmagambetov, “aksakal berrak duygulu, iyi kalpli, yüksek ahlaklı insanlara denilir. Eğer onun şahsi özellikleri milletin çıkar ve hedefleriyle örtüşüyorsa, aksakalın onur ve değeri artar.” (Qostanai tany, 2014). Verilen örneklerden, “aksakal” kelimesinin evrensel “erkek” kavramına ait olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak aksakal kelimesini ele alırken, ulusal kültürle olan bağlantısını da göz önünde bulundurmalıyız. Aksakal, çok bilgin yaşlıdır. Aksakal, halk lideridir. Aksakal, tarihini iyi bilen bir yaşlıdır. Aksakal, yaşı büyük bir ihtiyardır. Aksakal, toprak anlaşmazlıklarını çözen yaşlı bir adamdır.

Eski çağlardaki insan yaş sınıflandırma geleneğine göre, aksakallar yaşamın beşinci evresine, yani kırk dokuz yaşını geçmiş kişileri kapsar. Ancak etnografik, folklorik ve yazılı kaynaklara göre, sadece altmış ve altmış üstü yaştaki insanlar köy, soy, kabile, hatta ulus seviyesindeki değerli aksakal olmaya layık görülmüştür. Eski kaynaklara göre, aksakallar ülkenin siyasi hayatında önemli rol oynamıştır. Onlar kavga eden kardeşler arasında arabulucu, etkileyici konuşmalarla barış sağlayıcı olarak saygı görmüş ve halka hizmet etmiştir. Wilhelm Barthold’a göre, aksakalların elinde resmî veya yetkisel bir iktidar gücü yoktur. Ama uzun zamandan beri süregelen hizmetleri, zengin tecrübeleri ve sağduyuları sayesinde toplumda değer kazanmışlardır. Yani toplulukların ekonomik ve sosyal yaşamının yönetiminde, boy beyleriyle beraber aksakalların da etkin rol üstlendikleri belirtilmiştir (Barthold, 1968).

Kazak toplumunda aksakalın değeri o kadar yüksektir ki köyün adına da köy aksakalının veya aşiret aksakalının adı verilirdi. Aksakal bütün köyün ekonomisini yönetir, liderlik ederek mera alanlarının seçimi konusunda kararlar alırdı. Geleneksel Kazak toplumunda aşiret aksakalları konseyi ve kabile aksakalları konseyi gibi

geleneksel yönetim sistemi olduğu bilinmektedir. Bu yönetim sisteminin aşiret, soy, akraba, kardeş arasındaki aile sorunlarına, köyler arası ilişkilere ve toprak anlaşmazlıklarına etkili çözüm bulmada özellikle önemliydi. Aksakalların kararı, biyeler mahkemesinde ve örf adet hukukunda önemli bir rol oynardı. Biyeler, aşiret aksakallarının katılımı olmadan önemli kararlar almazlardı. Sultan Mendali Piraliev'in "İz Zauralskoy Step'i" (Ural Ötesi Bozkırlardan) başlıklı makalesinde, aksakalın kendi aşiretine ait mera ve otlakları paylaşımı ve dengelemesindeki rolünün vurgulanması, onların göçebe yaşam içerisindeki istisnai etkisine işaret etmektedir. Hatta Kazak toplumunun en zayıf olduğu bir dönem olan 1928 yılına ait bir belge, "miras meselesinin, toplumun yetkili bir üyesi olan molla, aksakal ve liderlerin katılımıyla çözüme kavuşturulmuş" olduğunu ortaya koymaktadır.

Aksakallar, köyler arasındaki karmaşık günlük problemleri ve etik ilişkileri de kontrol altında tutmuşlardır. Milli liderler için aksakalların verdiği karar çok önemliydi. Kazak Özerk Cumhuriyeti döneminde aksakala gösterilen saygı çok büyüktü. Yani danışma toplantılarında, anlaşmazlıkları çözme meclislerinde, gelirleri paylaşmada onları evin başköşesinde oturtur ve yemeklerin en değerlisi ilk önce onlara dağıtıldı.

Halkın reisi olan aksakala aşiret temsilcileri biy diye hitap eder ve onun otoritesine etik olarak boyun eğmenin yanı sıra, kararlarını da yerine getirmek zorundaydılar. Bunun yanı sıra, aşiret aksakalları biyelerle birlikte ceza davalarının görülmesine, kan bedeli ve para cezası miktarlarının belirlenmesinde de aksakalların itibarı belirleyici bir rol oynamıştır. Bu yüzden aksakal sadece belirli bir yaştaki özel bir kişi kategorisi değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin örgütlenmesi ve düzenlenmesinde öne çıkan kurumlardan biriydi (Alimbai vd, 2011, s. 125. <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1170716&simple=true#>)

Aksakallar Enstitüsü

Kazak toplumunun geleneksel sosyolojik yapısında Aksakallar Enstitüsü özel bir yere sahiptir. Geleneksel Kazak toplumunun toplumsal ve siyasi yapı sistemindeki sosyal enstitülerin biri de Aksakallar Enstitüsüdür. Kazakların etnik varlığının temeli olan soy ve boyları, onların en küçük birimleri olan köyleri yaşça ileri, yüksek statüye sahip ve ekonomik düzenin işleyişini iyi bilen deneyimli aksakallar tarafından yönetilmiştir (Бикенов, 1999, s. 8). Aksakal terimi, "ruv başı" (boy reisi) ve "el ağası" (aşiret reisi) kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Kazak toplumunda "Boy Aksakaldar Konseyi", "Kabile Aksakallar Konseyi", "Aksakallar Mahkemesi" gibi geleneksel yönetim kurumlarının bulunduğu bilinmektedir. Bu yönetim sistemi, köyler arasındaki ilişkilerin ve toprak anlaşmazlıklarının çözümünde büyük önem taşıyordu. Aksakalların kararları, biyelerin mahkemesinde ve geleneksel hukukta önemli bir yer tutuyordu. Biyeler, aksakalların katılımı

olmadan önemli kararlar almazlardı. Aksakallar Konseyi, ülkenin iç sorunları söz konusu olduğunda toplanırdı (Isenov, 2017). Aksakallar, boy içindeki ekonomik işleri yönetmiş. Yani yazın yaylaya, kışın kışlağa taşınan halkın göç zamanını ve yerleşim alanlarını belirlemişlerdir. Günümüzde halk arasında yaygın kullanılan “vatan, ocak başından başlar” atasözünü esas alacak, Hanlık yönetiminin temeli olan köy ve boy huzurunun burada aile kavramı üzerinden ele alındığı görülmektedir. Köy ve boy arasındaki birlik ve düzenin devlet bütünlüğünü sağlayacak olduğunu hatırlarsak, Kazak toplumundaki aksakalların yeri çok önemlidir. Buna P.P. Rumyanstev’in “Kazakların gerçek yöneticileri aksakallar, biyler ve kahramanlardır. Onlardan en meşhur olanları köy ve boy sınırlarını aşarak ülkenin ve bütün Orda’nın işlerine etkileyebilirlerdi.” sözü bunun açık delilidir (Bikenov, 1999, s. 9). Aksakal, sadece kendi ailesi ve soyunu idare etmeyip, aynı zamanda evlilik ve aileyle ilgili meseleleri, yakın akrabalar arasındaki ilişkileri, miras ve paylaşırma gibi konuları çözmeye hakkına sahipti. Kazakların kamusal yaşam örgütlenmesinde de ataerkil-boy yaşam tarzı korunmuştur. Burada boy büyüklerine saygı göstermek esastır. Ganimetlerin paylaşımında, göç sırasında ve hatta eve grup halinde girip otururken aksakallara saygı göstermek gözetilmiştir. Yani evin en saygın yeri olan başköşede aksakallara yer verilmiştir. Kazak toplumunda 19. yüzyılın ilk yarısında “aksakal” sözünün temel anlamı kaybolmaya başladı. Boy aksakalları karar veremediği meseleleri kendi aralarına toplantı düzenleyerek halletmişler. Aksakallar Konseyi ülke yönetimiyle de ilgilenmiştir. Hayvancılıkla uğraşan Kazaklar için en önemli konu toprak meselesi olduğundan birçok anlaşmazlıklar bu alanda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden her boyun arazisini de Aksakallar Konseyi belirlemiştir. Aksakallar Konseyi’nin önemi Kazak Hanlığı döneminde daha da artmaya başlamıştır. İlkel insanların yaşadığı dönemde “arabuluculuk” terimi mevcut olmasa da araları bozuk kardeşleri barıştırmak için “uzlaştırma” eylemleri gerçekleştiriliyordu.

Bu tür sorumluluklar genellikle çok cesur, sadık, özü sözü bir ve kalabalık karşısında konuşabilir abız, aksakallara yüklenir. Geleneksel Kazak toplumunda arabuluculuk rolünü üstlenen sosyal kurumlardan biri, Aksakallar Enstitüsü’dür. Ö. İsenov, aksakallara saygı göstermenin üç farklı sosyal önemi olduğunu şöyle belirtir: “İlk olarak aksakal, büyük bir bilgelik sahibi olan kişidir. İkicisi olarak aksakal, Kazak gelenek görenek ve örf adetleri koruyuşu ve onun uygulanmasını denetler ve düzenler. Üçüncüsü ise aksakal, ruh ve atalar dünyasına yaklaşmış bir kişi, bu yüzden özel bir saygıya sahiptir.” (Isenov, 2017). Bu nedenle Kazak halkı “aksakal” kelimesini sadece yaşa göre kullanmamış, kuralları bilen, hayattan ders almış ve çok deneyimli bilge bir kişiyi aksakal olarak kabul etmiştir. Kamusal hayattaki çeşitli olumsuz durumlarda, arabulucu olarak son sözü söyleyenler de aksakallar olmuştur. Aksakalların kararı her iki tarafın da argümanlarını tatmin etmiş ve her iki taraf için

de adil bir karar olarak kabul edilmiştir. Örneğin, “Abay Yolu’nda”, “Balkıbek’te geçen kongrede Argın” Nayman Kerey, Vak bir araya gelip, üst üste gelmiş birçok tartışmanın, uzak ve yakının, çetin meselelerin çözümü ele alındı. Orada Baygulak şöyle demişti: “Etrafında bir araya gelen dört boyun ileri gelenlerinin toplantısı yapılıyor. Eğer gökyüzündeki Ay’ı istemişsen, demek kaygın yoktur. Şimdi oturduğun yere büyük bir pay getirildi. “Töbe Biy” derler. Argın Ağa diye, diğer üç boyun ileri gelenleri şu payı danışarak, bize verdiler” (Auezov, 2020, s. 754-755) diye Töbe Biy seçme hakkının kendilerine verildiğini iletir. Bundan sonra konuşmaya başlayan Baygulak Abay’ın aksakallığına dayanarak, halk arasında anlaşmazlık ip kopmasın diye, Töbe Biy’i kendisi seçmesini istedi. Bu sırada Abay, “Töbe Biy olmak, kolay değildir. Bence Bolıs (Kazaklar toplum yapısında bölge yöneticisi) değil, Biy de değil. Olacağım da dememiş. Halka adaletli ve merhametli. Herkes tarafından sevilen Asıl ağabeyin layıktır” (Avezov, 2020, s. 756) diyerek yanında oturan Asılбек’i işaret eder. Kalabalık Abay’ın sözlerini dinledi ve kararını onayladı.

Biyler ve aksakallar, sadece halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle kalmayıp siyasetçi, diplomat ve arabulucu rollerini de üstlenmişlerdi. Boy aksakalları tek başına bir karar veremediği zamanlarda diğer boy aksakallarına danışırldı. Aksakallar, halk arasındaki karmaşık sorunları çözerlerdi. Toplum ileri gelenlerinin sözlerinin dinlemesi Kazak gelenek ve göreneklerinden biri olarak kabul edilirdi (Levşin, 1996). “... Eğer boy reisi saygın ve değerli ise herkes onunla danışır. Önemli iş başlarken veya başka bir sefere çıkarken onunla mutlaka danışır, yol göstermesini ister. Bundan sonra at veya beyaz renkli bir hayvanı kurban için keser ve onun verdiği tavsiyeyi kabul ettiğini belirtir.” Buradan topluluk üyelerinin reisin izni olmadan hiçbir şey yapmadıklarını görüyoruz. Ayrıca, hayırlı bir işe girişmeye karar verdiklerinde, yaşlıların kutsamasını ararlardı. 17. yüzyılda aksakallar kurumu, atalar ve torunlardan oluşan göçebe topluluğun yaşamını düzenleyen yegâne sosyal kurumdu. İbn Falk şöyle demiştir: “Boy içindeki ataerkil boy yaşamının varlığı, boy reisi olan yaşlıların (Isenov, 2017), yani aksakalların otoritesinin korunmasına yansımıştır. Geçmişte yaşlılara aksakal denirdi ve geniş yaşam tecrübesine sahip kişiler olarak onlardan tavsiye istenirdi. Aynı zamanda aksakalın otoritesi aile içindedir. Evlilik ve aile, yakın akrabalar arasındaki ilişkiler, miras ve vasiyet gibi konuları çözme hakkına sahiptir.” Ataerkil boy yaşamı, Kazakların kamusal yaşamının örgütlenmesinde de korunmuştur.

Kazak toplumunda Aksakallar Enstitüsü, sosyal ilişkileri düzenlemede, kamu düzenini ve uyumu sağlamada önemli bir mekanizma görevi görmüştür. Bu enstitü, gelenek görenek, ahlaki otorite ve kolektif sorumluluk gibi değerlere dayanmaktadır. Geleneksel Kazak toplumunda resmî devlet yönetim yapıları gelişmediği dönemlerde sosyal düzenleme büyük ölçüde gelenek göreneklerle ve sözlü hukuk

yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte aksakallar, topluluk danışmanları, hakemler ve barış yapımcılar olarak kabul edilmiş ve tartışmalı konuların çözümünde belirleyici bir rol oynamışlardır. Bir aksakalın sözleri kişisel görüşleri değil, deneyime, toplumsal uzlaşmaya ve nesilden nesle aktarılan ahlaki normlara dayalı ortak bir prensip olarak kabul edilmiştir. Geçmişten günümüze Türk kültür tarihinin önemli bir ögesi olan aksakal kavramı ve buna ilişkin değerler ve uygulamalar dini, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda vücut bulmuş ve günümüze kadar kullanılagelmiştir. Gündelik hayattan devlet ve hukuk düzeninde, tarihî hadiselerde, masal, destan, efsane ve roman gibi edebî ürünlere aksakal kavramının izlerini görmek mümkündür. Çağımızda Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi, bu durumun somutlaşmış en büyük örneğidir (Kiyat, 2023, s. 957-967).

Aksakallar Enstitüsü otoritesi, öncelikle toplum tarafından tanınan manevi ve sosyal derinliğe dayanıyordu. Aksakalın yönetim, güç veya yazılı kanuna değil, ahlaki karakterine, adil kararlar alma yeteneğine ve toplumun güvenine dayanıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Aksakallar Enstitüsü, resmî bir yönetim sistemi olmaktan ziyade gayri resmî ancak etkili bir sosyal düzenleme mekanizması olarak nitelendirilebilir. Günümüzde küreselleşme, kentleşme ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin yerleşmesi koşullarında, Aksakallar Enstitüsü'nün toplumdaki rolü ve faaliyetleri belirli değişikliklere uğramaktadır. Bununla birlikte, bu kurum önemini tamamen kaybetmemiştir. Aksine, bazı durumlarda gelenek ile çağdaş toplum arasında bağlantı sağlayan değerler temeli olarak varlığını sürdürmektedir.

Siyasal İktidar ve Aksakallar

Çarlık hükümeti döneminde cüzlerde kurulan sınır mahkemesine, boy reislerinden kurulan “raspravalar” büyük yetkiler verilmişti. Bu bağlamda, II. Katerina Haziran 1786’da raspravaların kurulmasını onaylamıştı: “Raspravaların Kazak halkı için faydalı olduğunu düşünüyoruz.” Çarlık hükümeti, sömürgeci siyasi çıkarlarını uygulamak için Aksakallar Enstitüsü’nü kullanmayı amaçlıyordu. Örneğin, raspravalara Küçük Cüz kabilelerinin yönetimi emanet edilmişti. Boy aksakalları başkan olarak görev yapıyor ve emrinde 2 üye bulunuyordu. Ayrıca, Ruslardan güvenilir bir kişinin vekili sıfatıyla raspravalara gönderilmesi planlanmıştı. Aynı zamanda, reform, bozkırlarda veya Kazakların göç ettiği yerlerin yakınında kervansarayların kurulmasını ve iki veya üç şehrin inşasını öngörüyordu. Çarlık yetkilisi O. Igelstrom, Küçük Cüz’de gelişmiş olan geleneksel sosyopolitik durumu yok ederek, Kazak bozkırlarını işgal etmeyi barışçıl yollarla gerçekleştirmeye çalıştı. Bu durum bozkır bölgesinde hoşnutsuzluğa neden oldu. Kazak aksakalları sadece siyasi koşullar değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik koşullarla da karşı karşıya kaldılar. Aynı zamanda sosyal ve ekonomik koşullarla da boğuşmak zorunda kaldılar. Sorunların en ciddi olanı ise askeri baskıların yoğunlaşmasıydı. O.

Igelstrom'un askeri komutanlık liderlerine yönelik sürekli cezalandırma tehditleri, reformun ayrılmaz bir parçası haline geldi. Reform, Küçük Cüzde'ki geleneksel hanlık kurumunu ortadan kaldırma girişimiydi. Cüz için Genel Vali'nin yönetiminde, Orenburg'daki Sınır Mahkemesi adında yeni bir yönetim organı kuruldu. Bu organ, feodal şonjarlar (geleneksel Kazak toplumunda güç ve egemenlik sahibi olan etkili kişilere verilen yaygın bir isimdir) ve Çarlık yönetiminin temsilcilerinden oluşuyordu. Boy büyükleri, aksakallar girmesi beklenen idari organlar (raspravalar), mahkemeye bağlıydı.

Böylece, Çarlık yönetimi bozkır şonjarlarının geleneksel yöneticilerine güvenmeyi umuyordu. En etkili aksakallara "baş aksakal" ünvanı verildi ve tüm boyları denetlemekle görevlendirildiler. Yönetim sisteminin alt kademesinde de boy aksakalları bulunuyordu ve onlara maaş veriliyordu. Ancak etkili aksakalların ve biylerin çoğu "reform"a karşı çıktı. Hanların haklarını kısıtlayarak ve aksakalların lehine hüküm sürerek hanın yönetim gücünü korumak istediler. "Reform" sırasında O. Igelstrom, Ukrayna Kazak (14.-15. yüzyıllarda Ukrayna ve Güney Rusya bozkırlarında ortaya çıkan bir askeri gruptur) ordusunun Kazak köylerine baskın düzenlemesini yasakladı. Kazak çobanlara kış aylarında Ural ve Volga nehirleri arasındaki topraklara göç etme fırsatı verildi. Toplam 17 aksakala Ural Dağlarını geçme hakkı verildi ve bunlar 45.000'den fazla çiftliği kontrol ediyordu. Kazak bozkırlarında 19. yüzyılın ilk yarısında "aksakal" kelimesinin asıl anlamı kaybolmaya başladı. Artık yaşa bakılmaksızın iktidar sahibi herkes aksakal olarak adlandırılıyordu. Örneğin, hüküm süren sultanlar ve ağa sultanlar da aksakal denilirdi. 19. yüzyılda geleneksel Kazak toplumunun siyasi ve sosyal yapısının krizde olduğu dönemde aksakalların yetkisi asıl önemini yitirmiş olsa da boy topluluğu içinde otoritesini korumuştur. Rus araştırmacılar şöyle diyor: "Biylerin mahkemesine ek olarak, bir de aksakalın yetkisine verilen bir mahkeme daha vardır... Bu gibi durumlarda, büyükler kendi kararlarını yeniden gözden geçirmezler." Yüzyıllarca süregelen gelenek görenek, örf adetler kurallarının etkisi henüz kaybolmamıştı. Abay'ın yaşadığı 19.yüzyılın ikinci yarısında şairin aksakallık yönetimini koruduğuna dair bilgiler vardır. Bir kaynak onun hakkında şunları söylüyor: "Abay'ın küçük kardeşi Ospan'a yönelik suçlamaları. Kunanbay'ın baba evini en küçük oğlu olarak miras alan Ospan, şiddet yanlısı ve saldırgan bir kişiydi. Ospan yazın yaylaya gittiğinde, kışlak ve ahırların bakımını üstlenen 12 aile birlikte 20-25 hektarlık araziye sürer ve buğday ile arpa ekerdi." Onu hayvanların ayakları altında çiğnetmeden, koruyup yetiştirirlerdi. Alın terleri boşuna gitmiyor ve ekinlerini iyi biçerdi. Ekin için lazım olan taşıtlar ve araç gereçlerin eksikliğinden dolayı ekin biçimi gecikirdi. Şu yıl Ospan yayladan at sürüsünü alıp göç ederken, *Yatakların* (geleneksel Kazak toplumunda ulaşım imkanlarının yetersizliği nedeniyle sürekli olarak kış kamplarında veya şehirlerin kenar mahallelerinde yaşayan

yoksullardan oluşan özel bir sosyal grup) gür büyümüş ekinlerini görür ve yanındaki seyislerine, “şu yatakları ekinine otlatın!” diye emreder. Ospan’ın atları yatakların ekinlerini ayaklarıyla çiğneyip, kül yemiş gibi perişan eder. Zavallı yataklar feryat edip ağlar, keçe evlerinde pişman olur ve ağlar. Abay, bu kurultaya davet edilir. Koyandı’ya giderken, Yatakların üzerinde geçer. Yolculuk sırasında onların çadırlarını görür. “Su içelem” diye, bir keçe evin önüne durur. Karşısına beli bükülmüş bir ihtiyar çıkar. Selam verdikten sonra Abay’ı tanır ve “evden boş gitme” diyerek Abay’ı içeri alır ve içecek ikram eder. Sohbet sırasında Abay’a Ospan’ın yaptıklarını ve artık çoluk çocuğu aç kaldığını anlatır. Abay ise ihtiyarın dediklerini iyice dinler ve “ihtiyar, yanına iyi bir arkadaşını al! Birlikte Ospan’ın yanına gidelim ve orada sohbetimizi devam edelim!” der. Ertesi gün öğleyin ihtiyar adam yanındaki bir Yatak’la Ospan’ın köyüne gelir ve Abay’ın teklifiyle kardeşinin evine girer. Olanların doğruluğunu teyit ettikten sonra Abay, Ospan’a şöyle der: “Şimdi git ve bana her birinde bir tay atı ve binek olan 24 at getir.” Ospan şaşkına döner ve ayağa kalkamaz. Ama Abay Ospan’a asık suratla baktıktan sonra evden ayrılıp ata biner. Ospan 12 büyük at ve 12 tay atı getirir. İki çadırın ortasında kendisini takip eden haberciye şöyle der: “Bu 24 atı sür, her eve git ve 12 evin her birine bir at ve bir tay dağıt, hiçbirine kötü davranma. Bu hem Ospan’dan aldığım ücret hem de benim suçum.” der Abay Kunanbayoğlu (Zimanov, 1998, s. 130).

Geleneksel Kazak toplumunun iç sosyal sorunlarının düzenlenmesinde köy meclislerinin ve halk konseylerinin rolü özeldir. Örneğin, ataerkil yapıların kış ve yaz otlaklarının belirlenmesi, göç dönemi, yerleşim ve dinlenme yerleri ve köylerin güzergahları boyunca su kaynaklarının yönü gibi sosyal sorunlar, yaşlılar konseylerinde çözülürdü. Örneğin, Çarlık hükümeti tarafından düzenlenen bilimsel keşif gezilerine katılan Alaş kahramanı, saygıdeğer Alihan Bökeyhan, notlarında şöyle diyor: Kızıltav Bolşevik Kazakları kışlık yerleşim ve yazlık otlak gibi yeni bir yere taşındıklarında, çok şey görmüş olan yaşlılarına danışarlardı. Çağdaş zamanlarda yaşlılardan bahsedecek olursak, Kazak dilinde “aksakal”, “qariya”, “şal”, “şal-şavkan” gibi isimler vardır. Bu isimlerin anlamı da derindir. Örneğin, bir gün biri Bavırcan Momışoğlu’na gelip, birisi “şal” demiş. Ardından Bavırcan şöyle demiş: “Dinleyin. Bir insan yaşlanır, sevdikleriyle, karısıyla ve çocuklarıyla konuşmaz, sadece evde oturur ve susar da yaşlanır. Başka birileri var ki, onlarla rahat rahat konuşabilirsin ve onlar da yaşlıdır. Bazı insanlar yaşlansa da söylediklerini sadece ailesi değil, bütün halk kabul eder. Öyle bir kişileri, “aksakal” derler. Sen benim kim olduğumu biliyor musun?”

Ünlü yönetmen Yermek Tursinov, “Yaşlı Adam” filminde, modern bir köyde yaşayan yaşlı bir adamın dünya görüşünü ve kişiliğini, çoban Kasım aracılığıyla genel halka tanıtmıştır. Yaşlı olmak, bir insana bahşedilen büyük bir onurdur. Bu nedenle Ahmet Yesevi’nin sözleriyle yetişkinlik çağına ulaşmak, insan

mükemmelliğinin bir derecesidir. Bu, ömür boyu süren bir süreç olduğu doğrudur. Aksakal olmak için, kişi manevi zenginlikle de yaşlanmalıdır. Bu nedenle aksakal olmaya da hazır olmalıdır. Bu hazırlık, kişinin yaşamı boyunca geliştirdiği iyi nitelikler, iyi karakter, örnek davranış ve ahlaki davranışlardır. Genel olarak, iki tür yaşlanma vardır: Manevi zenginlikle yaşlanma ve nankörlükle yaşlanma. Aksakalların yönetimi, toplum içindeki onur ve itibarlarına dayandığı için insanlar üzerinde tamamen ahlaki ve psikolojik bir etkiye sahiptir ve sorumluluklarını artırmıştır (Kelimbet, 2007, s. 10). Bu bağlamda, geleneksel adetler ve normlar her zaman bireyin eylemlerini etkileyen ahlaki deneyimle yönlendirilmelidir.

Sonuç

Aksakal olgusu, Kazak toplumunda yaşlı kişiyi ifade eden ismin kapsamının ötesine geçmekte ve tarihsel olarak şekillenmiş bir sosyal kurumun ve ulusal değer sisteminin önemli bir bileşenini oluşturmakta olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum, Aksakallar Enstitüsü'nün geleneksel Kazak toplumunda halkla ilişkileri düzenlemede, sosyal uyumu korumada ve gelenek ve göreneklerin devamlılığını sağlamada özel bir rol oynadığını göstermektedir. Bu enstitü çeşitli siyasi ve sosyal nedenlerle dağılma dönemlerinden geçmiş olsa da halk arasında günümüzde de toplumdaki faaliyetleriyle etkinliğini kanıtlamaya devam ettiği fark edilmektedir. Kazak halkının milli değerlerinde içsel bir kurum olan Aksakallar Konseyi de oldukça önemlidir. Çünkü atalarımızın döneminde de bu tür konseyler kurulmuş ve Kazak toplumundaki bazı güncel konular bunlar aracılığıyla düzenlenmiştir. Kazak Hanlığı döneminde hanlar ve kahramanlar aksakallarla istişarede bulunmuşlardır. Konsey'in ülkenin iç politikasının yürütülmesindeki rolü büyüktü. Aksakallarımız herkesi birlik ve dayanışmaya çağırmışlardır. Halkımız boşuna "aksakalı olan ülke büyük hazineye sahiptir." dememiştir. Türk halkları arasında bilgeliğin bir göstergesi olarak kullanılan aksakal kelimesi sadece bir isim değil, o kişiye verilen onursal bir unvandır. Günümüzde Aksakal Enstitüsü ve Aksakallar Konseyi, aksakal geleneğinin sadece Kazak halkı arasında değil, neredeyse tüm Türk halkları arasında sosyal ve siyasi hayatta aktif olarak korunduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Adyrna Ultyq-Etnografiyalyq Portaly* (2011). (15 qyrkuyek).
- Akar, Kaan. (2018). *XI. -XIX. Yüzyıllar Arasında Türkistan Türk Devletlerinde Kullanılan Ünvan ve İstılahlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Astana Aqshamy*. (2015). (20 aqpan).
- Auezov, M. (2020). *Abai Joly*, (1-tom). Almaty: Meloman Publishing.

- Barthold, V. V.
(1968). *Dvenadcat Lekciy po İstorii Tureckih Narodov Sredney Azii*, (T. 5). Moskva.
- Bikenov, A.
(1999). Dasturli Qazaq Kogamyndagy Aqsaqaldar Biligi. *Qazaq Tarihy*, (6).
- Isabekov, D. (n.d.). *Tandamaly Shygarmalar*, (1-tom, 275-b.).
- Isenov, O.(2017). *Dasturli Qazaq Kogamynyn Aqsaqaldar İnstituty*. https://library.wksu.kz/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=1398&tmpl=component&format=raw&Itemid=2&lang=ru
- Kelimbet, N. (2007). *Qariyalar*. Almaty: Atamura.
- Kiyat, A.(2023). Kyrgyz Qogamynda Aqsaqal. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(3), 957–967.
- Küçük, M. A. (2013). “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış.” *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 105-134.
- Levshin, A. I. (1996). *Opisanie Kirgiz-Kazachih ili Kirgiz Kaysackih Ord i Stepey*. Almaty.
- Qazaqtyn Etnografıyalyq Kategoriyalar; Ugymdar Men Ataularynyn Dasturli Juies i*.(2011). Enciklopediya, (1-tom). Almaty: DPS.
- Qazaqtyn Etnografıyalyq Kategoriyalar; Ugymdar Men ataularynyn Dasturli Juiesi* .(2012). Enciklopediya (3-tom). Almaty: Slon.
- Qostanay Tany Gazeti*. (2014). (5 qyrkuyek).
- Sagyndyquly, B. (2016). *Galamnyn Ghajap Syrlary: Dini-tanymdyq Zertteu*. Almaty.
- Selçuk, H. (2024). *XI Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu Materialdary*. (11–13 iyun 2024, Bakı), 339–352.
- Syzdyq, R. (1983). *Soz Sazy: Sozdi Duryys Aitw Normalary*. Almaty: Jazushy.
- Zimanov, S. (1998). *Abaully Bilerdiñ Sony Jane Onyn Bitim Bilikteri Turaly*. Almaty: Atamura.

ABD'DE MAHALLE KURUMU: TOPLUMSAL LİDERLİK BAĞLAMINDA ÖZBEK AKSAKALLAR

Shoirakhon NURDINOVA*

Giriş

Aksakal kavramı, sözcük anlamı itibarıyla Özbekçede “beyaz sakallı” anlamına gelmekte olup yaşlılığı, deneyimi ve toplumsal bilgeliği simgelemektedir. Kavram, yalnızca kronolojik bir yaş kategorisine değil, aynı zamanda toplumsal saygınlık, ahlaki otorite ve kolektif bellekle özdeşleşen bir statü konumuna işaret etmektedir. Özbek toplumsal yapısında aksakalların üstlendiği işlevler, üç temel alanda şekillenmektedir: Aile içi danışmanlık, topluluk içi anlaşmazlıkların çözümü ve kültürel aktarımın sağlanması. Bu işlevler, aksakal otoritesinin yalnızca bireysel bir saygınlık konumundan değil, aynı zamanda mahalle kurumunun kolektif meşruiyet zemininden beslendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Özbekistan’da mahalleler, kamu kurumlarıyla iş birliği içinde faaliyet göstermekte ve her mahallede “yettilik” sistemi kapsamında yedi görevli bulunmaktadır. Görevler mahalle reisinin (aksakal) genel denetimi, istihdamın desteklenmesi, gençlerin ve kadınların sosyal ve ekonomik katılımının artırılması, kamu düzeninin korunması, vergi tabanının genişletilmesi ve sosyal hizmetlerin sağlanmasını kapsamaktadır. Mahalle reisi, ihtiyaç sahibi ailelerin konut ihtiyaçlarına destek sağlamak ve mahallenin genel durumunu denetlemekle yükümlü iken, belediye başkanı yardımcısı işsiz vatandaşlara istihdam imkânları sunmak ve istihdamla ilgili sorunları çözmekle görevlidir. Gençlik lideri, gençlerin spor, müzik ve çeşitli kulüplere katılımını teşvik ederek boş zamanlarını verimli geçirmelerini sağlarken, kadın aktivisti kadınları girişimcilik, el sanatları ve küçük işletmeler aracılığıyla ekonomik olarak güçlendirmeye odaklanmaktadır. Koruma/önleyici denetçi, mahallede suçların önlenmesi, kamu düzeninin korunması ve vatandaş güvenliğinin sağlanmasından sorumludur. Vergi görevlisi, vergi tabanını genişletmek, girişimcilik faaliyetlerini yasallaştırmak ve kendi işini kuranları küçük işletme kategorisine dahil etmeye destek olurken, sosyal hizmet görevlisi yalnız yaşayan yaşlılar, engelliler ve diğer muhtaç bireylere sosyal hizmet sunmaktadır. Mahalle “yettiliği”nin temel amacı, vatandaşlara hedefe yönelik destek sunmak ve mahallerde sosyal-ekonomik istikrarı temin etmektir.

* Dr., Kimyo Uluslararası Üniversitesi, el-mek: sh.nurdinova@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-2080-6031> / Taşkent-Özbekistan.

Göç literatüründe diaspora toplulukları yeni coğrafi ve kültürel bağlamlara uyum sağlarken anavatan kurumlarını ve toplumsal pratiklerini yeniden üretme eğilimi sergilemektedir. ABD'ye yönelik Özbek göçü, özellikle 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından belirgin biçimde ivme kazanmış, ekonomik güçlükler, siyasi baskılar ve eğitim ile istihdam olanaklarına erişim kaygıları bu göç hareketinin başlıca itici güçleri arasında yer almıştır. Nurdinova'nın (2024) Özbek diasporasının göç örüntüleri, toplumsal dönüşümü ve yaşam kalitesi üzerine yürüttüğü kapsamlı çalışma, ABD'deki Özbek topluluklarının demografik açıdan giderek daha görünür bir konuma geldiğini ve kendine özgü kurumsal örüntüler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Nurdinova'nın (2025) daha güncel çalışmasında ise Özbek göçmenlerinin ABD'ye yerleşim süreçlerinin alışılmışın dışında ve çok katmanlı bir nitelik taşıdığı, bu sürecin hem bireysel uyum stratejilerini hem de kolektif kimlik inşası pratiklerini kapsadığı vurgulanmaktadır. Bu eğilim, Özbek diasporası söz konusu olduğunda mahalle kurumu ve aksakal liderliği ekseninde özellikle belirgin bir görünüm kazanmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, Özbek diasporasının ABD'deki deneyimini aksakal liderliği ekseninde ele alarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özbek diasporası üzerine yürütülen akademik çalışmaların henüz sınırlı bir birikime sahip olduğu göz önüne alındığında, bu araştırma geleneksel toplumsal kurumların göç sonrası bağlamlarda nasıl yeniden anlam kazandığını ve dönüştüğünü anlamaya yönelik karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır. Çalışmanın analiz bölümünde ABD bağlamında aksakal liderliğinin toplumsal uzlaşma, arabuluculuk, meşruiyet üretimi ve kurumsal sürekliliğin sağlanması kapasitesi üzerindeki işlevleri ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde mahalle kurumunun ve aksakal liderliğinin Türk Dünyası özelinde taşıdığı anlam ve bu olgunun karşılaştırmalı bir perspektiften değerlendirilmesi aracılığıyla elde edilen bulguların daha geniş kuramsal ve bölgesel çıkarımları ele alınacaktır.

Aksakal Kavramına Genel Bir Bakış

Geiss'in (2001) mahalle yapıları ve akrabalık ilişkileri üzerine yürüttüğü tarihsel çalışmasında vurgulandığı üzere, aksakallar 19. yüzyıldan itibaren Orta Asya'nın yerleşik toplumsal örgütlenmesinde belirleyici bir işlev üstlenmiş, mahalle kurumunun temel aktörleri olarak topluluk içi düzeni ve dayanışmayı sağlayan yapıların merkezinde yer almıştır. Bu çerçevede aksakallık, bireysel bir nitelik olmaktan öte, topluluk tarafından tanınan ve pekiştirilen kolektif bir otorite biçimi olarak kabul edilmektedir. Sievers (2002), Sovyet döneminden günümüze mahalle kurumunun dönüşümünü ele aldığı çalışmasında aksakal otoritesinin Sovyet modernleşme sürecinde biçimsel olarak zayıflatılmış olmakla birlikte toplumsal işlevselliğini fiilen sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Sovyet yönetiminin mahalleyi

denetim altına alma girişimlerine karşın aksakalların topluluk içindeki normatif otoritesi varlığını korumaya devam etmiş ve bu durum, söz konusu kurumun resmî siyasi baskılara karşı gösterdiği direncin ve uyum kapasitesinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Orta Asya halklarında aksakallar, yalnızca yaşlı bireyler olarak değil, aynı zamanda toplumun ortak hafızasını, geleneksel normlarını ve ahlaki değerlerini bünyesinde taşıyan simgesel figürler olarak konumlandırılmaktadır. Urinboyev ve Svensson'ın (2013) hukuki çoğulculuk ve yaşayan hukuk perspektifinden yürüttüğü çalışmada ortaya konulduğu üzere, aksakalların otoritesi biçimsel hukuki bir temele değil, topluluk tarafından içselleştirilmiş olan örf, adet ve geleneksel meşruiyet pratiklerine dayanmaktadır. Bu otorite biçimi, devlet kurumlarının işleyişinden bağımsız olarak var olmakta ve zaman zaman resmî hukuki düzenlemelerin ötesine geçen normatif bir işlev görmektedir.

Aile içi danışmanlık işlevi bağlamında Dadabaev (2013), aksakalların Özbek toplumunda yalnızca kamusal alanla sınırlı kalmayıp hane halkı düzeyindeki meselelere de müdahil olan figürler olduğunu belirlemektedir. Evlilik kararları, miras anlaşmazlıkları ve nesiller arası çatışmalar gibi hane içi sorunların çözümünde aksakalların görüşlerine başvurulması, bu figürlerin toplumsal otoritesinin özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırı aştığına işaret etmektedir. Massicard ve Trevisani (2003) de bu gözlemi destekleyerek mahalle kurumunun bireysel ve ailevi meselelerin topluluk düzeyinde ele alındığı bir uzlaşma platformu işlevi gördüğünü vurgulamaktadır. Bu çerçevede aksakallar, Orta Asya toplumsal pratiğinde farklı biçimde kurulduğunun somut göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aksakallar genellikle ataerkil yönetim anlayışı ve Sovyet dönemi ideolojisi etkisi altında hareket etmektedir. Örneğin, bazı mahallelerde boşanmaların artış nedenlerini araştırmak ve bu konuyla ilgilenmek yerine, boşanmak isteyen gençler üzerinde baskı uygulayarak veya yaptırımlar aracılığıyla boşanmaları engellemeye çalışmaktadırlar.

Ancak son yıllarda aksakal tanımı değişmiş, artık yalnızca erkekler değil, yerel yönetimde kadınların rolü de artmaktadır. Bu değişim, Özbekistan’ın yoksullukla mücadele programı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Politika yapıcılar, kalkınma ve iktisadi gelişme perspektifinden, Nobel ödüllü iktisatçılar Esther Duflo ve Abhijit Banerjee tarafından kaleme alınan *Poor Economics*’te vurgulanan, yoksulluğun azaltılmasında kadın liderliğinin kritik önemini uygulamaktadırlar. Duflo’nun ampirik çalışmaları, Hindistan’da yerel yönetimlerde uygulanan cinsiyet kotaları kapsamında seçilen kadın politika yapıcılarının, kadınlara yönelik kamusal hizmetlerin sunumunu anlamlı ölçüde iyileştirdiğini ve kız çocuklarının eğitimsel ve mesleki beklentilerini yükselttiğini göstermektedir.

Mahallelerin kurulması, 4 Mart 2014 tarihli ve 48 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan ‘Mahallelerin Oluşturulmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’ hükümleri doğrultusunda ve halkın görüşleri dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Günümüzde mahalle sayısı 9.255’e ulaşmıştır. Bunların 41’i kasaba, 81’i köy, 164’ü oba (ovul) ve 8.969’u mahalle vatandaşlar toplantısı niteliğindedir.

Mahalle reisi (aksakal), mahalle sakinlerinin oy çokluğu ile seçilmektedir. Ancak adayların, adaylık taleplerini önceden yerel yönetime bildirmeleri gerekmektedir. Seçilen mahalle reislerinin 102’si kadın, 60’ı ise yerel konsey (mahalliy kengash) üyeleridir. Reislerin 768’i yani %92’si yükseköğrenim diplomasına sahiptir. Yaş dağılımı incelendiğinde, seçilenlerden 287’si 40–50 yaş, 252’si 50–60 yaş, 198’i 30–40 yaş, 71’i 60 yaşın üzerinde ve 26’sı 30 yaşın altındadır. Aksakalların meslek dağılımı ise çeşitlilik göstermektedir: 270’i öğretmen, 137’si mühendis, 123’ü iktisatçı, 52’si ziraat mühendisi, 41’i hukukçu, 21’i inşaatçı, 10’u sanat ve spor alanı temsilcisi, 9’u doktor, 5’i ticaret uzmanı ve 166’sı diğer meslek gruplarına mensuptur.

Kassymbekova (2003) aksakallık kurumunun bağımsızlık sonrası Özbekistan’da yeniden nasıl yapılandırıldığını eleştirel bir perspektiften incelemektedir. Yazara göre Özbek devleti, mahalle kurumunu ve aksakal otoritesini geleneksel meşruiyetin görünümünü koruyarak sivil toplumu ve topluluk yaşamını denetim altında tutmanın bir aracına dönüştürmüştür. Bu analiz, aksakallık kurumunun özerk geleneksel pratiklerle devlet güdümlü ideolojik araçsallaştırma arasındaki gerilimli bir alanda var olmaya devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Özbek Göçünün ABD’ye Yansımaları

Özbeklerin ABD’ye ilk göçü, II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Türkistan Lejyonu üyeleri, Slav kökenli kadınlarla evlenerek Avrupa üzerinden Amerika’ya göç etmişlerdir. İkinci göç dalgası ise 1970’lerde, Türkiye üzerinden meydana gelmiştir. Özbekistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, 1990’larda, daha önce göç etmiş Özbeklerin eşlerini Özbekistan’dan getirmeleri yoluyla göçler devam etmiştir. Ardından, Özbekistan devletinin yükseköğretim bursları kapsamında Amerika’ya gelen genç beyinlerin birçoğu, eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönmeyerek Amerika’da çalışma hayatına katılmıştır. Ayrıca, Green Card çekilişi yoluyla göç eden Özbekler de önemli bir grup oluşturmaktadır. İlk Özbek göçmenler, Amerika’ya geldiklerinde teknolojinin henüz yaygın olmadığı bir dönemde yaşamış ve kendi aralarında dernekler kurarak kültürel bir dayanışma geliştirmişlerdir. Hafta sonları ve bayramlarda geleneksel gep-geştekte uygulamasını sürdürerek, kültürel bağlarını korumuşlardır.

Göçmen toplulukların örgütlenme pratiklerine ilişkin daha geniş kapsamlı literatür incelendiğinde, yaşlılar ve topluluk önderlerinin diaspora deneyiminde merkezi bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bu figürler topluluk uyumunu pekiştiren, kültürel aktarımı kolaylaştıran ve ev sahibi ülkenin kurumsal yapılarıyla anavatan kültürel normları arasındaki gerilimi yönetebilen aracı aktörler olarak işlev görmektedir.

ABD’deki en büyük Özbek diaspora topluluklarından birine ev sahipliği yapan New York, aksakal liderliğinin kentsel diaspora bağlamında nasıl işlediğini anlamak açısından özgün bir alan sunmaktadır. New York’taki aksakalların resmî dernek yapıları ile gayri resmî topluluk ağları arasında köprü kurduğunu, bu iki alan arasındaki topluluk iç bütünlüğünü sağladığını ortaya koymaktadır. Nurdinova’nın (2024) diaspora topluluklarındaki toplumsal değişimi ele aldığı çalışmasıyla örtüşür biçimde, New York’taki aksakalların topluluk üyelerini resmî göç süreçleri, istihdam olanakları ve eğitim hizmetleri konularında yönlendiren gayriresmî bilgi aracılığı olarak da işlev gördüğü gözlemlenmektedir.

Yöntem

Bu araştırma nitel metodolojilere dayanmaktadır. Aralık 2024 ile Nisan 2025 tarihleri arasında ABD’de Özbek diasporası üzerine saha çalışmaları yürüttüm. Yaklaşık on bir diaspora lideriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirerek onların mahalle deneyimlerini, ABD’deki Özbek diaspora yaşamının kurumsallaşmasına ilişkin bakış açılarını ve bu sürece yönelik tutumlarını paylaştım. Önceden belirlenmiş bir soru setine sahip olmakla birlikte, katılımcıların yanıtlarına bağlı olarak esnekliğe başvurdum ve takip soruları yönelttim. Araştırmada özellikle Özbek diasporasının mahalle deneyimlerini ve toplumsal dönüşümünü anlamaya odaklandım. Bu kapsamda uyum güçlükleri, dil engeli ve kültürel farklılıklara ilişkin sorunların yanı sıra söz konusu güçlüklerin aşılmasında başvurulmuş baş etme mekanizmaları ve yönelim stratejileri ele alındı. Araştırmanın etik bütünlüğünü sağlamak amacıyla her katılımcıdan bilgilendirilmiş onam alındı. Bu süreçte katılımcıların araştırmanın amaçları, olası sonuçları ve beklenen katkıları hakkında tam bilgiye sahip olmaları gözetildi. Görüşmelerden yapılan alıntılarda —tarafımca doğrudan tercüme edilmiş — araştırmacı kimliklerini korumak için takma adlar kullanıldı.

Gözlem verilerinin toplanması sürecinde araştırmacı, katılımcıların sosyal dünyasına dahil olarak onların davranışlarını, etkileşimlerini ve pratiklerini doğal ortamlarında inceledi. Bu çerçevede Özbek topluluğu tarafından düzenlenen çeşitli etkinliklerde ve diaspora mensuplarının ikamet mekânlarındaki küçük ölçekli sosyal buluşmalarda gözlemler gerçekleştirildi. Bilgi verenlerin büyük çoğunluğu erkek bireylerden oluşmakta olup bu durum, ABD’deki Özbek aksakallarının genel

cinsiyet dağılımını yansıtmaktadır. Özbekçe dil yeterliliği, Özbek göçmenlerle sohbetler yürütmeme ve kolektif diyaloglara katılımcı olarak dahil olmama mümkün kıldı. Etnografik gözlemler, katılımcı gözlemler ve görüşmelerin bir arada kullanılması, ABD'deki Özbek mahalle yaşamının ve aksakal deneyimlerinin daha bütünlüklü ve derinlikli biçimde kavranmasına imkân tanıdı.

Aksakalların ABD Bağlamında Dönüşümü

Aksakallık kurumunun ABD diaspora bağlamında nasıl yeniden biçimlendiğine ilişkin soru, geleneksel toplumsal kurumların göç sonrası süreçlerde izlediği dönüşüm örüntüleri hakkında kuramsal açıdan son derece verimli bir alan sunmaktadır. Kurumsal süreklilik perspektifinden değerlendirildiğinde, Urinboyev'in (2017) akıllı telefon ve sosyal medya platformları aracılığıyla kurulan diaspora mahallesi pratiklerini inceleyen çalışması, aksakal liderliğinin yalnızca fiziksel mekânla sınırlı kalmayıp dijital ağlar üzerinden de yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, söz konusu kurumun göç bağlamında da işlevselliğini koruduğunu ve yeni iletişim teknolojilerini araçsallaştırarak kendini yeniden örgütlenme kapasitesine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Nurdinova'nın (2024) ABD'deki Özbek diasporası üzerine yürüttüğü çalışma ise topluluk liderliği pratiklerinin göç sonrası bağlamda da belirleyici bir toplumsal işlev gördüğünü, aksakalların diaspora topluluğunun iç örgütlenmesinde ve kültürel kimliğinin yeniden üretiminde merkezi bir konuma sahip olmaya devam ettiğini belgelemektedir.

Uyarlanabilir dönüşüm perspektifinden ise Massicard ve Trevisani'nin (2003) devlet ile toplum arasındaki gerilimli ara alan kavramsallaştırması, diaspora bağlamına taşındığında aksakalların ev sahibi ülkenin kurumsal talepleri ile anavatan kültürel normları arasında konumlanan uyarlanabilir aracı aktörler olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir. ABD'nin hukuki çerçevesi, demokratik yönetim anlayışı ve bireyci değer sistemi, geleneksel aksakal otoritesinin yeniden müzakere edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durum, aksakallık kurumunun sivil toplum örgütleri ve topluluk dernekleri gibi ev sahibi ülkeye özgü kurumsal biçimlerle eklemlenerek yeniden konumlandığını, bu süreçte liderlik pratiklerinin biçimsel düzeyde dönüşüme uğradığını ancak özsel işlevlerini büyük ölçüde koruduğunu ortaya koymaktadır.

İşlevsel ikame perspektifinden değerlendirildiğinde ise Kassymbekova'nın (2003) aksakal otoritesinin araçsallaştırılmasına yönelik eleştirel analizi, diaspora bağlamında da geçerliliğini korumaktadır. Zira diaspora ortamında aksakal figürünün yerini zaman zaman sivil toplum örgütlerinin liderlerine, cemaat imamlarına ya da diaspora derneği başkanlarına bıraktığı görülmektedir. Bu işlevsel ikame süreci, yalnızca liderlik figürünün değişimini değil, aynı zamanda meşruiyet

üretimini dayandığı referans çerçevesinin de dönüşümünü simgelemektedir. Abramson’ın (1998) Sovyet sonrası Özbekistan’da mahalle kurumunun dönüşümünü inceleyen çalışmasında ortaya konulan bulguları, diaspora bağlamına uyarlandığında geleneksel kurumların köklü siyasi ve kültürel kırılma noktalarında nasıl yeniden yapılandığını anlama açısından açıklayıcı bir perspektif sunmaktadır.

Amerikan Sistemine Uyum: Fırsatlar ve Güçlükler

Aksakallık kurumunun ABD’nin toplumsal ve kurumsal yapısıyla karşılaşması, geleneksel otorite biçimlerinin köklü bir yeniden müzakere sürecine girdiği özgün bir analitik alan oluşturmaktadır. Amerikan toplumunun bireyci değer sistemi, hukuki eşitlik ilkesi ve sivil toplum örgütlenmesi geleneği, kolektivist ve hiyerarşik bir meşruiyet zeminine dayanan aksakal otoritesiyle yapısal bir gerilim içindedir. Sievers’in (2002) mahalle kurumunun tarihsel dönüşümünü ele aldığı çalışmasında vurgulandığı üzere, bu tür gerilimler yalnızca kültürel bir uyumsuzluğu değil, aynı zamanda farklı siyasi ve toplumsal sistemlerin birbirleriyle temas ettiği sınır bölgelerinde ortaya çıkan kurumsal yeniden yapılanma dinamiklerini de yansıtmaktadır.

Otoriter siyasi rejimler ve ataerkil toplumsal yapılar içinde sosyalleşmiş olan Özbek diaspora mensuplarının, ABD’nin demokratik sistem normlarıyla tam anlamıyla örtüşmeyen bir mahalle kültürünü sürdürme eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda dikkat çekici bir örüntü olarak, liderlik rollerinin kurumsallaşmış demokratik devir mekanizmaları aracılığıyla değil, enformel grup baskısı ve kolektif otorite aracılığıyla yeniden üretildiği görülmektedir. Nitekim daha önce dernek başkanlığı görevini üstlenmiş olan bir katılımcı, belirli bir sürenin (beş yıl) ardından liderlik pozisyonundan çekilme iradesini açıkça ortaya koymasına karşın, yönetim kurulunun yoğun baskısı sonucunda görevine devam etmek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Bu durum, söz konusu topluluk yapılarında liderliğin gönüllü bir sorumluluk olmaktan çıkarak kolektif iradenin dayattığı bir yükümlülüğe dönüşebileceğine işaret etmekte ve mahalle kültürünün içselleştirdiği hiyerarşik ve cemaatçi karar alma anlayışının göç sonrası bağlamlarda da yeniden üretildiğini gözler önüne sermektedir. Bir diğer aksakal ise ABD’deki liderlik deneyiminin Özbekistan’dakinden temel bir biçimde ayrıştığını belirtmektedir. Buna göre Özbekistan’da aksakal otoritesi toplumsal baskı ve kolektif uyum mekanizmaları aracılığıyla pekiştirilirken, diaspora bağlamında bu otoritenin gönüllü katılım ve bireysel tercihe dayalı olarak yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Özbekistan’da mahalle aksakallarının bireylerin özel yaşamına müdahale etmesi ve aile içi meselelere doğrudan dahil olması, toplumsal açıdan meşru ve normatif bir pratik olarak kabul görmektedir. Söz konusu anlayış çerçevesinde

aksakallar, kişisel sınırların ihlali olarak değerlendirilmeyecek biçimde hane halkı meseleleri de dahil olmak üzere pek çok özel konuyu aile fertleriyle açıkça ele alabilmektedir. Ne var ki bu kültürel pratiklerin ve toplumsal normların ABD bağlamına taşınması, özellikle göç sürecinde bireysel haklar ve kadın hakları konusunda farkındalık geliştirmiş olan Özbek kadınları tarafından ciddi bir dirençle karşılaşmaktadır. Bu gerilimin somut bir yansıması olarak, araştırmaya katılan bir katılımcının aksakalın aile işlerine müdahalesine karşılık olarak, “siz bizim aile işlerimize müdahale edemezsiniz, üstelik burası Özbekistan değil.” şeklinde tepki verdiği aktarılmaktadır. Diaspora bağlamında, anavatandaki geleneksel denetim mekanizmalarının meşruiyeti sorgulanmakta, ev sahibi ülkenin hukuki çerçevesi ve bireyci değer sistemi, göçmen kadınlar için alternatif bir referans alanı oluşturmaktadır. Bu durum, mahalle kurumunun göç sonrası süreçte işlevselliğini ve otoritesini koruma kapasitesinin sınırlılıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Başkent Washington D.C.’deki Özbek topluluğu, siyasi farkındalığın ve sivil toplum katılımının görece daha yüksek olduğu özgün bir bağlam oluşturmaktadır. Bu bağlamda dernek başkanları genelde kadınlar olup, geleneksel topluluk liderliği rollerinin yanı sıra Özbek diasporasının çıkarlarını temsil eden savunuculuk işlevlerini de üstlenmektedir. Söz konusu işlev genişlemesi, Kassymbekova’nın (2003) aksakallık kurumunun siyasi bağlamlara uyarlanabilir niteliğine ilişkin tespitleriyle örtüşmekte ve aksakal otoritesinin diaspora bağlamında kazandığı yeni boyutları açıkça gözler önüne sermektedir. Sivil toplum örgütleri liderleri, topluluk organizatörleri ve iş insanları gibi modern liderlik figürlerinin ortaya çıkışı, topluluk liderliğinin çoğullaşmasını ve farklılaşmasını simgelemektedir. Öte yandan dijital platformlar, geleneksel hiyerarşik iletişim biçimlerini dönüştürerek bilgiye ve rehberliğe erişimi demokratikleştirmekte ve bu durum aksakal otoritesinin tekelci niteliğini zayıflatan bir etki yaratmaktadır.

ABD’nin Çokkültürlü Ortamında Özbek Kimliğinin Korunmasında Aksakalların Önemi

Göç bağlamında kültürel kimliğin korunması, diaspora topluluklarının karşılaştığı en temel varoluşsal sorunlardan birini oluşturmaktadır. ABD’nin kültürel çeşitlilik ve asimilasyon baskılarının eş zamanlı olarak işlediği toplumsal ikliminde Özbek kimliğinin sürdürülmesi, aksakalların kültürel koruyuculuk işlevini özellikle kritik bir konuma taşımaktadır. Nurdinova’nın (2024) ABD’deki Özbek diasporası üzerine yürüttüğü çalışma, diaspora mensuplarının ev sahibi ülkeye uyum sağlama baskısıyla anavatan kültürel kimliğini koruma kaygısı arasında süregelen bir gerilim içinde var olduğunu ve bu gerilimin yönetilmesinde topluluk liderlerinin belirleyici bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Urinboyev’in (2017) dijital mahalle pratiklerini inceleyen çalışması, aksakalların kültürel koruyuculuk işlevinin fiziksel mekânın ötesine geçerek sosyal medya ve akıllı telefon platformlarına taşındığını belgelemektedir. Bu dijital süreklilik, diaspora bağlamında kültürel kimliğin korunmasının artık yalnızca yüz yüze toplantılar ve fiziksel toplanma mekânlarıyla değil, aynı zamanda sanal topluluk ağları aracılığıyla da sağlandığına işaret etmektedir. Söz konusu dijital dönüşüm, aksakalların otorite ve işlevlerini yeni iletişim teknolojileriyle eklemleştirme kapasitesini açıkça gözler önüne sermektedir.

Kassymbekova’nın (2003) eleştirel perspektiften yürüttüğü çalışma ise kültürel kimlik koruma işlevinin zaman zaman ideolojik bir boyut kazanabileceğine ve belirli siyasi ya da toplumsal çıkarlara hizmet edecek biçimde araçsallaştırılabileceğine dikkat çekmektedir. Bu uyarı, diaspora bağlamında aksakalların kültürel koruyuculuk rolünün eleştirel bir gözle değerlendirilmesi gerektiğini ve söz konusu rolün hem topluluk üyelerini güçlendiren hem de belirli hiyerarşik yapıları yeniden üreten çift yönlü bir nitelik taşıyabileceğini hatırlatmaktadır.

Geleneksel Rollerin Yeni Kültürel Bağlamlarda Korunması ve Dönüşümü

Göçmen topluluklarında geleneksel kurumların nasıl dönüştüğünü anlamak hem göç çalışmaları hem de kültürel süreklilik literatürü açısından kurucu öneme sahip bir sorunsalı oluşturmaktadır. Massicard ve Trevisani’nin (2003) mahalle kurumunu devlet ile toplum arasında konumlanan gerilimli bir ara alan olarak kavramsallaştırması, diaspora bağlamına uyarlandığında özellikle açıklayıcı bir işlev kazanmaktadır. Zira göçmen topluluklarında aksakallar hem anavatan kültürel normlarının koruyucusu hem de ev sahibi ülkenin hukuki, kurumsal ve toplumsal gerçeklikleriyle müzakere eden uyarlanabilir aktörler olarak çift yönlü bir konumda yer almaktadır.

Nevruz kutlamaları bağlamında aksakallar, etkinliklerin planlanması ve koordinasyonunda merkezi bir rol üstlenmekte ve törenin geleneklere uygun biçimde icra edilmesini denetlemektedir. Görüşme bulgularına göre aksakalların Nevruz etkinliklerindeki varlığı, yalnızca organizasyonel bir işlev taşımamakta ve etkinliğe kültürel bir meşruiyet ve derinlik kazandırmaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Aksakal olmadan Nevruz eksik kalır. O olmadan sadece bir parti olur, gelenek olmaz.”

Dini törenler ekseninde ise aksakalların Ramazan etkinlikleri ve cenaze törenlerinde İslami pratiklerle geleneksel Özbek örfünü bütünleştiren bir rehberlik işlevi üstlendiği gözlemlenmektedir. Aile buluşmaları ve özel törenler bağlamında

ise aksakalların düğün ve nişan törenlerinde geleneksel pratiklerin doğru biçimde icra edilmesini denetleme ve aile içi anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapma işlevlerini sürdürdüğü görülmektedir. Dadabaev'in (2013) aksakalların ritüel pratikler aracılığıyla kültürel aktarımı sağlayan figürler olduğuna ilişkin tespitleriyle örtüşür biçimde, bu törenler yalnızca bireysel kutlamalar olmaktan öte topluluk kimliğinin kolektif olarak yeniden üretildiği toplumsal pratikler olarak işlev görmektedir.

Florida'daki Özbek topluluğunda aksakalların rolü, özellikle dini ritüeller ve kültürel etkinlikler ekseninde belirginleşmektedir. Görüşme bulguları, Florida'daki aksakalların Ramazan etkinlikleri ve cenaze törenleri gibi toplumsal geçiş ritüellerinde merkezi bir koordinasyon işlevi üstlendiğini göstermektedir. Bu bulgu, Massicard ve Trevisani'nin (2003) aksakalların ritüeller aracılığıyla topluluk kimliğini yeniden üreten figürler olduğuna ilişkin tespitlerini doğrulamaktadır.

Dil aktarımı bağlamında aksakalların işlevi özellikle belirleyici bir nitelik kazanmaktadır. Özbek dilinin diaspora ortamında yaşatılması, kuşaklar arası iletişimin sürdürülmesi ve kültürel kimliğin dilsel boyutunun korunması açısından aksakallar vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir. Dilin yalnızca iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda normatif değerlerin, toplumsal pratiklerin ve hukuki örflerin taşındığı temel bir kültürel araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda aksakallar, dil aktarımı yoluyla yalnızca sözcükleri değil, bu sözcüklerin içerdiği toplumsal anlamları, ahlaki değerleri ve kültürel pratikleri de genç kuşaklara aktarmaktadır.

Aksakalların kuşaklar arası köprü kurma işlevinin başarısının büyük ölçüde geleneksel otorite ile müzakereci esneklik arasında kurabildiği dengeye bağlı. Geleneksel normları katı bir biçimde dayatan aksakalların genç kuşak üyelerini uzaklaştırma riskiyle karşı karşıya kalırken uyarlanabilir ve diyaloga açık bir tutum benimseyen aksakalların kuşaklar arası bütünlüğü daha etkin biçimde sürdürebildiği görülmektedir. Bu bulgu, aksakal otoritesinin diaspora bağlamında yeniden müzakere edilen dinamik bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir.

Kuşaklar arası çatışmalar bağlamında bir aksakal, genç kuşak ile ebeveynleri arasındaki kariyer ve evlilik kararlarına ilişkin anlaşmazlıkları düzenli olarak arabuluculukla çözdüğünü aktarmaktadır. Bu aksakal söz konusu süreci şu şekilde tanımlamaktadır: "Her iki tarafı da dinlerim. Gençlere buranın farklı olduğunu, ama köklerimizi unutmamamız gerektiğini anlatırım. Ailelere de çocuklarının bu ülkede yaşadığını hatırlatırım." Bu ifade, aksakal arabuluculuğunun yalnızca geleneksel normları uygulamakla sınırlı kalmayıp diaspora bağlamının özgün gerekliliklerine uyarlanmış müzakereci bir nitelik kazandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Köklü siyasi ve kültürel kırılma dönemlerinde aksakalların topluluk uyumunu sağlamadaki rolünü göstermektedir. Söz konusu tarihsel deneyim, aksakal kurumunun diaspora bağlamındaki kuşaklar arası köprü kurma işlevini anlamak açısından değerli bir karşılaştırmalı perspektif sunmaktadır. Bu kurumun ABD diaspora bağlamında da işlevselliğini koruyup koruyamayacağı sorusunu hem ampirik hem de kuramsal açıdan meşru kılmaktadır. Tarihsel süreklilik, aksakallık kurumunun göç gibi köklü bir bağlam değişikliğiyle karşılaştığında nasıl bir dönüşüm geçirdiğini araştırmak için sağlam bir analitik zemin sunmaktadır.

Sonuç

Diaspora topluluklarında kuşaklar arası mesele, toplumsal uyumun sürdürülmesi açısından en temel gerilim noktalarından birini oluşturmaktadır. Birinci kuşak göçmenler ile ev sahibi ülkede doğan ya da büyüyen ikinci ve üçüncü kuşak bireyler arasındaki kültürel, dilsel ve değersel farklılıklar, topluluk iç bütünlüğünü tehdit eden ayrışma dinamiklerine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda aksakallar, geleneksel değerlerin temsilcileri ile daha güçlü bir asimilasyon eğilimi sergileyen genç kuşak arasında köprü kuran aracı figürler olarak işlev görmektedir.

Aksakallık kurumu, ABD’deki Özbek diasporası bağlamında süreklilik ve kopuş sergilemekten ziyade özgün toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilen uyarlanabilir ve müzakereci bir dönüşüm sürecine girmektedir. Aksakallar, geleneksel işlevlerini korurken diaspora bağlamının özgün koşullarına uyarlanmış yeni stratejiler geliştirmekte ve bu süreçte hem kültürel süreklilik hem de kurumsal esneklik kapasitesini eş zamanlı olarak sergilemektedir.

Diaspora bağlamında kuşaklar arası dönüşüm, aksakallık kurumunun geleceği açısından belirleyici bir analitik boyut oluşturmaktadır. ABD’de yetişen genç Özbek-Amerikalı kuşaklar hem anavatan kültürel değerleriyle hem de Amerikan toplumsal normları ile eş zamanlı bir sosyalleşme süreci geçirmekte ve bu çift yönlü kültürel aidiyetin aksakal otoritesine yönelik tutumlarını temelden biçimlendirdiği görülmektedir. Nurdinova’nın (2024) diaspora topluluklarındaki toplumsal değişimi ele aldığı çalışmasında vurgulandığı üzere, genç kuşak diaspora mensupları geleneksel liderlik figürlerine yönelik daha eleştirel ve seçici bir tutum sergilemekte ve bu tutum aksakal otoritesinin bir bütün olarak reddedilmesinden ziyade müzakereci bir yeniden tanımlama sürecini yansıtmaktadır.

Kaynakça

Abramson, D. M. (1998). *From Soviet to Mahalla: Community and Transition in Post-Soviet Uzbekistan*. Indiana University.

- Dadabaev, T. (2013). Community Life, Memory and a Changing Nature of Mahalla Identity in Uzbekistan. *Journal of Eurasian Studies*, 4(2), 181–196. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2013.03.006>
- Dadabaev, T. (2017). Between State and Society: The Position of the Mahalla in Uzbekistan. In T. Dadabaev (Ed.), *Social Capital Construction and Governance in Central Asia: Communities and NGOs in Post-Soviet Uzbekistan* (pp. 77–95). Palgrave Macmillan.
- Geiss, P. G. (2001). Mahallah and Kinship Relations: A Study on Residential Communal Commitment structures in Central Asia of the 19th Century. *Central Asian Survey*, 20(1), 97–106. <https://doi.org/10.1080/02634930120055811>
- Kassymbekova, B. (2003). Uzbekistan's Mahalla: A Democratic Tool for Authoritarian Rule. *Central Asia-Caucasus Institute Analyst*, 19.
- Massicard, E., & Trevisani, T. (2003). The Uzbek Mahalla: Between State and Society. In T. Everett-Heath (Ed.), *Central Asia: Aspects of Transition* (pp. 215–225). Routledge.
- Masaru, S. (2006). The Politics of Civil Society, Mahalla and NGOs: Uzbekistan. In *Reconstruction and Interaction of Slavic Eurasia and its Neighbouring Worlds* (pp. 335–370). Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Nurdinova, S. (2024). Uzbek Diaspora in the USA: Migration, Social Change, and Quality of Life. In S. Nurdinova & [Ed(s).] (Eds.), *Handbook of quality of Life and Social Change: Individual and Collective Paths* (pp. 275–285). Springer International Publishing.
- Nurdinova, S. (2025). *Crossing Borders: The Unconventional Journey of Uzbek Migrants to the United States* (Center for Governance and Markets Paper No. HA4-2025). Center for Governance and Markets.
- Sievers, E. W. (2002). Uzbekistan's Mahalla: From Soviet to Absolutist Residential Community associations. *Chicago-Kent Journal of International and Comparative Law*, 2, 91–158.
- Urinboyev, R. (2017). Establishing an "Uzbek Mahalla" via Smartphones and Social Media. In *Constructing the Uzbek State* (p. 119). [Publisher].
- Urinboyev, R. (2023). Islamic Legal Culture in Uzbekistan. *Legal Pluralism and Critical Social Analysis*, 55(3), 402–429. <https://doi.org/10.1080/07329113.2023.XXXXXXX>
- Urinboyev, R., & Svensson, M. (2013). Living Law, Legal Pluralism, and Corruption in Post-Soviet Uzbekistan. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 45(3), 372–390. <https://doi.org/10.1080/07329113.2013.868302>

DİN VE GELENEK İKİLEMİNDE KUZEY KAFKASYA'DA AKSAKALLIK KURUMU: NOGAY TÜRKLERİ TOPLUMU ÜZERİNE BİR MÜŞAHEDE VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Said Ali KUDAYNETOV*

Giriş

Türklerde toplumsal düzeni sağlayan, nesiller arası bilgi aktarımını gerçekleştiren ve hukuki uyuşmazlıkları çözen kurumsal mekanizmaların başında aksakallık kurumu gelmektedir. Türkçede “ak sakal” tamlaması, kelimenin doğrudan anlamının ötesinde, bilgelik, deneyim, adalet ve toplumsal otorite gibi kavramları bünyesinde barındıran bir sembolik değer taşımaktadır. Aktaş’ın (2024, s. 62) isabetle vurguladığı gibi, bir kimsenin aksakallı olarak nitelenebilmesi için sakallı olması veya sakalının ağarmış olması gerekmediği gibi, yaşlı sınıfına dâhil edilebilecek bir yaşta olması da gerekmemektedir. Aksakallık bilgelik, adalet duygusu ve toplumsal kabule dayalı bir statüdür.

Nogay Türkleri, Kıpçak Türklerinin bir kolu olarak Deşt-i Kıpçak bozkırlarında göçebe-yarı göçebe yaşam sürmüş ve tarih boyunca Altın Orda, Nogay Ordası, Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti’nin siyasi coğrafyasında yer almışlardır. Adlarını 13. yüzyılda Altın Orda Devleti’nde fiilen iktidarı elinde bulunduran Nogay Han’dan (ö. 1299) alan bu topluluk, 15. yüzyılın ortalarından itibaren Edige Bey’in torunlarının önderliğinde müstakil bir siyasi yapı olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Trepavlov’un arşiv çalışmaları sonucunda açıkça ortaya koyduğu üzere, Nogay Ordası’nın yönetim yapısı biy, nuradin, kekovat ve taybuğa gibi çok katmanlı bir idari hiyerarşiye dayanmaktaydı. Bu hiyerarşi içerisinde aksakallılar, resmî unvan taşımamakla birlikte boy ve uruğ düzeyinde fiili otorite sahibi kişiler olarak kilit bir işlev üstlenmekteydiler (2016, s. 7, 17; Kurmanseitova 2014, s. 60).

Nogay toplumsal yapısının temelini boy-uruğ teşkilatı oluşturmaktaydı. Mangit, Kongirat, Kıpçak, Kanglı, Nayman, Argın vd. boylardan müteşekkil olan Nogay konfederasyonu, her bir boyun kendi iç dinamiklerini koruduğu ancak ortak meselelerde birlikte hareket ettiği bir siyasi modele sahipti. Gimbatova’nın (2005, s.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, el-mek: sakudaynetov@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0001-6255-1404> / Uşak-Türkiye.

18-19) Nogay manevi kültürüne dair kapsamlı monografisinde ortaya konduğu gibi, her büyük ulusun Arapça yazıya geçirilmiş kendi kanunu (yasa derlemesi) bulunmaktaydı, bu kanunlar örf-âdet hukukunu ve şariat temellerini bilen münevverler tarafından kaleme alınmıştı. Aksakallılar, işte bu yazılı ve sözlü hukuk mirasının uygulayıcıları ve koruyucuları konumundaydılar.

Bu çalışmanın amacı, aksakallık kurumunun Nogay Türkleri özelinde tarihsel kökenlerini, kurumsallaşma süreçlerini, işlevsel boyutlarını ve modern dönemde geçirdiği dönüşümleri bütüncül bir perspektifle ele almak ve İslam hukuku açısından bir değerlendirmeye tabi tutmaktır.

1. Etimolojik ve Kavramsal Çerçeve

“Aksakal” terimi, Türk dillerinde “ak” (beyaz) ve “sakal” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kelimenin lafzî anlamı “beyaz sakallı” olmakla birlikte, semantik içeriği bunun çok ötesine geçmektedir. Türk kültüründe beyaz renk saflığı, doğruluğu ve kutsallığı temsil ederken, sakal olgunluğun ve bilgeliğin fiziksel göstergesi olarak kabul edilmektedir. İsakov ve Murzakulova (2009, s. 477) bu hususu özellikle vurgulamaktadırlar. Onlara göre aksakallılar “uruğ veya halkın meselesi ortaya çıktığında gerek manaplarla, gerekse kendi aralarında meselenin çözümüne yardımcı olacak kararlar” alan, “zor durumlarda idarecinin ilk başvurduğu” kimselerdir.

Tamlayıcı unsur olan “sakal” kelimesinin etimolojisi de ayrıca üzerinde durulmaya değerdir. Alan’ın (2023, s. 298, 302) tarihî Türk dillerinde sakal kavramını inceleyen kapsamlı çalışması, kelimenin kökeniyle ilgili üç farklı görüşü değerlendirmektedir: Clauson’un “sakā- fiilinden -l ekiyle türeme önerisi, Hatiboğlu’nun sak köküne +al isimden isim yapım ekiyle türeme yaklaşımı ve Berta’nın “sak-ga al+ı” şeklinde iki unsurlu birleşik kelime önerisi. Berta’ya göre sözcük, “asılı bir şey” anlamında sa(r)k- eylemine dayanan sakga “çene” ile “ön, yüz” anlamındaki al+ı sözcüğünün bileşiminden oluşmuştur. Bu “ön tarafa sarkan şey, tüy” anlamına gelmektedir. Sakal kelimesinin Eski Uygur Türkçesinden itibaren edebî eserlerde belirgin biçimde kullanıldığı, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde ise hem statü göstergesi hem de cezalandırma yöntemi olarak çeşitli bağlamlarda geçtiği bilinmektedir. Alan’ın (2023, s. 306) belgelediği gibi, Kaşgarlı ak sakal veya ak sakallı tabirini yalnızca Oğuzların kullandığını, diğer Türklerin ise “*ürüñ sakal*” dediğini kaydetmiştir. Sakalın Türk kültüründe taşıdığı bu çok katmanlı sembolik değer, aksakallık kurumunun yalnızca yaşın değil, bilgelik ve toplumsal kabulün bir ifadesi olduğunu teyit etmektedir.

Kavramsal açıdan aksakallık kurumu, geleneksel otorite tipolojisi çerçevesinde değerlendirilebilir. Aksakallılar miras yoluyla değil, toplumsal kabul

yoluyla bu statüye ulaşmaktaydılar. Aktaş (2024, s. 67), aksakallı olmanın saygınlığının “akıl, zekâ, tecrübe, idari yetenek, adalet duygusu, statü gibi ayırıcı özelliklere sahip bireylere toplum tarafından verilen bir saygınlık” olduğunu belirtmektedir.

Aktaş (2024, s. 62), aksakallık kurumunu iletişim bilimi perspektifinden kanaat önderliği kavramıyla ilişkilendirerek önemli bir kuramsal katkı sunmaktadır. Lazarsfeld ve arkadaşlarının iki aşamalı akış modelinde kanaat önderi, enformasyon akışının topluma ulaşmasında aracı ve yorumlayıcı rol üstlenmektedir. Nogay Türklerinde aksakallılar, dışarıdan gelen bilgi ve talepleri kendi toplumlarının töre ve çıkarları süzgecinden geçirerek yorumlamış ve toplumsal kararların oluşumuna aracılık etmişlerdir.

Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında aksakallık kurumu çeşitli adlarla anılmaktaydı. Kazak toplumunda “aksakal” veya “bi” (biy), Kırgızlarda “aksakal”, Özbeklerde mahalle bazında “oqsoqol”, Türkmenlerde “yaşuli”, Azerbaycan’da “ağsaqqal” terimleri kullanılmaktaydı. İsakov ve Murzakulova’nın (2009, s. 475) belirttiği gibi, Kırgız dilinde aksakallı kelimesi hem yaşça büyük kişiyi hem bir köyün veya boyun danışma yöneticisini hem de genel olarak statüsü yüksek ve saygıya layık kişileri ifade etmektedir. Nogay Türklerinde ise “aksakal” terimi yaygın olmakla birlikte, “kartlar” (ihtiyarlar), “yas ikonler” (yaşı büyükler) ifadeleri de bu kurumla ilişkili olarak kullanılmaktaydı (Kereytov, 2011, s. 76; Gimbatova, 2018, s. 37).

Nogay Türkleri, belirli bir toplumsal, ekonomik ve coğrafi birliği ifade eden sosyal örgütlenmelerle karakterizedir. Bu örgütlenmeler genellikle göçebe (köy) toplulukları biçimindedir. Her topluluk, esas olarak akrabalık ilişkileri üzerine konsolide olmuştur. Bu tür birlikler çoğunlukla aile ve soy gruplarından oluşmakta, yani birbiriyle akraba olan ve ortak bir atadan geldiği bilinciyle bağlı ailelerden meydana gelmektedir. Bu tür bir birlik, “bir ata’nın balaları” (bir atanın evlatları) olarak adlandırılmaktaydı. Soy temelli alt birim ise aksakallık olarak isimlendirilirdi ve bazen birden fazla köy tek bir aksakallık çatısı altında birleştirilirdi. Bu köylerde topluluk üyeleri karşılıklı sorumluluk ve kolektif güven esasına göre birbirine bağlıydı. Önemli kararların alınması için düzenlenen toplantılara genellikle yalnızca erkekler katılırdı. Kadınların genel toplantılarda oy hakkı bulunmazken, bazı istisnai durumlarda topluluk içinde otoritesi olan yaşlı birkaç kadın toplantıya katılabilirdi. Topluluk, en yüksek karar organı olan köy meclisi ve görevli temsilciler aracılığıyla ekonomik ve sosyal yaşamla ilgili tüm temel meseleleri çözmekteydi. Bu kapsamda toprak dağılımı, aile içi paylaşımlar, zorunlu hizmetlerin yerine getirilmesi ve yerel ekonomik sorunlar gibi konular ele alınırdı. Her tartışılan konuya ilişkin kararlar, toplantıda alınan hükümler biçiminde kayda geçirilir ve yazılı olarak tespit edilirdi

(Liciyeva, 2014, s. 71). Ayrıca ailevi bayramlar ve kutlamalar da çoğunlukla birlikte gerçekleştirilirdi (Kalmikov vd., 1988, s. 151-152).

Nogay toplumsal hayatında aksakallıların bir diğer kritik işlevi, kolektif hafızanın taşıyıcılığıydı. *Edige Destanı*, *Mamay Destanı* ve *Er Dosmambet* gibi Nogay destanlarının korunması ve aktarılmasında aksakallılar ile yıravlar (destan anlatıcıları) arasında yakın bir iş birliği söz konusuydu. Gimbatova (2005, s. 56), 19. yüzyılda hemen her köyde hikâye ve destan anlatmada usta bir yaşlının bulunduğunu ve bu kişilerin etrafına sadece komşuların değil bazen köyün yarısının toplandığını belgelemektedir.

Trepavlov'un (2016, s. 429) monografisindeki bir diğer dikkat çekici bulgu, Yelgayttar adlı bir Nogay aksakalının 20. yüzyıl başlarında Nogay sözlü tarihinin muhafızı olarak kaydedilmiş olmasıdır. Paşin'in (1912) aktardığına göre Yelgayttar, Nogayların tarihsel coğrafyasına ve boy yapılanmalarına ilişkin sözlü geleneği taşıyan bir aksakallı idi. Bu kayıt, aksakallıların kolektif hafıza taşıyıcılığı işlevinin 20. yüzyıl başlarına kadar fiilen sürdüğünün somut bir kanıtıdır.

Aksakallıların bir diğer önemli işlevi, kültürel geleneklerin korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Yaşlı kuşak, soyların kökenine, tarihsel olaylara ve geleneksel davranış normlarına ilişkin bilgileri içeren kolektif belleğin taşıyıcısı konumundadır. Sözlü anlatımlar, toplumsal törenlere aktif katılım ve genç kuşakların eğitimi aracılığıyla bu bilgi birikimi sonraki nesillere aktarılmaktadır. Araştırmalar, yaşlı bireylerin yaşamları boyunca çok sayıda deneyim edindiklerini, çeşitli olaylara tanıklık ettiklerini ve bu birikimi hafızalarında taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Nogay Türklerinde “kartka rassañ akılın al, yaska rassañ küşin al.” (Yaşlıyla birlikteysen onun aklından yararlan, gençle birlikteysen gücünden yararlan.) şeklinde ifade edilen söz, yaşlıların sahip olduğu bilgi ve tecrübeye verilen değeri açıkça yansıtmaktadır. Bu anlayış, genç kuşakların yaşlı bireylere saygı duymalarını ve onların deneyimlerinden yararlanarak kendilerini geliştirmelerini öğütlemektedir. Bununla birlikte halk kültürü, yalnızca yaşın değil, aynı zamanda deneyimin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim yüzyıllar boyunca dile getirilen “köp yaşagannan sorama, köp körgennen sora.” (Çok yaşayandan değil, çok görenden sor.) sözü, bilginin ve hayat tecrübesinin yalnızca uzun bir ömürle değil, bireyin yaşadığı ve gözlemlediği olaylarla da şekillendiğini ifade etmektedir (Kereytov, 2011, s. 52).

Aksakallıların toplumsal düzeni koruma işlevinin temelinde Gimbatova'nın (2018, s. 61-62) ayrıntılı biçimde betimlediği “namıs” sistemi yatmaktaydı. Namıs, onur, vicdan ve haysiyeti kapsayan bir ahlakî değerler bütünü olarak Nogay Türklerinde davranış normlarının temel belirleyicisiydi. “Namısı bardın nāsibi bar” (Namısı olanın nasibi vardır.), “Namıs ottan küşli” (Namıs ateşten güçlüdür.) gibi

atasözleri bu değerin toplumsal bilincindeki köklülüğünü yansıtmaktadır. Namıs kurallarını ihlal edene “namıssız” denilir ve toplumca kınanarak dışlanırdı. Aksakallılar, bu ahlakî denetim mekanizmasının başlıca uygulayıcıları konumundaydılar. Gimbatova’nın (2018, s. 78) belgelediği üzere, köydeki erkeklerin günlük toplanma yeri “arqa” (sırt, destek) olarak adlandırılır ve bu mekân, yaşlıların haber alışverişi yaptığı, toplumsal bilinç ve ahlakî normların şekillendiği bir kamusal alan işlevi görmekteydi. Arqa, aksakallıların kamuoyunu yönlendirdikleri doğal bir platformdu.

Velhasıl aksakallık kurumunun kökenleri, Avrasya’nın göçebe ve yarı göçebe toplumlarının derin tarihsel geçmişine uzanmaktadır. Kabile ve boy esaslı toplumsal örgütlenme koşullarında, sosyal düzen yalnızca askerî ya da siyâsî otorite aracılığıyla değil, aynı zamanda ahlakî ve yaşa dayalı otorite sistemi üzerinden de sürdürülmekteydi. Topluluğun yaşça ileri üyeleri, sahip oldukları yaşam tecrübesi, geleneklere dair derin bilgileri ve sağduyulu kararlar alma yetkinlikleri sayesinde özel bir statüye sahipti.

Türk toplumlarında aksakallılar, geleneksel olarak toplumsal yaşamda önemli bir rol oynamışlardır. Akrabalıklar arası ilişkilerin düzenlenmesi, otlakların paylaşımı, ittifakların kurulması ve uyuşmazlıkların çözümü gibi meselelerin ele alındığı meclislerde aktif biçimde yer almışlardır. Onların etkisi, resmî bir otoriteden ziyade toplumsal kabul ve saygınlığa dayanmaktaydı. Bu nedenle, aksakallıların kararları meşru kabul edilmekte ve uygulanması zorunlu görülmekteydi. Aksakallılar, toplumun diğer üyelerinin örnek aldığı davranış modelleri olarak görülmektedir. Sahip oldukları yaşam deneyimi ve itibar, toplumsal saygının temelini oluşturmaktadır. Bu sayede, kamuoyunun şekillenmesi ve topluluk üyelerinin davranışlarının düzenlenmesi üzerinde önemli bir etki gücüne sahip olmaktadır.

2. Nogay Ordası Döneminde Aksakallık Kurumu

Nogay Ordası’nın siyasi yapısı, Cengizî geleneğin etkisi altında biçimlenmiş olmakla birlikte, kendine özgü unsurlara da sahipti. Orda’nın kurucu ailesi olan Mangit boyu, Cengiz Han soyundan gelmediği için “han” unvanını kullanamamış, bunun yerine “biy” veya “emir” unvanlarını tercih etmiştir. Trepavlov’un (2016, s. 532) kapsamlı monografisinde ortaya konduğu üzere, Batı Avrupalı orta çağ gezginleri Nogayların iç düzenini “yaşlıların kayda değer bilgeliği ve cesurların yiğitliğiyle yönetilen” bir yapı olarak betimlemişlerdir. Paolo Giovio “hiçbir imparatora sahip değiller, ama yaşlıların hatırı sayılır sağduyusuyla yönetiliyorlar.” derken, Jean de Luc da “en iyiler, tecrübeli ve bilge adamlar tarafından yönetilirler.” gözlemini kaydetmiştir. Bu tanımlamalar, aksakallık kurumunun Nogay Türklerindeki merkezi konumunu dışarıdan bir gözle teyit etmektedir.

Ayrıca Trepavlov (2016, s. 532), Nogay Ordası'nın toplumsal tabakalaşmasını şu şekilde ortaya koymaktadır: 1578'de biy Din-Ahmed'in ölümünün ardından halefi Urus'un tahta çıkış törenine “bütün uluslardan bütün mirzalar, göçebe halk ve kara halk” katılmıştır. Rus elçisinin aktardığı bu tablo, orda toplumunun üç temel katmanını — yönetici mirza aristokrasisi, sıradan göçebe topluluk üyeleri ve alt tabaka kara halk — net biçimde ortaya koymaktadır. Aksakallılar, bu yapı içerisinde mirza aristokrasisi ile sıradan göçebe halk arasında bir köprü işlevi görmekte, toplumsal meşruiyetin sağlanmasında ve kararların halka benimsetilmesinde kilit rol oynamaktaydılar.

Büyük ve küçük ulusların başında bulunan Nogay mirzaları, Nogay beylerini çoğu zaman yalnızca sembolik biçimde “büyük kardeşleri” olarak kabul ederlerdi. Her mirza, kendi ulusu içinde kendisini adeta “kendi devletinin hükümdarı” olarak görürdü. Feodal seçkinler arasında ayrıca karaçiler ve ulanlar olarak adlandırılan gruplar da yer alıyordu. Bu kesimin, büyük ihtimalle kabile ve boy topluluklarının önderlerinden oluşarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sosyal tabaka, Nogay Türkleri toplumunda oldukça önemli bir rol oynamaktaydı. Ayrıcalıklı kesimin son halkasını ise dinî görevleri yerine getiren din adamları oluşturuyordu (Kalmikov vd., 1988, s. 34).

İsa Kapayev'den nakledildiğine göre Viktor Maksimovich Zhirmunsky, *Türklerin Bâtırlık Eposu (Türklerin Yiğitlik Destanı)* adlı eserinde, Edige hakkında önemli değerlendirmelerde bulunarak onun biy olarak seçilmesinde aksakallıların rolünden bahsetmektedir. Zhirmunsky'ye göre Edige hayattayken bile onun adı etrafında çeşitli anlatılar ve rivayetler oluşmaya başlamıştır. Halk, onun yiğitliğini, askerî başarılarını, ülke içinde sağladığı birlik ve düzeni öne çıkararak bu özellikleri sözlü anlatılar yoluyla yaşatmış, böylece onun adının ve hatırasının genç kuşakların hafızasında yer edinmesini sağlamıştır. Nogay topluluklarına bağlı kabile ve soyların temsilcileri ve aksakallıların katıldığı istişareler sonucunda bir kurultay düzenlemişlerdir. Yapılan değerlendirmeler ve ortak karar doğrultusunda Edige, yurdun yöneticisi ve biyi olarak seçilmiştir (Akmanbetov, 2021, s. 100). Bu süreç, toplumsal kararların geleneksel danışma ve uzlaşma mekanizmaları aracılığıyla alındığını göstermektedir.

Aynı şekilde Trepavlov'un (2016, s. 168) monografisi, Nogay Ordası'nda kurultay (soylu meclisi/asilzadeler toplantısı) mekanizmasının karar alma sürecindeki belirleyici rolünü detaylı biçimde ortaya koymaktadır. 1535 yılında biy Said-Ahmed'in kardeşleri Şeyh-Mamay ve Hacı-Muhammed ile birlikte genel bir mirza meclisi toplamayı planlaması, iktidar mücadelelerinin ardından uzlaşma sağlanması amacına yönelikti. Daha önemlisi, Mangıt kurultayının Muhammed Şeybani'yi tahta çıkarma konusunu müzakere ederken ortaya koyduğu tutum —

“kadim zamanlardan beri Mangıt emirlerinin ilan ettiği her han, emirlere devlette serbestlik tanımıştır.” — devlet gücünün boylar meclisinin onayına bağlı olduğunu göstermektedir. Aksakallılar, bu kurultay mekanizmasının alt kademesinde — boy ve uruğ düzeyinde — benzer bir istişare ve onay işlevi üstlenmekteydiler.

Gimbatova’nın (2005, s. 27) monografisindeki bulgular, Nogay Ordası’nın her bir büyük ulusunun kendi yazılı kanununa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kasayaul ulusuna ait Arapça yazılmış “Kanun” adlı hukuk derlemesi, 18. yüzyıl sonu - 19. yüzyıl başına tarihlenmekte olup feodal mülkiyet haklarını koruyan ve ceza ile aile-miras hukuku meselelerini düzenleyen hükümler içermektedir. Bu kanunlar, örf-âdet hukukunu ve şariat temellerini bilen münevverler tarafından kaleme alınmıştı. Aksakallılar, bu yazılı kanunların yanında sözlü hukuk geleneğinin de taşıyıcıları ve uygulayıcıları konumundaydılar.

Oba düzeyinde aksakallılar, gündelik hayatın düzenlenmesinde doğrudan söz sahibiydi. Gimbatova’nın (2005, s. 18) aktardığına göre, otlak alanlarının tahsisi, göç zamanlaması, koyun kırkımının zamanlaması ve saman biçme mevsiminin belirlenmesi aksakallıların kararıyla gerçekleştirilmekteydi. Koyun kırkımı günü köyün bütün çalışabilir erkek nüfusunun katılımıyla yapılır ve aksakallılar bu işin hangi gün gerçekleştirileceğini istişareyle belirlerdi. Bozkır ekolojisinin kırılgan dengesini korumak, kuşaklar boyu biriktirilmiş deneyimsel bilgiyi gerektiriyordu ve bu bilginin taşıyıcıları aksakallılardı.

3. Çarlık Rusya’sı Döneminde Aksakallık Kurumunun Dönüşümü

18. yüzyılın ikinci yarısı, Nogay Türkleri için tarihsel bir kırılma noktasını temsil etmektedir. 1783 yılında Kırım’ın Rusya tarafından ilhakının ardından General Suvorov komutasındaki Rus kuvvetlerinin Nogay Türklerinin nüfusuna yönelik gerçekleştirdiği katliam, Nogay Türklerinin toplumsal yapısını derinden sarsmıştır. Sağ kalanların önemli bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmış, boy yapıları parçalanmış ve aksakallık kurumunun işleyişi doğrudan etkilenmiştir (Asker, 2016, s. 392, 394). Rusya’ya bağımlık yemini olarak bilinen 28 Haziran 1783 tarihindeki olayda aksakallıların rolü yer almıştı. Bu süreçte Suvorov, hem baskı hem de ikna yöntemini bir arada uygulamış yani “kırbaç ve ödül” yaklaşımını benimsemişti. Olası huzursuzlukları önlemek ve Nogay Türklerinin Kuban’a kaçmasını engellemek amacıyla birlik komutanı Rus askerlerini Kuban Nehri’nin sağ kıyısına yerleştirmişti. Bununla birlikte, Nogay Türklerinin önde gelenleri ve topluluk içindeki saygın yaşlılarla ilişkileri güçlendirmek için seçkin ve dini liderler ile saygın aksakallılara davetiyeler gönderilmişti (Gapurov ve Magomayev, 2014, s. 15).

Yapılan araştırmalar ve 19. yüzyılın ilk yarısında Nogay topluluklarının idarî hukukî statüsüne ilişkin özelliklerin incelenmesi, Rus hkmetinin Nogay Türklerine karşı “devlet liberalizmi” olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu yaklaşım sayesinde Nogay Türklerinin sahip oldukları haklar, imtiyazlar, özgürlükler ve geleneksel düzenlemeler büyük ölçüde korunmuştur. Bu durumu, dönemin başlıca normatif-hukukî belgeleri açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar arasında “Tavriya Guberniyası Melitopol Kazasında Yaşayan Nogayların Yönetimine Dair Düzenleme” (1805), “Nogayların Yönetimine Dair Talimat” (1822), “Yabancı Unsurların Yönetimine Dair Tüzük” (1822), “Kafkas Bölgesinde Göçebe Olarak Yaşayan Nogaylar ve Diğerk Müslümanların Yönetimine Dair Tüzük” (1827) ve “Asyalılara Ait Esirler (köleler) Hakkında Kanun Tasarısı” (1827) gibi belgeler yer almaktadır. Söz konusu düzenlemelere göre Nogay Türklerinin seçime dayalı yerel öz yönetim sistemi korunmuş, mirzalar ile din adamlarının statüleri ve hanedan-miras hakları tanınmıştır. Ayrıca hükümet, Nogay Türklerinde uygulanan rfi hukuk (det, maslahat) ile İslm hukuku (şeriat) uygulamalarını da hukuki bir olgu olarak kabul etmiştir (Cumagulova-Menaciyeva, 2016, s. 122). Genel olarak toplumsal ve ortak meseleler âdet hukuku ve İslam hukuku (şeriat) erevesinde czlrd. Din adamları eşler arasındaki anlaşmazlıklar, ebeveyn-ocuk ilişkileri ve evlilikle ilgili davalar gibi konularla ilgilenirdi. Bunun dışındaki küçük çaplı anlaşmazlıklar ve suçlar ise köyün ileri gelenleri ve topluluk liderleri tarafından, saygın köy yaşlıları (aksakallılar) arasından seçilen arabulucuların katılımıyla “maslahat” (Nogay Türkçesinde “maslağat”) adı verilen danışma toplantılarında kadim geleneklere uygun biçimde karara bağlanırdı (Kalmıkov vd., 1988, s. 152).

Gimbatova’nın (2005, s. 14) monografisi, arlık Rusya’sının Nogay bölgelerindeki idari yapılanmasını somut verilerle ortaya koymaktadır. 1793 yılında Kuzeydoğu Kafkasya’da dört pristavlık (yerel yönetim) (Kalaus-Sablinskoye, Kalaus-Cemboylukovskoye, Aıkulak-Cemboylukovskoye ve Karanogayskoye) kurulmuştur. Bu idari yapılanma, Nogay boylarının geleneksel örgütlenme biçimlerini kontrol altına almayı hedeflemekteydi. Haşayev’in (2007, s. 10) derlediği Dağıstan âdet hukuku belgeleri de benzer bir sürecin bölgenin tamamında yaşandığını göstermektedir. 1860’lardan itibaren köy düzeyinde starşına (ihtiyar/aksakal) atanması sistemi getirilmiş, ancak atamaları okrujnoj naalnik (nahiye reisi) onaylamaktaydı.

Benzer bir şekilde Kalmıkov vd.’nin (1988, s. 148-149) kaydettiklerine göre 1825 yılında Terek-Kuban Nogayları beş aksakallının idaresi altındaydı. Aksakallılar, sahip oldukları hayvan varlığı sayesinde sıradan halktan ekonomik açıdan da ayrışmaktaydılar. 1828 yılında Edisan Nogayları arasında aksakallı olarak

görev yapan kişiler arasında Kışpak, Kaybulla ve Kurmanbi isimleri zikredilmektedir.

Köy ya da göçebe obalarının iç yönetimini sağlamak amacıyla her yıl bir başkan, iki ihtiyar ve bir veznedar seçilirdi. Bunun yanı sıra, en az on çadırdan oluşan her obada ayrıca bir muhtar ve bir onbaşı da seçilirdi. Dinî konular din adamları tarafından şeriata göre, toplumsal ve geleneksel meseleler ise Yaşlılar Şurası, yani aksakallılar tarafından âdete göre karara bağlanıyordu (Kalmıkov vd., 1988, s. 148).

Kuzey Kafkasya’nın Karanogay (günümüzde Dağıstan Cumhuriyeti’nde Nogay Bölgesi) bölgesinde aksakallık kurumu, Çarlık döneminde resmî idari yapının bir parçası haline gelmiştir. Gimbatova’nın (2005, s. 18) Kapelgorodskiy arşivine dayanan verilerine göre, Karanogay’da doğrudan sahadaki idari kadro şu şekilde yapılanmıştı: Başta bir Karanogay nahiye müdürü, iki yardımcısı, halk hazinedarı, halk başçısı (narodniy golova), 4 kub (büyük birim) ve 3 köy başkanı, 13 onbaşı, 19 duvanşık (ulak-tercüman), 17 aksakallı, yazıcı ve tercüman. Dikkat çekici olan, aksakallı unvanının burada resmî bir idari görev olarak — vergi toplayıcılığı anlamında — kullanılmasıdır. Dört kub şu boylardan oluşmaktaydı: Nayman kubu (14 köy, 775 aile), Terek kubu (28 köy, 805 aile), Kıpçak kubu (12 köy, 750 aile) ve Min/Kostamgalı kubu (15 köy, 750 aile) (Gimbatova, 2018, s. 27-28). Her bir aksakallık kurumu kendi seçilmiş aksakallısına ve ayrıca bir din görevlisine sahipti. 1910-1916 yılları arasında getirilen yeni düzenlemeyle bütün bu kamu görevleri seçimle belirlenmeye başlanmış ve seçimler her üç yılda bir “nizam” adı verilen halk toplantısında gerçekleştirilmiştir. Gimbatova’nın (2018, s. 37) aktardığına göre, nizam toplantısında önce halk başçısı, hazinedar ve kasa sorumlusu seçilir, ardından her kub kendi başkanını, kadısını ve hazinedar yardımcısını belirler, nihayet her aksakallık birimi kendi aksakallısını ve din görevlisini seçerdi. Köy düzeyinde yönetim yapısı, aksakallıların konumunu daha somut biçimde göstermektedir. Köy beyi, köy cemaatinden seçilir, ardından Çarlık tarafından onaylanırdı. Eğer köy kalabalık ve farklı soy gruplarından müteşekkil ise başkana yardımcı olmak üzere 3-5 yaşlı danışman — “yası üyken maslahatçı” (yaşı büyük), “aksakallı” veya “kart” (yaşlı) — seçilirdi. Bu yapı, aksakallığın köy düzeyinde kurumsal bir göreve kavuştuğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Nogay Türklerinin hukuki yapısını kavramak bakımından en önemli kurumlardan biri maslahat, uzlaşma/danışma – mahkemesidir. Trepavlov’un (2016, s. 682) monografisinde atıfta bulunduğu Ponojenko’nun (1976, 1977) araştırmaları, maslahat mahkemesi ve Nogay yargı sürecinin 18.-19. yüzyıllardaki işleyişini ilk kez sistematik biçimde incelemiştir. Gimbatova’nın (2005, s. 18) aktardığına göre, Karanogay’da 1917 yılına kadar iki yerel mahkeme faaliyet göstermekteydi: Şeriat mahkemesi (dinî) ve maslahat mahkemesi (hukuki-medeni). Maslahat

mahkemesinde başkanla birlikte birkaç “itibar sahibi yaşlı” yardım ederdi. Bu mahkemenin yetki alanına alacak davaları, uygunsuz davranış davaları, hırsızlık ve gasp davaları girmektedir, ama daha ağır suçlar ise çevre mahkemesine havale edilmektedir.

Maslahat mahkemesi çekişmeli bir usule sahipti: Hem davacı hem davalı yargılama başlamadan önce hâkime yemin ederdi. Her iki taraf da kendi lehine veya aleyhine tanık getirebilirdi. Gimbatova’nın (2018, s. 47-48) aktardığına göre maslahat süreci şu aşamalarla işlemektedir: Tarafların her biri en az iki itibarlı aksakallı arabulucu olarak seçerdi, azamî arabulucu sayısı davanın önemine göre değişirdi. Hâkim heyeti (arabulucular) belirlenip her iki taraf kararları kabul edeceklerine dair yemin ettikten sonra, tüm katılımcılar “çoğunlukla açık havada, havanın elverişsiz olduğu durumlarda ise çadırda bir halka şeklinde oturur.” ve taraflar uyuşmazlığın mahiyetini anlatmaya başladılar. Mahkeme, her iki tarafı dinledikten sonra önce sulh (uzlaşma) önerirdi, bunun için taraflar belirli bir mesafeye çekilerek kendi arabulucularıyla ayrı ayrı istişare ederdi. Arabulucular tarafını barışa ikna etmeye çalışır, 1-2 saat sonra herkes tekrar bir araya gelirdi. Uzlaşma sağlanırsa taraflar el sıkışır ve dava sona ererdi. Sağlanmadığı takdirde bütün arabulucular birleşik bir heyet olarak delilleri değerlendirir ve nihai kararı verirdi. Bu mahkeme yapısı, aksakallık kurumunun salt danışmanlık işlevinin ötesine geçerek yargısal bir boyut kazandığını somut biçimde göstermektedir. Şeriat mahkemesi ise nikâh, boşanma, miras ve dinî meselelere bakmaktaydı. Gimbatova, bu iki mahkemenin Nogay toplumunun ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladığını ve toplumsal-siyasi hayatın tüm yönlerini düzenlediğini belirtmektedir. Bir konunun şeriat normlarıyla düzenlenmediği hallerde yargıç, toplumun geliştirdiği âdetlere başvuruyordu. Bu ikili hukuk yapısı, aksakallık kurumunun Nogay toplumundaki çok katmanlı işlevini yansıtmaktadır. Aksakallılar, maslahat mahkemesinin “itibar sahibi yaşlıları” olarak doğrudan yargı sürecine katılmakta, aynı zamanda şeriat mahkemesinin gerektirdiği dinî bilgiyi (kısmen) sağlayan hocalarla koordineli çalışmaktaydılar. Bu sentez, Nogay toplumunun töre-şeriat dengesini aksakallılar aracılığıyla kurduğunu göstermektedir.

Aksakallıların arabuluculuk işlevi en belirgin biçimde kan davası meselesinde de ortaya çıkmaktaydı. Gimbatova’nın (2018, s. 120-128) ve Kalmıkov vd.’in (1988, s. 151-152) bu konudaki bulguları, Nogay toplumunda kan davasının güçlü bir yasa dışı mekanizmadan zamanla diyet (kan parası) ödemesine evrilen bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Erken dönemlerde “göze göz, kana kan” ilkesi geçerliyken, 19. yüzyılda Nogay toplumu barışma yolları geliştirmiştir. Öldürülenin ailesi, katili yakalayamazsa veya etkili bir kişinin evine sığınmışsa, toplumun “insanların ricasıyla” bağışlaması mümkündü, ancak bu durumda diyet ödenmesi zorunluydu. Diyet ödemesi yalnızca katilin ailesine değil, tüm tuhum (soy) grubuna

düşen ağır bir yükü. Eğer öldürülenin ailesinde evlenmemiş oğullar veya kızlar varsa, düğün masrafları dahi katilin üzerine yüklenirdi. Tüm bu sürecin müzakeresi ve uygulanması aksakallıların arabuluculuğunda gerçekleştirilmekteydi. Kan davasında bağışlama konusu ise “bet körüv” (yüz görme) âdetiyle gerçekleşmekteydi. Bu törende, düşman taraflar birbirine yaklaşık 20-30 adım mesafede birkaç dakika yüz yüze durmak zorundaydı. Barışı sağlayan kişiler araya girerek tarafları çatışmayı sonlandırmaları yönünde ikna ederdi. Taraflar bu öneriyi kabul ettiklerinde evlerine geri dönerlerdi. Benzer bir görüşme töreni Kumuklarda “bet görme”, Dağıstan’daki Azerbaycan Türkleri ve Dağıstan Terikemenlerinde ise “uz görgezmeğ” şeklinde gerçekleştirdi. Önemle belirtilmelidir ki, barış sağlanmadan önce, katilin ve onun baba tarafı akrabalarının bulunduğu ev, cemaati temsil eden nüfuzlu kişiler tarafından korunmaktaydı. İsakov ve Murzakulova’nın (2009, s. 480) aktardığı gibi, Kırgızlarda da kan davası çözümü aksakallıların başlıca görevleri arasındaydı ve erkek ile kadın için ayrı kan bedelleri belirlenmişti.

1860’larda başlayan büyük göç dalgası sırasında aksakallıların liderlik rolü daha da belirginleşmiştir. Bu göç dalgasının ardından dört Nogay pristavlığından yalnızca Karanogay ve Açıkulak ayakta kalmıştır (Gimbatova, 2005, s. 15-16; Gimbatova, 2018, s. 28). Yaklaşık 180.000 Nogay Türkün Osmanlı topraklarına göçü sürecinde göç kararlarının alınması, kabilelerin örgütlenmesi ve yeni yerleşim alanlarında düzenin tesisi gibi konularda aksakallılar ön planda yer almışlardır. Boşalan Kalaus ve Kuma bölgesi ise Rus ve Ukraynalı köylüler tarafından hızla iskana açılmış ve topraklar tarıma dönüştürülmüştür (Kırlov, 2015, s. 291; Asker, 2016, s. 393).

4. Sovyet Dönemi ve Aksakallık Kurumunun Baskılanması

Sovyet rejimi, geleneksel toplumsal kurumları “feodal kalıntılar” olarak nitelendirerek tasfiye etmeyi hedeflemiştir. 1920’li ve 1930’lu yıllarda Nogay bölgelerinde uygulanan kolektifleştirme politikaları, geleneksel göçebe yaşam biçimini ortadan kaldırırken aksakallık kurumunu da işlevsizleştirmiştir. Nogay Türkleri okullarının ve gazetelerinin kapatılması, aksakallıların kültürel aktarım işlevini doğrudan sekteye uğratmıştır. Bununla birlikte, İsakov ve Murzakulova’nın (2009, s. 480) Kırgızistan örneğinde belgeledikleri durum Nogay Türkleri için de geçerlidir: “Sovyet dönemindeki bütün yasaklamalara rağmen aksakallık kurumu toplumda kaybolmadı. Sovyet döneminde daha çok taşrada, kolhoz seviyesinde aksakallılar halkın günlük meselelerini çözüyorlardı.” Aktaş (2024, s. 69) da sovyetleştirme politikalarına rağmen geleneksel değerlerin korunduğunu, ancak “büyük değer erozyonlarının” yaşandığını belirtmektedir.

Gimbatova’nın (2005, s. 34) monografisi, aksakallıların dinî-egitimsel alandaki rolünü de belgelemektedir. Nogay Türklerinde her köyde müstakil dini

eğitim veren mektep ve medreseler bulunmakta olup bu kurumlarda molla ve hocalar tarafından Arapça, Kur'an okuma ve temel şariat bilgisi öğretilmekteydi. Aksakallılar, bu eğitim kurumlarının tesisi ve sürdürülmesinde hamilik işlevi üstlenmekteydiler. İsakov ve Murzakulova (2009: 482) da benzer biçimde, Kırgızistan'da "İslamiyet'in değerlerinin aksakallılar sayesinde toplum tarafından benimsendiğini" ve Sovyet döneminde bile "İslamiyet'in taşrada köy aksakallıları tarafından yaşatıldığını" kaydetmektedirler. Nogay toplumundaki bu dinî-eğitimsel hamilik, aksakallıların çok boyutlu işlevinin önemli bir katmanını oluşturmaktadır.

Sovyet döneminin paradoksal bir sonucu, Nogay Türklerinin farklı idari birimlere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Gimbatova'nın (2005, s. 11-12) verilerine göre, 1989 sayımında Dağıstan'da 28.294, Stavropol Krayı'nda 15.569, Karaçay-Çerkesya'da 12.993 ve Astrahan Oblastı'nda 39.581 Nogay kaydedilmiştir. Bu parçalanma, aksakallık kurumunun bütünleştirici işlevini zayıflatmış olsa da her bir bölgede kurumun yerel düzeyde varlığını korumasına da zemin hazırlamıştır. Sovyet iktidarı kurulduktan sonra bile geleneksel örf-hukukuna dayanan ceza uygulamalarının kullanıldığı vakalar bilinmektedir. Nitekim 1923 yılında bir at hırsız, bir molla tarafından ata ters bindirilmiş, göğsüne bir kazan asılmış (İslam hukukunda tazir cezası) ve "men – urlakay", yani "ben hırsızım" diye bağırmaya zorlanarak köy içinde dolaştırılmıştır. Bu uygulama halk tarafından bir tür toplumsal yaptırım yöntemi olarak algılanmış ve oldukça etkili görülmüştür (Gimbatova, 2018, s. 50-51).

Gadciyeva S. Ş.'den 20. yüzyılın başlarında Nogay Türklerinde evlilik ile ilgili bilgi aktaran Gimbatova (2005, s. 45) evlilik müessesesinin aksakallıların denetim ve onay mekanizmasının en belirgin işlediği alanlardan biri olduğunu söylemektedir. Ona göre Nogay Türklerinde nikâh ezgogamik nitelikteydi ve ezgogami kuralı altıncı kuşağa kadar tüm akrabaları kapsıyordu. Trepavlov'un (2016, s. 546) monografisi bu uygulamayı şu şekilde detaylandırmaktadır: Kanlı akrabalar (kardaş tuhum) yedinci ortak atayı paylaşan kişiler olarak tanımlanmakta ve bunlar arasında evlilik yasaklanmaktaydı. Akrabalık terminolojisi altıncı kuşağa kadar — ul (oğul), nemere/yiyen (torun), töbere (torun çocuğu), şöbere (dördüncü kuşak), şöpşeke (beşinci kuşak), tuvdık (altıncı kuşak) — özenle korunmaktaydı. Nogay Türkleri şairlerinden Kaz-Tugan Suyunç-oğlu'nun "Cemboyluklular babalarını altıncı kuşağa kadar satıyorlar (Altı atasın satadı)" dizisi, altı kuşaklık hesabın Nogay toplumsal bilincinde sembolik bir önem taşıdığını göstermektedir. Aksakallılar, bu ezgogami kuralının gözetilmesi, kalım miktarının belirlenmesi ve sözleşme aşamasının yürütülmesinde belirleyici rol üstlenmekteydiler.

Aynı şekilde Kereytov da (2011, s. 105) Nogay Türklerinde aile kurma hususundaki bahtlarını ihtiyarlar üstlendiğini söylemektedir. Çoğunlukla,

kendilerine uygun olmasa bile gençler, evlenirlerken ana-babalarının söylediklerine razı olmuşlar. Geçmişte çeşitli âdetlerin ve köyler arası mesafelerin uzak olmasının etkisiyle gençlerin, birbirleriyle karşılaşmalarına fırsat olmamış ve dolayısıyla da onlar birbirleriyle tanışmamışlar. İşte o zamanlarda gençlere ana-babalar ve yaşı büyük kardeşler yardım etmişler. Nogay Türklerinin geçmişte ve bugünkü âdetlerine göre aynı tuhumluların, aynı tamgalıların evlenmeden önce yedi atalarının adlarını bilmeleri, atalarına karışan kardeşleri tanımaları gerekmiş. Eğer karışma olmuşsa, kız evlenmek için uygun olsa bile kız kardeş sayılmış ve evlenememişler. Bir aile reisi oğlunu evlendirmeye karar verdiğinde, öncelikle bir aile meclisi toplardı. Bu meclis, uygun gelin adayını seçmekle görevliydi. Genç erkek bu toplantıya davet edilmez ve onun görüşü sorulmazdı. Gelin seçimine oldukça dikkatli yaklaşıldı. Gelin adayının ailesinin, sosyal ve maddi bakımdan damadın ailesiyle uyumlu olması beklenirdi. Bu şartlar sağlandığı takdirde, kızın güzelliği, sağlığı, davranışları ve el becerileri değerlendirilirdi. Özellikle dikiş dikme, nakış işleme, burka ve başlık gibi geleneksel giysileri hazırlama konusundaki yetenekleri önemli kabul edilirdi. Ardından, gelin isteme görevi için üç ya da beş kişiden oluşan görücüler heyeti (kudalar) seçilirdi. Bu kişiler arasında genellikle saygın, gelenekleri iyi bilen yaşlı bir kişi (aksakallı) ile damadın akrabaları bulunurdu. Bazı durumlarda damadın babası da görücü olarak bu ziyarete katılırdı. Görücüler genellikle günün ilk yarısında, çoğunlukla perşembe veya cuma günü kız istemeye gitmeye özen gösterirlerdi (Kalmıkov vd., 1988, s. 166).

Evlilik hayatında zaman zaman çeşitli anlaşmazlıkların ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Halk pedagojisi de bu duruma dikkat çekmiş ve aile içi ihtilafların doğru biçimde çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim halk arasında “assız üy bolmas, erissiz âyel bolmas.” (aşsız ev olmaz, tartışmasız aile olmaz.) sözüyle aile içinde zaman zaman anlaşmazlıkların yaşanabileceği ifade edilmiştir. Özellikle genç eşler arasında yaşanan anlaşmazlıklarda yaşlı ve tecrübeli kişilerin (aksakallıların) öğütlerine başvurulması önemli görülmüştür. Akıl ve sağduyu sahibi bireylerin bu nasihatleri dikkate alarak aile düzenini korumaya çalışmaları beklenmiştir. Bu nedenle halk, geleneksel bilgelik ve tecrübeyi göz ardı edenleri eleştirerek “eski sözge kulak asmayan, miratına yetpes.” (eski söze kulak asmayan muradına ermez.) sözünü dile getirmiştir (Kereytov, 2011, s. 138).

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşamış Nogay Türklerini inceleyen Çerkesova’ya (2014, s. 158) göre Nogay Türklerinde çocuğa isim vermede ailenin aksakallısı önemli rol almıştır. Ona göre isimler genellikle Nogay Türkçesi veya Arap kökenli olup, erkek isimleri doğum anındaki olayı veya aile beklentisini yansıtır (ör. Kudayberdi, Murat, Seper, Aytuğan). Kadın isimleri arasında Aygöl, Aynara, Altınay, Yıldız öne çıkar. Sık hastalanan çocukların adı geleneksel olarak değiştirilebilirdi. Doğum törenlerinde akraba ve komşular davet edilir, çocuk beyaz

bir örtüyle getirilirdi. Ailenin aksakallısı veya hoca, ezan okuyup çocuğun adını her kulağa üç kez söylerdi. Ebeveynlerin törene katılması uygun görülmezdi ve topluluk önünde isimle çağırmak da hoş karşılanmazdı. Anne, çocuklara isim verir, en büyük “üyken bala”, en küçük “kışkey bala” veya “kenjepay” olarak adlandırılırdı. İsim verme âdetini detaylı anlatan Kereytov’a (2011, s. 57-58) göre Nogay Türklerinde bebek doğmadan önce çocuğa hangi ismin verileceğine dair önceden bir tahminde bulunulmazdı. Aynı şekilde, bebeğin doğumundan önce giysi, kundak gibi hazırlıklar yapılmaz ve beşik önceden hazırlanmazdı. Bebek doğduktan ve anne ayağa kalkabilecek duruma geldikten sonra, evin en yaşlı üyesi çevredeki aksakallıları “ad atama” (isim verme) töreni için davet ederdi. Bu görevi genellikle bir erkek üstlenirdi. Çoğu zaman bu işi genç babanın babası yürütürdü, eğer o yoksa ailenin ağası ya da sülaleden akli ve tecrübesiyle tanınan bir kişi bu sorumluluğu üstlenirdi. Gelenek gereği aksakallılar genellikle gündüz, öğle namazından önce toplanırlardı. Davet edilen kişilere toplantının amacı önceden bildirilirdi. Böylece davetliler uygun gördükleri isimleri getirirlerdi. Toplantı sırasında aksakallılar ayrı bir odaya alınırdı. Bu odaya küçük erkek çocukların da girmesine izin verilirdi. Bu uygulamanın, muhtemelen toplum tarafından pedagojik bir amaçla yani genç neslin gelenekleri öğrenmesi için gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Toplantıda genellikle din görevlisi olan molla da bulunurdu. Ancak konuşmada ilk söz din adamına değil, yaşça en büyük kişiye verilirdi. Bu bilgi aksakallı, toplantının amacını gelenlere açıklar ve her birinden çocuğa verilmesini uygun gördükleri ismi söylemelerini isterdi.

5. Günümüzde Nogay Türkleri Aksakallık Kurumu

5.1. Rusya Federasyonu’ndaki Nogay Türkleri

Çağdaş toplumsal süreçler, geleneksel sosyal örgütlenme biçimleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Kentleşme, eğitimin gelişimi, devlet kurumlarının güçlenmesi ve dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması, toplum içindeki etkileşim biçimlerini dönüştürmektedir. Bu koşullar altında pek çok geleneksel kurum değişim sürecine girmektedir. Aksakallık kurumu da bu durumun dışında değildir. Ancak geçirdiği evrim, yeni toplumsal gerçekliklere uyum sağlama kapasitesini açıkça ortaya koymaktadır. Geleneksel toplumlarda yaşlı kuşağın otoritesi, birikmiş yaşam deneyimine, geleneklere hâkimiyete ve sağduyulu kararlar alma yeteneğine dayanmaktaydı. Ancak günümüz koşullarında otoritenin kaynakları çeşitlenmektedir. Eğitim, mesleki statü ve ekonomik imkânlar, toplumsal liderliğin oluşumunda giderek daha belirleyici bir rol oynamaya başlamaktadır. Bununla birlikte, yaşa dayalı otorite tamamen ortadan kalkmamaktadır. Kuzey Kafkasya’daki birçok toplumda yaşlılara saygı, önemli bir kültürel norm olmayı sürdürmektedir. Modern toplumsal hareketlilik biçimlerine yönelen genç kuşaklar dahi çoğu zaman

yaşlı neslin ahlaki otoritesini kabul etmektedir. Bu durum özellikle çatışmaların çözümü ya da tüm topluluğun çıkarlarını ilgilendiren meselelerin ele alındığı durumlarda daha belirgin hâle gelmektedir.

Nogay Türkleri genel olarak geleneklerine güçlü biçimde bağlı bir toplum yapısına sahiptir ve toplumsal organizasyon içerisinde aile kurumuna büyük önem atfetmektedirler. Nogay Türklerinin aile yapısında aile büyüklerine saygı temel bir değer olarak kabul edilmektedir. Yaşça büyük olan bireyler, çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi sürecinde önemli ve belirleyici bir role sahiptir (Kocabaş, 2023, s. 221). Rusya Federasyonu’nda 2010 sayımına göre yaklaşık 103.000 Nogay Türkü yaşamaktadır. Dağıstan’daki Terekli-Mektep Bölgesi, aksakallık kurumunun nispeten güçlü biçimde sürdüğü bölgelerden biridir. Bu bölgede aksakallılar, köy düzeyinde sosyal meselelerin çözümünde, düğün ve cenaze törenlerinin düzenlenmesinde, aile içi uyuşmazlıkların giderilmesinde aktif rol oynamaktadırlar (Gimbatova, 2018, s. 12). Dağıstan Cumhuriyeti’nde olduğu gibi, Çeçenistan ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinde yaşayan Nogay Türkleri arasında da aksakallık kurumu önemli bir toplumsal müessese olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle Çeçenistan’daki Nogay Türklerinde aksakallıların rolünün daha da belirgin olduğu söylenebilir. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, Çeçen toplumunda aksakallık kurumunun sahip olduğu güçlü toplumsal nüfuzdur. Abdulvahabov’a (2016, s. 161) göre, folklorik anlatılar ve dini inançlar, Çeçen ve Nogay halkları arasındaki yüzyıllara dayanan karşılıklı ilişkilerin tarihsel izlerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Ortak tematik motifler, iki toplum arasındaki kültürel etkileşim ve karşılıklı zenginleşmenin somut göstergeleri niteliğindedir. Nitekim Çeçenler ve Nogaylar arasında hem folklorik yapılar hem de dini inançlar düzeyinde belirgin benzerlikler gözlemlenmektedir. Her iki toplum da Sünni İslam inancına mensup olup, sosyal yaşamın temel birimlerini oluşturan aile yapısı, hane içi ilişkiler ve toplumsal davranış normları örf, âdet ve şeriat kuralları çerçevesinde düzenlenmektedir. Bu durum, söz konusu topluluklarda geleneksel değerlerin sosyal düzen üzerindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

1990’lı yılların başında Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nde farklı toplumsal örgütler ortaya çıkmış ve faaliyet göstermeye başlamıştır. Mart 1990 yılında Nogay Türklerinin “Birlik” adlı toplumsal örgütü kurulmuştur. Bölgede kurulan toplumsal örgütler, halklar arasındaki dostluğu her yönden güçlendirmek, gençleri gerçek bir enternasyonalizm ruhuyla diğer halklara, onların sorunlarına, örf ve geleneklerine saygı duyacak şekilde yetiştirmek, tüm etnik grupların çıkarlarını korumak, kültürel değerlerin incelenmesi, korunması ve tanıtılması amacıyla kültürel-eğitsel ve terbiye edici çalışmalar yürütmek gibi amaç ve görevleri olmuştur (Kardanova ve Tatarşaoov, 2014, s. 392; Asker, 2012, s. 563). Bu tür örgütler aksakallık kurumunun rolünü üstlenmede öncülük yaptıklarını söyleyebiliriz.

Aksakallık kurumunun işleyişinde dinî ve geleneksel normların etkileşimi önemli bir rol oynamaktadır. Kuzey Kafkasya'da İslam, kültürel ve toplumsal yaşamın temel unsurlarından biridir. Dinî değerler, davranış normları, aile ilişkileri ve adalet anlayışı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda aksakallılar, çoğu zaman şeriatın dinî hükümleri ile örf ve âdetin geleneksel kuralları arasında arabulucu bir rol üstlenmektedir. Gimbatova (2018, s. 40-60; 2005, s. 18-19) Nogay Türkleri manevi kültüründeki aksakallıların 20. yüzyıl başlarındaki işlevlerini sergilerken bu konulara dikkat çekmiştir. Örneğin, cenaze yıkama merasiminde aksakallı cemaatin başı olarak merhumu yıkamaya başlar, diğerleri ölüye yakınlık derecesine göre işlemleri sürdürürdü. Yas sürecinde aksakallılar taziye düzenini belirler, defin sonrası toplumsal normların gözetilmesini sağlardı. Bu ritüel işlevler, günümüzde Kuzey Kafkasya'daki Nogay kasabalarında büyük ölçüde korunmaktadır.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türkleri eski Türk geleneklerinde olan şenliklere de önem göstermektedirler. Bu gelenekler arasında Sabantoy şenlikleri yer almaktadır. Sabantoy genellikle Nevruz Bayramı'ndan sonra kutlanır. Bu dönemde toprağın ısınmasıyla birlikte tarımsal faaliyetler için uygun koşullar oluşur ve toprağın sürülmesine başlanır. Sabantoy'un düzenlenmesi ve yürütülmesi toplumun yaşça büyük ve aksakallılar tarafından gerçekleştirilir. Bu kişiler bir araya gelerek kendi aralarından bir sorumlu seçerler. Bu göreve sıradan herhangi bir kişinin seçilmesi uygun görülmez. Sorumlunun akıllı, deneyimli ve toplum içinde saygın bir konuma sahip olması beklenir. Ayrıca, sorumlunun, çevresinde söz sahibi olan büyük ve itibarlı bir aileye mensup olması da önemli bir ölçüt olarak kabul edilir. Dikkat çekici bir diğer husus ise, sorumlu olarak sakalsız veya kel yaşlı kişilerin seçilmemesidir. Toplumda, böyle bir kişinin sorumlu seçilmesi durumunda hasadın verimsiz olacağına dair bir inanç bulunmaktadır. Yıl sonunda hasat bol ve bereketli gerçekleşirse, sorumlunun emeğine karşılık olarak kendisine değerli hediyeler sunulur (Kereytov, 2011, s. 74-75). Bununla birlikte Sabantoy, toplum içinde kuşaklar arası etkileşimin gerçekleştiği önemli bir halk bayramı niteliğini taşımaktadır. Bu bayramlarda, aksakallı ve bilge ihtiyarlar gençlere öğütler vererek onların hayat tecrübelerinden yararlanmalarını sağlamışlardır. Gençler ise sahip oldukları fiziksel güçlerini, becerilerini ve bildikleri geleneksel oyunlar ile türkülerini sergileyerek toplumsal yaşama aktif biçimde katılmışlardır. Sabantoy sırasında köyün kadınları da hazırladıkları çeşitli yemeklerle hünelerini ortaya koymuş ve böylece geleneksel mutfak kültürünün aktarımına katkıda bulunmuşlardır. Bayram süresince toplumsal ahlak kurallarına büyük önem verilmiş, etkinlikler kapsamında atlılar arasında at yarışları düzenlenmiş, güreşçiler geleneksel güreş müsabakaları yapmış, türkü söyleyenler ise karşılıklı atışmalarla yeteneklerini sergilemişlerdir. Çocuklar bu etkinlikleri izleyerek toplum içinde nasıl

davranmaları gerektiğini gözlemleme ve öğrenme fırsatı bulmuşlardır. Bu yönüyle Sabantoy, yalnızca bir eğlence ve kutlama ortamı değil, aynı zamanda halkın geleneksel eğitim ve terbiye yöntemlerinin uygulandığı önemli bir toplumsal öğrenme alanı olmuştur. Bu ortamda çocuklar, halkın örf ve âdetlerini doğrudan gözlemleyerek öğrenmiş ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımına tanıklık etmişlerdir (Kereytov, 2011, s. 76).

5.2. Nogay Diasporasında Aksakallık Geleneği

Türkiye Cumhuriyeti’nde 90.000-100.000 arasında Nogay Türkün yaşadığı tahmin edilmektedir. Ankara-Şereflikoçhisar, Konya-Kulu, Eskişehir ve Adana-Ceyhan başta olmak üzere çeşitli yerleşim birimlerine dağılmış olan bu topluluklar, 1860’lardaki büyük göçün torunlarıdır. Aktaş’ın (2024, s. 71) kanaat önderliği kuramı çerçevesinde ifade ettiği gibi, “geleneksel, örf ve âdetlerini devam ettiren, kolektif kimliklerin etkin olduğu kapalı toplumsal yapılarda, saygınlığı olan bireylerin diğerleri adına karar verme durumu daha baskın” olmaktadır. Türkiye’deki Nogay köyleri, 1960’lı yıllara kadar bu tür bir yapı sergilemiştir.

Ankara’da kurulan Nogay Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, geleneksel aksakallık kurumunun modern sivil toplum örgütlenmesine evrilmesinin somut bir göstergesidir. Dernekleşme sürecinde “kanaat önderleri” olarak nitelendirilen kişilerin öncülük etmesi, bu dönüşümün organik niteliğine işaret etmektedir. Ardından Kulu, Eskişehir, İstanbul, Balıkesir ve Hollanda’da kurulan dernekler, örgütlenme sürecinin genişlediğini göstermektedir (Şavk, 2013, s. 336-337). Nogay derneklerinin çalışmaları sonucunda yıllarca sözlü gelenek olarak kalan şırlar, ertengiler ve hikâyeler yazılı metinlere dönüştürülmüş, gençlere kültürel sahiplenme bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.

Günümüzde kentleşme ve dijitalleşme, geleneksel otorite mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Aktaş’ın (2024, s. 72) tespit ettiği gibi, dijital yerliler olarak nitelendirilen genç kuşak, “içinde bulundukları toplumun otorite olarak kabul ettiği kanaat önderine tabi olmak yerine farklı sosyal mecralarda kendi kanaat önderlerini” belirlemektedir. Bununla birlikte, düğün, cenaze, bayram gibi geleneksel törenlerde aksakallıların protokol belirleyici konumunu koruduğu görülmektedir. Bir araştırmaya göre Türkiye’de yaşayan Nogay Türklerinin %40 Nogay gelenek ve göreneklerine hayatlarında yer vermektedirler (Kaya ve Orhan, 2018, s. 75). Aynı şekilde Anadolu’ya göç etmiş Nogay Türkleri ile Kuzey Kafkasya’da yaşayan Nogay Türklerinin doğum sonrası örf ve âdetleri hakkında bilgi veren Akbaba ve Benli’nin çalışmaları da bu meselede destekleyici mahiyetinde bilgiye sahiptir (Akbaba ve Benli, 2011, s. 88-99). Bu konuda aksakallıların sonraki nesillere aktardıkları örf ve âdetlerin rolü belirgin olduğu kanaatindeyiz. Nogay dili, Tuz Gölü havzasındaki bazı köy ve kasabalarda hâlâ konuşulmakta olup bu dilin korunmasında yaşlı kuşağın ve

aksakallıların rolü tartışmasızdır.

Ayrıca, Gimbatova'nın (2005, s. 12) verilerine göre, Nogay Türklerinin bir kısmı Kalmukya'da, Çelyabinsk Oblastı'nın Nagaybak bölgesinde (nagaybaklar) ve Litvanya, Belarus, Romanya gibi ülkelerde de küçük topluluklar halinde yaşamaktadır. Batı Nogayları olarak nitelendirilen Litvanya ve Belarus'taki topluluklar, Büyük Litvanya Dükalığı döneminden itibaren bölgeye yerleşmiş olup 1939'a kadar 19 dini cemaat, 17 cami, müze ve arşive sahip idiler. Bu diaspora toplulukları açısından da aksakallık geleneğinin — her ne kadar zayıflamış olsa da — topluluk içi uyumsuzlukların çözümü ve kültürel kimliğin korunması işlevlerini kısmen sürdürdüğü bilinmektedir.

6. Aksakallık Kurumunun İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Klasik İslam hukuku literatüründe “aksakallık” doğrudan müstakil bir kurum olarak tanımlanmamakla birlikte, bu yapının işlev ve toplumsal rolü, fıkhnın temel kavram ve ilkeleri çerçevesinde anlaşılabilmektedir. Aksakallık, toplumsal saygınlığa sahip, tecrübe ve hikmet sahibi bireylerin rehberlik ve yönlendiricilik üstlendiği bir yapı olarak, İslam ahlakında büyüklere hürmet ilkesine dayanan normatif bir zemin bulmaktadır. Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde çok sayıda delil yer almaktadır (Bakara süresi, 269; Ahmed b. Hanbel, 1997, 11/345). Bununla birlikte İslam devlet yönetimiyle ilgili birer kavram olarak kullanılan, “ehlü'l-ictihâd ve ehlü'l-hal ve'l-akd” terkipleri aksakallık kurumu ile paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz. “Ehlü'l-hal ve'l-akd”, Şîa ile Ehl-i Sünnet arasında imâmet, halifenin iş başına getiriliş usulü ve meşruiyeti konularının tartışılmasıyla birlikte literatüre girdiği bilinen bir husustur. “Ehlü'l-hal ve'l-akd”e dâhil olan kimseler ve onlarda aranacak nitelikler İslam hukukunda tartışmalı bir konu olmuştur. Mâverdî ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ bu grupta ilim, adalet ve re'y-hikmet olmak üzere üç temel özelliğin bulunması gerektiğini belirtirken, ilimden maksadın içtihat seviyesinde değil, devlet başkanını belirleyebilecek yeterlilikte bilgi olduğunu ifade ederler. Buna karşılık bazı âlimler ilmi içtihat derecesinde yorumlamış, nitekim Abdülkâhir el-Bağdâdî bu grubu “ehlü'l-ictihâd” olarak adlandırmıştır. Cüveynî ise ilimden ziyade bu kişilerin toplumda güç ve otorite sahibi olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım İbn Haldûn'un siyasi güç anlayışıyla paralellik göstermektedir. Çağdaş âlimlerden Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî içtihat düzeyinde ilmi gerekli görürken, bazılarının göre bu grup ulema, kabile reisleri ve askerî liderlerden oluşur. Modern dönemde ise Muhammed Abduh, Mahmûd Şeltût ve Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî gibi isimler, “ehlü'l-hal ve'l-akd”in kapsamını genişleterek toplumda güven duyulan çeşitli meslek ve sosyal kesim temsilcilerini de bu gruba dâhil etme eğilimindedir (el-Ensârî, 1994, s. 539-540). Bu çerçevede “ehlü'l-hal ve'l-akd” kurumu ile aksakallık kurumu arasında

işlevsel bir paralellik bulunduğu söylenebilir. Her iki yapı da toplumda saygınlık, tecrübe ve güvene sahip kişilerin karar alma ve yönlendirme süreçlerinde belirleyici olduğu geleneksel otorite biçimlerine dayanır. İslam hukuku düşüncesi bağlamında “ehlü’l-hal ve’l-akd”e atfedilen ilim, adalet ve hikmet gibi nitelikler, aksakallık kurumunda aranan bilgelik ve toplumsal itibar unsurlarıyla örtüşmektedir. Bu yönüyle her iki kurum da resmî bir bürokratik yapıdan ziyade toplumsal meşruiyet ve kolektif kabul üzerine inşa edilen danışma ve yönlendirme mekanizmaları olarak değerlendirilebilir.

İslam hukuk sisteminde, diğer beşerî hukuk düzenlerinde olduğu gibi, bireylerin sahip oldukları hakların korunması ve ihlallerin cezalandırılması esas itibarıyla devlet otoritesinin sorumluluğu altında kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre toplumsal düzenin sağlanması, adaletin tesis edilmesi ve bireyler arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesi, devletin yetkili kurumları aracılığıyla yürütülür. Dolayısıyla herhangi bir haksız saldırıya veya hak ihlaline maruz kalan kişi, hakkını bizzat güç kullanarak elde etmeye yönelmek yerine, devletin yargı organlarına başvurarak hukuki yollarla talep etmek durumundadır (Çolak, 2018, s. 72). Bununla birlikte bu kurum, özellikle toplumsal uyuşmazlıkların çözümünde üstlendiği rol itibarıyla İslam hukukunda önemli bir yer tutan sulh ilkesiyle yakından ilişkilidir. Taraflar arasındaki ihtilafların yargı mercilerine intikal etmeden önce, güvenilir ve saygın kişiler aracılığıyla uzlaşma yoluyla çözümlenmesi, İslam hukuku tarafından teşvik edilen bir yöntemdir. Bu bağlamda Nogay Türklerinde Aksakallılar/Yaşlılar Şurası, gayriresmî arabulucular olarak toplumsal barışın tesisine katkı sağlamaktadır. Örneğin, aksakallıların arabuluculuk işlevi en belirgin biçimde kan davası meselesinde de ortaya çıkmaktaydı. Gimbatova’nın (2018, s. 120-128) bu konudaki bulguları, Nogay Türkleri toplumunda kan davasının güçlü bir yasa dışı mekanizmadan zamanla diyet (kan parası) ödemesine evrilen bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Erken dönemlerde “göze göz, kana kan” ilkesi geçerliyken, 19. yüzyılda Nogay toplumu barışma yolları geliştirmiştir. Öldürülenin ailesi, katili yakalayamazsa veya etkili bir kişinin evine sığınmışsa, toplumun “insanların ricasıyla” bağışlaması mümkündü, ancak bu durumda diyet ödenmesi zorunluydu. Diyet ödemesi yalnızca katilin ailesine değil, tüm tuhum (soy) grubuna düşen ağır bir yükü.

Öte yandan aksakallık, örf ve âdet kavramları çerçevesinde de değerlendirilebilecek bir kurumdur. İlk dönem eserler de dâhil olmak üzere fıkıh literatürü bütüncül biçimde incelendiğinde, İslam’ın temel ilkeleri ve naslarda yer alan düzenlemelerle çelişmeyen örf ve âdetlerin, fikhî hükümlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, şer’î delillerle uyumlu olan toplumsal uygulamaların, hüküm istinbatı sürecinde dikkate alınan belirleyici unsurlar arasında yer aldığı görülmektedir (Dönmez, 2007, s. 87-88). Bu yönüyle

aksakallılık, toplumun geleneksel yapısının bir uzantısı olarak meşruiyetini sürdürmektedir. Nitekim aksakallılar bir toplumunun örf ve âdetlerinin uygulayıcısı ve devam ettiricisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın birçok yerinde bu hususun altı çizilmiştir. Ayrıca aksakallıların toplumsal düzeni koruma, bireyleri doğruya yönlendirme ve ahlaki rehberlik sağlama işlevleri, “emr-i bi’l ma’rûf ve nehiy eni’l münker” (iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak) ilkesiyle de örtüşmektedir. Bu ilke, toplumda ahlaki düzenin tesisi ve sürdürülmesini hedeflerken, aksakallıların üstlendiği rol bu hedefin pratikteki yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Nogay Türklerinde aile içi ilişkiler ve kişisel statüye ilişkin meseleler dinî otoritelerin ve aksakallıların yetki alanına girmektedir. Dinî otoriteler, eşler arasındaki ihtilaflar, ebeveyn-çocuk ilişkilerinden doğan sorunlar ile evlilik, boşanma ve benzeri konulara dair davalarda belirleyici bir rol üstlenerek, bu meseleleri İslam hukukunun normları doğrultusunda çözüme kavuşturuyordu. Böylece aile kurumunun korunması ve toplumsal ahengin sürdürülmesi hedeflenmekteydi. Buna karşılık, daha sınırlı ölçekteki anlaşmazlıklar ve gündelik hayata ilişkin suçlar ise resmî dinî otoritelerin dışında, yerel topluluk mekanizmaları aracılığıyla ele alınmaktaydı. Köyün ileri gelenleri ve topluluk liderleri, bu tür durumlarda aktif bir rol oynayarak, saygınlığı ve tecrübesi ile öne çıkan köy yaşlıları — diğer bir ifadeyle aksakallılar — arasından seçilen arabulucuların katılımıyla çözüm süreçlerini yürütmekteydi. Bu süreçler, “maslahat” olarak adlandırılan ve istişareye dayalı karar alma toplantıları şeklinde organize edilirdi. Maslahat toplantılarında alınan kararlar, yalnızca hukuki normlara değil, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan kadim gelenek ve toplumsal değerler sistemine de dayanmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu yapı, yazılı hukuk kuralları ile sözlü kültürün ürünü olan geleneksel normların iç içe geçtiği, toplumsal uzlaşmayı esas alan bir çözüm mekanizması ortaya koymaktadır. Bu mekanizma, hem bireyler arası ilişkilerde dengeyi sağlamayı hem de topluluk bütünlüğünü korumayı amaçlayan, katılımcı ve uzlaşmacı bir karakter taşımaktadır (Kalmıkov vd., 1988, s. 152).

Aksakallıların bazı uygulamaları klasik şer’î ceza sistemi ile yerel örfî pratiklerin iç içe geçtiği bir durumdan ibaret de olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, at hırsızına uygulanan ceza, İslam ceza hukukunda belirli şartlar altında öngörülen had cezasından ziyade hâkime takdir yetkisi tanıyan ta’zîr kapsamında ele alınabilecek bir uygulamadır. Zira hırsızlık suçunda had cezasının uygulanabilmesi için sıkı şartların gerçekleşmesi gerekir. Bu şartların sağlanmadığı durumlarda ise daha esnek ve caydırıcılığı esas alan ta’zîr cezalarına başvurulmaktadır. Nogay Türklerindeki suçlunun teşhir edilmesi ve toplum önünde dolaştırılması gibi uygulamalar, doğrudan naslarla belirlenmiş olmamakla birlikte, tarihsel süreçte bazı toplumlar da ta’zîr çerçevesinde başvuru teşhirî yaptırımlarla benzerlik göstermektedir

(Gimbatova, 2018, s. 50-51). Bununla birlikte, İslam hukukunda insan onurunun korunması temel ilkelerden biri olduğundan, bu tür cezaların ölçülülüğü ve kamu yararı ile uyumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda söz konusu uygulama, şer‘î hükümlerin katı bir yansıması olmaktan ziyade yerel örf ile İslam hukukunun esnek yorum alanının birleştiği, toplumsal düzeni sağlama ve caydırıcılık oluşturma amacına yönelik bir pratik olarak değerlendirilebilir.

Sonuç itibarıyla aksakallık, İslam hukukunda kurumsal bir kategori olarak açıkça tanımlanmamış olsa da sulh, aile hukuku, ceza hukuku, örf ve ahlaki sorumluluk ilkeleri bağlamında dolaylı biçimde desteklenen ve meşruiyet kazanan bir toplumsal yapı niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede aksakallık, özellikle Türk ve Kuzey Kafkasya toplumlarında İslami değerlerle uyumlu geleneksel bir otorite mekanizması olarak varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, aksakallık kurumunun Nogay Türkleri özelinde tarihsel, toplumsal ve hukuki boyutlarını bütüncül bir perspektifle ele alarak, söz konusu kurumun yalnızca geleneksel bir “yaşlılar meclisi” olmadığını, aksine toplumsal düzenin inşasında ve sürekliliğinde merkezi bir rol üstlenen çok katmanlı bir otorite mekanizması olduğunu ortaya koymuştur. Deşt-i Kıpçak’tan Kuzey Kafkasya’ya uzanan tarihsel süreçte aksakallık, boy teşkilatının işleyişinden hukuki uyumsuzlukların çözümüne, kültürel hafızanın korunmasından ahlaki normların aktarımına kadar geniş bir işlev alanına sahip olmuştur. Bu yönüyle Nogay Türkleri toplumsal yapısının taşıyıcı kolonlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür.

Altın Orda ve Nogay Ordası dönemlerinde kurumsal bir nitelik kazanan aksakallık, biy, nuradin ve diğer idari yapılarla birlikte işleyen, ancak meşruiyetini büyük ölçüde toplumsal kabulden alan bir otorite biçimi olarak öne çıkmıştır. Çarlık Rusya’sı döneminde kısmen dönüştürülerek resmî idari yapıya entegre edilmeye çalışılan bu kurum, Sovyet döneminde ise ideolojik baskılar ve toplumsal dönüşüm politikalarıyla zayıflatılmak istenmiştir. Buna rağmen özellikle yerel düzeyde ve gündelik hayat pratikleri içerisinde varlığını korumayı başarmıştır. Bu durum, aksakallığın yalnızca kurumsal bir yapı değil, aynı zamanda derin bir toplumsal zihniyet ve kültürel süreklilik unsuru olduğunu göstermektedir.

Çağdaş dönemde kentleşme, dijitalleşme ve devlet kurumlarının güçlenmesi gibi faktörler aksakallık kurumunun işlevlerinde kısmi dönüşümlere yol açmış olsa da özellikle Kuzey Kafkasya’daki Nogay Türklerinde ve diaspora alanlarında bu kurumun sosyal arabuluculuk, kültürel temsil ve ahlaki rehberlik fonksiyonlarını sürdürdüğü görülmektedir. Geleneksel otoritenin yerini tamamen modern kurumsal

yapılara bırakmadığı, aksine yeni koşullara uyum sağlayarak varlığını yeniden tanımladığı anlaşılmaktadır.

İslam hukuku açısından yapılan değerlendirme ise aksakallık kurumunun doğrudan klasik fıkıh literatüründe müstakil bir kurum olarak kısmen yer almakla birlikte, sulh, aile hukuku, ceza hukuku, örf, maslahat ve ahlaki sorumluluk ilkeleri çerçevesinde güçlü bir meşruiyet zemini bulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aksakallık hem toplumsal uzlaşının sağlanmasında hem de bireylerin davranışlarının ahlaki çerçevede yönlendirilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Özellikle uyuşmazlıkların yargı dışı yollarla çözülmesi, toplumsal barışın korunması ve örf ile şer‘î normların dengelenmesi noktasında aksakallıların rolü, İslam hukukunun teşvik ettiği uzlaşmacı yaklaşım ile büyük ölçüde örtüşmektedir.

Sonuç olarak aksakallık kurumu, Nogay Türkleri örneğinde din ile gelenek arasında bir çatışma alanı olmaktan ziyade, bu iki normatif sistemin kesişim noktasında yer alan ve onları pratik düzlemde uzlaştıran bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle aksakallık hem tarihsel sürekliliği hem de işlevsel esnekliği sayesinde, değişen toplumsal şartlar içerisinde dahi varlığını sürdürebilen özgün bir geleneksel otorite modeli olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kurumun incelenmesi, yalnızca Nogay Türkleri toplumu açısından değil, genel olarak Türk-İslam toplumlarında gelenek, hukuk ve toplumsal düzen arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından da önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

- Abdulvahabov, B. B. A. (2016). Чеченцы и Ногайцы: Етнокультурные Взаимодействия (История и Современность). (Çeçenler ve Nogaylar: Etnokültürel Etkileşimler (Tarih ve Günümüz). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür; Kökenlerden Geleceğe. II Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri*. Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Ahmed b. Hanbel. (1997). *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle.
- Akbaba, D. E. ve Benli H. (2011). “Anadolu’da ve Kuzey Kafkasya’da Yaşayan Nogay Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar”. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 9, ss. 87-100.
- Akmanbetov, T. (2021). *Nogaylarda İnanışlar*. Ankara: Nogay Türk Yayınları.
- Aktaş, A. (2024). “Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Kanaat Önderliğinin Kırgızistan’daki Yansıması: Aksakallılar”. *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar XVIII*, Ed. M. Güzel, Konya: Eğitim Yayınevi, ss. 61-74.
- Alan, S. (2023). “Tarihî Türk Dillerinde ‘Sakal’ Kavramı ve Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Journal of Old Turkic Studies (JOTS)*, 7(2), ss. 293-328.

- Asker, A. (2016). Nogay Halkı: Siyasal Bölünmüşlüğü Etnik Bütünlük Üzerindeki Tahribatı. *Tehlikedeki Türk Dilleri III. Disiplinlerarası Yaklaşımlar*. Astana: Uluslararası Türk Akademisi.
- Asker, A. (2012). “Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan”, İçinde: *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Cumagulova-Menaciyeva A. T. (2016). Ногайские Мухаджиры (Истоки, Причины и Обстоятельства Переселения). (Nogay Muhacirleri: Göçün Kökenleri, Nedenleri ve Gerçekleşme Koşulları). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür, Kökenlerden Geleceğe II Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri*. Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Çerkesova A. A. (2014). Обряды Ногайцев, Связанные с Рождением и Воспитанием Ребенка. (Nogaylarda Çocuk Doğumu ve Yetiştirilmesi ile İlgili Ritüeller). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür, Kökenlerden Geleceğe. I Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri*. Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Çolak, A. (2018). *İslam Ceza Hukuku*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2007). *Örf*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34 C. 87-93. İstanbul: TDV Yayınları.
- Gapurov Ş. A ve Magomayev V.H. (2014). Трагическая Страница в Истории Ногайского Народа. (Nogay Halkının Tarihinde Trajik Bir Sayfa (1783’te Kuban’daki Olaylarla İlgili). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür, Kökenlerden Geleceğe. II Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri*. Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Gimbatova, M. B. (2005). *Духовная культура ногайцев в XIX — начале XX в.* (Nogayların XIX - XX. Yüzyıl Başlarında Manevi Kültürü). Mahaçkala: Epoha Yayınları.
- Gimbatova, M. B. (2018). *Общественный быт ногайцев в XIX – начале XX века* (Nogayların XIX - XX. Yüzyıl Başlarında Toplumsal Yaşamı). Mahaçkala: Alef Yayınları.
- Haşayev, H.-M. (2007). *Законы вольных обществ XVII-XIX вв.: архивные материалы* (Serbest Toplulukların Kanunları). Mahaçkala: Epoha Yayınları.
- İsakov, A. ve Murzakulova, G. (2009). “Bir Değer Müessesesi Olarak Aksakallık (Kırgızistan Örneği)”. *Değerler ve Eğitimi*, II, ss. 475-489.
- Kalmikov, İ. vd. (1988). *Ногайцы*. Çerkesk: Stavropolskoe Knijnoe İzdatelstvo Karaçaevo-Çerkeskoe Otdelenie.
- Kardanova, A. H. ve Tatarşaoв A. H. (2014). *Общественные Объединения и Движения в Условиях Демократических Преобразований. (Demokratik Dönüşüm Koşullarında Toplumsal Örgütler ve Hareketler)*. *Nogaylar: XXI.*

- Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür; Kökenlerden Geleceğe. II Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri.* Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Kaya, K. ve Orhan F. (2018). Nogay Türklerinde Düğün Adetleri (Konya Örneği). *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, ss. 66-91.
- Kereytov, R. (2011). *Ама Сьъзу Тербия Негъзу*. Çerkesk: Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti Kitap Basım Yayınları.
- Kocabaş, B. (2023). Nogay Türklerinde Din, Dil ve Kültür. *Yeni Türkiye Dergisi*, 132, ss. 219-225.
- Krîlov, A. B. (Ed.) (2015). *Историко-культурное наследие Юга России* (Güney Rusya'nın Tarihî-Kültürel Mirası). Moskova: Nauçnoye obşçestvo kavkazovedev.
- Kurmanseitova, A. H. (2014). Духовная Культура Ногайцев: От Могушественного Бия Эдиге до Абдрахмана Умерова.(Nogayların Manevi Kültürü: Güçlü Biy Edige'den Abdrahman Umerov'a). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür; Kökenlerden Geleceğe. II Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri.* Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Liciyeva İ. V. (2014). Кочевые Инородцы Степного Предкавказья: Государственная Политика в XIX Веке. (Kafkasya Bozkırının Göçebe Yabancı Unsurları: 19. Yüzyılda Devlet Politikası). *Nogaylar: XXI. Yüzyıl, Tarih, Dil, Kültür; Kökenlerden Geleceğe. I Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Bildirileri.* Çerkesk: U. D. Aliyev Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi.
- Paşin, P. (1912). “Из поездки к ногайцам с антропологическою целью” (Nogaylara Antropolojik Amaçlı Bir Seyahatten). *Русский антропологический журнал*, № 1.
- Ponojenko, E. A. (1976). “Маслагатный суд и судебный процесс у ногайцев в XVIII-XIX вв.” (Nogaylarda XVIII-XIX. Yüzyıllarda Maslahat Mahkemesi ve Yargı Süreci). *Вестник МГУ*, Сер. 12: Право, № 3, ss. 70-77.
- Ponojenko, E. A. (1977). *Общественно-политический строй Ногайской Орды в XV — середине XVII в.* (Nogay Ordası'nın XV-XVII. Yüzyıl Ortasında Toplumsal-Siyasi Yapısı). Doktora Tezi Özeti, Moskova.
- Şavk, Ü. Ç. (2013). Türkiye Nogayları Üzerine Gözlemler ve Tespitler (Mesquw'dan Kelgenler). *Tehlikedeki Diller Dergisi*, II/22, ss. 325-337.
- Trepavlov, V. V. (2016). *История Ногайской Орды*. Kazan: Kazanskaya Nedvijimost Yayınları.

PSİKOSOSYAL HAYATTA AKSAKALLIK: AFGANİSTAN TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Muhammed Naim MİROĞLU*

Giriş

Bireylerin iç dünyaları ve toplumsal çevrelerinin karşılıklı etkileşimi ile sürdürülen hayata psikososyal hayat denir. İnsanoğlu, tek başına yaşayamadığı gibi sırf toplumsal çevre içinde yaşadığını varsaymak da kabil değildir. İnsanoğlu, bir bütün olarak bu iki yönün etkileşimi ile yaşamını devam ettirir. Var olması ve diğer kişiler tarafından kabul görmesi de bu iki yönün kesişimi noktasında mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda içsel yaşamın, dış çevreyi nasıl etkilediği ve dış çevreden ne düzeyde etkilendiği psikososyal hayatı tanımlayan bir başka bakış açıdır. Duygular, düşünceler, algı ve tasavvurlar vb. içsel yaşantımızı temsil eden yönlerimizdir. Sosyal ilişkiler, toplumsal roller, iletişim becerileri ve yolları, kültürel uyum, değerler, normlar, kurallar vb. ise dış çevremizi yansıtan yanlarımızdır. Dış çevrede cereyan eden kültürel unsurlar, gelenek ve görenekler, ilişkiler ve etkileşimin müsebbibi uygulamalar, yazılı olmayan değerler, normlar ve kurallar, dinî değerler, dinî naslardan elde edilip dinî ve manevi değer derecesinde kabul görmüş törenler ve ritüeller vb. bir bütün olarak insanların duygu ve düşünce dünyalarına mal olmuş uygulamaların her birinin varlığı ve yaşatılması, insanların birlikteliklerinin teminatı konumundadır. Afganistan Türkleri arasında bu önemli değerlerin yaşatılması ve birlikteliklerinin berdevam olabilmesi için aksakallar devreye girmektedir.

Afganistan Türklerinde aksakal denilince akla gelen mahalle, kabile/kavim ve bölgenin tecrübeli, bilge, hikmet ehli, yol gösterebilme niteliklerine haiz ve rehberlik vasıflarını taşıyan kişisi anlaşılmaktadır. Bu kişiler, toplum içindeki gelenek ve göreneği çok iyi bilen, herkesin derdine ve sevincine rehberlikleriyle ortak olan, düzeni sağlayan vb. kişilerdir. Selçuk (2024) ak kelimesinin tecrübeli olma, kocalık, yaşlılık ve büyüklüğü ifade ettiğinin altını çizmiştir. Afganistan Türklerinde aksakal, bu anlamlarıyla halk arasında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Aksakal kelimesinin, kelimesi kelimesine Farsça tercümesi olan Rîş-sefid kelimesi de yer yer kullanıldığı gözlemlenmektedir. Her ikisi de aynı anlamlarda kullanılmaktadır.

* Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı, el-mek: naimnaimi@karabuk.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0001-7528-5694> / Karabük-Türkiye.

Çalışmamızda Afganistan Türklerinin psikososyal hayatında aksakalların konumu, önemi ve rolü ana konu olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda aksakalın kim ve ne gibi özellikleri haiz olduğu, dünden bugüne varlıkları, birey toplum, yönetim toplum, toplumsal sorunların çözümü, toplumsal meselelerin varlığının idame ettirilmesi, aile içi ve aileler arasındaki ilişki ve iletişimin sağlıklı bir zeminde devam ettirilmesi, milli-dini-manevi değerlerin öğretilmesi/aktarılması ve gelenek-göreneklerin yaşatılması vb. hususların yer yer örnekle Afganistan Türkleri özelinde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Aksakallar, Afganistan Türk toplumunun kadim değerlerinden biridir. Onların varlığı, Güney Türkistan Türklüğünün gelenek-görenek ve birlik-beraberliğinin, kültür ve medeniyetinin teminatı olagelmıştır. Bu açıdan aksakalların Afganistan Türklerinin psikososyal hayatındaki varlığı ve psikososyal hayatını oluşturan temel unsurların yaşatılmasındaki konumu ve rolünün güncel haliyle ele alınması, çalışmamızı özgün kılan en önemli hususların başında gelmektedir. Bu çalışma, Afganistan Türklerinin psikososyal hayatında aksakalların konumu ve rolüyle ilgili ihtiva ettiği başlıklarla sınırlandırılmıştır.

Afganistan Türkleri Tarihi

Bugün adını Afganistan olarak bildiğimiz coğrafyanın büyük bir kısmı Aryana ve Horasan olarak bilinirken Türklerin yaşadığı kuzey bölgesi ise Güney Türkistan olarak bilinegelmiştir. Afganistan coğrafyası, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Dinlerin kesiştiği ve İpek Yolu gibi tarihi güzergahların geçtiği bir coğrafyadır (Naimi, 2023, s. 17). Afganistan bölgesinin çok eski meskunlarından olan Türkler, yüzyıllar boyu bölgeyi yönetmişlerdir. Kuşanlar, Akhunlar, Göktürkler, Gazneliler, Selçuklular, Timurlular, Babürlüler gibi Türk devletlerini, bugünkü Afganistan coğrafyasını yöneten devletler arasında sayabiliriz. Bölgeyi yöneten Türk devletleri, siyasi hakimiyetinin yanı sıra bölgeyi medeni ve sosyokültürel bakımdan da tenvir etmişlerdir (Öztürk, 2020, 2023).

1747 yılında Peştun aşiretlerinden Abdalilerin kontrolünde Horasan adıyla Kandahar merkezli olarak kurulan devlet, peyderpey Türklerin yaşadığı şehirleri ve bölgeleri teshir etmiştir (Naimi, 2023). Bundan sonraki süreçte Afganistan Türklerinin siyasal hayattan uzak tutulmaları, sosyokültürel baskılara maruz kalmaları ve sistematik olarak psikolojik baskıyla kimlikleri ve kimliklerinin oluşumunda etkili olan kültürel değerleri hedef haline gelmiştir. Afganistan Türkleri ise aksakallar, bilge şahsiyetler, alimler ve ariflerin kültürlerini yaşama ve yaşatma gayretleriyle varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bir diğer yandan Öztürk'ün de (2020) ifade ettiği üzere Afganistan Türkleri, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk devletleriyle milli ve manevi değerlerin gözetildiği ve aynı duyguların paylaşıldığı kültürel etkileşimlerini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Afganistan Türkleri, Türkistan bölgesiyle her ne kadar dil, kültür ve gönül birlikteliği hissiyatıyla kültürel

zenginliklerini yaşatmaya çalışsa da Afganistan'ın müstebit merkezi yönetimlerinin tazyiki sonucunda çok ciddi zorluklar yaşamış ve yaşamaktadırlar.

Afganistan'daki hâkim yönetim, Türkler ve Türk bölgelerinde Türk kültür ve değerlerinin aleyhinde bir politika izlemiştir. Buna rağmen halk meclislerinde, bilge kişilerin rehberliğinde ve aksakalların önderliğinde milli ve dinî metinler okunarak, kültürel değerler yaşatılmaya çalışılarak kültürel varlıkları, milli ve manevi değerleri korunmaya çalışılmıştır (Öztürk, 2016). Afganistan Türklerinin vatanları Güney Türkistan'da varlıklarını devam ettirmeleri, gelenek-görenek, milli ve manevi değerlerini yaşatmaya çalışmalarında aksakallar ve bilge şahsiyetler kritik rol üstlene gelmiştir.

Psikososyal Hayatıyla Afganistan Türklerinde Aksakallık

Bu bölümde Afganistan Türklerinin hayatında aksakallar ve aksakalların üstlendikleri roller örnekleriyle ele alınmıştır. Bu minvalde Aksakalların siyasi hayattaki yerleri, toplumsal ve dinî/manevi değerlerin yaşatılması ve korunmasındaki rolleri, toplum arasındaki hukuki meselelerin çözümündeki rolleri, yaşanan ailevi ve aileler arasındaki sorunların arabulucusu olarak rolleri vb. konular aşağıda kısa kısa açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Tarihi Seyirde Afganistan Türklerinde Aksakallar

Türk tarihinde aksakallar, tecrübeli, güngörmüş ve bilge kişilerdir. Toplum, boy tarafından aksakal olarak kabul gören kişiler, devlet nezdinde muteber kimselerdir. Toplum, boy ve kabile içinde ve kabileler arasında da sözleri dinlenen, rehberlikleri kabul edilen ve tecrübelerinden istifade edilen kişilerdir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın organizasyon şemasının (2026) sunulduğu metne de yansıdığı üzere Türk töresinde kişisel, ailevi ve toplumsal bir mesele hakkında “ata” ve “akil” kişiye müracaat ederek fikir almak ve istişare etmek geleneği vardır. Afganistan Türklerinde de bu gelenek aksakallar ile sürdürülmektedir. Özellikle 1990 öncesi dönemde aksakalların etki alanı geniş, sözleri müessir ve varlıkları anlamlı konumdaydı. Ondan sonraki süreçte de varlıkları, etkileri ve bulundukları yerde saygı görmeleri söz konusudur. Fakat 1990 öncesinde biraz daha etkin olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte tarihi seyirde Afganistan Türklerinde aksakallar, bulunduğu köy-mahalle, etraf köyler, şehir ve bölge ile merkezi hükümetler nezdinde itibar gören, sözleri dinlenen kişiler olagelmışlerdir. Padişah veya üst düzey yöneticilerden biri Türk bölgesine geldiğinde bölge/şehir yöneticilerinin yanı sıra o bölgenin aksakallarıyla görüşür ve onlardan bilgi alırdı. Bu durum halen de aynen devam etmektedir.

2. Afganistan'da Yerel Yönetim Hiyerarşisinde Aksakallar

Aksakallar, mahalle/köy ve kavim arasında özel bir konuma sahiptir. Bu konumunu, kendisine bağlı mahalleli/köylü kişilerin yerel yönetim nezdinde çözümüne kavuşturulmasında öncü kişilerdir. Yerel yönetimden mahalle/köy ve kavme gelen talepler ve istekler, ilkin o mahalle/köy ve kavminin önderi konumundaki aksakallara ulaştırılır. Aksakallar, yerel yönetimlerin bu taleplerini detaylarıyla öğrenip halkına iletir ve halk konseyi diyebileceğimiz konseyi toplayıp iletilen taleple ilgili istişareler yapılır. Bu istişarelerden çıkan sonuç doğrultusunda gerekli adımlar atılır. Halk konseyi diyebileceğimiz konseyde mahalle/köyde bulunan her aileden en az bir kişi katılır. Toplanma yeri olarak genellikle mescit ve camiler tercih edilir. Aynı şekilde mahalle/köy ve kavmin genel olarak yerel yönetimden bir isteği varsa bu da yine halk konseyinde istişare edilir. İstişare sonucunda varılan karar ve ammeyi ilgilendiren talepler, aksakallar tarafından yerel yönetime iletilir, akıbeti takip edilir ve her iki tarafın lehine olacak şekilde çözüm arayışları sürdürülür.

3. Devlet ve Toplum Arasında Köprü Rolüyle Aksakallar

Devlet büyükleri, merkezi yönetimden gelen devlet adamları, Afganistan Türklerinin yaşadığı şehirlere geldiklerinde o bölgenin aksakalları ile görüşürler. Bu görüşme resmi bir görüşme değilse ve toplumun tamamını ilgilendiren bir meseleyle ilgili ise muhakkak aksakallar ile görüşülür. Aksakalların dışında yerel yönetimin önde gelen kişileri de bu görüşmelere katılır. Örneğin, tarihte Güney Türkistan bölgesi olarak bilinen ve bugün Afganistan'ın kuzey bölgesi şeklinde nitelendirilen şehirlerden birinin su sorununu çözmek üzere konuyla ilgili bakanlıktan sorumlular, yerel yönetim ile aksakallar oturup istişare ederler. Bu konuda hatırı sayılır bir bütçe de ayrılmıştır. Eldeki bütçeyi en verimli şekilde kullanılmasına yönelik çözüm arayışları, istişare toplantıları ve görüşmeler sonucunda bir karara varılır: Yakın ilden tankerlerle haftanın belli günleri su getirilip şehrin belirli bölgelerinde halka dağıtılması kararlaştırılır. Ardından bu karar uygulanır. Her ne kadar görünürde çözüm gibi görünse de bu karar, geçici bir çözüm olarak tarihe geçmiştir. Bölge halkının önemli sorunlarından biri olan susuzluk meselesi de tabiri caizse sadece pansuman edilerek geçirtilmiştir. Böylelikle konuyla ilgili ayrılan bütçe pek verimli şekilde kullanılamamıştır. Kıssadan hisse, bu kadar verimi kısıtlı bir kararda bile aksakalların kararları halk nezdinde tartışılmadan kabul edildiği görülmektedir. Bunun gibi bölge ve şehri ilgilendiren önemli meselelerde, aksakalların varlığına başvurulur, sözleri dinlenir, itimat edilir ve kararlara iştirak etmeleri sağlanır. Aksakallar da toplumun temsilcisi olarak devlet yönetimi ile meşveret halinde hareket ederler.

4. Hukuki Meselelerin Çözümünde Aksakalların Rolü

Halk arasında hukuki meselelerin çözümünde aksakalların varlığı arandığı gibi rolü de kritiktir. Çözüm arayışıyla hukuk mercilerine intikal etmesi beklenen birçok konu aksakalların araya girmesi ve adil çözüm önerileri ile halledilir. Örnek olarak iki komşu veya mahalleden iki kişi arasında meydana gelen ve nihai çözümün hukuk nezdinde olması beklenen bir meselede mahalle/köy ve kavmin aksakalları toplanır. Her iki tarafı dinleyip her iki tarafın da haklarının gözetilerek aralarındaki anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için bir karara bağlanır. Bu karar, genel olarak her iki taraf açısından da kabul edilir. Böylelikle meydana gelen anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuş olur. Eğer bir mesele hukuki mercilere düştüyse tarafların yanı sıra çoğu defa aksakallar da olaya müdahil olurlar. Onların arabulucu rolünü üstlenmeleriyle konu çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Bir başka örnek ise hukuki bir mesele yüzünden hapse düşmüş veya ağır cezaya mahkûm edilmiş bir kimsenin cezasının tahfifi için veya mutedil bir çözüm yolu bulunması için aksakallar araya girip çözüm yolu bulmaya çalışırlar.

5. Çatışma Çözümünde Arabulucu Olarak Aksakallar

Aksakallar, mahallede meydana gelen anlaşmazlıkların halli ve çatışmaların çözümünde tecrübeleri, bilge ve babacan tavırlarıyla öncü rolünü üstlenirler. Mahallede veya bölgede iki kişi arasında çıkan anlaşmazlık ve çatışma, aksakalların konumlarına duyulan saygı, bilgi ve tecrübelerine duyulan inanç vb. sayesinde çoğu defa başlamadan bitmiş olmaktadır. Eğer bu durum mahalle/köy içinde meydana geldiyse mahalle/köydeki aksakallar kendi arasında toplanıp çatışmanın taraflarının özellikle yaşını, sosyal statüsünü ve en önemlisi cereyan eden çatışmada haksız olma ihtimalinin yüksek olmasını da dikkate alarak karşı tarafın evine giderler. Bu çözüm arayışı görüşmelerinden çoğu defa sadece aksakallar ve taraflar haberdar olurlar. Aksakalların rehberliğinde yapılan görüşmede her iki taraf da dinlenir. Haklılık ve haksızlık durumu değerlendirilip aksakalların kendi aralarındaki istişareleri sonucunda bir çözüm önerisi ortaya atılır. Genellikle aksakalların önerdikleri çözüm önerileri taraflarca kabul edilir. Bu da hem aksakallara duyulan hürmetten hem de aksakalların olabildiğince tarafsız davranmalarından kaynaklanmaktadır. Taraflar arasındaki ihtilaf ve çatışma sebepleri aksakallar arasında kalmaktadır. Aksakallar söz taşıma, olayı uluorta her yerde paylaşma vb. şeylerden iğtinap ederler.

6. Aile İçi ve Aileler Arasında Yaşanan Çalışmalarda Arabulucu Olarak Aksakallar

Aile içinde yaşanan sorunlarda aile büyüğü, ailedeki aksakal veya büyükanne figürü çözüm merciidir. Aile içinde bir sorun veya içinden çıkılması güç bir durumla karşılaşıldığında aksakal veya büyükanne devreye girer. Bu kişiler sadece sorun

çözümünde değil, aynı zamanda ailenin mahalle ve toplum içindeki konumunu belirleyen, aile fertlerinin çalışma ve iş hayatını tanzim eden konumlarıyla da öne çıkarlar. Örneğin, miras veya mal paylaşımı vs. nedenlerle kardeşler arasında bir sorun baş gösterirse çözüm mercii olarak aksakal veya büyükanne devreye girer. Aksakal veya büyükanne en mantıklı, doğru ve her iki tarafın da haklarının, isteklerinin gözetildiği çözüm yolu sunar. Bir başka yol ise aile büyüğü, aksakal veya büyükanne, çözümsüz hale gelen bir durum gözlemlemiş veya sorunun çözülmemeyecek noktaya geldiği kanaatini taşırsa tarafların isteklerini gözetmek şartıyla ayrılmalara, mal paylaşımı vs. kararını verir. Böylece aile içinde yaşanması muhtemel daha büyük kırgınlıklar, küskünlükler veya daha büyük sorunların önü alınmış olur.

Aksakallar, aile içi meselelere müdahil oldukları gibi aileler arasındaki meselelerde de öncü, rehber ve hakem görevini üstlenirler. Bu minvalde yaşanan bir olayı örnek olması için burada zikretmekte fayda vardır: Aynı bahçeli evi paylaşan iki amcaoğulları vardır. Bunları bir ve iki şeklinde kodlayalım. Birincisi, evin asıl sahibidir. İkincisi ise ev sahibi olmamasına rağmen babası döneminden itibaren o bahçeli evde yaşarlar. Gün gelir bunların da çocukları olur ve artık o bahçeli ev her ikisine yetmemeye başlar. Bu sırada amcaoğullarından ikincisi, bahçeli evin en güzel yerlerini hiç danışmadan alır, ev yapar, ahır yapar vs. Fakat birinci amcaoğlu bütün bunları aile içi mesele olarak görüp sineye çeker, ses çıkarmaz, elindekiyle kanaat edip hep karşı tarafı düşünür. Bu arada ikinci amcaoğlu, evin asıl sahibi olan birinci amcaoğluna hiçbir zaman ne bir kira ne herhangi bir ödeme yapar. Birinci ve ikinci amcaoğullarının çocukları büyüyüp artık iyiden iyiye birbirlerinden hazzetmez, birbirlerinin iş ve çalışma sahalarını ihlal etmeye başlarlar. Evin asıl sahibi olan birinci amcaoğlunun oğulları birleşip babalarını ikna ederek ikinci amcaoğlunu çıkarmasını sağlarlar. Nihayet ikinci amcaoğluna artık ailesinin büyüdüğünü ve bu eve sığmamaya başladıklarını belirterek yeni ev bakmasını ister. Olaya ciddi tepki veren ikinci amcaoğlu, bu durumu bir sorun haline getirmeye çalışır. Bu esnada birinci amcaoğlu, mahallenin aksakallarını toplayıp onları misafir eder ve durumu arz eder. Aksakallar, ikinci amcaoğlunun yeni ev yapacağı için birinci amcaoğlunun ona ciddi bir para desteği vermesine hükmeder. Birinci amcaoğlu bu durumu kabul eder ve belirlenen parayı ikinci amcaoğluna öder. Fakat ikinci amcaoğlu, kullandığı odaların dışarıdan görünmeyenlerinin üstlerindeki tahta, ahşap vs. söküp götürür. Dışarıdan bakıldığında görülmeyen bölmelerdeki evin duvarına monte haldeki dolaptan iç kapılara kadar hepsini söküp götürür. Halbuki aksakallar tarafından birinci amcaoğlunun o paraları vermesine hükmetmelerinin esas sebebi, evin çatısı ve içindeki dolap kapı gibi parçalar içindir. Buna rağmen birinci amcaoğlu, duruma ses etmez ve olay tatlıya bağlanır. Akraba olan bu iki aile arasında olası büyük

sorunlar böylelikle aksakalların aracılık yapmaları ve birinci amcaoğlunun fedakarlığı sonucunda çözüme kavuşturulmuş olur.

7. Toplumsal Aidiyetin Korunması ve İnşasında Aksakallar

Toplumsal aidiyet kavramı, bir toplumu oluşturan bireylerin, ilgili topluluğa, kültüre, gruba bağlılık, kabul görme ve ayrılmaz bir parçası hissetme duygusudur. Bu kavram, bireyin bir yere kendini bağlı hissetme ve bir görme duygusudur (Şahin & Şenol, 2024). Bu noktada toplum ve birey arasında karşılıklı sorumlulukları vardır. Bireyin topluma aidiyet ve bağlılık duyumsama ve toplumun da bireyin üyeliğini kabul ve onaylama sorumluluğu vardır. Dolayısıyla iki tarafın bu sorumluluğu yerine getirmesi sonucunda aidiyet ve bağlılık oluşur. Bu aidiyet ve bağlılığın sürdürülebilmesi için bireyin norm, kural ve değerlerinin bilincinde olması ve itimat etmesi, toplumun da bireyde istenilen aidiyet duygusunun oluşmasına yönelik fonksiyon icra etmesi beklenir (Erciş, 2018). Birey kendini ait hissettiği yerde kimlik ve kişiliği şekillendirmektedir (Şahin & Şenol, 2024). Bireyin kişilik ve kimlik gelişimi aşamasında kalıttımdan sonra en büyük etken çevre faktörüdür. Kişiliğin oluşumunda etkili olan çevreyi doğum sonrası dönemde anne-baba, akranlar, diğer bireylerle ilişkiler ve edinilen tecrübeler oluşturmaktadır (Can, 2015, s. 125). Bu noktada birey-toplum birlikteliğini, sorumluluklarını ve görevlerini hatırlatıcı, öğretici ve pekiştirici rolüyle aksakallar öne çıkmaktadır.

Aksakallar, düğün derneklerde, çocukların ve gençlerin toplandıkları yerlere katılarak içinde bulundukları topluluğun onlardan beklentilerini hatırlatıcı nasihatlerde bulunur. Mahalle/köy kültürünü ve değerlerini aktarırken olabildiğince her yaş grubundaki bireylerin mevcut durumlarını gözетerek yaklaşır ve dokunuşlarını yapar. Çocuklardan yaşlılara kadar kimse aksakalların sözü ve uyarısına karşı alınganlık göstermez. Bunu sağlayan ise aksakalların, hikmet sahibi, bilge, tecrübeli ve umurun menfaatini düşünen babacan tavırlarıdır. Bu toplanmaların bir diğeri ise ikinci namazından sonra gençlerin, yetişkinlerin ve yaşlıların mescit/cami ve mahale/köy meydanında toplanmaları, sohbetin de nasihat ile neşeli anlatıların sıklıkla yapıldığı yerdir. Örneğin, ergen bir bireyin yaptığı hatalı bir çıkış veya sorunlu bir davranış, aksakal tarafından “oğlum bu sana yakışmaz”, “bize, mahallemize yakışmaz böyle şeyler” vb. küçük uyarıları ile hem bireyin topluma/mahalleliye karşı sorumluluğunu hatırlatır hem de toplum/mahalle kuralları üstü kapalı da olsa hatırlatılmış olur. Diğer taraftan başka gençlere örnek teşkil edebilecek sorunlu davranışların önü kesilmiş olur.

Aksakallar, toplumsal aidiyeti güçlendirici ve bireyi topluma/mahalleye/köye aidiyetini pekiştirici unsur olarak tecrübelerini, gördüklerini ve büyüklerinden öğrendiklerini hikâye şeklinde anlatarak paylaşırlar. Bunun kendisi de başlı başına toplum-birey birlikteliğini temin eden harçlardandır.

8. Kuşaklar Arası Kültürel Aktarımda Aksakallar

Kuşaklar, sosyal psikolojide kullanılan bir kavram olup birbirine benzer tarihi ve içtimai olayları tecrübe eden, ortak değerleri paylaşan ve davranış benzerlikleri sergileyen yaş gruplarıdır (Güdücü & Balcı, 2021). Kuşak kavramı, 25-30 yaş farkı olan gruplar için kullanılan bir kavramdır (Altıntaş, 2021, s. 15). Bir topluluğun, ortak bir hedefe ve geleceğe inanıp güven içinde hayatını idame ettirebilmesi için önceki kuşaklardan devraldığı kültürel mirası bilmesi ve sahip çıkması elzemdir. Bunun için birlik ve beraberlik hissiyatıyla yaşaması ve ortak bir kader etrafında kenetlenmesi icap eder. Mahallenin/köyün ve toplumun temel değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarılması ve yaşatılmasında ailenin rolünün yanı sıra aksakalların varlığı ve rolü yadsınamaz.

Kültürel değerler denilince bir toplumu bir arada tutan ortak inanç, gelenek ve görenek ile ahlaki kurallar bütünü akla gelmektedir. Bu değerlerin yaşatılması, toplumun yaşatılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda gelenek ve görenekler, inanç ve ahlaki kurallar, aksakalların özenle riayet ettikleri konulardır. Hatta denilebilir ki Afganistan Türklerinde aksakallar, kültürel değerleri en ince ayrıntısına kadar bilen, yaşayan ve yaşatan kişilerdir. Doğal olarak içinde bulundukları mahalle/köy ve bölgede, oranın gelenek, görenek ve ahlaki düzeni yaşamaya, yaşatma ve aktarmaya gayret sarf ederler. Örneğin, aksakallar başka şehirden mahalle/köye gelen veya başka bölgeden gelip dönmesi imkânsız görünen misafirleri ağırlama ve mihmandarlık etme sorumluluğunu üstlenirler. Bir başka örnek ise mahalle/köyde aç veya açıkta kalan biri/bir aile varsa aksakallar hemen devreye girip onun müşkülüne çözüm yolları ararlar. Yine büyüklere hürmet ve küçüklere şefkat gösterilmesini hem fiilen gösterirler hem de büyüklerinden gördüklerini aktarmak suretiyle genç kuşaklara aktarmaya çalışırlar.

9. Milli Değerlerin Korunmasında Aksakallar

Değerler, arzu edilen, bireylerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem bakımından farklılık gösteren ve durum ötesi hedeflerdir. Başka bir tanıma göre bir kimsenin farklı insanları, insanlara ait özellikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüttür (Yazıcı, 2014). Milli değerler ise bir milleti bir araya getiren ve ortak bir kimlik etrafında birleştiren ve tarihsel süreçte kabul görmüş semboller bütünüdür. Bayrak, vatan sevgisi, bir milletin ortak bayram ve özel günleri vb. bunlar arasında sayılabilir.

Milli değerlerin anlaşılması ve korunması için aksakallar, muhtelif ortamlarda ve çeşitli yaştan bireylerin olduğu birlikteliklerde anlatma, aktarma ve yaşatma gibi önemli misyonları üstlenmektedirler. Bu minvalde tarihi şahsiyetlerin hayat hikayelerini mübalağalı ifadelerle vatan sevgisi, bayrağa bağlılığı vs. konularla

aktarırlar. Aktarmadıkları zamanlarda ise milli değerleri aktaran, yaşayıp yaşatmaya çalışan tecrübeli kişileri dinlemeyi yeğlerler. Böylelikle topluluğu bir arada tutan her bir değerle ilgili vurgular yaparak benimsenmesi için uğraş verirler. Bilirler ve bildiklerini anlatırlar ki vatan sevgisi olmadan, bayrağa sahip çıkılmadan özgürlükten ve hür yaşamaktan söz edilemez. Bu sebeple milli değerlerimizi yaşatmamız şarttır. Örneğin bir düğün ve dernek olduğunda, ilkin bayrak ve ülkenin başındaki yöneticinin resmiyle Afganistan Türklerinin liderinin resmini astırmayı ihmal etmezler.

10. Dini-Manevi Değerlerin Korunmasında Aksakallar

Sevgi, hoşgörü, diğerkamlik, arkadaş ve komşu hakkına riayet, hak ve adalet, akrabaları ziyaret, dinî bayramlar vb. değerleri dinî-manevi değerler arasında saymak mümkündür. Unutulmaması gereken en önemli husus, dinin değerlere kaynaklık etmesidir. Bu sebeple toplumu bir arada tutan ve toplumsal yaşamı kolaylaştıran değerler, dinden menşe bulmaktadır. Toplum tarafından kabul görüp benimsenen bu değerler yaşatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin sevgi ve merhamet, diğerkamlik, hakka riayet, Ramazan ve Kurban Bayramları vb.

Afganistan Türkleri arasında aksakallar, dinî-manevi değerlerin yaşanması ve yaşatılmasında öncü konumdadır. Aksakallar, kendisine bağlı ve mahalle/köyde bulunan kişilere sevgiyle ve merhametle yaklaşmaktadır. Aynı şekilde bunu bilfiil yaşadığı gibi sözlü olarak aktarılması, nasihatlerle genç kuşaklara öğretilmesini sağlamaktadırlar. İnsanların hakkına riayet etme, hayvanların ve bilumum canlıların haklarının gözetilmesinde de gerek sözleri ve gerekse fiilleriyle öncülük ve rehberlik etmektedirler. Örneğin, Ramazan ve Kurban Bayramlarında mahalle/köylüler arasında küs, birbiriyle kavgalı kişi veya aileler varsa onları barıştırmak için gerekli adımları atarlar. Bayramın ilk günü de bayram namazını kıldıktan sonra mahalle meydanında toplanıp toplu bayramlaşma yapılmasına liderlik ederler. Kurban Bayramı'nda kurban etinin pişirilip verilmesi için mahallelinin sırayla pişirip ikram etmesini sağlarlar. Aynı şekilde diğer dinî merasimlerde ise kimlerin davet edileceğini, merasimin nasıl icra edileceğini ve nelere ihtiyaç duyulacağını aksakallar belirler ve hayır sahibinin yanında olup ona destek olurlar.

11. Düğün-Dernek ve Ölüm Merasimlerinde Aksakallar

Düğün ve ölüm merasimleri, bir topluluğun mutluluk ve yasının paylaştığı anlardır. Bir yönüyle toplumsal birlikteliğin sürdürülmesi ve tezahürünün en yalın halinin icra edildiği törenlerdir. Aksakallar, düğün sahibinin veya cenaze sahibinin durumunu da gözeterek ne/neler yapılması gerektiğini tavsiye ederler. Bu törenlerin başından sonuna kadar düğün veya cenaze sahibinin yanında yer alırlar. Gelen misafirleri tören sahibiyle birlikte karşılar, ağırlar ve misafirperverlik gösterirler.

Genç kuşakların tören sahibine destek olması için organize ederler. Yapılacak yemeklerin pişirilmesinden organize edilmesine ve gelen misafirlere ikram edilmesine kadar takip ederler. Kısaca Aksakallar, Afganistan Türkleri arasında tecrübeleri, görgüleri ve bilgelikleriyle doğal bir rehber ve liderlik görevini üstlenirler.

Sonuç

Afganistan Türklerinin psikososyal hayatında aksakallık, bilgeliği ve adaleti temsil eden, toplumsal hafıza ile kültürel değerlerin korunmasını sağlayan köklü bir müessesedir. Aksakallar, siyasi baskı dönemlerinde dahi milli-manevi değerlerin aktarımı, toplumsal dayanıklılık ve ailevi uyuşmazlıklarda arabuluculuk rolleriyle Güney Türkistan Türklüğünün kimlik inşasında sarsılmaz bir çınar işlevi görmektedir.

Afganistan Türklerinde aksakallık kurumu, yalnızca yaşa dayalı bir kıdemi değil, aynı zamanda toplumsal barışı sağlayan, hukuk sistemini tamamlayan ve devlet ile halk arasındaki bürokratik boşlukları dolduran işlevsel bir mekanizmayı temsil etmektedir. Aksakallar, modern yönetim biçimlerinin ve resmi hukuk süreçlerinin yer yer yetersiz kaldığı veya toplumsal dokuya nüfuz edemediği noktalarda, geleneksel otoritenin ve kadim bilgeliğin temsilcileri olarak devreye girmektedir.

Psikososyal açıdan bakıldığında bu kurumun varlığı, bireylerde bir "aidiyet" ve "güven" duygusu oluşturmaktadır. Sorunların mahkemelere taşınmadan, mahalle ve köy ölçeğinde çözüme kavuşturulması hem toplumsal maliyeti düşürmekte hem de taraflar arasındaki husumetin kalıcı bir düşmanlığa dönüşmesini engellemektedir. Aksakalların "sır tutma", "tarafsızlık" ve "hakkaniyet" ilkeleriyle hareket etmesi, onları sadece birer karar verici değil, aynı zamanda toplumun vicdanını temsil eden manevi birer sığınak haline getirmektedir.

Afganistan Türkleri özelinde incelenen aksakallık kurumu, modern psikolojinin "sosyal destek sistemleri" olarak tanımladığı yapının geleneksel ve çok daha güçlü bir formudur. Bu şahsiyetler sadece birer arabulucu değil, aynı zamanda toplumun ruh sağlığını koruyan, çatışmaları yöneten ve kültürel sürekliliği sağlayan psikososyal mimarlardır. Aksakalların varlığı, bireyi yalnızlıktan, aileyi dağılmaktan, toplumu ise kimlik kaybından koruyan en önemli teminatlardan biridir. Güney Türkistan coğrafyasındaki Türk varlığı, bu bilge şahsiyetlerin rehberliğinde şekillenen psikososyal dayanıklılık sayesinde tarihsel ve kültürel mevcudiyetini sürdürmeye devam etmektedir.

Afganistan Türkleri örneğinde incelenen aksakallık kurumu, toplumsal yapının sadece bir bileşeni değil, aynı zamanda o yapıyı ayakta tutan ana sütunlardan

biridir. Çalışma boyunca ele alınan örnekler, aksakalların birey ile toplum, halk ile devlet ve geçmiş ile gelecek arasında kurduğu hayati bağları gözler önüne sermektedir.

Dinî-manevi değerlerin korunması ve törenlerin icra edilmesindeki rolleri bağlamında aksakallar, toplumsal dayanışmanın mimarlarıdır. Ramazan ve Kurban bayramlarında küsleri barıştırmaları, bayramlaşma ritüellerine liderlik etmeleri ve kurban ikramlarını organize etmeleri, toplumun manevi birlik ve beraberliğini güçlendirmektedir. Aynı şekilde düğünlerdeki neşeyi ve cenazelerdeki yası yönetme biçimleri, bireylerin zor zamanlarda kendilerini yalnız hissetmelerini engelleyerek psikososyal bir rehabilitasyon işlevi görmektedir.

Sonuç olarak aksakallar, Afganistan Türk toplumunun kadim değerlerinin, birlik ve beraberliğinin, kültür ve medeniyetinin teminatıdır. Onların varlığı, Güney Türkistan Türklüğünün psikososyal hayatını oluşturan temel unsurların yaşatılmasında güncel ve işlevsel bir önem arz etmeye devam etmektedir. Modernleşme ve siyasi baskılara rağmen bu kurumun diri kalması, Afganistan Türklerinin toplumsal direncinin ve kültürel beka azminin en somut göstergesidir.

Kaynakça

Altıntaş, E. (2021). Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik. İçinde *Okullarda Psikolojik Danışma ve Rehberlik* (19. bs, ss. 1-29). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9789756802656>

Can, G. (2015). Kişilik Gelişimi. İçinde *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim* (13. bs). Pegem Akademi.

Erciş, S. (2018). Gençlerin Kültürel Değer Algılarının Toplumsal Aidiyet Algıları Üzerindeki Etkileri: Etnosporlarla İlgilenimin Moderatör Rolü. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(74), ss. 309-323.

Güdücü, B., & Balcı, C. (2021). Kuşaklar ve Eğitim Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), ss. 105-120.

Naimi, M. N. (2023). Horasan'dan Afganistan'a Şahlık Rejimi. İçinde İ. Karakaya & Y. U. Uzun (Ed.), *Afganistan: Tarih, Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika* (1. bs, ss. 17-44). Nobel.

Öztürk, R. (2016). Afganistan'da Türkçe Basının İlk Temsilcisi: Yulduz Gazetesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (42), ss. 63-71.

Öztürk, R. (2020). Kazım Emîni'nin Şiirlerinden Hareketle Afganistan Özbek Şiirinde "Badarga" Teması. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), ss. 93-104. <https://doi.org/10.21563/sutad.857429>

Öztürk, R. (2023). Günümüz Afganistan Özbek Hikayeciliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 7(2), ss. 347-354. <https://doi.org/10.30563/turklad.1374256>

Selçuk, H. (2024). Kuruluşunun 15. Yılında Aksakallar Konseyi. İçinde G. Tuğlacı, K. Akman, & M. N. Ertem (Ed.), *XI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Sayı 11, ss. 339-352). Bakı Avrasiya Üniversitesi. <https://doi.org/10.30546/100981.1.2024.0142>

Şahin, A., & Şenol, D. (2024). Toplumsal Aidiyet ve Kimlik Bağlamında Gençlik. *International Journal of Social Humanities and Administrative Science*, 10(2), ss. 137-148. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10%20897523>

TDT, T. D. T. (2026, Nisan 20). *Organizasyon Şeması* [STK]. Türk Devletleri Teşkilatı. <https://turkicstates.org/tr>. <https://turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi>

Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), ss. 209-223.

DİZİN

A

Abay, 147, 149, 150
ABD, VII, 153, 154, 156-160, 163
Abdaliler, 190
Afganistan, 190-192, 199
Afganistan Türkleri, VIII, 189-192, 196-199
Ağdam, 111
Akhunlar, 190
Aksakallar Enstitüsü, 145-148, 151
Aksakallar Konseyi, III, VII, 20, 24, 30-32, 61, 75, 76, 95, 96, 98-100, 102, 123, 128, 135, 145, 146, 148, 151
Aksakallar Konseyi Tüzüğü, 96
Aksakallar Kurultayı, V, VII, 73, 85-90
Aksakallar Kurulu, 61
Aksakallar Kurulu (*Aksakaldar Keneşi*), 58
Aksakallar Mahkemeleri Derneği, 67
Aksakallar Mahkemeleri Derneği (*Aksakaldar Sottoru Assotsiatsiyası*), 67
Aksakallar Mahkemesi, V, VI, 58, 62, 64, 65, 67, 145
Aksakallar Mahkemesi (*Aksakaldar Sotu*), 61
Aksakallar Meclisi, 111, 112, 118
Aksakallar Şurası, 31, 40, 41, 51, 123
Aksakallık Kurumu, III, V, VI, VII, VIII, 19-24, 29, 30-34, 39, 41, 42, 50, 52, 53, 57, 58, 60, 61, 68, 74, 75, 79, 80, 83, 89, 90, 95, 101, 102, 107, 108, 112, 115-119, 124,

132, 135, 136, 156, 158-160, 163, 165-167, 169, 171, 173-176, 178, 179, 181, 182, 185, 186, 198

Albanlar, 39

Almatı, 96-98

Almatı Zirvesi, 97

Altay, 24

Altay Türkçesi, 5, 10, 139

Altın Orda, 165, 185

Anadolu, V, VII, 12, 76, 125, 126, 181

Apas Dzhumagulov, 100

Arapça, 3, 166, 171, 176

Areopagos Konseyi, 107

Argın, 147, 165

Aryana, 190

Askar Akayev, 60

Astrahan, 176

Aşkabat, 100

Avar, 111

Avliyaköl, 144

Avrasya, 169

Azerbaycan, III, V, VII, 5, 11, 22, 31, 32, 39, 40-43, 47, 48, 52, 99, 101, 103, 107-113, 116-119, 123, 167, 175

Azerbaycan Aksakallar Şurası, 39, 40, 49, 51, 52, 54, 117

Azerbaycan Cumhuriyeti, 42, 44, 117

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 42, 117

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, 40

Azerbaycan Türkçesi, 117

B

Babürlüler, 190

Bakü, 42, 97, 98, 110
Bakü Türkoloji Kurultayı, 100
Başkurt Türkçesi, 5
Batı Türkçesi, 3, 12
Belarus, 182
Binali Yıldırım, III, 96, 99-101, 103
Birinci Göçebe Oyunları, 98
Birleşmiş Milletler (BM), 98
Bişkek Zirvesi, 97, 99
biyler, 145
Biyler, 59, 141, 145-147, 149
Budak Budakov, 41, 52, 117

C

Car-Balaken, 111-113
Cüzler, 148

Ç

Çağatay Türkçesi, 2, 12, 166
Çelyabinsk, 182
Çukurova, 125

D

Dağıstan, 172, 175, 176, 179
Dağıstan Cumhuriyeti, 173, 179
Dede Korkut, 3, 12, 39, 40, 109, 110,
124, 127, 130
Deşt-i Kıpçak, 165, 185
Divan-ı Hümayun, 29, 139
Doğu Türkçesi, 2, 3, 12
Doğu Türkistan, 12

E

Edige Destanı, 168
Eldar Kuliyeu, 41, 117
Er Dosmambet, 168

F

Farsça, 3, 140, 189
Fettah Haydarov, 41, 117
Florida, 162

G

Gagavuz Türkçesi, 5, 10
Gence, 110
Göktürk, 2, 25, 26, 28
Göktürkler, 108, 190
Gurbanguly Berdimuhamedov, 98
Güney Türkistan, 190-192, 198, 199

H

Halk Maslahatı, 73, 74, 86, 100, 124
Halk Meclisi, 74, 84, 86, 87, 107,
111
Harezmi Türkçesi, 2, 3, 12
Hasan Hasanov, 100
Hindistan, 155
Hive Hanlığı, 139
Hokand Hanlığı, 12
Horasan, 190
Hunlar, 108

İ

İkinci Göçebe Oyunları, 99
İkram Adırbek, 100
İlisu Sultanlığı, 111, 113, 115
İmam Mustafayev, 40, 52, 117
İpek Yolu, 190
İslam Kerimov, 98
İsmail Bozkurt, 100
İstanbul, 95-97, 99, 101, 181
İstanbul Zirvesi, 96
İzmir, 98

K

Kalmukya, 182
Kandahar, 190
Kanglı, 165
Karabağ, 40, 52, 110, 117
Karabağ Hanlığı, 110
Karaçay-Balkar Türkçesi, 5, 12
Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, 179
Karahanlı, 2, 166
Karakalpak Türkçesi, 5, 6
Karanogay, 173, 175
Kaşgarlı Mahmud, VI, 2
Kaşkay Türkleri, 75
Kazak Hanlığı, 139, 140, 146, 151
Kazak Türkçesi, 6, 10, 139, 140, 142
Kazakistan, III, V, 6, 9, 21, 22, 30,
32, 96, 100, 101, 123, 139
Kazaklar, 141, 142, 144-148, 150
Kazan, 7, 11
Kıbrıs, III, VII, 100, 123-136
Kıbrıs Türkleri, V, VII, 100, 125, 126
Kıpçak, 3, 8, 10, 11, 165, 173
Kıpçak Türkçesi, 2, 3
Kırgız Cumhuriyeti, 57, 60-63, 66,
67
Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 61,
65
Kırgız Türkçesi, 3, 7, 12
Kırgızistan, III, V, VI, 7, 8, 21, 22,
30, 32, 57-64, 68, 98, 99-101,
123, 175, 176
Kırgızlar, 58, 59, 167, 175
Kırım, 8, 10, 11, 171
Kırım Hanlığı, 165
KKTC, V, 100, 103
Kongırat, 165
Köroğlu Destanı, 39
Kuba, 110
Kuban, 171, 172

Kubaniçbek Ömüraliyev, 100
Kumuk Türkçesi, 8
Kuşanlar, 190
Kuzey Kafkasya, III, V, VII, 165,
173, 178, 180, 181, 185
Kuzeydoğu Kafkasya, 172
Küçük Cüz, 148, 149

L

Latince, 3, 107
Leymosun, 127, 129
Litvanya, 182

M

Mahalle, VII, 4, 8, 9, 30, 109, 114,
123, 128, 131, 132, 134, 135, 149,
153-159, 161, 167, 189, 191-197,
198
Mamay Destanı, 168
Manas Destanı, 3, 12, 59, 60
Mangıt, 165, 169, 170
Maslahat, 102, 172, 174, 184, 186
Max Weber, 20, 76, 77, 87, 89, 108
Melitopol, 172
Milli Meclis, 41, 43, 117
Mirza İbrahimov, 40

N

Nagaybak, 182
Nahçıvan Anlaşması, 31, 96
Nayman, 147, 165, 173
New York, 157
Nogay, 165, 168-170, 172-176, 179,
180-183
Nogay Ordası, 165, 169, 170, 185
Nogay Türkçesi, 8, 172, 177
Nogay Türkleri, VII, 165-171, 173,
175-181, 183-186

Nursultan Nazarbayev, 96

O

Oğuz Kağan Destanı, 39
Oğuz Türkçesi, 2, 3, 12, 13
Oğuzlar, 109, 110, 166
Orenburg, 149
Orta Anadolu, 125
Orta Asya, V, 20, 21, 24, 25, 27, 30,
57, 68, 73, 74, 79, 80-83, 86, 88,
89, 108, 154, 155
Ortak Alfabe, 96-98, 101-103
Ortak Televizyon, 97
Ortak Türk Tarihi, 100, 102
Osmanlı Devleti, 27, 29, 125, 126,
165
Osmanlı Türkçesi, 3

Ö

Özbek Diasporası, V, VII, 154, 157,
158, 160, 163
Özbekistan, V, 21, 22, 30, 32, 98-
101, 123, 153, 155, 156, 159, 190
Özbekler, 156, 167

P

Peştun, 190

R

Roma, 3, 4, 107
Romanya, 8, 182
Ruşça, 5
Ruslar, 60, 148
Rusya, 8, 11, 13, 59, 60, 75, 112,
113, 115, 149, 171, 172, 178, 179,
185
Rusya İmparatorluğu, 112, 113

S

Sabantoy, 180, 181
Sadıkcın Turdiyev, 100
Sadır Caparov, 99
Sahur, 111, 114
Selçuklu Devleti, 27, 28
Selçuklular, 29, 190
Sovyetler Birliği, 29, 31, 40, 60, 86,
116, 154
Stavropol, 176

Ş

Şeki, 110
Şeki Hanlığı, 111
Şirvan, 110

T

Tansel Fikri, 100
Tavriya, 172
Timurlular, 190
TRT Avaz, 97, 99
Tuhum, 113-115, 174, 176, 177, 183
Türk Devletleri Teşkilatı, III, VII, 20,
24, 30-32, 75, 95, 99, 123, 148,
191
Türk Dil Kurumu, 4, 23
Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği
Konseyi, 96
Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi,
96, 101
Türk Keneşi, 98, 99
Türkistan, 11-13, 75, 112, 139, 190
Türkistan Lejyonu, 156
Türkistan Umumi Valiliği, 11, 13
Türkiye, V, 3, 5- 9, 11, 22, 31, 32, 41,
96, 98, 101, 103, 156, 181

Türkmenistan, III, V, VII, 22, 30, 32,
73-75, 79-81, 83-90, 98, 100, 101,
124, 190

Türkmenistan Aksakallar Kurultayı,
84

Türkmenistan Anayasası, 74, 87

Türkmenler, 2, 167

U

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
(TÜRKSOY), 97

Ural, 24, 145, 149

Ural Dağları, 149

Uygur, 2, 9, 11-13, 25, 166

Uygurlar, 108

V

Viyana, 3

Volga, 149

W

Washington, 160

Aksakal, Türk topluluklarında yalnızca yaşı ilerlemiş ve tecrübe sahibi kişiyi ifade eden bir unvan değil, aynı zamanda bilgelik, güven, istişare, uzlaş ve toplumsal rehberlik gibi değerleri temsil eden köklü bir kültürel statüdür. Tarih boyunca aksakallar, aileden mahalleye, boydan devlete uzanan geniş bir toplumsal zeminde anlaşmazlıkların çözümünde, ortak aklın işletilme sinde, kültürel değerlerin korunmasında ve kuşaklar arası bilgi aktarımında önemli roller üstlenmiştir.

Türk Dünyasında Aksakallar kitabı, bu kadim kurumsal kültürü tarihî, dilbilimsel, sosyolojik, hukuki ve siyasal boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir akademik çalışmadır. Eser, aksakal kavramının Türk lehçelerindeki anlam alanından geleneksel otorite biçimlerine, Azerbaycan Aksakallar Şurası'ndan Kırgızistan Aksakallar Mahkemesi'ne, Türkmenistan Aksakallar Kurultayı'ndan Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi'ne kadar uzanan geniş bir inceleme çerçevesi sunmaktadır.

Kitapta, aksakallık kurumunun Türkistan ve Anadolu ile sınırlı olmadığı, Kıbrıs Türkleri, ABD'deki Özbek diasporası, Kuzey Kafkasya'daki Nogay Türkleri ve Afganistan Türkleri örnekleri üzerinden farklı coğrafyalarda değişen işlevlerle varlığını sürdürdüğü ortaya konulmaktadır. Böylece aksakallık, geçmişe ait statik bir gelenek olarak değil, tarihî süreklilik içinde toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden şekillenen dinamik bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle eser, Türk Dünyasının ortak kültürel mirasını, geleneksel otorite yapılarını, yerel arabuluculuk mekanizmalarını ve modern dönemde yaygınlaşan danışma kurullarının tarihî arka planını anlamak isteyen araştırmacılar, öğrenciler, politika yapıcılar ve ilgili okurlar için bilimsel, öğretici ve başvuru niteliğinde bir bilgi kaynağı sunmaktadır.